

Rajko Topolovec

KRAJ PRIŠLEKOV

Rajko Topolovec

KRAJ PRIŠLEKOV

Ptuj, 2002

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Univerzitetna knjižnica Maribor

821.163.6-312.6
908(497.4 Kidričevo)

TOPOLOVEC, Rajko
Kraj prišlekov / Rajko Topolovec. - Ptuj : samozal., 2002

COBISS-ID 47407361

UVOD

Delo Rajka Topolovca beremo vsaj na treh nivojih, od katerih bi težko rekli, kateri je centralna nit. Najprej je to zgodovina Šterntala, Sternthala, Strnišča ali Kidričevega. Z osupljivostjo lahko prebiramo zgodovinska dejstva, ki kažejo na težnjo, da se bi naj ta nekdanji lazaret, ki je štel vsaj petkrat toliko prebivalcev kot dvatisočletni Ptuj s 4000 prebivalci, po željah in načrtih nekaterih preoblikoval v veliko mesto, ki bi v nekem smislu napravilo za svoja predmestja Maribor ter omenjeni Ptuj. Knjiga je zgodba o Avstoogrski, velikonemških načrtih ter partizanskem gulagu, enem od velikih slovenskih grobišč, ki si jih je brez trohice kesanja ali obžalovanja privoščil krvavi komunistični režim. Prav značilno je, da je sama urbanistična podoba Kidričevega kopija podobnih naselij v Sovjetski zvezi in nekdanjih njenih privrženkah, pa tudi dejstvo, da je naselje med nekdanjimi komunističnimi državami edino ohranilo ime iz kulta osebnosti, to je po Borisu Kidriču. S tem, da avtor niza rast Tovarne glinice in aluminija Kidričevo z njenimi vzponi in prihajajočimi padci, verodostojno z vsemi podatki, podaja v bistvu karikiran značaj tega navidezno socialistično - humanega režima, ki je najmanj petdeset let poneumljal slovenski narod in uničeval vse najboljše lastnosti, ki so bile v njem. S tem pa smo že v sistemu socializma oziroma komunizma, novi »kovačnici človeštva«, ki je hotelo po sovjetskem vzoru ustvariti novega človeka, iztrebiti vso trnje, uničiti golazen, to se pravi ljudi, ki se ne strinjajo z Marxovo in Leninovo vizijo. Ne, da bi avtor to posebej poudarjal, nas do tega privedejo določena dejstva, ki jih lahko tudi sami vidimo v nedavni preteklosti, ko v bistvu ni nobene razlike med komunizmom ter nacizmom, sem pa bi lahko tudi prišteli kakšen angleški ali ameriški genocidizem, ali v zadnjem času tudi islamski terorizem. Seveda dejansko teže prvega, to je komunizma,

avtomatično zmanjšujemo, saj smo vsi skupaj rasli v njem, pili njegovo mleko in se našli njegovih primitivnih zvijač. V ta dva sklopa avtor vpleta svoje življenje od rojstva do »penzije« ali upokojitve. Največ je seveda vredno, da je kot aktiven uslužbenec oziroma večkrat kot fizični delavec tudi sam pomagal graditi in razvijati ta »gigant Dravskega polja«, se sam navduševal nad njegovimi uspehi ter pridobitvami socializma, bil priča njegovemu vrhu ter razpadanju v nove tozde in ozde in še takih in podobnih kratic srečujemo v knjigi, saj je bil naš samoupravni socializem pravi mojster v izdelovanju magičnih besed, ki se jih danes nadomešča z vsemi mogočimi angleškimi spakedrankami. Poleg tega pa venomer ohranja tisto kritično razdaljo do dela, stvari in režima, kar daje njegovemu delu določeno težo. Seveda se z marsičem, kar kdo prebere v delu, ne bo strinjal, toda moramo mu priznati objektivnost, osebno poštenost, skoraj naivno podajanje hoje mimo zakonov, pa naj bo to pri njem ali pri drugih. Gotovo se bodo pojavili nekateri, ki bodo v stilu nekdanjih nacističnih navdušencev popolnoma zanikali, da se je to ali ono dogajalo. Takim pa pač v tem življenju ni pomoči!

Avtor je Ptujčan, rojen l. 1937 v Jastrebcih pri Sv. Bolfenku na Kogu. Samostojno je publiciral že več strokovnih prispevkov v ljutomerskem Zgodovinskem listu, v samozaložbi pa je izdal knjigo o prvi tretjini njegove življenjske poti. Že 20 let pa najdemo njegove članke v mnogih slovenskih dnevnikih in tednikih, kjer se pronicljivo odziva na vrsto slovenskih travmatoloških in zgodovinskih odločitvah.

J. Emeršič.

Beseda o vsebini !

Danes, ko nam je spet dano, da se lahko vsakdo javno izpove, ni mogoče napisati knjige z zgodovinskim ozadjem, ki bi bila vsem v vsem po godu. Trdim tudi, da besedilo ne more biti doživeto in tudi avtentično ne, če pisec ni udeleženec njene vsebine. Kjer pa me ni bilo zraven, pa sem kot politično neobremenjena oseba, skušal resnico izvleči iz že napisanega.

Kraj o katerem je beseda se danes imenuje Kidričevo, ki je v dobrem stoletju obstoja doživel kar šest imen oziroma sprememb krajevnega imena, o sedmi pa se še vedno govori. V sto letih obstoja se je ta kraj torej rojeval in izginjal tako, kot so se menjavale oblasti ter generacije njegovih prebivalcev in panoge njihovih ukvarjanj. Najvidnejši in najdaljši mejnik obstoja tega kraja pa je odpadel na z njim povezani aluminij in »zgoditev« realsocialističnega kopiranja Stalina, ki si s Hitlerjem deli »zaslugo«, da sploh Kidričevo imamo - še danes! Prav to svojevrstnost oziroma kronološko videnje tega fenomena želim povezati v celotni zapis, ki sem ga kar precej osebno doživljal kot zaposleni v tem jugoslovanskem »gigantu«!

Za poklicne zgodovinarje in domoznance je morda vsebina premalo natančna. Dovolj natančna, pa bi naj bila za bralce kot take, ki bodo lahko spomine obudili ali jih na novo odkrili, mlajšim in zanamcem, pa bo morda tudi razodela še kakšno skrivnost. Lahko, da mi bo pri tem kdo ognjevito očital (kot pri prvi knjigi), da sem pristranski in tendenciozen ali celo zloben? Nekateri mi znajo spet reči, da je tudi krščanstvo morilo in ropalo in, da so se še nekaj sto let nazaj kurile čarovnice in preganjali utemeljitelji novih znanstvenih odkritij. Morebitnim očitajočim iz tega zornega kota

seveda moram prav tako na hitro oziroma »le za enkrat« dati svoj prav, pa tudi svoj ne prav.

Mnenja pa sem, da še ne bodo osvetljena vsa dogajanja v tem kraju tudi s to knjigo, še zlasti ne tista iz pol preteklega obdobja, ko se je prav tu in iz tega kraja marsikaj prekrivalo in skrivalo pred ljudmi. Zgodovina, ki pa je zamolčana, pa ne more biti v ponos kulturnega naroda, kamor Slovenci prav gotovo sodimo.

Napisal sem torej knjigo o nastanku kraja, ki se po mnogih zamenjavah krajevnega imena danes imenuje Kidričevo in o njegovi tovarni aluminija ter o dogodivčinah ob proizvodnji te kovine. Gledano širše in po svetu, pa nam razodene, da je sedanjo Kidričevo še edini kraj, ki je ime rdečega revolucionarja obdržalo v novodobnem kapitalizmu oziroma v našem »post komunizmu«. Ali je iz tega mogoče sklepati, da je Kidričevo še vedno enklava realsocializma? Mislim, da ne!

Odgovor, če je ta domneva o enklavi v spomin ali v opomin, pa upam, da Vam bo razodela ta knjiga?

avtor

I. OD PRVEGA KOSA KRUHA ...

01 KDAJ DEJANSKO ZAŽIVIMO?

Ob zastavljenem vprašanju navadno pomislimo na rojstvo in mogoče še na spočetje. Tega seveda ne moremo oporekati in reči, da ni res. Res pa je, da vsakdo ob tem pomisli le na materialno plat življenja. Pomisli le na bistvo živosti - dihanje in gibanje novorojenega telesca. Takšen fizikalni pogled pa po moje ni zadosten in je samo enostranski pogled na življenje!

Sam bom poskusil podati še drugačen pogled na zastavljeno vprašanje. Materialno življenje bom skušal povezati z duševnostjo, ki pripada le človeku. Novorojenemu telescu torej dodajam še nekaj, ki ni samo fizikalni, ampak tudi duševni smisel človeške živosti oziroma življenja. Kaj pa je duševnost oziroma duša?

V moji knjigi »Pot do kruha«, kjer se v nekem poglavju prav tako dotikam tega, za mnoge še ne dorečenega vprašanja, sem zapisal: »Če bi ostal človeški razvoj brez duševnosti, bi človeštvo ostalo na ravni živali«.

»In kaj je potem zaznava in dojemanje? Ali smemo reči, da pripada tudi to samo človeku? Ali je nemara še to odprto vprašanje«?

Ne! Zaznavanje je nekaj, kar zajema živo in neživo naravo. Trava zazna toplo in pomladno vreme ter začne rasti. Tudi živalski svet zazna prijazno okolje in prisotnost hrane, in zato ptice gnezdiijo le tam. Tudi neživa narava - materialni svet (minerali, kemikalije) je dovzetna na zaznavo, na toploto in učinke kemijskega ter fizikalnega delovanja.

Še preden pa se vrnem k naslovu in vprašanju dejanskega »zaživetja«, ki sem si ga zastavil, se moram zaustaviti pri besedi spomin! Na pragu tretjega tisočletja, ko so nas preplavili vsemogoči računalniki s takšnimi in drugačnimi pomnilniki in spomini, si je besedo spomin lažje predočiti kot nekoč. Sicer pa tudi tako imenovanega spominskega čipa v računalniku skoraj ni kaj videti! Tako se na eni strani danes srečujemo z obsežnostmi, na drugi strani pa z miniaturnimi in za oko nevidno logiko, kar dejansko čip je. Kaj hočemo! Živelimo smo pač v veku, ko je bil razvozan nevidni atom, elektron in še kaj.

Tako kot računalnik zaživi šele takrat, ko vanj začnemo vlagati podatke - polniti njegov spomin, je podobno pri človeku. Odgovor na zastavljeno vprašanje, kdaj začnemo dejansko živeti, se nam je z naslonitvijo na umetni spomin, ponudil kar sam. Naslonili smo se pač na tehnično rešljivost - na vzporednost enakega, ki je pogojen s človeškim umom.

Po vsem tem dejansko zaživimo s prvim spominom, vse pred tem pa so le zaznave in odzivi. Zaradi tega dejstva tudi ne pišejo lastnih spominov mlajši ljudje in otroci, ki »pomnilnika« še niso docela aktivirali. Življenja do prvega spomina se torej ne spominjamo - kot da sploh ne bi živeli! S »trenutkom zaživetja«, torej od prvega spomina naprej, pa nam snovi za polnjenje »pomnilnika« do konca življenja več ne zmanjka.

Danes, v tretjem tisočletju se brez sramu lahko na nekaterih področjih znanosti primerjamo prav z umetnim spominom. Z odmikom let pa je naš spomin vse bolj poln in popoln, dokler se na njem ne zgodi nekaj strašnega. Če gre za človeka, je to ponavadi smrt, če pa gre za napravo, pa gre za drugačno uničenje. Da se nam nabrane informacije do tega trenutka ne izgubijo in uničijo, je dobro, da jih zapišemo. In prav to delam, ko pišem to knjigo, ki ni vezana zgolj na moja osebna doživetja kot taka, ampak je v ospredju stoletno preživetje v zgodovinsko zelo zanimivem kraju. S tem dajem možnost bodočim rodovom, da izvedo za grenkobe in sladkosti življenja ter preživetja v tem kraju, starejšim pa obujam spomine, na polpretekli čas.

*Iz prve poti v šolo mi je spomin
naklonjen*

S prvim spominom si torej začnemo šteti čas in kopičiti življenjske dogodivščine iz druge tretjine življenja. Tako je nanese, da sem imel možnost obnoviti spomin na že zapisane dogodke kraja, kjer sem to obdobje preživel. Nekatere pa sem dopolnil in popestril z lastnimi doživetji in videnji. Ugotovil sem tudi, da je Kidričevo, kot se v šesto imenuje ta kraj, dejansko kraj prišlekov.

02 ČE JE PRVA TRETJINA OTROŠTVO, JE DRUGA DELO

Večkrat slišimo besedo kariera in pomislimo, da to pomeni potegovati se po bolj »belem kruhu«, kar je tudi res. Ko pa ta želja postane resnica, pa tistega, kar smo dosegli največkrat več ne cenimo!

Sicer pa, ko si začnemo »služiti kruh«, pomeni to vstopiti na prag druge tretjine življenjske poti, na prag delovnega obdobja, ki pa je hkrati dolga priprava na preživetje zadnje - najkrajše tretjine življenja. Mnogi nadobudni začetniki, ki jih po navadi spremlja tudi neučakanost, pa si ta trenutek predstavljajo kot vstop v kariero, torej v superlativih. Mislijo namreč tako, kot so jih v življenje napotili dovčerajšnji učitelji, ki se morebiti tudi sami niso mogli vpeljati v proizvodno delo oziroma realnost in so nemara prav zato postali učitelji? Ti nadebudni začetniki namreč mnogokrat mislijo v stilu:

»Kar oni - stari ne znajo (niso znali) rešiti v proizvodnji in organizaciji, to znamo mi, ki imamo najnovejše znanje, mi, ki smo v koraku s časom in modernimi pogledi«. Mislijo torej, da so le oni zmožni biti vodje te proizvodnje, še preden dejansko znajo hoditi po proizvodnih objektih.

Med temi začetniki pa se po navadi še odkrije kakšen »strokovnjak«, ki misli, da je prav on že rojen direktor. To trditev podkreplujem s tem, da so se na direktorska mesta prijavljali in se še vedno prijavljajo isti ljudje, kot da zanje drugega dela sploh ni. Za te, po mojem niti ni pomembno, ali je to bilo v samoupravnem socializmu, ali pa v današnjem liberalnem kapitalizmu. To mnenje ni samo moje, saj ti pojavi niso samo slučajnosti. Mnogi od teh subjektov pa so se tudi v in po tranziciji znali obdržati na funkcijskih pozicijah in se obrniti po vetru. Na tak način se je večina nekdanjih direktorjev (malo jih je bilo brez rdeče knjižice) na hitro prelevila v kapitalistične managerje ali celo v »lastnike« nekoč družbenega imetja.

Že v komunizmu, zlasti še v poznem, je partijsko funkcionarstvo s seboj povleklo tudi materialno plat v obliki lepih plač in še kopico drugih privilegijev, kot so bili ugodni krediti vseh vrst ter »službena« potovanja. Danes imajo ti isti ljudje, »že novo rojeni managerji« še večje ugodnosti in celo tajne enormne plače, ki se nikakor ne morejo primerjati z delavskimi. Da o »prisvojenih« avtomobilih in »zastonj« bencinu niti ne govorim. To so ljudje, ki

ne zmorejo oceniti realnosti in biti obzirni, ki ne znajo ločiti želja od potreb in zmogljivosti okolice. Stara metoda varčevanja - kamen na kamen, pa se jim zdi prepočasna in celo smešna, kot se jim je tudi zdela smešna v komunizmu.

Sam pa se zavzemam za skromnost, varčnost in potrpežljivost in sem oziroma sem pristaš stare metode varčevanja kamen na kamen ... in zrno na zrno ...! Tako sem se obnašal kot šolar in v delovnem obdobju in se obnašam še danes kot upokojenec.

S takšnim življenjskim motom, sem na razpotju življenjske poti oziroma borbe za lastni kruh začel pakirati svoj kovček. Bila je to zadnja prespana noč v internatu Srednje tehniške šole na Vidovdanski 9 v Ljubljani. Z mojim tradicionalnim vlakom - pet

V tej sredini sem leta 1957 v TGA začel "drugo tretjino".

minut pred polnočjo - sem to pomlad 1. 1957 zadnjikrat odrinil iz Ljubljane proti štajerskemu koncu. Vlak je bil še skoraj prav takšen, kakršnem je bil pred stoletjem, ko se je tod vozil sam presvetli cesar Franc Jožef. Premog, para, kurjač so bili glavni energetski dejavniki premikanja v zaželeni kraj. Strme stopnice

hlapona so zahtevale od potnika precejšnjo mero fizičnega napora, da si se lahko s prtljago pririnil v notranjost vagona. Na vsaki strani ozkega hodnika so bile masivne klopi iz polnega lesa, ponekod pa tudi iz lesenih lat, ki so bile anatomsko oblikovane po meri naših zadnjic in hrbtov. Nad hrbtiščem vsake k sebi obrnjene klopi, pa so bile pod stropom še police za prtljago. Debelo nanesen lak za kočije in umetniško premazan floder je emitiral naravni les v notranjosti vagona. Na vidnih mestih so bile pritrjene emajlirane ploščice ali že iz aluminija z napisi v latinici in cirilici, ki so nas poučile, da se ne smeš nagibati skozi okno, kdaj lahko potegneš za zasilno zavoro, kje je sedež za vojnega invalida i.t.d.

Med večurnim drdranjem hlapona proti Štajerski, sva s sošolcem Janezom sklenila, da bova takoj v začetku pokazala sveži diplomi metalurškega tehnika, za naju najbližji metalurški tovarni, v Tovarni glinice in aluminija Kidričevo. Po prestopu v Pragerskem, sva tako po nekaj postajah proti Ptujju začasno izstopila in bila dobrodošla gosta v personalni službi TGA. Bili so to še časi, ko so delovna mesta čakala na izšolane ljudi. Že 10. 7. 1957 pa sem na dom dobil pismo iz tovarne, da nastopim z delom s 1. avgustom. Tako sva se z sošolcem Janezom po zadnjih in skrajšanih počitnicah v začetku avgusta ponovno znašla skupaj v tej novi tovarni v Kidričevem.

Začela se mi je torej druga tretjina življenja - delovna tretjina. Če pa se na ta trenutek odzovem manj čustveno in bolj črnogledo, pa moram reči, da se mi je s posestjo delovne knjižice začelo odštevanje časa do naslednjega mejnika življenjske poti, oziroma do trenutka, ko bom (sem) nastopil z zadnjo tretjino življenja, ki ne pozna več kariere in nima perspektive. Mislim seveda na upokojitev ali kot raje rečemo, penzijo.

03 IZ PODEŽELANA PROLETAREC

Da sem »zapisan« tehniki, se je že vedelo preden sem dejansko »zaživel«, torej še pred prvim spominom. Teta Micika mi je pozneje večkrat pripovedovala, ko me je kot triletnega opazovala, da sem ure in ure čepel in presedel pod njenim šivalnim strojem in gledal vrteče se dele »šineka«, kot sem takrat rekel vsemu, kar je dajalo videz kakšne naprave. Ko pa so tod naokrog začeli Nemci priprave na še zadnji poskus obrambe proti Rusom, ki so seveda bile povezane s tehniko, kot recimo mrzlično iskanje nafte, gradnja utrdb in bunkerjev s stroji, ki jih še tudi starejši niso videli, pa se je to moje nagnjenje opazilo še tem bolj. Najrajši sem se zadrževal tam, kjer se je kaj vrtelo in brnelo.

Potemtakem staršem in tudi sam sebi, ko je prišel čas, nisem zastavljal vprašanja, kaj bom, ko bom velik. Iz četrtega razreda osnovne šole na Kogu sem leta 1948 prvič odšel od doma in kot se je pokazalo, tudi zadnjič. K odhodu je pripomoglo vsaj dvojje dejstev in sicer, na eni strani moja in verjetno še večja želja staršev, da se izšolam, na drugi strani pa je komunistična vizija kazala in govorila, pa tudi tako delala, da kmeta več ne bo. Propagirala se je samo industrija in »njeni« proletariat, pa če tudi je že lakota trkala na vrata. Tudi izkušnje iz SZ o socialistični prevzgoji podeželja, za katere sicer nismo smeli vedeti, so nam dajale domnevo, da je vas najlažje uničiti tako, da se mladina iz podeželja v čim večji meri preseli v mesta med proletarce. Razlog takšne prakse pri vzorniku v SZ in tudi pri nas je bilo iskati tudi v tem, da je bilo proletarce in meščane lažje prepričati v teorijo »enakih želodcev«, kot pa pokoriti uporne kmete, ki so še imeli vsaj kruha dovolj.

Tudi stara modrost - »tisto kar imaš v glavi, ti nihče ne more vzeti«, je s Kardeljevim zganjanjem socializma na vasi postala znova aktualna, saj je kolektivizacija vasi po ruskem vzoru temeljila na zaplembah kmetijskih posesti, kar pa je napeljevalo na tako

imenovane Kmetijske obdelovalne zadruge - KOZ, ali kot se je reklo po vzornikih - KOLHOZ.

Z takšno perspektivo sem kot kulaški sin zapustil svoje ognjišče. Vpisali so me v ormoško meščansko šolo, ki se je z novo Jugoslavijo imenovala Nižja gimnazija Ormož. Zaradi oddaljenosti sem stanoval v dijaškem domu in tako postal »mestjan«, kot so mi nato rekli sovaščani. Prizvok - »kulaški sin«, čeravno nismo dosegli takratnega zemljiškega maksimuma 10 ha, pa me je stal tudi tega, da nisem dobil nobene štipendije. Starši so si zato poleg obvezne oddaje in visokega davka, dobesedno trgali od ust, da so lahko osem let poravnali stroške bivanja v internatih in moje skromne potrebe po čevljih, obleki in zvezkih.

Iz ormoškega obdobja se spominjam, kako sem si kupoval zimske čevlje, ki so se za kmeta dobili le na ta način, če si jih plačal z boni, ki jih je kmet lahko iztržil le s tako imenovano obvezno oddajo kmečkih pridelkov. Še danes se spomnim, pa čeravno je od tega že minilo petdeset let, da so stali dva tisoč dinarjev in prav toliko bonov. Cena v bonih je bila sled tega, da je kmeta prisiljevala, da je »obvezo« državi dosledno oddajal, oziroma zato, da si je tedaj v našem zgodnjem komunizmu sploh lahko kaj kupil, kar mu ni zraslo doma. Zaradi take prisile je moral lakoto trpeti tudi sam. Da tudi lakota, kot je danes znano iz SZ, kjer je zaradi nje bilo namerno ali nenamerno pokončanih na milijone kmetov in kulakov, se je tudi poskusila prenesti k nam. Pri mojih čevljih pa je bil slučaj tak, da je atek zmogel bone, ni pa zmogel dinarjev in zimo 1949 - 1950 sem prestal v raztrganih »batačih«.

Obdobje mojega meščanstva, pa se je s tretjo in četrto gimnazijo preselilo še v Ljutomer. Vplivni politiki okraja Ljutomer so namreč za Dan republike 1951, kot se je takrat spodobilo, odprli nov dijaški dom v Ljutomeru. Za novi dijaški dom pa ni bilo dovolj dijakov, zato so dosegli, da se je takrat ormoški dijaški dom ukinil,

Nižja gimnazija Ormož, pa je še ostala do leta 1958, ko se je spremenil šolski zakon.

Še večji »mestjan« pa sem postal po tem, ko sem se leta 1953 preselil na TŠŠ v Ljubljano. To je bila takrat edina srednja tehniška šola v Sloveniji in sploh največja srednja šola pri nas. Ta mogočna zgradba z vsaj sto okni na Aškerčevi ulici in pote še njen največji internat v Sloveniji, pa veliko mesto in prestolnica ter jezik, so bile veličine, ki so name kot podeželana iz Prlekije, še dodatno ustvarjale manjvrednostni kompleks.

V zvezi s prejšnjim, še nedorečenim vprašanjem o »mestjanu«, bom še povedal zgodbo o čistih rokah, ki sem jo v delovnem obdobju spoznal; » Ko učitelj ali pa nadrejeni nekaj naroča postoriti in gleda učenca ali delavca, ki bi naj to postoril, si ta začne natikati rokavice, čeprav še ne ve, ali bo delo umazano ali ne«. Rokavice si torej danes ljudje natikajo podzavestno - če samo slišijo, da bo se moralo kaj poprijeti oziroma narediti. K tej sodobni priučenosti - podzavesti oziroma strahu pred umazanim, pa se je v moji mladosti doma na podeželju znalo pikro pripomniti kot,: »Ti pa boš moral postati gospod«!

S tem namreč želim povedati, da je danes mentaliteta delavca takšna, »da bi bil greh«, če si pri delu umaže roke. Predvsem to velja za mlajše delavce, ki jih je pri delu le redko videti, da si ne bi nadeli rokavic, če že samo pomislijo na delo kot tako. Verjetnost takšnega videnja pri nas zdaj že starejših (zaščita proti poškodbam je nekaj drugega), pa je še danes nizka.

In če še sedaj to zgodbo o čistih rokah navežem na meni že večkrat postavljeno vprašanje, ali se počutim kot meščan ali kot podeželan, moram priznati, da me tudi petdestletna odsotnost iz podeželja ni sprevrgla v gosposko podobo - »čistih rok«.

04 SOCIALIZMA SEM SE VESELIL

Če me spomin ne vara, je bilo pozimi leta 1944, ko sem v nekem nemškem časopisu zagledal karikaturu na račun našega partizanstva. Graf je prikazoval partizana z veliko titovko in peterokrako na njej ter puško na ramenu. V rokah pa je držal samo en naboj oziroma »patron«, kar sem že znal prebrati, čeprav je podoba »patrona« bolj ličila na cucelj za dojenčka, kot pa na naboj vojaške puške. Da je karikatura dala še jasnejšo sporočilo bralcu, se je podnapis glasil: »Ta naboj hranim zase«. Kot osemletnega fantiča, me je karikatura pritegnila zaradi narisane puške, ki sem jo s prstom kazal očetu in pri tem mislil na podobo graničarja - že sivolasnega Webra iz avstrijske Radgone, ki je s svojim avstrijskim sosedom moral služiti Wermanschaft na Kogu. Oba, kot že priletna graničarja, sta namreč rada spotoma, ko sta se vračala iz njunega obmejnega sektorja varovanja v smeri Medjimurja oziroma takrat Madžarske, zavila k nam na litrček črnega klitona, ki so ga oča, kot sem rekel dedeku, znali prešati šele proti Božiču, da se je ja grozdje dobro okvasilo oziroma v črno izlužilo. Mene pa je med tem obiskom, ko sta možakarja praznila kozarce, strašansko zanimala puška, ki mi jo je Weber tudi znal obesiti na ramo pa tudi dovolil, da sem jo tako ponesel tudi na dvorišče.

»To pa ni stric Weber, saj on ima orla na kapi in ne zvezde«, sem nadaljeval z vprašanjem očetu in s prstom kazal na karikaturu, ki je še vedno bral časopis na tej strani. Nato pa oče brž obrne list časopisa na naslednjo stran, da bi me odvrnil od nadaljnjih vprašanjih o zvezdi in orlu.

Od tod naprej, ko sem prvič slišal za rdečo zvezdo in partizane, ki hodijo naokrog ponoči, za vojake ki govorijo po slovensko, mi torej seže spomin na partizanstvo in na rdečo peterokrako zvezdo. Po zmagi nad nacizmom in fašizmom, pa se je ta zvezda znašla povsod, tako na zidovih hiš, na plotovih in tudi skorajda na vsaki kapi in klobuku ter seveda kot prišita na zastavah

»gnile« Jugoslavije, kot se je reklo na splošno med ljudmi. Drugače pa sem prvega partizana videl v živo šele kaka dva meseca po vsem končanem, oziroma po fronti, ki so jo pri nas Nemci bojevali z novimi zavezniki Stalina - spreobrnjeni Bolgari. Človek postave oziroma, kot smo rekli partizan, je namreč prišel po najdeno orožje, ki smo ga prijavili za oddajo oblasti. Bili sta to dve puški - mauzerica, ki smo jo že sami doma preizkusili in pa ruska puška, ki si ju je nato partizan z žico povezal na kolo. Še eno najdeno - »rusko cev«, pa si je atek pridržal, da jo bo kdaj pozneje, ko bodo boljši časi predelal v šibrovko, no pa tudi ta je po letih nekam izginila.

Otroškega veselja na račun vojne vihre in najdenega orožja, uniform, čelad, na katere smo si potem narisali rdeče zvezde, je bilo kmalu konec. Pojavili so se tako imenovani aktivisti (po kmečki logiki, ljudje z aktovkami), ki so se z vso ognjevitostjo lotili agitacij socializma kot predhodnika komunizma. Vedeli so povedati, kaj je to rdeča revolucija, kdo so kulaki in kdo buržuji, česa vse je kriv gnili kapitalizem in da izkoriščanja človeka po človeku odslej ne bo več. »Gospodov več ni, vsi smo samo tovariši«, so bile za marsikaterega aktivista prve besede na številnih vaških shodih in mitingih, kjer so visele z rdečo zvezdo dopolnjene stare zastave in nove parole, ki so grdile kapitalizem in olepševale skorajšnji komunizem.

Tudi beseda pionir je bila zame novost. Kaj več o bodočem socializmu in nato komunizmu smo otroci v Jastrebcih izvedeli pod sosedovo hruško pri Kerenčičevih, saj nam je na Kogu šolo iz časa Marije Terezije vojna vihra popolnoma porušila. Pod hruško smo tudi rekli, da je vojna končana, da je nacizem uničen, kmalu pa da bo tudi kapitalizem in da še je pred nami rdeča revolucija, ki se ji zoperstavlja sovražniki ljudstva. Na teh šoloobveznih srečanjih pod hruško heroja Kerenčiča, dokler ni bila adaptirana graničarska karavla na Kogu, smo tudi izvedeli, kdo je Tito, Kardelj, Stalin in Lenin in še kdo. Čeravno sem za časa Hitlerja s polovico drugega

razreda že opravil, sem pri Titu ponovno začel z drugim. Na ta način se nas je nagnetlo v sicer največjem prostoru graničarske barake vsaj trikrat več »drugarjev«, kot nas je že enkrat bilo v drugem razredu.

V splošnem zmagoslavju nad nacizmom in še posebej pri naši oblasti, ki so zavladali kot rdeči, se nam je tudi pouk v pravi šoli nadaljeval v stilu končne vizije - komunizma. Z dekreti so se nastavili mladi učitelji, le stari farni župnik Sv. Bolfenka na Kogu, gospod Franc Molan, ki so ga Nemci, kot zavednega Slovenca izselili v Paveličevo NDH, je ostal še iz predvojnega učiteljskega zbora. Spomnim se tudi, da je župnik ob prvi uri verouka s seboj prinesel razpelo ter ga obesil na zid ob tabli. Križ pa ni visel dolgo, namreč kmalu po zloglasnem referendumu na Martinovo nedeljo 1945, ko smo tudi formalno postali komunistična država, se je križ iz razreda odstranil, ostale pa so seveda slike Tita, Kardelja in Stalina pa Lenina, če je še bilo kaj prostora. Na naših glavah so se pojavile modre titovke in okrog vratu rdeče pionirske rutice.

»Socializem, ki smo si ga izbojevali v štiriletni NOB, bo trajal kakšnih petnajst let, potem pa bomo že vstopili v komunizem«, so se nato ponavljale besede učiteljev v šoli in tudi drugače na vsakem koraku družbenega življenja, razen v cerkvi, kjer se je pa samo vzdihovalo.

»Ko bomo imeli že komunizem, pa ne bomo potrebovali več denarja, ne sodnikov in tožnikov. Privatne lastnine ne bo več in nobenih razslojevanj v družbi - to bo brezrazredna družba«, je bila razlaga mladih učiteljev in najbolj vnetih aktivistov nove oblasti.

Take besede, da bo vse zastonj in da bomo vsi enaki, pa ni potrebno, da jih dan na dan govori učitelj le mladim, so tudi starejšim segle v dušo. Ali se ni za podobne nacistične parole Goebelsa in Hitlerja ogrel, (da se obrnem samo na to primerjavo) tudi obubožani nemški narod po prvi svetovni vojni?

Tudi pri meni so učiteljski nauki zalegli, da sem začel sčasoma to vizijo hvaliti, čeprav so mi doma govorili drugače. Dobra propaganda, ki jo danes nadomeščajo mediji, je torej bila in je »važna zadeva« in zato tudi danes tolikšna borba zanjo! Sicer pa vsaka oblast, zlasti še, če gre za totalitarno, kot je danes tudi ožigosan komunizem, cilja v svoj prid tudi in prav na otroško naivnost, da je v perspektivi računati na popolnejši uspeh. Tudi mene so v rani mladosti »ganili« bodoči superlativi, ki so mi jih dan na dan trobili vzgojitelji in tudi le enostranski mediji, koliko smo jih pač že imeli. Spravili so me na tir verovanja v socializem, ki bo rodil komunizem. Starši pa so to mojo naivnost kmalu spoznali in se lotili, da tako rečem obrambnih priprav. Prav na glas mi si sicer niso upali vsega oporekati, vendar so mi dali vedeti, da v tako lepo bodočnost komunizma kot nas v šoli učijo, ne verjamejo.

Z mešanimi občutki sem zato začel ceniti naše osvoboditelje, kamor so še takrat spadali tudi Rusi in Stalin, na rahlo pa začel sovražiti kapitalistični svet. Navduševal sem se nad uspehi komunistov v vojni na Koreji in sploh za vsa početja SZ doma in po svetu. Verovanje v komunizem pa je v meni začelo pojemati ob vse večji oholosti komunističnih veljakov nad kmečkim življenjem oziroma nad starši in še zlasti nad očetom, ki se ni mogel sprijazniti z načeli socializacije in kolektivizacije vasi. Ker ni znal molče trobentati, je moral večkrat na družbeno prevzgojo, ali kot smo to sedaj ugotovili, v »gulag«, kar je tudi pri nas pomenilo gospodarski lager oziroma po naše, v delovno taborišče. Tako je bil pod pretvezo orožnih vaj dvakrat po mesec dni z vozom in kobilo na vožnji lesa iz pohorskih gozdov, enkrat pa za tri mesece na gradnji tovarne streliva v Bosni. Tudi na lastni koži sem vse bolj doživljal posledice šikaniranja mojih staršev in seveda tako tudi mene. Zaradi še vedno kulaškega statusa tudi na srednji šoli nisem dobil štipendije. Zaradi te finančne izolacije sem seveda vedno bil praznih žepov in najslabše oblečen v razredu.

Kljub svinčenim letom sem kot kulaški sin še dolgo vztrajal in bil ponosen Slovenec in, da izhajam iz slovanstva. Vesel sem bil vsakega ruskega, še zlasti tehničnega uspeha in še zlasti tega, da smo Slovani zmožni parirati ameriškemu imperializmu. Vesel sem bil vsemogočih rekordov v socialističnem taboru, kot so bile največje železarne, elektrarne in rudniki, prve atomske elektrarne v svetu in seveda njihove izdelave atomske bombe. Vse, o čemer so nas naši mediji seznanjali, sem pač verjel! Še sreča, da nisem bil v tistih letih starejši ali morda tudi že v KP, ker bi me lahko malo pozneje doletela nesreča - tako imenovani Inforburo in nato še kakšen Goli otok. Da je ta moja vzhičenost nad SZ in socializmom bila resnična, dokazujem tudi s tem, da sem tudi še v poznejših letih gojil simpatije do nje in zlasti do tega naroda, saj sem SZ celo obiskal z osebnim avtomobilom, čim je to le bilo mogoče. Sicer pa preprost ruski narod ne nosi krivde za početja komunizma, kakor tudi ne naš, temveč le posledice, ki so mu jih nadeli lumpenproletarski sanjači, ki jim proizvodno delo ni preveč dišalo. Ti so si namreč domišljali, da je pomembno le družbeno koristno delo.

Z vse večjim medsebojnim komuniciranjem in še zlasti s satelitsko televizijo, ki je »zmanjšala« svet, je sapa komunizmu hitro začela pojemati. Spoznanje, da se v socialističnem taboru dosega komaj desetino življenskega standarda njihovih sosedov na zahodu, je l.1990 privedlo do padca berlinskega zidu in še prej do nepokorščine Walense. Začelo je vreti v celotnem socialističnem taboru. Tudi mi smo capljali za njimi! Lepe besede in obljube, da je samoupravljanje za to zaostajanje pravo zdravilo, so še stvari samo še poglobljale. Ljudje so spoznali, da nas to ne rešuje in da še naprej stagniramo in, da bo moralo priti do konca s tem sistemom. Krivulja je postala vse strmejša. Še zlasti je to postalo vidno po smrti Tita, ko pri nas ni bilo več človeka, na katerega bi se še lahko kapitalistični posojilodajalci zanesli. Še danes za spomin in v opomin hranim nekaj bonov za bencin, ki se nanašajo na te tegobe.

Ob razgalitvi komunizma, čigar teorija je več kot stopetdeset let stara (Komunistični manifest Marx - Engles I. 1848) in ki je več kakor sedemdeset let formalno uspeval zakrivati svoje negativne učinke v praksi, se je marsikaj obrnilo na glavo. Ta na videz lepa teoretična zasnova, ki govori o vizionarski družbi brez razredov, odpravi lastnine in s tem odpravi vsakršnega izkoriščanja, pa se je v praksi s časom sprevrgla v eno samo nasilje, ki ga lahko primerjamo glede na sorazmernost časa samo še z nemškim nacizmom. Na osnovi arhivov in avtentičnih pričanj še živih, je ta človeška zabloda stala, kot navajajo dokumenti v Črni knjigi komunizma, sto milijonov mrličev.

Za razkorak med željnim in dejanskim komunizmom je po mojem krivo dejstvo, da sta si lahko dve osebi, tudi če sta si genetsko najbližji (brat, sestra), povsem različnih značajev - nista enako poštene, enako skromni, enako varčni ..., nista si antropološko skladni. Prav to je krivo, da se ta sicer lepa a vendar utopična zamisel, ki dejansko izvira že iz časa Kristusa, v praksi ni obnesla. Po principu, kar ne gre zlahka - gre s silo, so tisti, ki so si to reč vtepli v glavo (Lenin, Stalin, Mao, Pol Pot ...), dejansko komunizem pahnili v eno samo morijo, ki bo zaznamovana skozi vso človeško zgodovino.

S tem pisanjem pa nikakor ne negiram možnosti, da se ne bo nekoč - mogoče čez sto let, na zemlji spet pojavil »podoben« komunizem. Namreč, kaj lahko se zgodi, da se bo cikel ponovil, da bo poštenih in pridnih ljudi, ki jih itak vedno primanjkuje, spet premalo, ubožcev, brezbriznežev in postopačev (lumpen-proleterijata) pa preveč! Da se izrazim po atomsko, se torej spet lahko kje zgodi, da bodo ti presegli kritično maso in znova sprožili verižno reakcijo, ki smo jo nekoč imenovali rdeča revolucija. Teorija enakih želodcev, ki bo nemara po logiki teh spet izbojevana, pa bo nato po zdaj že preizkušeni logiki slabega gospodarjenja, spet privedla do ponovne stagnacije. Po sedaj že znanem scenariju, ko bo nato nastopilo splošno uboštvo, pa bo potem moral »nekakšen kapitalizem« spet napolniti izpraznjene kašče!

Skratka, pravijo, da se zgodovina rada ponavlja!

05 VSI MOJI »ŠIHTI« V KIDRIČEVEM

Da sem postal proletarec, je torej krivo »jemanje« kot sem se izrazil, da pa sem postal metalurg, pa je odgovoren moj predstojnik inženir Močnik, ki me je po opravljenem sprejemnem izpitu na Tehniški srednji šoli v Ljubljani l. 1953 kot tavajočega, kam se naj vpišem, tako rekoč na hodniku šole ugrabil in potisnil v svoj razred. Podobno naključje se mi je zgodilo tudi takrat, ko sem se spotoma - vračajoč iz šole, odločil povprašati za službo v socialističnem gigantu sredi Dravskega polja v Kidričevem. Kmalu sem bil obveščen, da z avgustom l. 1957 začnem delati. Ta delovni zagon pa je trajal le dva meseca, ko so me poklicali v JNA. Obe plači pa sta mi bili dobrodošli, saj sem si s zaslužkom kupil električni brivnik in pokril vse stroške bivanja v samskem domu ter menze, kjer sem se hranil. Nekaj dinarjev pa mi je še ostalo za »obvezen abhšid« in za popotnico enoletnega »služenja narodu«, ki sem jo odslužil v artilerijski šoli rezervnih oficirjev v Zadru in Gospiću.

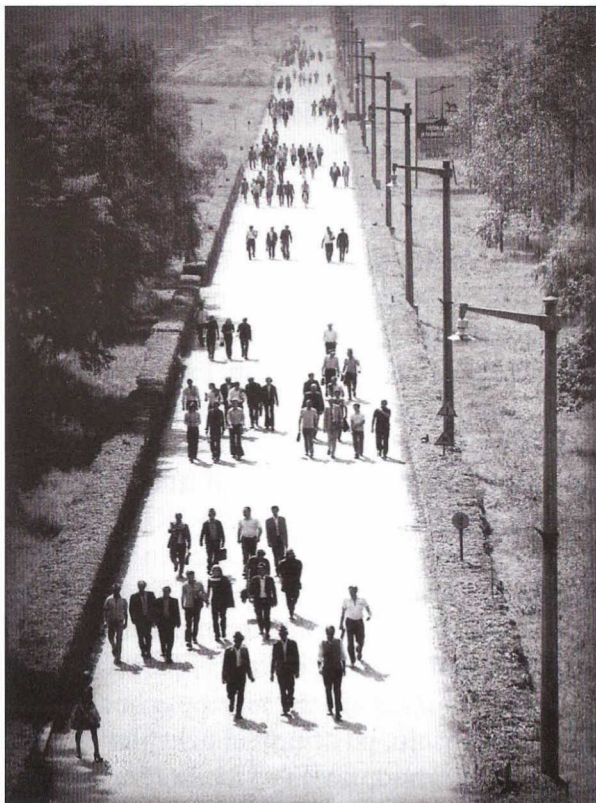
Po odslužitvi te državljanske obveznosti, sem se v jeseni l. 1958 spet znašel v livarni, ki je bila tedaj v sklopu z laboratorijem. Pripraviške dobe še takrat ni bilo, zato sem moral takoj zagrabit z vso močjo. Tudi marsikaj drugega kot so tople malice, delovne obleke ter vsemogočih zaščitnih sredstev pri delu, še v petdesetih letih nismo poznali v tovarnah. Delavci so delali v lastnih oblekah ali bolje rečeno v capah, malico pa so si nosili od doma v žepih in kanglicah. Edino, kar so delavci vročih obratov v TGA dobili, so bili zaščitni čevlji z lesenim podplatom (coklji) in pa mleko. V vseh obratih neprekinjene proizvodnje smo imeli takomenovani ruski turnus, ki je pomenil dvanajst ur dela in nato dan počitka. Pa

tudi časa za dolgo malicanje ni bilo, vsaj na posameznih napravah ne, kjer je potekala procesna proizvodnja, ki je zahtevala stalno prisotnost delavca. Sam pa sem takrat spadal med uslužbence, ki smo delali od sedme do tretje ure. Spomnim se, da smo uslužbenci imeli delovne plašče že pred mojim odhodom v JNA, v jeseni 1957, ko sem pa se čez leto dni vrnil, pa so že imeli delovne obleke tudi delavci po obratih. Če se ne motim, se je to z delovnimi oblekami zgodilo ob četrti obletnici TGA - za 21. november ali pa za Dan republike 29. november, ko se je takrat tudi vedno moralo kaj pomembnega zgoditi.

Moje adaptiranje v TGA in pa na življenje Kidričevega se je torej začelo. Postal sem torej žitelj revolucionarnega Kidričevega in delavec socialističnega giganta na Dravskem polju. Kot so imeli tedaj vsi socialistični giganti, oziroma sploh vse gospodarske in oblastne strukture, poleg osnovne dejavnosti, še nalogo utrjevati socialistične pridobitve, se je v ta namen preimenovalo tudi Strnišče v realsocialistično Kidričevo. Kot vodstveni (ne vodilni) delavec in brez rdeče knjižice sem imel občutek, da sem opazovan na obeh lokacijah. Spomnim se tudi, da nas je bilo leta 1958 od približno 1000 zaposlenih v TGA, na občnem zboru društva inženirjev in tehnikov le šest inženirjev in dvanajst tehnikov. Trideset let pozneje pa sem zasledil, da nas je bilo v TGA srednje in visoko šolanih ljudi že skoraj pet sto. Kmalu po prihodu v službo sem bil sprejet v LMS (Ljudska mladinska Slovenije). Tudi v članstvo sindikata so me sprejeli, ne da bi me kdo kaj vprašal in nekoliko pozneje še v SZDL, kot se je reklo najbolj množični politični organizaciji nekoč. Kar pa se je tikalo ZK, kjer je bilo potrebno za članstvo vsaj formalno napisati prošnjo, pa sem imel nekaj let popoln mir, čeravno so mi že v JNA, ko sem opravil vse izpite rezervnega oficirja naročili, naj se v službi takoj povežem z vodstvom ZK. Mislim, da je k temu miru pripomoglo tudi to, da sem kot fant bival v samskem domu (domu ljubavi) kot se je znalo reči v Kidričevem in da sem kazal premalo političnega interesa oziroma zaupanja. Bolj so me torej zanimale mladostne dejavnosti, tehnični hobiji in pa motorizem. Pravzaprav

v Kidričevem v tem smislu zame ni bilo prave družbe. Ob neki akciji povečevanja članstva ZK, me je kakšno leto pozneje moj šef inženir Morel sicer skušal pridobiti, vendar se nisem odločil napisati pristopne prošnje, čeravno bi mogoče potem postal moj kruh bolj bel. V precepu pa sem bil tudi takrat, ko so mi hoteli v Ptuju povišati oficirski čin, pa ga pozneje niso iz istega vzroka.

Celotno delovno dobo - šestintrideset let, sem torej delal v Tovarni glinice in aluminija in še malo v Talumu. Začel sem s kemijskimi analizami, bil nato kakšno leto vodja izmene v livarni, zatem nekaj let pomočnik vodje livarne in pozneje še sam deset let vodja. Ob gradnji elektrolize B sem bil leta 1961 v ekipi, ki jo je imenoval tedanji direktor Grünfeld, poleg rednega dela v livarni, še pri odlivanju tako imenovanih tokovodnikov za to novo elektrolizo. Problem je namreč

Vso delovno dobo sem brusil to "granitno avenijo"

bil v tem, da ta naprava za litje še ni imela referenc oziroma je bila »home made izdelek«. Po končani gradnji nove elektrolize, pa sem bil tudi med nagrajenci za ta podvig. Koncem sedemdesetih, ko mi

je formalna izobrazba postala prenizka, sem moral spet v šolo. Z novo livarno, ki je končno v začetku osemdesetih šla v pogon in z ustanovitvijo lastnega TOZD Predelava, pa so postala moja dela bolj raznolika. Kot član investicijske skupine za gradnjo obrata izparilcev (hladilnih al. plošč), ki je tedaj tudi spadal v TOZD Predelava, sem leta 1982 bil na enomesečni specializaciji v Franciji, od koder smo kupili licenco za ta naš novi proizvod. Ta obrat sem nato tudi spravil v pogon in za proizvodnjo izparilcev v TGA še stal nekaj let. Tudi tako imenovani V.D. (vršilec dolžnosti) vodje proizvodnje in proti koncu delovne dobe še celo dvakratno kratko nadomeščanje direktorja TOZD me je doletelo.

Kot zadnje - že v fazi čakanja na upokojitev, pa sem kot najstarejši v aluminijem delu tovarne, oziroma že pod novo firmo TALUM, delal na pripravi dokumentacije za tako željno pridobitev ISO certifikata.

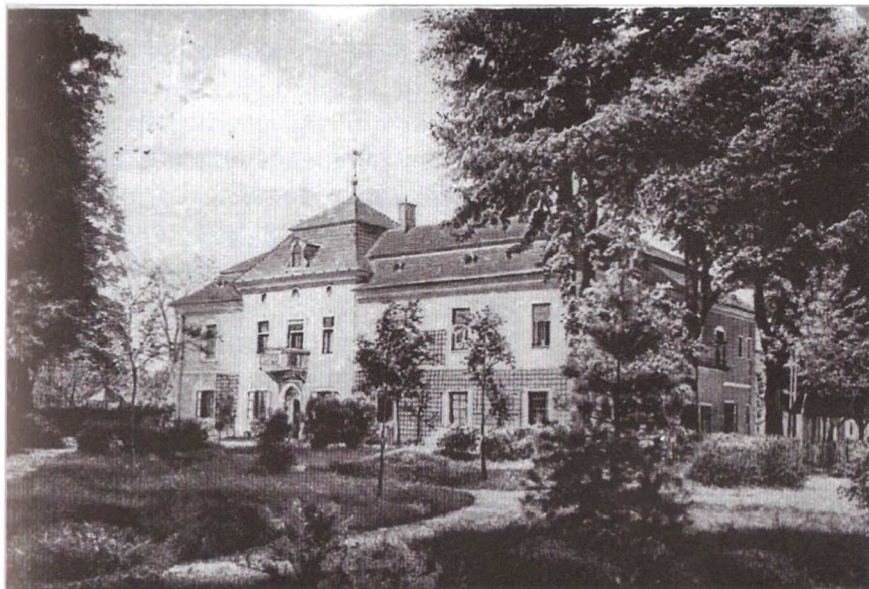
Trenutek »odrešitve« borbe za kruh pa me je doletel s prvin septembrom l. 1993.

II. KRAJ IZVIRA IZ KONCA 18. STOL.

01 STRNIŠČE, STÄRSTALL, STERN TAL IN STEIBETAL

V gozdovih Dravskega polja, ki spada pod področje srednje Dravske doline med Mariborom in Ptujem, še danes, kolikor ga še je, lepo uspeva rdeči in zeleni bor. Prav tukaj, kakih sedem kilometrov zahodneje od Ptuja, si je v prejšnjem stoletju grof Schoendorf namenil sezidati svoj novi grad, saj mu je prejšnja graščina v bližnjih Apačah začela razpadati. V Leksikonu Dravske banovine je omenjeno, da si je grof Schöndorf sezidal gradič Šterntal l. 1870 in zaselek Strnišče. V Slekovčevi kroniki župnije Sv. Lovrenca iz leta 1885 pa je podatek, da se grof piše Schönfeld in je grad postavil že okrog leta 1830. Takole piše o tem: ... Ondi se cesta deli; ena pelje h kolodvoru, druga pa kraj njiv »pri belem kamnu« prek železnice na marof »Sternthal«, po katerem je tudi bližnja postaja svoje ime dobila. Ta marof, katerega je okoli l. 1830 postavil lastnik Turnišč, Adolf grof Schönfeld, je sedaj lastnina g. Franca Perko-ta v Mariboru....

Prav ta gradič je torej po vseh najdenih zapisih krivec nastanka

Tako romantično je ob začetku prejšnjega stol. bilo videti grad v Kidričevem.

tega kraja, ki je sedaj v šestem poimenovanju Kidričevo. Iz pisnih virov in ustnih izročil bom opisal nekaj takšnih možnosti nastanka nemške in slovenske verzije imena za ta kraj, ki se je kot uradno pa tudi neuradno uporabljalo skozi prejšnje stoletje.

Ob stanovanjskem delu tega gradiča je takrat nastal tudi hlev za uzrejo ovac. Danes bi temu rekli ovčja farma. Vzporedno k temu gospodarskemu objektu je bilo tudi priseljeno dvanajst družin in še nekaj samskih delavcev. Tako se je praktično rodil novi zaselek, ki se je začel širiti s povečevanjem gospodarstva na graščini. V začetku novega stoletja, l. 1900, ko je že zaselek štel okrog šestdeset prebivalcev, pa je to novo bivališče že dobilo ime kraja. Ker se je v ovčjem hlevu pač največ govorilo o tej dejavnosti, je tudi gospodar Schöndorf, ki je bil po priimku sodeč nemškega ali židovskega rodu, začel govoriti o ovčjem hlevu, ki se pa po nemško imenuje Stårstall. Ljudje, ki so tu stanovali in delali, so pod

Avstroogrsko državo slabo govorili in še menda slabše pisali svoj slovenski, kaj še da nemški jezik, tako da so ob tem nastajale razne spačenke, med katerimi je bilo tudi zaznati podobno besedo kot je Sternthal.

Po drugi varianti, ki ima vsaj zame več možnosti, pa bi naj ime Sterntal (dolina zvezd) nastalo, zaradi domišljajske primerjave zadovoljnega grofa nad dominatno in lepo lego svojega gradu in posestva, od koder se je v jasnih nočeh po vsej dravski ravnini videlo z zvezdami posejano nebo.

Schöndorfovo posest na Dravskem polju, ki je merilo 331 ha, pa je leta 1896 kupil Ptujčan Franz Hellin, ki je prevzel tudi že uveljavljeno ime naselja. Ime Sterhntal se je prevzelo tudi dobro desetletje pozneje, ko se je začela prva svetovna vojna, oziroma ko so se tukaj pojavili graditelji vojaškega taborišča za jetnike. Zaradi nujnosti oziroma velikih izgub na frontah, pa se je Avstroogrška morala kmalu sprijazniti, da se je to taborišče razširilo v pomožno vojaško bolnico (lazaret). Lazaret Sternthal je najti tudi že vpisan na avstroogrskih vojaških kartah, ki so se uporabljale v letih prve svetovne vojne (1914 - 1918).

Na tem mestu, ko govorim o nastanku nemške verzije imena današnjega Kidričevega, pa ne morem mimo, da ne bi omenil še enega imena - oziroma prispodobne na umiranja v tem kraju, ki je menda prišlo prav iz vrst ranjencev v tej bolnici. Da je bilo mrtvih mnogo, priča v tem kraju tudi pokopališče iz tega časa. Slišalo bi se naj torej tudi ime Steibeththal (Dolina mrličev), ki pa se ga uradno ni oprijelo. Če tako pomislim, bi se ta prispodoba - Dolina mrličev o tem kraju, tudi skladala s časom med in zlasti po drugi vojni, ko se tod množice mrtvih niso dostojno pokopavale oziroma jih je bilo najti vse naokrog.

Da so si strategji Avstroogrške monarhije izbrali prav to točko za lociranje vojaškega taborišča in pomožne vojaške bolnice v prvi svetovni vojni, je prav gotovo pripisati samemu lastniku gradu, ki je mogoče reševal tudi lastno eksistenco in pa nemara tudi še ostalim vplivnim grofom iz soseske - Turnišča, Kungote in verjetno tudi ptujskim »gospodom«. Izbrana ali morda ponujena lokacija je namreč že tisti čas imela dobro vpeljano infrastrukturo (železnica, ceste), dovolj pitne vode in dovolj gramoza in lesa na licu mesta. Tudi dober zrak in senčni prostor sta bila kot nalašč za okrevanje vojnih ranjencev. Pa tudi bogato kmetijsko zaledje in to, da je Ptuj tako blizu, je nekaj pomenilo.

Pa kaj bi še našteval, to je bila res »zvezdna dolina«!

Zdaj pa še razlaga slovenske inačice imena za ta kraj Strnišče, ki se je uveljavilo v spisku slovenskih zemljepisnih imen in kateri ostanek je še danes ohranjen v tem kraju ob nekdanji železniški postaji. Tudi tukaj obstajajo dve inačici, ki pa se nanašajo samo na čas izvora imena. Pa si pogledjmo prvo, ki govori, da je to slovensko ime, ki že dolgo pomeni ostanek požetega žita, pokošenega sena ali posekanega gozda. Prav slednjega - poseke je moralo biti toč naokoli že veliko takrat, ko se je za omenjeno ovčerejo gozd spreminjal v pašnike. In prav podoba na jase posekanih dreves, je dajal videz požete njive, tako da so domačini dobili inspiracijo za svoj kraj. Druga takšna prilika oziroma navdih, pa se je domačinom ponudil takrat, ko so se toč ponovno sekali gozdovi za gradnjo največjega vojaškega taborišča Avstroogrške, ki se je nato, kot vemo, kmalu moralo spremeniti tudi v pomožno vojaško bolnico.

02 KRAJU DA PEČAT PRVA SVETOVNA VOJNA

Nove neodvisne države, Srbija, Bolgarija in Grčija, ki so nastale po balkanskih vojnah v začetku 19. stol., so po pešanju moči turškega cesarstva videle priložnost, da svoja ozemlja na Balkanu razširijo. Tudi Avstroogrška in Rusija sta skušali razširiti vpliv na ta območja, in se zaradi tega vedno bolj vpletale v medsebojne spore. Še posebej se je to odrazilo za izpraznjeno Bosno in Hercegovino, ki si jo je leta 1908 Avstroogrška izzivalno priključila. Avstroogrška pa je bila v tako imenovani trozvezi - paktu, kjer so še bile Nemčija, Italija in Romunija. Rusija pa se je na drugi strani povezala v podobno zvezo - antanto, kjer so še bile Francija in Anglija. Torej je takrat pred izbruhom prve svetovne vojne bila zmešnjava in napetost med evropskimi državami velika.

Avstroogrška vojna napoved Srbiji leta 1914, mesec dni po atentatu v Sarajevu nad nadvojvodo Ferdinandom, je torej bila le iskra, ki je nato zanetila to svetovno vojno. Ob tem so se začele mobilizacije v skoraj vseh naštetih državah obeh zvez, ki so tudi kmalu prerasle v vojne napovedi.

Slovenska dežela in seveda v knjigi obravnavano območje je prav tako sodilo v ta vse bolj napeti krog in med bližajoče se vojne spopade. Mnogo slovenskih fantov je bilo mobilizirano že takoj na začetku spopadov l. 1914, zlasti pa še, ko se je odprla vojna z Rusijo v Galiciji in pa leta 1915, ko so Italijani izstopili iz trojne zveze in napovedali vojno dovčerašnjim zaveznikom – zlasti Avstroogrski. Šlo je za prisvojitev Trsta in dobršnega dela Slovenije, ali kot smo rekli tem spopadom Soška fronta. Tako so se naši fantje bojevali v glavnem na dveh frontah, od katerih skoraj danes več nihče ne živi. Zato bom na kratko opisal tri pripovedi oziroma anekdote iz sorodstvenega kroga - zgodbe treh dedekov, ki so jih doživeli kot fantje na teh bojiščih:

- Ivan Topolovec - oča kot sem jih klical, so mi o krvavih dogodkih na Soči, kjer so se bojevali ves čas te fronte, povedali, da so bili dvakrat ranjeni in da vojne niso izgubili. Kot vemo je bila tukaj ena od najbolj krvavih vojn vseh časov, saj je zahtevala milijon žrtev, čeprav končnega zmagovalca ali poraženca ni bilo.
- Anton Cecelja - dedek od moje žene, pa so kot mladoporočenca zajeli Rusi v Galiciji. Jetništvo je preživeljal v Taškentu kot konjar na veliki kmetiji, kjer se je zaljubil v lepo Uzbekinjo in se zaradi tega po končani vojni namerno »izgubil«. Po Leninovi rdeči revoluciji pa so za veleposestnike (kulake) postale tam težke razmere in se je odločil, da gre domov. Kot »padli vojak« pa je po nekaj letih na domačem pragu srečal že drugega moža svoje žene, pa še enega sina.
- Kakšno naključje? Mamin oče, dedek Franc Štampar, pa je v tej svetovni vojni bil kočijaš in purš prav pri Dr. Purgu, ki je bil komandant lazareta v takratnem Sterntalu. Tisti čas, ko je bil mobiliziran, je moral vsako jutro v turniškem gradu vpreči kočijo in komandanta zapeljati na svojo delovno mesto v Sterntal. Če so bili visoki obiski ali kaj izrednega v lazaretu, pa je moral vpreči celo večkrat na dan, mi je znala o tem povedati mama.

»Geocentrično gledanje« na novonastale vojne razmere in glede na okoliščine, ki sem jih že omenil iz vidika mikrolokacije, so bili razlogi, da se je oblast na Dunaju glede opisanega vojaškega kompleksa odločila tako, kot se je. Razvoj dogodkov na frontah pa ni potekal tako, kot so si zamislili avstroogrski generali - da bi v Sterntal pošiljali le jetnike, ampak so se obrnili tako, da je bilo potrebno v Sterntal pošiljati vse več ranjencev. Hitra rešitev tega problema se je našla na tej že uveljavljeni in ugodni lokaciji. Tudi ime kraja Sterntal se je s prihodom vsemogočih služb in ljudi semkaj še bolj potrdilo in uveljavilo širše v monarhiji in ne samo v vojaških krogih. Posamezni objekti pomožne vojaške bolnice so se

glede na potrebe sproti dograjevali in kompleks je bil vedno večji. Glede na narodno pisanost Avstroogrske monarhije oziroma glede na izvor ranjencev iz posameznih dežel, so se v lazaretu Sterntal tudi posamezni objekti oziroma kompleksi tako naslovili. Znano je, da so obstajala naslednja imena posameznih kompleksov barak oziroma nekakšnih četrti: Dunaj, Klatovo, Mlada Boleslava, Lukavac, Temesvar, Kutna Gora, Jičín, Uršovice, Dubice, Halic in še kakšno. Vse bolniške postelje so bile stalno zasedene, število ranjencev pa se je gibalo okrog šest tisoč. Za december 1915 je znana številka 5.950 pacientov, za april 1916 pa 5.510.

*Ruski ujetniki so bili leta 1914 prvi
»prišleki« v Šterntalu*

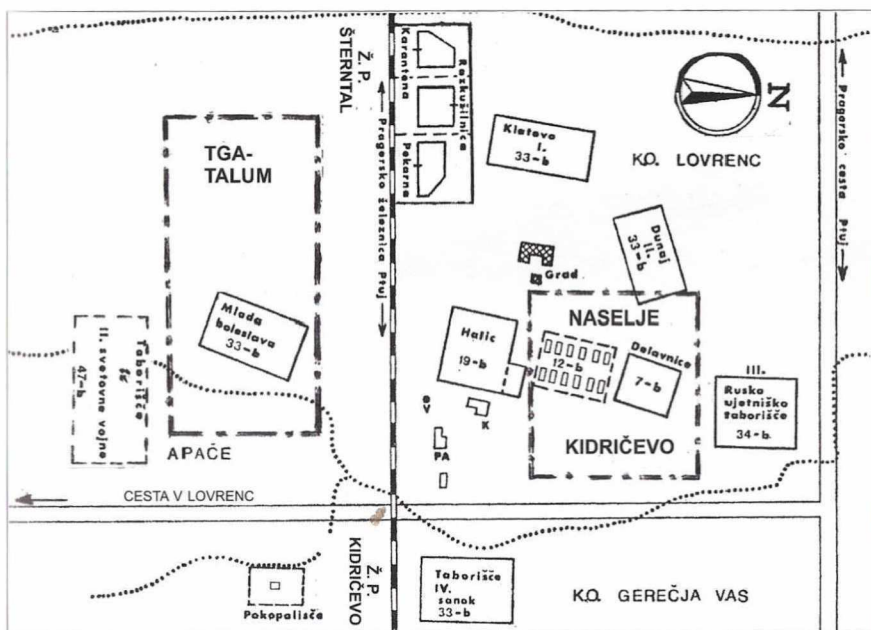
Največ časa je v lazaretu Sterntal deloval kompleks bolnice iz češkega mesta Mlada Boleslava in sicer od avgusta 1915 pa do konca vojne leta 1918. Danes je to Češko mesto znano po tem, da se tam nahaja nova tovarna za osebne avtomobile Škoda.

03 STERNTAL VEČJI OD PTUJA

V jeseni 1915 je celotno taborišče oziroma vojaška bolnica Sterntal s pacienti vred štela čez 14.000 duš. Starodavni Ptuj pa je

II. Kraj izvira iz konca 18. stol.

v sosesčini le imel 4.000 prebivalcev. Tudi ruski ujetniki, ki so bili sprva zajeti v Zakarpatju oziroma v Galiciji, so tukaj morali oskrbovati ranjence oziroma opravljati pomožna in oskrbovalna dela lazareta. Zaradi tega so posamezni objekti, kjer so ti jetniki stanovali, tudi obdržali prvotni naziv, kot rusko taborišče, taborišče Klatovo, taborišče Senak, ki so se začela graditi že marca 1915.

Lokacija gradnje "treh generacij";

(Legenda: — I. sv. vojna, --- II. sv. vojna, -.-.- povojna graditev).

Iz najdenih načrtov je videti, da je ograjen kompleks Sterntal štel 295 objektov, od katerih jih je bilo za ležišča namenjenih 151 in v druge namene pa 144. Vsaka baraka je imela po dve spalnici z 48. ležišči, izolirnico z dvema posteljama, sobo za paznike s tremi posteljami, kopalnico s tremi kadmi in umivalnikom. Poslopja za ležanje so merila v širino od 6 do 14, v dolžino pa od 15 do 45 metrov. O kapaciteti kompleksa so podatki, ki navajajo 9.700 ranjencev in 2.400 ujetnikov ter 2.000 zaposlenih, kamor je šteli oboroženo spremstvo, zdravstveno osebje, častnike,

uradnike ter druge strokovne delavce. Med večje stavbe štejemo razkuževalnico, jedilno lopo in cerkev. Zunaj ograjenega kompleksa pa je bilo še 33 manjših barak kot so pošta, gasilska baraka, kovačnica, klavnica, vodovodni objekt ter parna elektrarna. V Sterntalu je bilo tudi kopališče s kabinami in plavalnim bazenom v velikosti 84 kvadratov. V graščini, iz katere se je tedanji lastnik Franz Hellin izselil v Ptuj, pa je bil nastanjen vodstveni kader oziroma štab lazareta ali taborišča Sterntal.

Lazaret Sterntal med prvo svetovno vojno.

Južno od železniške proge in vzhodno od sedanje ceste Kidričevo - Lovrenc, na ozemlju k.o. Gerečja vas, pa je bilo (in še je) pokopališče za umrle v bolnici kakor tudi za preminule jetnike in še za koga. Med ranjenci je namreč dnevno tudi v povprečju umrlo po 20 oseb, v izrednih primerih, ko so se na bojiščih odvijale velike bitke, pa je umrlo tudi preko sto vojakov na dan. Po večini so mrtve prevzemali svojci, ostale pa so pokopali tukaj. Po še preostalih napisih na tablicah in po mrliški knjigi v matični bolnišnici v Klatovo in Mlada Boleslava, pa je ugotovljeno, da je bilo samo iz teh dveh podružnic pokopanih v Sterntalu 464 vojakov. Iz

slovanskih dežel je po tej knjigi umrlo 290 vojakov ali 63 %, iz neslovanskih pa 174 ali 37 %. V rezervni bolnišnici Mlada Boleslava v Strnišču je umrlo tudi šest vojakov, ki so bili doma v

Vojaško pokopališče iz prve svetovne vojne v Kidričevem.

ptujskem okraju, primer smrti iz Ptuja pa je naveden tudi v objektu rezervne bolnišnice Kutna gora. Pet od teh je bilo tudi tukaj pokopanih. Sicer pa so se ločeno pokopavali katoličani, pravoslavni, židi in muslimani.

To vojaško pokopališče je tudi edini objekt, od nekdanjega lazareta Sterntal, ki še je v delni velikosti in obliki ohranjen danes. Žal so danes še samo izravnane gomile, litoželeznih križev in emajliranih tablic z napisi pokopanih, pa ni več. Zato tudi točnega števila o pokopanih ni mogoče ugotoviti. Precej je že bilo uničenega med obema vojnama, skoraj vse, pa po letu 1945. Po domnevi, glede na velikost površine, se ocenjuje, da je bilo tu pokopanih v tistem času okrog 3.000 mrličev.

»Taka je pač naša kultura in odnos do zgodovinskih spomenikov »!

Tako nekaka je podoba zgodovine fenomena Sterntal izpred 85. let, ki sem jo povzel iz redkih pisnih virov. Zdaj pa se še bom sam zakopal v lastni spomin Sterntala, ki je v času zgodnjega socializma, ko sem sam postal Kidričan, veljal za tabu temo. Da se zgodovina rada spreminja in tudi ponavlja, je prav dokaz, da je po dobrih tridesetih letih na istem prostoru zraslo novo naselje. Spet so se zgradile stavbe, stanovanja, menza, ambulanta, pošta in kopališče. Vse kot nekoč, razen cerkve, ki je v drugič zakasnila za trideset let. In kaj sem še videl, izvedel in slišal leta 1957 o predhodnikih, ko sem prišel bivat v Kidričevo? Odkrito povedano nič! Spraševal sem starejše, ki so se v naselje priselili kakšno leto pred mano, pa mi tudi niso o tem znali nič povedati. Vse je bilo nekako videti tako, kot da se je zgodovina tega kraja začela šele z letom 1941. Edino, kolikor sem o predhodnikih tega kraja lahko izvedel, pa ne mislim samo na čas avstroogrskega lazareta, temveč tudi na medvojno in povojno obdobje, sem od (mojih) delavcev v livarni TGA, ki so bili iz sosednjih vasi. In slišal sem za tisti čas neverjetne stvari! Po službi sem se nato večkrat tudi sam odpravil na sprehod po bližnjih gozdovih, da bi se prepričal v to, kar so mi povedali. In res sem naletel na porušeno kapelico in uničeno vojaško pokopališče z lepimi vhodnimi vrati in tudi na betonski bazen. Tudi še bolj sveže objekte »taborišča II«, ki so jih sezidali Nemci za potrebe gradnje tovarne in ki so nato po vojni doživeli grozote komunističnega koncentracijskega taborišča, sem si prav tako na tajno ogledal in še izvedel marsikaj o njih.

Sterntal je bil resnično večji od Ptuja, ki še takrat niti vodovoda ni premogel. Ptuj je namreč leta 1910 štel le 5.722 meščanov, Sterntal pa leta 1915 okrog 14.000. V izjavi g. Čučka iz Ptuja, oskrbovalca taborišča z vinom in poznejšega lastnika tega kompleksa v Strnišču pa beremo, da je štel Strnišče z združenimi rezervnimi bolnišnicami (Die vereinigten Reserve spitale Sterntal) celo okrog 20.000 prebivalcev. Primerjava s Kidričevem, ki je po

II. Kraj izvira iz konca 18. stol.

tridesetih letih zraslo dobesedno na temeljih nekdanjega Sterntala, pa ni nikoli preseglo številke 2.000.

Baraka, kakršnih je bilo v Sterntalu na stotine.

Zdaj pa še kratek rezime oziroma pogled na nekdanji Sterntal iz današnjega zornega kota. Kot sem že omenil nekulturo pri propadanju vojaškega pokopališča, enako grajo namenjam tudi temu, da je škoda, da se ni ohranilo kaj od tega velikega naselja. Izginilo je zgodovinsko mesto, ki bi nam lahko danes, ko govorimo o turističnem prihodku, zneslo še kakšno zlato jajce. Ozreti se moramo samo na Soško področje iz tega časa prve vojne, kot je muzej v Kobaridu in še mogoče na Sveti gori nad Gorico, saj je tudi Sterntal bil sestavni del tega bojišča.

»Kje ste bili ali ste še vedno zgodovinarji in turistični delavci tega področja - in ne samo tega področja«?

04 FELDMARŠAL BOROJEVIĆ V STERN TALU

Feldmaršal Svetozar Borojević - von Bojna (1856 - 1920), se je rodil v pravoslavni krajiški (graničarski) družini blizu Petrinje na Hrvaškem. Šolal se je v Kamenici pri Novem Sadu in na Ogrskem v Pecu, kjer je leta 1884 končal generalštabno šolo. Nato je bil nekaj časa predavatelj na vojni akademiji v Dunajskem Novem mestu. Kot general je služboval v raznih vojaških centrih Avstroogrške armade, kot v Plznu, Košicah, Pragi in Zagrebu, kjer je tudi bil častni meščan in častni doktor zagrebške univerze. Ob začetku 1.svetovne vojne, pa je odšel na vzhodno fronto v Galicijo, kjer se je izkazal kot zagrizen branitelj karpatskih prelazov v zimi 1914-1915. Kot osebnost pa je bil disciplinirani častnik in brezkompromisni poveljnik. V boj je pošiljal zadnje rezerve, za napake podrejenih pa ni imel razumevanja. Ob odprtju soške fronte z Italijo (23. 5. 1915) pa mu je cesar Franc Jožef zaupal obrambo tega področja. S številčno in materialno šibkejšo armado je uspešno pariral Italijanom, v zadnji dvanajsti ofenzivi, pa je s pomočjo Nemcev celo Italijane na Soči totalno porazil.

Zaradi vsesplošne izčrpanosti in spremembe v razmerju sil (vmešanje Amerike) je nato prišlo do premirja in delitve Evrope. S tem je tudi razpadlo avstroogrsko cesarstvo (11.11.1918) in nastale so nove države - tudi Kraljevina SHS ali kot je pozneje dobila ime Jugoslavija.

» Poleti leta 1917 so na jutranjem sestanku medicinskega osebja sporočili, da bo na inšpekcijo prišel sam feldmaršal Svetozar Borojević«, je začela svojo pripoved še vedno šarmantna Marija Sabler, ki je bila v lazaretu Sternthal medicinska sestra.

» Glejte, da bo vse v redu, vsi na delu, zbudite tudi one, ki so bili ponoči v službi, počivali bodo jutri,« je zbranim zapovedljivo vpil komandant lazareta dr. Purg . Okrog poldneva so se prikadili trije avtomobili, vsi prašni, vozila in ljudje. Dr. Purg je pozdravil

Borojeviča in spremljevalce, bili so sami generali. Toliko na kupu jih še nisem videla. Za Dr. Purgom smo stali mi iz lazaretskega osebja, bilo nas je okrog sto. V komandantovi baraki so se inšpektorji ocedili in okrepcali, takoj na to pa krenili v bolniške barake. Za večer pa je bil zapovedan zbor osebja na dvorišču grada, ki je imel tedaj naziv Stern-Hof, in tam nas bo feldmaršal pohvalil ali grajal. Točno ob 19. uri je iz grada na dvorišče prišel Borojevič z vsemi generali, se povzpел na majhen z zelenjem okrašen oder in v nekaj stavkih pohvalil najprej komandanta lazareta, nato zdravnike in končno še nas - ostalo medicinsko osebje. Dr. Purg se je zahvalil za laskavo priznanje in nam sporočil, da nas feldmaršal povablja na skupno večerjo v gradu.

Nato je zgovorna medicinka pripoved o nasploh najvišjem obisku lazareta Sterntal nadaljevala: » Med večerjo je bilo v dvorani neverjetno tiho, opaziti je bilo nekako prisiljeno - leseno vedenje nas vseh. Štirje kolegi, vojaški bolničarji, priznani muzikantje, so kmalu s Straussovimi Radecky maršem začeli kratko zabavo s plesom, kot je napovedal dr. Purg, in prosil feldmaršala, da začne ples. Visoki gost je zaplesal z gospo Purgovo, takoj nato pa smo zaplesali še mi, tako da nas je bilo na majhnem prostoru kakšnih trideset parov. Radgonsko vino pa je pripomoglo, da je iz začetnega mrtvila nastalo živahno razpoloženje, napovedana kratka zabava pa se je raztegnila do polnoči.

» Ko je Dr. Purg napovedal zaključni ples«, je vsičeno nadaljevala Marija, » je na presenečenje nas vseh stopil k naši mizi feldmaršal Borojevič in prav mene zaprosil za ples. Še danes mi brni v ušesih njegov - Darf ich bitten! Po taktih valčka Na lepi plavi Donavi sva tako kot drugi zaplesala.

Kaj pa je zdaj to, sem se vprašala ? Častnik se je med plesom začel hudo nedostojno obnašati, njegova roka je segla

Medicinka, Marija Sabler.

nekam, kamor ne bi smela! Ustavila sem se in se zahvalila za ples. Vsa omotična sem se primajala k naši mizi. Upala sem, da dogodka ni nihče opazil «!

» Naslednjo jutro me je poklical komandant lazareta dr. Purg in mi zaradi nedostojnega obnašanja na plesu izročil suspenz in še zagrozil s disciplinsko razsodbo «, je zaprepaščeno poudarila Marija.

» Toda v naslednjih dnevih nisem dobila razsodbe, pač pa pismo od Borojeviča, v katerem se mi je opravičil za spodrsrljaj na plesu. Kriv zato naj bi bil burgundec iz radgonske kleti, ne pa on ali jaz. Pismo hranim še danes «! » In spet me je poklical dr. Purg in mi izročil dekret, s katerim sem napredovala kar za dve stopnji ter bila hkrati premeščena v Maribor «.

» V isti dvorani, kjer je bilo pred dnevi čaščenje visokemu gostu, sem ob domači glasbi priredila odhodnico tudi sama. Dr. Purg je pristopil k meni in me vprašal: Darf ich bitten «, je zaključila svojo pripoved danes že pokojna Marija Sabler.

(Zgodbico je kot zanimivost v Večeru marca 1999 zapisal g. Vilko Lipuš.)

III. TO JE STRNIŠČE

01 » SOLDATI ODHAJAJO IN PRIHAJAJO«

Ko je konec oktobra 1918 utihnilo orožje prve svetovne vojne in je Avstroogrsko cesarstvo razpadlo na nove države, je vojaško poveljstvo Avstrije zapustilo Sterntal. V lazaretu so ostali samo še hujši bolniki s slovenskim zdravnikom dr. Francem Toplakom. V nezavarovanih barakah je bilo tudi še mnogo različnih naprav in najrazličnejšo blago, ki je postalo plen okoliških vlomilcev in ti so odnašali in tudi odvažali vse, kar se je dalo. Plenilcem je nato stopila na prste straža, ki jo je poslal Narodni svet s Ptuja. Ta straža pa je bila prešibka za tako veliki kompleks, zato sta tudi ob teh ropanjih padla poveljnik podporočnik Rajh in še eden od stražarjev. V novembru pa je že taborišče prevzela Socialna preskrba deželne vlade iz Ljubljane.

Z deželnim prevzemom taborišča se je tudi spremenilo oziroma vrnilo prvotno oziroma slovensko ime tega kraja - Strnišče. Socialna preskrba je takoj začela pošiljati v te objekte slovenske brezdomce iz soškega območja, ki so tam v krvavi vojni izgubili domove in svojce. V Strnišču se je tako od jeseni 1918 pa do jeseni 1919 nabralo 4.600 slovenskih brezdomcev, ostalo pa je

tukaj tudi nekaj domačinov, ki so si izposlovali v tem kraju svoje poslovne prostore oziroma delavnice. Iz Beograda pa so bili poslani tudi ruski begunci, ki so bežali pred Leninovimi nasilnimi ukrepi. Deželna vlada je v šolskem letu 1918 - 1919 v Strnišču tudi odprla osnovno šolo, ki je v začetku v šestih razredih imela 617 učencev. V naslednjem šolskem letu pa je bilo že 919 učencev. V bivšem kompleksu lazareta Halic je mladi učitelj Mirko Ogorelec iz Cirkulan v Halozah ustanovil pletarsko šolo. Na spomlad l. 1920 so se začeli Primorci vračati, kar je vplivalo na zmanjšanje števila učencev, saj jih je ob koncu šolskega leta 1919 - 1920 bilo le še 311.

»Ptujski list«, ki je tedaj kot tednik izhajal v Ptuj, nekajkrat omenja begunsko taborišče primorskih Slovencev. V njem tudi beremo, da so 25. maja 1919 obiskali taborišče v Strnišču ptujski učitelji in profesorji. Na železniški postaji v Strnišču so jih sprejeli učitelji iz Strnišča in jih vodili po naselju in še vedno po gosto obljudenih barakah. Povsod so jih begunci prijazno pozdravljali. Ogledali si so tudi okusno opremljeno cerkveno barako, šolo, elektrarno, vodovodne in kanalizacijske naprave, mizarstvo, čevljarstvo in krojaško delavnico ter pralnico. Povsod sta vladala čistoča in red. V obednici sirotišnice so tudi obiskali malčke, stare izpod šest let, ki so prav tedaj večerjali.

Tudi pripoved gospe Danice Radanov iz Vipavske doline, ki jo je podala avtorici številnih zapisov o tej temi v tedanjem Strnišču oziroma Kidričevem nasploh g. Vidi Rojc, leta 1972, nam v živo razkrije tedanje begunsko življenje v tem kraju:

»Bilo je decembra 1919. Sama se seveda ne spominjam prvih let življenja v begunskem naselju, pač pa mi je pripovedovala mama pozneje velikokrat o tistih dnevih. Dejala je, da smo se naselili v veliki baraki, ko je mraz močno pritiskal in ležal sneg na okrog. V barako je močno pihalo skozi špranje. Nekaj časa tudi ni bilo električne razsvetljave, menda ni delovala elektrarna. Zelo nadležne so bile tudi podgane. V Strnišču je naša družina živela do 1923, ko

III. To je Strnišče

so očeta namestili za orožnika v Podlehnik v Halozah. Zadnji dve leti bivanja v Strnišču se še tudi sama spominjam, čeprav sem bila stara štiri leta. Spominjam se tudi, da so se v stranski del taborišča naselili ruski begunci. Jahali so večkrat na konjih in so bili oblečeni v uniforme. Spominjam se tudi ruske godbe napihala, ki je korakala po cestah med barakami in otroci smo tekali za njo. Ker so bile barake sredi gozdov, smo otroci radi tekali in se skrivali po gozdnih naših barak, kar sem ohranila med svojimi lepimi otroškimi spomini «.

V taborišču Strnišče, ki je sedaj imelo funkcijo begunskega stacionarija, je torej deželna vlada še nekaj časa vzdrževala bolnišnico, sirotišnico za predšolske otroke, ki jih je po vsaki končani vojni mnogo in še razne storitvene delavnice ter menzo. Mesečno je nakazovala v taborišče 120.000 do 140.000 kron. Za deželno vlado pa je to postala velika obremenitev in ga je z 31. januarjem 1922 prenehala vzdrževati. Vzdrževala je še samo šolo do zaključka šolskega leta, ko je bilo v Strnišču le še 30 učencev.

Ob ukinitvi deželne pomoči je še v taborišču Strnišče živelo 1.541 prebivalcev in sicer: 186 domačinov, 819 Rusov, 535 Primorcev in en Italijan. Zaradi finančne blokade je tukaj zavladala lakota, mraz in škrlatinka. Deželna vlada v Ljubljani je tako bila prisiljena nakazati še 500.000 kron, kar je nekako zadostovalo do septembra 1922. Do takrat pa se je večina izselila ali pa našla kakšno zaposlitev.

Matična knjiga, ki jo je vodila uprava taborišča, navaja, da je v tem času v Strnišču zavekalo 88 moških in 85 ženskih novorojenčkov, 63 parov se je poročilo, 128 ljudi pa umrlo in te so vse pokopali na vojaškem pokopališču bivšega lazareta.

V tej »soldaški zgodbi« pa ne morem zaobiti vojaške tradicije, ki jo temu kraju tudi pripisujem. Že od prvega desetletja v prejšnjem stoletju se namreč tod neprekinjeno sliši topot vojaškega

škornja in žvenket orožja. Menda ni evropskega naroda, katerega vojak v takšni ali drugačni vlogi in za daljši ali krajši čas nebi prebil v tem kraju, pa ne glede kako se je ta kraj tedaj imenoval. Mnogi, kot vemo, pa so tukaj tudi ostali za večno.

Mislim, da po zgornjem odstavku nebo težko uganiti, kam meri moja nadaljnja misel o vojaki, oziroma kaj še želim v prid vojaške tradicije za ta kraj dodati. Gre torej za sedanje in nadaljnje sobivanje občanov in vojakov okviru Kidričevega, saj kaže, da bo v bodoče še ta vez bolj tesna in množična. Mislim na soglasje k dograditvi še enega vojaškega centra v bližnjih Apačah. Takoj pa dodajam, da to pot gre prvič za soglasje in tudi prvič za domače fante, za samo slovenske sinove, kar pa je vendar bistvena razlika v tej stoletni »soldaški tradiciji« na tem prostoru, ko smo morali gostiti le tuje, da ne rečem celo sovražne »soldate«.

02 ZDAJ PA PRIBEŽNIKI

Za državljansko vojno v Rusiji so boljševiki na splošno pisali in govorili, da je trajala le dve leti, dejansko pa se je rdeča revolucija oziroma krvavi konflikt med monarhisti in komunisti vlekel vseh sedemdeset let komunizma. Nihče od boljševikov ni upošteval tega, kar se je dogajalo za frontnimi črtami. Danes je znano, da je komunistični teror, ki so ga nekoliko pozneje tudi uspeli precej izvoziti, zahteval v svetu 100 milijonov žrtev. Po številu žrtev in tudi po času trajanja, je to bil teror nad človeštvom, ki v zgodovini socialističnih ideologij nima primerjave.

Hočem namreč povedati, da se je takoj po končani prvi svetovni vojni v Rusiji odprlo novo vojno žarišče oziroma domače krvavo obračunavanje. Po rdečem prevratu nad carsko oblastjo v

Petrogradu so se šele v prostranstvih Rusije začeli krvavi obračuni oziroma nezadovoljstva kmetov, ki so do tedaj tvorili večino tamkajšnjega življa. Rdeči so jim namreč začeli jemati imetje in živež, da bi osnovali skupna posestva - poznejše kolhoze. Zlasti se s tem niso mogli sprijazniti prebivalci najbogatejših območij v Zakarpatju in v Ukrajini, kjer so še ne dolgo nazaj potekali boji z avstroogrsko, pri katerih se še borbeni duh ni polegel. V letu 1919 so tu že bile prave kmečke armade, ki so štejele več 10.000 mož. Znani vojskovodja teh protikomističnih sil je bil carski general Wrangl. Z naraščajočo močjo in krutostjo rdeče armade, ki se je tako tudi imenovala, saj so se polastili tudi težke oborožitve in letal, so se morali uporni - »beli« vedno bolj pomikati proti jugu oziroma proti Črnemu morju. Od sredine novembra pa do sredine decembra leta 1920, so pokoli rdečih nad kmeti in uporno vojsko na tem področju dosegli število 50.000 in zato so ti poskušali iz države pobegniti. Nekaterim od teh - ki so imeli srečo, so se še na Krimu pravočasno vkrcali na ladje in uspeli rešiti svoje glave. Med uspelimi je bil tudi Krimski in Donski kadetni korpus iz Sevastopola, ki so se nato znašli v Strnišču, kot sem že omenil. Za kazen ljudem, ki so omogočili izpluti tem pobeglim ladjam, so nato rdeči 26. novembra v Sevastopolu pobili nad tisoč pristaniških delavcev. Časopis »Izvestija« je ob tem dogodku priobčil dva spiska streljanj notranjega sovražnika v Sevastopolu; na prvem je bila številka 1.634, na drugem pa 1.202.

Ta uvod je potreben zato, da se izve kateri »fantje« iz Rusije so uspeli pobegniti iz smrtnega objema boljševikov in se so 23.12.1920 pojavili v Strnišču kot pribežniki. Oba korpusa teh kadetov sta od 1.1.1921 spadala pod upravo srednjega vojaškega šolstva državne komisije za rusko emigracijo v Beogradu. V Strnišču so se vselili v taboriščni kompleks Klatovo. Krimski kadetski korpus je štel 679 gojencev in pedagogov, Donski pa 163.

Število kadetov pa tudi pedagogov pa je naraščalo, saj še je tu in tam kakšnemu mlademu Rusu uspelo pobegniti iz komunističnega zla tudi pozneje. Sčasoma so uspeli še pobegniti

tudi nekateri družinski člani učiteljev. Tako je skupna številka ruskih pribežnikov narasla nad 1.300. Kadeti so imeli celo svojo godbo na pihala, ki je znala igrati tudi koračnice v Ptuj. Po Ptuj jih je bilo videti tudi na konjih.

Direktor kadetske šole, ki je začela s poukom 1.1. 1921 je bil general in pedagog Rimski Korsakov, r. 1857, sorodnik velikega ruskega komponista.

»Ptujski list« je takrat v zvezi s prebežniki opisal tale zločinski primer, ki se je zgodil v Strnišču: »Donski Kozak Horuzi Svejšnjikov, častnik Donske republike, je zavratno ubil ptujskega zdravnika dr. Ludvika Scheichenbaurja, starega 33 let, ki je prihajal zdraviti iz Ptuja v rusko taborišče. Kozak je imel razmerje z ženo ruskega častnika Veršinjina. Bila je lepa in jo je zato rad videl tudi zdravnik. Svojega tekmeča je Svejšnjikov počakal 31. decembra 1921 pri baraki, kjer je stanovala lepa Rusinja. Skočil mu je za vrat in ga potolkel z vodovodno cevjo. Zdravnik je obležal s hudimi poškodbami in je umrl še istega dne. Ruska kolonija civilnih in vojaških beguncev v Strnišču je dejanje kozaka obsodila za zločin, kar je hotela dokazati s prihodom na pogreb v Ptuj. Pokojnikova družina pa ni dovolila, da bi se ruski begunci pogreba udeležili. Scheichenbauerjeva družina je spadala med ptujske Nemce«

Zaradi slabih življenjskih pogojev in male pomoči iz Beograda so Donskim kadetom našli cenejšo lokacijo v Bileči. Po odhodu Donskega dela gojencev je še v Strnišču ostalo 819 ljudi. Tudi deželna vlada v Ljubljani je takrat, ko je še dodatno poslala 500.000 kron naglasila, da je ta pomoč tudi za ruske begunce. Zato so tudi Krimski kadeti in še nekateri drugi ruski begunci 20. oktobra 1922 zapustili Strnišče. Na vojaškem pokopališču v Strnišču pa je ostalo 12 kadetov iz Krimskega korpusa.

Tako so poleg slovenskih beguncev oziroma brezdomcev iz Primorja in Soče, ki so morali zapustiti ognjišča zaradi uničenih domov ob soški fronti, bili v lazaretu Sternthal, ki se je nato preimenoval v begunsko taborišče Strnišče, nekaj časa tudi begunci iz Rusije, ki pa so svoja ognjišča zapustili zaradi nečednega početja komunizma. Prav ta »njihov« komunizem pa je 25 let pozneje doletel tudi nas!

V zvezi z ruskimi jetniki v Sternthalu in poznejšimi ruskimi begunci v Strnišču, se ob tej priliki spominjam še pripovedi oziroma anekdote mojih sosedov v Ptuj. Z njimi sem se znal srečati ob kakšnem veselem dogodku v ulici Ob Studenčnici. Ob neki taki priliki pri obloženih mizi je gospa P. - Ava, kot jo je »krstil« vnuk, postala vse bolj zgovorna in je svojemu možu Jožetu, ki je bil prav v opisanem času rojen, rekla, da je Rus. Ko nato ob podobni priliki veselega razpoloženja, ponovno slišim to prisrčno besedo, da je Rus, jo le povprašam, zakaj ga ima za Rusa.

»Med prvo vojno so bili tu v Sternthalu neki Rusi, ki so hodili na delo v Turniško graščino, kjer je bila za deklo tudi njegova mama ..., pa se je pač zgodilo, da je rodila Rusa ...«, nam je v splošnem smehu zbranih razkrila skrivnost izvora njenega moža Jožeta soseda Ava.

03 MEDVOJNA DEJAVNOST

Izpraznjeno vojaško taborišče in lazaret Sternthal, ki se je z novo oblastjo preimenoval v Strnišče je predstavljalo veliko vrednost kakor v premičninah tako tudi v nepremičninah, saj je v uporabnem stanju ostalo še 150 večjih barak, parna elektrarna, vodovod, ozkotirna železnica za prevoz blaga iz železniške postaje

do skladišč in še kopica drugih objektov. Ocenjena vrednost celotnega kompleksa je takrat znašala 10.756.623 kron.

Za nakup celotnega kompleksa se je ogrel ptujski trgovec in proizvajalec šampanjca ter veleposestnik Franc Čuček, ki sem ga že omenil kot dobavitelja vina za lazaret Sterntal. V Ptuj se je priselil iz Ljutomera l. 1907. Kupčijo je sklenil s Komisijo za stvarno demobilizacijo pri deželni vladi v Ljubljani konec decembra 1921 za dogovorjeno kupnino 8,500.000 kron, ki bi jo naj poravnal v enem letu. S pogodbo se je novi lastnik obvezal, da bo v Strnišču zgradil en velik industrijski objekt in pa še več manjših.

Namere, da bi v Strnišču zrasla velika tovarna, Čuček ni izpolnil. Pogajal se je s češko tovarno železniških vozil v Češki Lipi, nato s tovarno sladkorja v Osijeku in s tekstilno tovarno v Brnu. Posrečilo pa se mu je v posameznih barakah taborišča ustanoviti manjše obrate, tako leta 1921 predelovalnico sliv, leta 1922 tovarno tehtnic, naslednje leto pa še delavnico za leseno volno, delavnico za slamnato galanterijo, obrat za pletenje preprog iz rogoza ter parfumerijo. Leta 1924 pa je še gospod Čuček odprl delavnici gramofonskih zvočnic in delavnico harmonik.

Če pobliže raziščemo vse te naštete obrate in njihove proizvode, pa še številke tu zaposlenih delavcev in tudi finačne efekte, je bil končni rezultat slab. Verjetno je šlo za preveliko razdrobljenost, ali kot danes rečemo, za prevelik asortiman. Predelovalnica sliv, kjer je delalo 80 delavk, je bila sezonskega značaja; slive je sušila in žveplala ter jih v lesenih sodih izvažala v Švico, Belgijo, Anglijo, Švedsko in Holandijo. V tovarni tehtnic pa je delalo okrog 20 delavcev. Ker tehtnice za težo od 5 do 100 kg niso našle dovolj velikega tržišča, je obrat l. 1926 propadel. Lesena volna se je največ rabila za embalažo steklovine in jajc. Obrat je zaposloval do 15 delavcev, enako pletilnica slamnate galanterije, ki je prav tako delala do l. 1928, ko jo je odkupila Ptujška pletarna. Pletarna preprog iz rogoza, ki se je pravzaprav v Strnišče preselila iz

III. To je Strnišče

Mlade Boleslave na Češkem, pa je delala z dobičkom in zaposlevala 30 delavk. Zaradi splošnega stečaja ostalih obratov, je tudi ta moral sčasoma prekiniti z delom in ga je prav tako odkupila Ptujška pletarna. Tudi preostali obrati, kot so parfumerija, gramofonske zvočnice in harmonike so v Strnišču živetarile le do leta 1926.

Čučka so gospodarski neuspehi večine strniških obratov privedli do stečaja, ki ga je napovedal s 1. junijem 1926. Kot glavna upnica je 22. avgusta 1928 prevzela Strnišče Ljudska posojilnica Ljubljana. Odpravila je vse upnike in prodala vsa podjetja, preostale barake in drugo imovino. V zemlji je ostala le še betonska kanalizacija in kopališki bazen in seveda pokopališče. Hallinovo grajsko posestvo in pripadajoče objekte pa je nova lastnica Ljudska posojilnica Ljubljana vodila kot lastno gozdno gospodarstvo in je kot edino ostalo obljudeno do današnjih dni. Tudi neuporabna železniška postaja Strnišče, ki še prav tako izvira iz časa lazareta, še stoji in ob njej mali zaselek, ki edini opozarja, da je tod bilo nekoč veliko Strnišče.

Ob koncu te teme, pa še »življenjski izsek« iz takratnih gospodarskih obratov v Strnišču, ki ga je priobčil ptujski časopis »Narodni dnevnik« dne 12.1.1924 pod rubriko Ptujске vesti:

»V tovarni Čuček in KO v Strnišču pri Ptujju je bil zaposlen neki Kuret iz Trsta kot skladiščar, kateri pa se je pred kratkim vrnil v svojo domovino. Tovarna je sprejela iz Beograda poročilo, da je Kuret zadel v državni razredni loteriji 120.000 dinarjev«.

04 STRNIŠČE PONOVO STERN TAL

Kakšna primerjava za enaki prizor, kot se je v tem kraju Dravskega polja že zgodil leta 1915. Po komaj vpeljanem

slovenskem in imenu tega kraja, se je tod spet začelo govoriti o taborišču Sternthal!

Rek »Kjer zver leži, tam dlako pusti«, je kot je videti uresničljiv! Z okupacijo Nemcev leta 1941 se je tukaj začelo odstranjevanje slike iz leta 1915! Le dobrega četrto stoletja je minilo, ko se ni samo menjalo ime kraja, ampak se je spet na tem prostoru gradilo taboriščno naselje. Spremenila se je samo mikrolokacija taborišča, saj se je težišče nove lokacije tokrat preneslo za streljaj južneje od železnice, medtem ko je bilo to leta 1915, severno od železniške proge Pragersko - Ptuj. Resnično se dozdeva, kot da gre za nadaljevanje že začetega dela - kot da bi oče naročil sinu, kje naj nadaljuje oziroma mu pokazal, kje je ta »zvezdna dolina« - Sternthal.

Znani nacistični zapornik, ki je v Spandau odslužil naloženo mu dvajsetletno ječo Albert Speer, je v knjigi Spomini med drugim zapisal:

»Pred sodiščem v Nurnbergu sem rekel; če bi Hitler imel prijatelje, tedaj bi bil njegov prijatelj. Dolžan sem mu navdušenje in slavo svoje mladosti, prav tako kot kasneje grozo in krivdo. Včasih, kadar iščem razloge svojega odpora do Hitlerja, se mi zdi, da je poleg vseh grozot, ki jih je počel ali načrtoval, treba imenovati tudi osebno razočaranje, ki mi ga je pripravilo njegovo se igranje z vojno in katastrofami. Veliki osnutki so torej pri njem opozarjali na izbruh trajne megalomanije... !«

Tako torej o Hitlerju in nacizmu njegov prvi arhitekt in kasnejši minister za oboroževanje, ki je do zadnjega, ko je bila že industrija na tleh, nemško oborožitveno proizvodnjo celo povečeval. Zato mislim, da je tudi Sppeer sokrivec, da imamo tovarno aluminija v Kidričevem, kajti letala in spet letala je potrebovala Hitlerjeva »megalomanija«. Tudi zaradi tega in še nepozabljenih drugih ugodnosti tega področja iz prve svetovne vojne, kakor seveda tehničnih pogojev, je bilo odločeno, da se v dolini zvezd -

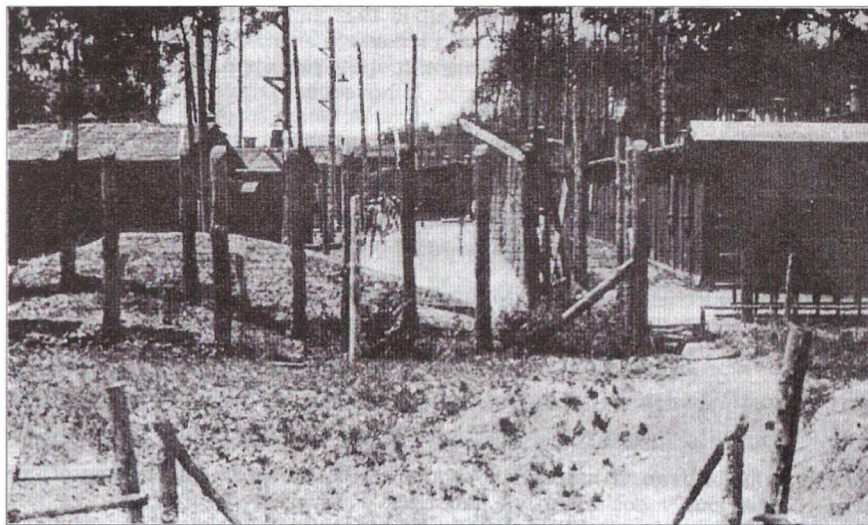
III. To je Strnišče

Sternthalu uresniči nacistični megalomanski projekt - od aluminija do množične proizvodnje letal.

Nemci so se začeli pripravljati na vojno že leta 1935. Sredi l. 1941, ko je uspešno stekel napadalni projekt »barbarosa« na SZ, pa se je zaradi globine frontne črte in partizanskih sabotaž na železnici kmalu pokazala potreba po letalski oskrbi vzhodne fronte. Za tako oskrbo pa je Nemčija imela premalo transportnih letal. Hitler je za rešitev problema zadolžil letalskega poveljnika Göringa, ki je nemudoma začel z akcijo. Aluminij je torej nenadoma za Nemce postal zelo iskani material. Le štiri dni (8.decembra 1941) po sestanku pri generalfeldmaršalu Milchu o možnih lokacijah take industrije, je že iz pristojnega urada, iz Ptuja, prispelo lokacijsko soglasje za Sternthal. V igri so še namreč bile lokacije na Norveškem in v pravkar »osvojenem« Zaporozju v Ukrajini, kjer se je tudi nahajala aluminijeva ruda boksit in je bilo dovolj elektrike na Njepriu. Prva lokacija je odpadla zaradi oddaljenosti in pomanjkanja ladij ter dolgih zim, druga pa menda zaradi pomislekov, da se vojna sreča kaj lahko tudi obrne. Ostal je torej še samo Sternthal!

Leta 1941 so torej spet v tem kraju začele rasti barake, delavnice, skladišča, menza in visoke ograje, kot se »spodobi« za taborišče. Skupaj je nastalo 47 objektov za bivanje in poslovanje ter še kak ducat objektov, ki jih predhodnik iz prve svetovne vojne še ni potreboval - protiletalskih bunkerjev, ki so bili razpršeni po okoliških gozdovih. Barake za bivanje so bile dolge 40 metrov, široke pa 8 metrov. Za spalnice je bilo namenjeno 32 barak po 30 ležišč, za kuhanje oziroma za prehrano pa 9 barak, kar je dalo kapaciteto taborišča od 4.500 do 4.800 ljudi.. Tri od bivalnih barak so bile namenjene za vojne ujetnike, ki bi naj bili večji mojstri svojih poklicev, kot zidarji, monterji, električarji i.t.d. Za vodjo taborišča je bil postavljen Hauptsturmfuehrer Friz Munkelt. Prostor tega kompleksa pa je meril 27.617 ha, kar je bila le dobra polovica nekdanjega avstroogrskega lazareta v »istem Sternthalu«.

Bivalni kompleks, ki je začel rasti že pozimi leta 1941, je imel značaj delovnega taborišča za gradnjo bodoče tovarne

Nemško delovno taborišče pozimi 1942-43

aluminija, čeravno je bilo tukaj na delu tudi nekaj jetnikov. Torej ni šlo za značaj, kot l. 1915, ko je bilo tukaj jetniško - bolnišnično taborišče. Po nemških načrtih ali bolje rečeno, po načrtih nacističnega megalomanstva za osvajanje sveta, si je agresor v prvi plan zastavil proizvodnjo letal in v zvezi s tem tudi precejšnjo porabo aluminija. Da se prav na tem mestu zgradi tovarna aluminija kot začetni - surovinski objekt velikega projekta v smeri proti Mariboru, je bilo že poleg naštetih lokacijskih razlogov iz prve svetovne vojne, še surovinsko in energetske zaledje. Sama gradnja, ki se je začela že januarja 1942, ko je že tukaj delalo 1.076 svobodnih graditeljev, 185 kaznjencev in 89 vojnih ujetnikov različnih narodnosti, pa je bila zaupana nemškemu združenju tovarn aluminija VAW (Venerinigte Aluminium Werke). Projekte zanjo je izdelal projektivni biro Barbarossewerke A. G. iz

III. To je Strnišče

Kaiserslautena blizu Mannheima. Šlo je za objekt z letno kapaciteto 90.000 ton glinice in 25.000 ton aluminija.

Marca 1943 so nacisti privedli v taborišče tudi 456 Slovencev, kot posebne delovne obveznike - politične kaznjence, ki niso hoteli postati člani Heimantbunda (domovinske zveze). Ti so delali z ostalimi političnimi kaznjenci slabša dela in ob slabši hrani. Avgusta 1944 so še v taborišču ustanovili enoto za ženske, ki je štela 33 delavk. Vseh ljudi pa je šlo skozi obstoj tega taborišča okrog 1.400 moških in 500 žensk. Sama gradnja pa ni šla po zamišljenem »hodogramu«, saj so bombni napadi zavezniških letal v Nemčiji in tudi že 1.2.1944 ter 3.11. 1944 v samem Sternthalu, program izgradnje ovirali. Podobno se je dogajalo s sporednim gradbiščem te tovarne, elektrarne Mariborski otok.

Zaradi napornega dela in slabe prehrane so iz vseh oddelkov tega taborišča mnogi tudi poskušali zbežati. Računa se, da je to uspelo kakim 250. Na vojaškem pokopališču iz prve svetovne vojne so v letih 1941 - 1945, kakor navaja mrliška knjiga za občino Apače, kamor je tedaj to taborišče spadalo, pokopali 18 umrlih in sicer:

- 3 delavci so bili žrtve pobega (dva Slovenca in Poljak)
- 7 delavcev je padlo pri bombnih napadih na tovarno dne 1.2.1944
- 2 delavca (Slovenka in Slovenec) sta bila žrtve bombnega napada dne 3.11.1944
- 3 Slovence je pobrala bolezen
- 1 Nemec - pomočnik komandanta se je ustrelil
- 1 zidar je skočil iz dimnika
- 1 dojenček - nemških staršev umrl

Na objektih bodoče tovarne aluminija pa se je v tem obdobju zgradilo naslednje:

- sezidana in opremljena je bila mehanična delavnica (strojna delavnica glinice)

- pokriti in svojemu namenu sta že služili dve hali za skladišča
- montirana je bila ena rotacijska peč za sušenje boksita
- zgrajena je bila stavba dekompozerjev
- sezidan je bil eden od najvišjih dimnikov na svetu za kotlarno
- gotov je bil skelet plinarne
- obratovala je že vodarna
- skoraj gotovo je bilo skladišče boksita

Položen je tudi bil kolektor - odtočni kanal iz tovarne v sedem kilometrov oddaljeno Dravo pri Ptuj. Gradili so ga angleški jetniki iz jetniške skupine taborišča v Sterntalu.

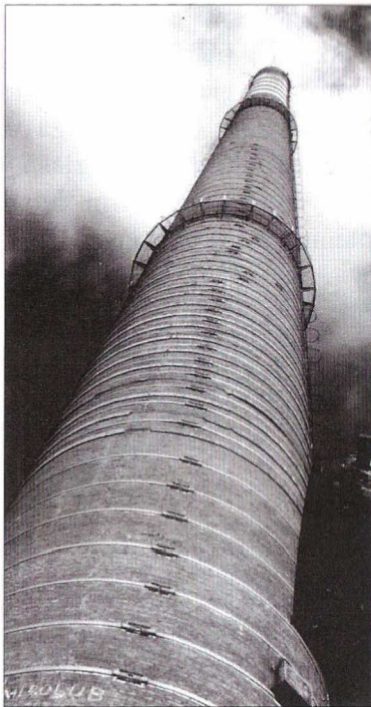
23. marca 1945 pa so se po ministrskem ukazu iz Berlina zaustavila vsa dela. Ob vsem naštetem je na gradbišču in ob industrijskih tirih, ki jih je že bilo nad deset kilometrov, ostalo še ogromno gradbenega materiala in na kupe že dobavljene opreme. Nekaj dragocene opreme in strojev pa je Nemcem še na spomlad leta 1945 uspelo odvleči. Z njimi je tudi izginila skoraj vsa dokumentacija.

05 LEGENDE IN SUPERLATIVI

Tudi »šternalski dimnik«, za katerega se je dolga leta govorilo, (danes ga namreč več ni), da je drugi najvišji v Evropi, so malo pred dokončnim porazom sezidali Nemci. Visok je bil po enih govoricah 148, po drugih pa 143 metrov. Spodnji premer je meril 8,8 metra, na vrhu pa 4,6 metra. V njega je bilo vgrajeno 4.000 kubičnih metrov materiala, kar bi v prispodobi pomenilo 4 km palet velikosti 1x1x1 m zložene opeke. Nihanje njegovega vrha pa je ob močnejšem vetru doseglo do 200 mm v eno in drugo smer. Njegov

betonski temelj pa je bil zasidran na prodnata tla v globino 3 metre in 25 metrov v premeru.

Potreba po tako visokem dimniku je izhajala iz tega, ker so Nemci že takrat razmišljali o ekologiji. Bilo je namreč dnevno pokurjenega 400 ton premoga, pa še to zasavskega, ki je imel visoko žveplo in pepel, kar je pomenilo tudi visoko emisijo škodljivih elementov za floro in tudi za ljudi. In prav tako visokemu dimniku na Dravskem polju se moramo zahvaliti, da smo jo sami v tovarni in okoliški prebivalci še koliko toliko dobro odnesli, kakor tudi okoliške poljščine in gozdovi. Imeli smo še kar dober zrak in pozimi vsaj nekaj dni po sneženju še beli sneg.

Dimnik "velikan".

O njegovem zidanju in nato še o raznih akrobatskih izzivih in podvigih na njem, pa sem v letih službovanja v TGA oziroma ob njem slišal več zgodb in sicer:

- da sta dimnik sezidala dva mojstra v letu in pol. Bila bi naj jetnika iz Holandije, po drugi verziji pa sta bila Poljaka. Ob zaključku zidave pa naj bi eden od njiju uprizoril iz vrha dimnika smrtni skok v globino. Če bi šlo za Poljaka, bi nemara to držalo, saj je v knjigi umrlih iz taborišča, zapisano neko ime poljskega jetnika - zidarja.
- da je na vrhu dimnika, še preden se je vanj zakurilo, neki delavec TGA, ki se je tudi drugače ukvarjal s tem adrenalinskim športom, postavil ročno stoji, oziroma kot tudi tu temu rečejo - živi hrast.

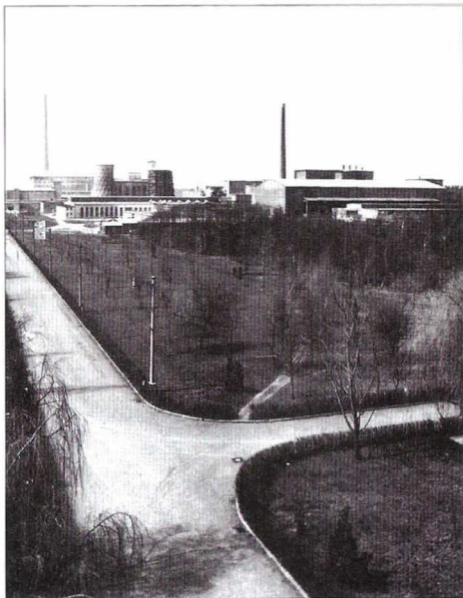
Šterntalski oziroma kidričevski dimnik je bil tudi izziv in poslastica planincev, ki so na njem skrbeli za čistost signalnih oziroma opozorilnih luči in menjavo žarnic, kakor tudi za obnavljanje opozorilnega belordečega opleska - kolobarjev v zračnem prometu. Še zlasti je vzdrževanje te signalizacije pridobilo na pomenu z novim letališčem v Mariboru. Pa tudi sicer je planincem iz Slovenske Bistrice to dobro plačano delo prišlo prav, saj so rabili sredstva za odprave v visokogorja, ki so jih občasno organizirali. Na tem mestu pa se moram še malce pohvaliti sam, da sem namreč tudi zrl v odprtino tega dimnika od zgoraj. Neko lepo jesensko nedeljo leta 1992 sem se z motornim zmajem odpravil pogledat mojo tovarno iz ptičje perspektive. Trikrat sva s sinom v malem krogu zaokrožila tudi nad odprtino dimnika, iz katerega se še je takrat kadilo.

Že v prvih letih obratovanja kotlarne v TGA, pa so se na dimniku pojavile razpoke v pokončni smeri, ki so se sanirale tako, da se je do višine kakih 40 metrov, kjer so se te pojavile, dimnik privijačil s steznimi obroči. Tudi za strele je bil dimnik v Kidričevem magnet. Kar dve taki streli sem zaznal z lastnimi čutili in sicer prvič, ko sem z vodovodnim curkom pral svojega »fička« in me je ob udarcu strele v dimnik močno stresla elektrika ter takrat, ko sem strelo med naključnim pogledom v nevihti proti dimniku videl udariti v enega od treh krakov njegovega strelovoda. K močnemu gromu je se je v tem trenutku pridružilo še nekaj kubikov usedlega pepela, ki se je iz njegovega venca sesul v globino.

Pod tem naslovom pa še vsekakor moram omeniti ogromne proizvodne hale, kakor po kvadraturi, tako po kilometrskih dolžinah, čez 30 kilometrov interne železnice in nič manj poti in cest, nad sto posod z čez milijon litrov volumna, šest cevastih peči blizu sto metrov dolgih ter seveda megalomansko potrošnjo elektrike, ki se odmerja in računa v mega in giga enotah.

III. To je Strnišče

Ali ste opazili, da sem predhodne stavke o dimniku nanizal v preteklem času? Dimnika - velikana, ki je 50 let krasil ali kazil podobo Dravske doline, danes v Kidričevem namreč ni več. Za njegovo 42. letnico je padel kot žrtev sodobnosti. Več kot 400 kg eksploziva se je istočasno sprožilo na različni mestih njegove višine in dimnik se je pogreznil vase v nekaj sekundah. Ko namreč že nekaj let ni več obratoval (uporaba plina, opustitev proizvodnje glinice), se je zaradi ohladitve navlažil ter se začel nevarno nagibati. Sanacija pa bi bila predraga in tudi nesmiselna. Tudi Zavod za varstvo kulturne dediščine se je končno sprijaznil s tem dejstvom.

"Izza gozda je bilo kaj videti".

IV. ZDAJ PA REALSOCIALIZEM

01 NOVA JUGOSLAVIJA IN NOVI REŽIM

Moje prvo »videnje« nove oblasti, ki še formalno ni mogla reči, da je, čeravno se je to že čutilo, je bilo torej ob predaji na bojišču najdenega orožja, ki ga je prišel iskat »partizan« kakšen mesec po vsem končanem. »Zdaj pa smo mi«, je namreč nova oblast lahko rekla šele po preštetih kroglicah državnega referenduma dne 11. novembra 1945, ko bi jih naj v Titovih skrinjicah prešteli več, kot pa v Petrovih.

Res se danes čudno sliši, ko se po petdesetih letih spet bolj spoznamo na stranke in volilne glasove, da je takrat samo 0.6 % volilnih glasov, kar je tedaj predstavljalo 8.500 komunistov v Jugoslaviji, prevzelo oblast nad vsemi ostalimi. To je bil dokaz, kaj zmore pravi prijem ob pravem času oziroma uperjena puška na človeka. Začelo se je torej s socializmom, ki bi naj po kakšnem desetletju prerasel v brezrazredni komunizem. V tem času bi naj prišlo do materialne izravnave med ljudmi, kot sta že l. 1848 nakazala v komunističnem manifestu Marx in Engels. Njuna, sicer lepa zamisel oziroma zasnova komunizma, pa se je pozneje kot

danes vemo, v praksi sprevrgla v eno samo nasilje, ki mu v zgodovini ni para.

Do razkoraka med načrtovanim in dejanskim komunizmom pa pride oziroma je prišlo zaradi tega, ker smo si ljudje med seboj različni - nismo enako poštene, enako skrbni, enako varčni in Prav to je vzrok, da se ta lepa zamisel o enakosti - (vsakomur po potrebi, enaki želodci, brez denarja, brez sodnikov in tožnikov) ni obnesla s spontanostjo in razumevanjem, temveč se je le obdržala toliko časa, dokler je človeka ustrahovala puška. Po zaslugi tiranov formata Lenin, Stalin, Mao, Pol Pot..., pa se je celotno sprevrgla v največjo morijo človeštva.

Tudi slovenski komunistični oblastniki, so v smislu nečednih zgledov ravnanja svojih učiteljev v SZ, bili z njo spogledljivi tudi pri ustanavljanju koncentracijskih taborišč za drugače misleče. Poleg Šternala, ki je po vojni spet postal Strnišče, so še v Sloveniji izstopale Teharje, Studenice, Bresternica, Šent Vid, kočevski gozdovi, pa še kje seveda znana in neznana brezna. V teh - povojnih taboriščih so se znašli različni ljudje, ki so jih oblastniki bremenili za »sovražnike ljudstva«. Koliko je bilo zapornikov v teh taboriščih pobito, se ne ve, ker se evidenca o tem ni vodila ali pa se je »še pravi čas skurila«, čeravno pa se je prav tisti čas vodila natančna evidenca o vsem drugem, kjer se je preštelo vsako jabolko in vsak krompir. Tudi sam sem na to temo - temo izginotja ljudi, ko sem prebral Črno knjigo komunizma, napisal skeč za satiričnega Sršena, ki pa po smrti lastnika lista g. V. Šerca leta 1999 ni več izšel - pa ga zapišem sedaj:

»Naivnost«

Tinek Mihi:	- Kako to, da sta Lenin in Stalin bila tako naivna?
Miha:	- Kako to misliš?
Tinek:	- Da nista skurila svojih arhivov, kot so to naredili naši komunisti!

IV. Zdaj pa realsocializem

Naivnosti je vtem, da so omenjeni tirani, kakor jih omenja Črna knjiga komunizma tudi resnično verjeli, da bo komunizem večer, oziroma so bili prepričani, da dokumenti CK nikoli ne morejo priti v roke javnosti.

Iz do sedaj znanega, (jaz sem se predvsem naslonil na

Iz nacističnega komunistično taborišče.

podlistek - Povojno taborišče Strnišče, ki ga je na pomlad l. 1996 v Večeru napisala Darja Lukman Žunec) kar so uspeli izvedeti in videti zgodovinarji in tudi samostojni raziskovalci o povojnem koncentracijskem taborišču v Strnišču, je znano le to, da so v Strnišču bile torture nad zaporniki zelo pisane in, da je šlo za fizično in psihično mučenje ljudi. V prvem letu komunistične oblasti se je tukaj po približni oceni izmenjalo okoli deset tisoč zapornikov obeh spolov, otrok in celo dojenčkov. V bivših barakah nemških graditeljev tovarne aluminija so se ljudje stiskali kot v ribji konzervi, pazniki pa so se nad njimi izživiljali, še najbolj pa kakor

kaže, nad okoliškimi fevdalci Lippiti, Herbersteini, Attemsi in nad tovarnarji, trgovci, obrtniki ter večjimi posestniki oziroma kmeti.

Naselje, ki so ga Nemci zgradili za gradnjo tovarne aluminija v Šterntalu, so po vojni komunisti preimenovali v Lager Strnišče, ki je administrativno spadal pod upravo sodnih zaporov v Ptuj, izraz Hitlerjev Rajh, (glej dokument) pa je pomenil, da so dotičnega ali dotično enostavno likvidirali. Prvi dokument, ki je najden in je naslovljen na omenjeni naslov datira že s 7. majem 1945. Vsi zaporniki, ki so bili še pri moči, so morali delati na bližnjem gradbišču tovarne, čeravno so vsa nadaljnja strokovna dela na tem velikem gradbišču po odhodu Nemcev zastala.

02 KAJ PA SE JE ZDAJ TUKAJ DOGAJALO ?

Najbolj kruto je bilo to, da so tukaj brez razsodb pobijali in streljali zapornike, da so ti tudi umirali zaradi nalezljivih bolezni in slabih bivalnih in higienskih razmer in da so se nad njimi izživiljali mladi - dovčerajsnji partizani. Zapisi o številu mrtvih so iz časa bivše oblasti in zato vprašljivi, navajajo pa številko od 800 do 1.000 internirancev. Tudi drugje, kot na primer na Pohorju, so se streljali ljudje od tod. Mnogi, zlasti starejši avtohtoni Nemci - Kočevarji in tako imenovani volksdeutscherji, pa so umrli v zimi 1945 - 1946, ko so jih v najhujšem mrazu preko Madžarske izganjali v živinskih vagonih v Avstrijo.

Zlasti je revolucionarna oblast tu zbiralala ljudi nemške narodnosti, ki so bili prijeti ob umiku nemške vojske na zahod. Šlo je torej za etnično čiščenje! Drugi vir taboriščnikov pa so bili Slovenci iz okolice in tudi od drugod, ki so sprejeli članstvo kulturbunda ter so bili predvsem večji kmetje, trgovci in kakšen

IV. Zdaj pa realsocializem

obrtnik. »Obračun« z zaporniki se je pričel takoj po umiku nacistične vojske. O teh neslavnih dogajanjih povojne - revolucionarne oblasti si še danes prav vsi, ki so si lager Strnišče skusili in še živijo, ne upajo kaj več povedati, tako da je največ virov najti iz pričevanj že umrlih ali še živih v Avstriji in Nemčiji in ta so v demokraciji povzeli tudi nekateri naši zgodovinarji in ljubiteljski raziskovalci teh dogajanj. Pa si jih nekaj pogledjmo:

Uprava sednih zapored
v F t u j u rtuj, dne 27.5.45.

L A G E R
Strnišče na D/p. - Hitlerjev rajh!
S E Z N A M

poslanih privatnih predmetov od jetnikov, ki so bili tja premeščeni
dne 26.5.45. in to sledeči:

1/ŠEŠERKO Janez	6/REBERŠEK Franc
2/KEPNIK Štefan	7/MINIH Franc
3/TROFENIK Ignac	8/SERDINŠEK Leta
4/HRENKO Jakob <i>se umrl domov</i>	9/POHORČ Anton
5/HRGA Franc	

Smrt fašizmu - s v e b o d a naredi

[Signature]

Faksimile napotnice za Lager Strnišče - Hitlerjev rajh.

Sin grofa iz Slovenske Bistrice, župnik Franz Attems, ki je bil takrat 13. letni deček in katerega je oče, čeravno je pomagal partizanom, skrivnostno končal pod komunisti, se spominja:

» V prvi polovici junija 1945 sem bil s tridesetimi jetniki odpeljan v Strnišče. Ravnali so grobo. V svoji baraki sem srečal več znancev, ki so mi pripovedovali o grozotah tega ujetništva. Večina, kakor moj oče teden dni prej, so prišli v taborišče ponoči in takoj doživeli brutalna mučenja. Neki gospod iz mojega kraja mi je

pripovedoval, da so jih mladi partizanski pobje uporabljali kot žive konjičke za guganje in jahanje. Druge so potapljali v kopalni kadi komandanta. Skoraj vse so pretepali, najmočneje pa v nočeh, ko so bili pazniki pijani. Z ženskami, ki so bile zaprte, se nismo smeli pogovarjati. Število ujetnikov je takrat znašalo približno tri do štiri tisoč, kasneje pa še najmanj enkrat več. Ko je bil zbor za delitev hrane, smo ure in ure čakali v vrsti na soncu. Enkrat sem na primer naštel v juhi štiri fižole. Pakete s hrano, ki so nam jih pošiljali, so pazniki obdržali in sami pojedli. Približno po desetih dnevih so izbrali tisoč sposobnih, med njimi tudi mene, za različna dela v nedokončani tovarni aluminija. 15 nas je delalo pod enim paznikom. Starejši pazniki so nam dovolili, da smo ob ograji lahko izmenjali tudi kakšno besedo z svojci. Že ob najmanjšem prekršku, če si je kdo upal izraziti besedico upora, pa je bilo zelo hudo. Ostali smo brez hrane in sledile so samice. Tudi z ženskami je bilo enako, na primer z grofico Funfkirchen. Sredi noči so nas vrgli iz postelj in nas topli s palicami. Vodja taborišča -Tine pa je imel v rokah bič. Enkrat sem videl, kako je z njim pretepal nekega starca. Očitno so s takšnim ravnanjem poskušali posnemati koncentracijske lagerje v nacistični Nemčiji. Smrtni primeri so se množili. Dejansko so bili to primeri lakote in mučenja. Tako sta umrla že v drugem tednu nekdanji polkovnik in žena nekega industrijalca. Na nekdanjem vojaškem pokopališču bi jih naj bilo na stotine. 20. avgusta 1945 sem bil izpuščen, starše pa so julija premestili v mariborske zapore«, končuje pripoved strniškega dela življenja župnik Franz Attems.

Nekaj pričanj zapornikov o tem komunističnem taborišču je tudi zapisano v knjigi V imenu ljudstva, izpod peresa Mirka Munda, pa v knjigah Zdenka Zavatlava in v dokumentarnem filmu Vlada Šerca - Taborišče Sterntal, v Zborniku občine Ptuj iz l. 1985, v Časopisu za zgodovino in narodopisje 1984, v knjigi Slavka Brgleza - Naš stric iz Lancove vasi in še kje. Izpovedi prič iz Dravske doline, ki so jih odpeljali v Strnišče že 11.maja 1945 navajajo:

» V prostoru malo večjem od kmečke sobe, se nas je stiskalo 58. Ljudje so umirali kar med nami. Pod mizo smo uredili improvizirane pare za otroke. Moški smo morali delati v bližnji tovarni in tudi pokopavati mrtve. Vmes smo mnogokrat slišali streljanje. Kot otrok sicer pri tem nisem bil zraven, vem pa za drugačna trpinčenja. Na apelu smo morali gledati v sonce in zraven peti. V barake smo smeli takrat, ko so se od izčrpanosti že mnogi zgrudili. Spomnim se tudi grozečega mučenja žensk, ko so se pijani partizani vračali iz kakšnega mitinga v Ptuj, prepričan sem bil, da je šlo za posilstva. Nikoli ne bom pozabil 16 letnega Ota in še mlajšega Šimeka. S pištolama sta tolkla po glavah moške, ki so morali mirno stati pred njima«.

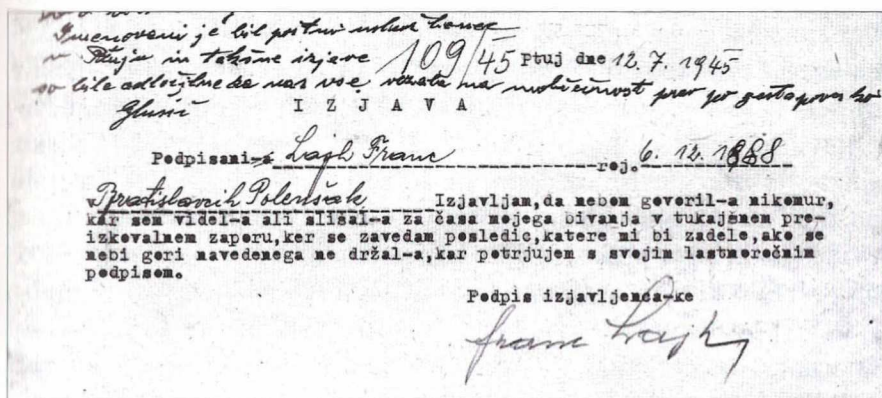
Osemnajstletno dekle - priča iz Lenarta pa se spominja, kako so jo zaslišali skupaj z drugimi starejšimi ženskami in jih obsodili, da so sodelovale z Nemci, ker so bili njihovi možje ali fantje v nemški vojski:

»Na osnovi obtožnice so nas nekega zgodnjega jutra odpeljali v Strnišče. Sprejem je bil zelo ponižajajoč. Vse so nam odvzeli in sleči smo se morale do golega. Mene so posebej obdelali, ker so v moji torbici našli molitvenik. Takoj na začetku zaslišanja smo tudi morale podpisati, da ne bomo nikomur povedale, kaj bomo tukaj doživele. Poleg mučenja in stradanja, je bila največja nadloga tifus. Tiste, ki so zbolele za tifusom, so kar zmetali iz barak v okolico taborišča. Tudi mene so vrgli v obcestni jarek in imela sem srečo, da so me domačini kot dobri ljudje našli in me odpeljali v ptujsko bolnico. Ko nam je bilo najhuje, smo se tolažili z besedami - jutri pridejo Angleži«, misleč na mednarodno komisijo, ki se je Jugoslaviji resnično obetala, ko se je po svetu izvedelo za povojne pokole in mučenja ljudi, ki so drugače mislili. »V taborišču pa ni bilo niti travice več, saj smo pojedli vsako najmanjšo bilko. Prav grozljivo je bilo videti ljudi, ki se po kolenih plazijo po zemlji in iščejo kaj za pod zob«. Tudi Lenartčanka K. R. omenja, da je bil takrat vodja ptujske OZNA, kamor je pripadalo to taborišče,

IV. Zdaj pa realsocializem

Zvonko Sagadin in da so vodjo taborišča zaznavali pod vzdevkom »Tina«.

Žalostno zgodbo o svojem bratu - zaporniku iz Strnišča pa je pripovedovala tudi Ptujčanka M.Š.: »Brat je rad pomagal pri

Faksimile podpisa o molčečnosti v lagerju "Hitlerjev rajh".

turniškem grofu Lippitu in bila sta si prijatelja. Takrat, ko so prišli po grofa in ga v krsti peljali v Strnišče, so odvedli tudi mojega brata. Nismo doumeli, zakaj so odpeljali grofa, ki smo ga vsi cenili in smo vedeli, da ni sodeloval z okupatorjem, mnogi pa so tudi vedeli povedati, da je pomagal partizanom«.

»Včasih smo se skrili v kakšno grmovje ob žici taborišča v Strnišču«, je nadaljevala sogovornica o pripovedi brata, »od koder sem slišal krike in na lastne oči videl, kako grdo so ravnali z grofom. Pripeli so ga k pasji uti in ga poniževali na različne načine, prav grdo pa so ravnali tudi z ženskami«.

Tudi TV dokumentarec gospoda Šerc Vlada, ki sem ga gledal na slovenski TV prikazuje ostanke tega koncentracijskega taborišča zgodnjega komunizma pri nas in grozeče pripovedi takrat še živečih zapornikov. Zanimiva je pripoved enega od zapornikov, ki je moral poleg drugih leči na cesto kot »živ tepih« :

»Ko je bil del ceste v taborišču »tlakovan« s človeškimi telesi, pa so se pazniki pogнали na motorje in se začeli voziti po nas. Po navadi je vožnja trajala tako dolgo, da je kakšen izdihnil. Najbolj sta nastradala prvi in zadnji...«

Tudi pripoved farnega župnika iz Sv. Lovrenca, kamor je po farnem katastru spadalo taborišče, je pretresljivo. Zaradi malomarno pokopanih žrtev taborišča, ali pa celo samo zavrženih trupel, se je v okolju začel širiti smrad in bližnji kmetje so zadevo prijavili pri pristojnih organih v Ptuju. Preko zdravstveno higienske službe je bilo nato doseženo, da so se mrličiči od 5.8.1945 morali pošiljati na pokop v bližnji Lovrenc. S tem pa je prišlo vsaj do ene evidence, ki se je preko mrliške knjige ohranila o tem taborišču. Pri pripovedi o predaji mrličev pa je bila ugotovljena goljufija s trupli. Namreč, dogajalo se je, da je v posamezni krsti občasno bilo dodano še kakšno brezimensko otroško trupelce. Podtikanje se je namreč odkrilo slučajno, ko se je nekoč taka krsta ob transportu na pokopališče razbila.

Gospod Zdenko Zavادلav - nekdanji oficir OZNA iz Maribora, ki je tudi nastopil v omenjenem TV dokumentarcu in v zvezi s tem tudi zapisal v knjigi - Iz dnevnih zapisov mariborskega oznovca, kjer med drugim beremo, da so transporte političnih zapornikov v Strnišču opravljali pripadniki OZNA skupaj z enotami KNOJ: » Na Pohorje smo v petih transportih odpeljali 400 do 500 zapornikov na streljanje. Bilo nas je strah, saj se je vedelo, da je tam tifus, zato smo si nadeli plašče in zaščitne maske. Vojaki KNOJ so žrtve zvezali z žico in jih pred eksekucijo prisiljevali peti - Deutschland über alles. Najbolj zagnani je bil tov. Šime...«

In kdo sta bila imenovana mlada in nadebudna »partizana s podaljšanim stažem« - akterja mučenj in streljanj pod pokroviteljstvom OZNA in KNOJ, Tine in Šime? Tineta, kod vodjo taborišča bi naj bilo večkrat videti z bičem zataknjenim za škorenj

ali pa, ko se je z njim znašal nad kakšnim starcem, drugi - Šime, ali kot so mu baje tudi rekli puklasti Miha, pa se je predvsem izkazoval pri eksekucijah oziroma streljanjih, saj mu pri tem poslu niti ni bilo treba popiti kaj konjaka, kot so to »morali« storiti drugi rablji. Pozneje se je partizan Miha v Ljubljani baje sam pokončal, ker se je izvedelo, da naj bi sprva sodeloval v SS enotah oziroma pri istem poslu nad partizani. Po drugi verziji pa je iz Pavlinove knjige-Skrivnosti Šimnove smrti, izvedeti, da ga je »morala« likvidirati UDBA sama, ker je preveč vedel!

* * *

Zdaj pa še pogovor v živo, ki sem ga naredil z gospodom Š.Š., ki si je po 18. letih omislil svojo družinsko eksistenco samo za streljaj od prostora, kjer je v letu 1949 - 1950 bil na prisilni prevzgoji v Strnišču;

Kod nas je večina prišlekov v tem kraju, Vas prosim, da mi zaupate, od kod Ste prišli Vi?

Sem Prekmurec iz Bratoncev pri Beltincih. Oče je bil Slovenec, mama pa Madžarka. Tukaj za bodečo žico in stražnimi stolpi sem se znašel kot študent teologije v jeseni 1949. Dodeljen sem bil v mladinsko četo, za katero je veljal strožji režim, kot za starejše zapornike, ki so hodili gradit stanovanjske bloke bodočega Kidričevega in so tam prihajali v stik s svojci ter tako bili bolj siti. Tudi gospod Zdolšek, kanonik iz škofije v Mariboru in gospod Drobnič, bivši generalni tožilec Slovenije, sta bila z menoj v mladinski četi. In kot vidite sem še vedno tukaj v Strnišču!

Kako Ste tukaj šteli dneve?

Po četah smo bili razporejeni tudi v barakah, kjer smo imeli nadstropne lesene pograde. Ležišča so bila gole deske brez slame

in pokrivala. Pokrivali smo se s starimi nemškimi uniformami, ki smo jih nosili kot obleko. V sredini barake je bila peč na žaganje iz bencinskega soda. Higiena je bila čisto na nuli, saj tudi vode za umivanje po zimi ni bilo. Kos kruha - hlebec kakšnih dvajset dkg, ki smo ga dobili na dan, nas je še edino držal pokonci, kajti ostala hrana so bile le pomije. (Op. avtorja; V knjigi Slavka Brgleza - Moj stric iz Lancove vasi, je omenjeno, da je spločetka l. 1945 dnevni kos kruha tehtal le 6 dkg). Neko noč, ko sem moral na stranišče, ki je bilo izven barake, me je opazil stražar na stolpu. Z uperjeno strojnico je name zakričal, da se mu nisem javil. Takoj sem to popravil in mu v enakem tonu odvrnil: » Tovariš stražar, grem na stranišče«, nakar mi je zabrusil, češ da je on zame gospod in ne tovariš.

Ali je v zimi 1949 - 1950 še vedno vladal tukaj tifus kot na začetku - l.1945?

Bile so razne bolezni, ki so izvirale iz slabe prehrane, nečistoče oziroma mrčesa. Da smo se obvarovali najhujšega - tifusa, je bila v taborišču postavljena posebna lesena kabina s tušem za dezinfekcijo oziroma za razkuževanje, tako da smo se vsaj iz večjega znebili uši in stenic.

Kako je bil približno videti dnevni red na vzgojnopriskilnem delu v Strnišču?

Zjutraj na zboru so nas najprej prešteli, če mogoče ni kdo ponoči pobegnil ali umrl. Po zajtrku, kjer smo dobili že omenjeni hlebec kruha, smo šli na različna dela v tovarno in v nastajajoče novo naselje.

Kaj Ste največ delali Vi?

Če ni bilo drugega, sem bil pri puljenju štorov od podrlih dreves, kjer so nameravali še kaj zidati. Razlaganje vagonov je bilo

tudi naše delo v mladinski četi ne glede ali je to bila noč ali praznik. Lahko si mislite kako je bilo videti, ko so mi na pleča naložili 50 kilogramsko vrečo cementa, jaz pa sem tehtal samo 42 kg. Ob kopanju kanalizacijskih priključkov v tovarni, pa sem bil prisoten ob smrtni nesreči sotrpina, ker zdravnika niso nikjer našli.

Zaradi česa pravzaprav Ste bili tukaj zaprti in koliko vas je bilo še tedaj tukaj?

Tedaj nas je bilo še kakšnih dvesto. Med temi nas je bilo tudi šest bogoslovcev, ki smo se včasih na tajno dobili in kaj zmolili. Šele čez dva meseca sem dobil odločbo. Iz jeze je v celoti niti nisem prebral in sem jo vrgel v latrino - stranišče ob ograji. Videl sem le, da me je sodišče v Murski Soboti obsodilo na 3 + 24 mesecev prisilnega družbenokoristnega dela.

Ali Ste vse tukaj odslužili?

Ne, spomladi leta 1950 so nas preselili. Jaz sem bil premeščen v Tacen pri Ljubljani, kjer se je gradila miličniška šola, malo pred koncem, pa še na gradbišče elektrarne Medvode. Nato pa je prišla amnestija, tako da sem dejansko odslužil le dobro leto. Mislim, da sem bil zadnja generacija trpinov v »Lagerju Strnišče«.

Nato Ste študij teologije nadaljevali?

Ne takoj, prej sem še bil enkrat zaprt za tri mesece v Mariboru. Aretirali so me na domu v Bratoncih, ko smo spravljali otavo na podstrežje. Prišla sta dva oznovca z vojaškim djipom. Moral sem jima pokazati svoja oblačila. Tisti, ki je pristopil k suknji in segel v žep, je iz njega izvlekel šop lističev z napisi »Dol s komunizmom!«. Takoj sem moral z njima. Na preiskavah seveda nisem imel kaj priznati, ker je šlo za goli konstrukt oziroma za znani policijski trik, ki so ga komunisti prinesli iz zloglasne šole Feliksa Dzeržinskega v Moskvi in kar so menda tudi sami uvideli,

saj sem bil po trimesečnem priporu izpuščen. Tukaj so me tudi nagovarjali, da naj pustim študij teologije in se prepisem kam drugam ter mi celo obljubljali štipendijo. Jaz pa sem jim odgovarjal, »da roke, ki me tepe, ne poljubljam!«.

Zdaj pa še nekaj o »naključni usodi« oziroma o tem, zakaj Ste si po 18. letih ustvarili svoj dom in družino prav tukaj, kjer ste nekoč pretrpeli najtežje trenutke v življenju?

Res, tudi sam sedaj v starosti večkrat razmišljam o tem »fenomenu«. Zlasti se mi ta misel znova pojavi, ko delam na njivi, ki je blizu taborišča, kot se še danes temu naselju reče. Življenjska usoda mi je bila pač tako dana! Tega si tedaj niti v sanjah nisem mogel zamisliti!

Kako pa živite danes, ko Ste še med redkimi živimi, ki so dali skozi »Strniški komunistični lager«?

Ko sem tukaj l. 1968 začel z rejo perutnine, je kar lepo šlo. Vsako leto sem si lahko kaj dogradil ali kupil. Z leti pa je vse slabše. Danes, deset let Slovenske države, pa delamo in delamo in si ne moremo več kupiti kaj vrednejšega. » Pa je res ta šterntalska dolina posejana s številnimi zvezdami«, je ob jasnem večeru, ko me je pospremil do avtomobila in ob stisku roke, Štefan vzdihujoče izluščil zadnjo besedo najinega pogovora.

* * *

Tudi to morišče oziroma grobišče v današnjem Kidričevem še ni človeški dostojnosti in pieteti primerno obeleženo oziroma zaščiteno. Spomenik žrtvam povojnega nasilja ob novi cerkvi v Kidričevem, ki je bil postavljen 30.11.1992 je že nekaj, vendar se zamolčani grobovi posejani bliže kraju zločina v in ob »taborišču II« v Kidričevem in tudi znotraj ograje današnjega Taluma, kjer so tudi dobesedno na kosteh zrasle industrijske hale.

03 JETNIKI V TRETJE

Tudi v tretje zapišem, da so se v tako kratkem času (1915 - 1945) na tem prostoru izmenjale kar tri generacije vojaških ujetnikov in da so z njihovo pomočjo iz temeljev zrasla kar tri naselja današnjega Kidričevega, kar je prav gotovo fenomen tega kraja v tem stoletju in v širšem smislu. Kot prvi so leta 1915 bili tukaj zajeti vojaki carske Rusije, ki jih je zajela avstroogrška armada v Zakarpatju in Galiciji, kot drugi pa so bili v letih nacistične okupacije dobršnega dela Evrope, pisana družina vojnih jetnikov iz že okupiranih dežel in tistih dežel, ki so še takrat vodili obrambno vojno z Nemci. Tretja generacija vojnih ujetnikov, ki so tukaj morali odslužiti pokoro, ker so bili Hitlerjevi vojaki, pa so bili jetniki, ki so jih proti koncu vojne zajeli borci NOB. Približna številčna primerjava teh »grešnikov« je po moji oceni taka, da je bilo prvih okrog 1.000, drugih okrog 500 in tretjih okrog 200.

Kot otrok sem že vojaške jetnike doživel v letih 1944 - 1945 ob gradnji vojnih utrd ob prodirajoči rdeči armadi, ko so jih Nemci nekaj vselili tudi v našo hišo. Takrat sem menda »znal« vse evropske jezike, saj sem njihove prošnje po dodatni hrani, tobaku in še čem razumel in, če je le bilo mogoče, tudi izpolnil. Tudi bogve kakšne stroge straže ni bilo nad temi jetniki in tudi mislim, da je bilo podobno v vladavini Franca Jožefa v Sternthalu in Tita v povojnem Strnišču.

Mešale so se in mešajo se še hruške in jabolka, ko se vede ali nevede govori le o povojnih ujetnikih v Strnišču oziroma se ne ločuje zajetih vojakov na eni strani in zapornikov komunističnega revanša in etičnega čiščenja na drugi strani. Vsekakor pa je bilo tukaj prijetneje zajetim nemškim vojakom, saj jih je vendar vsaj nekaj zaščitila mednarodna konvencija o vojaških jetnikih, kot pa zapornikom komunistov, nad katerimi se je lahko vsak po mili volji

znesel. Nad zaporniki so si namreč lastili tudi vso pravico gneva kar zagnani pazniki, ki so si tukaj podaljšali »partizanščino«. Nekateri starejši pazniki pa so bili po pripovedi prič dobri ljudje, saj so pri delu v tovarni znali na eno oko zamižati, zlasti še, ko je prihajalo ob ograji do kontaktov s svojci, saj se je znalo v paketih znajti tudi kaj zanje. Na ta način - skozi ograjo - so tudi zaporniki nekega dne izvedeli za novico, da kmalu pridejo v koncentracijsko taborišče angleški inšpektorji in s to so se nato ob hudih urah tolažili.

Za zapornike je bila ta novica o angleški inšpekciji upajoča in odrešujoča, za nasilno oblast pa zaskrbljujoča. Iz vseh vidikov je resnično moralo biti tudi to koncentracijsko taborišče, kakor menda tudi ostala, ki so se po vojni pri nas na hitrico formirala, v vseh pogledih nehumana, tako, da se je »svobodni svet« odločil v prevetritev govoric, o nečednih poslih, ki so se po vojni dogajale v Jugoslaviji.

Po pričevanju tukajšnjih zapornikov je angloameriška humanitarna inšpekcija bila napovedana 5. avgusta.1945. Ko se je dan inšpekcije že vedel, je v taborišču nastala nepopisna ihta. Takoj se je začela deratizacija in razkuževanje celotnega taborišča, saj so prav stenice in uši imele poleg gneče in lakote glavno besedo pri tifusu. Pospeseno so se tudi začeli odpuščati kaznjenci, kot je tudi videti iz površno izpolnjene odpustnice z dne 3.8.1945:

»Na podlagi ...,točke..., je izdan ukaz o splošni amnestiji in pomilostitvi. Dne 3.8.1945 se z ukazom predsednika Antifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije, objavljenega v U.L. Demokratične federativne Jugoslavije, odpušča na svobodo pripornik Franc Šabeder«.

Odpustnica ni podpisana, pod njo je samo zapisano: Oddelek za narodno zaščito- OZNA za Slovenijo. Vsekakor pa pove, da je napovedana inšpekcija dala impulz, da se je taborišče začelo prazniti, čistiti in sploh urejati za človeški namen. Čeravno so se v letu 1946 začele barake razstavljati in voziti za gradnjo ceste

bratstva in enotnosti v Zagreb, jih je še vendar ostalo toliko, da je bilo v njih dovolj zapornikov vse tja do spomladi leta 1950.

Tudi prvi generalni tožilec samostojne Slovenije g. Drobnič je bil zapornik komunističnega lagerja v Strnišču. Ob priložnosti odkritja spomeniškega obeležja temu taborišču, ki je bilo v jeseni l. 1992 ob pokopališču oziroma novi cerkvi v Kidričevem, je v svojem prispevku povedal, da je kot zapornik v taborišče prišel v začetku avgusta l. 1949 in bil tu osem mesecev. Ta informacija in intervju z gospodom Štefanom Š. pa negira pisanje nekaterih »priznanih« zgodovinarjev, ki so zapisovali, da so tukaj komunisti zapirali ljudi le nekaj mesecev po osvoboditvi, ali kot so zapisali drugi »kakšno leto«. Tudi nekateri nekdanji sodelavci v TGA, ki so tukaj nadaljevali z gradnjo tovarne že l. 1948, so mi znali povedati, da so v svoje delovne brigade še nekaj let tudi vključevali zapornike iz bližnjega taborišča, ki jih je vsako jutro prignal paznik.

Leta 1947 pa začne Gradis iz Maribora, ki ga je takrat vodil ing. Borut Maister, sin prvega slovenskega generala Maistra, na proste betonske površine demontiranih barak, zidati nove bivalne objekte, ki so bili namenjeni za nadaljnjo gradnjo tovarne in še nato novega - že tretjega delavskega naselja, ki je zraslo na lokaciji nekdanjega lazareta in ki se danes imenuje Kidričevo!

Lokacijo naselja II oziroma taborišča, kot je še menda danes v Kidričevem slišati, tudi sam podrobneje poznam, saj sem tukaj v letih 1960, 61, 62 garažiral fička. Nekaj od prvotnih objektov (še nemška gradnja) še stoji danes, kot je upravna zgradba, ki je po pričevanju zapornikov bila tudi zasliševalnica in mučilnica. V njej je nekaj časa, dokler se ni sezidalo upravno poslopje TGA, bila pošta, danes pa so menda tam stanovanja. Ne daleč od te zgradbe je na istem odcepu ceste v taborišče še takrat stala manjša brunarica, za katero so mi sosedge garaže znali povedati, da sta v njej občasno bivala, kakor fašistični tako poznejši komunistični šef lagerja oziroma taborišča.

04 GRADBIŠČE JE NEKAJ ČASA SAMEVALO

Maj je 1. 1945 k nam prinesel le vojaški mir! Zaradi še neizbojevale rdeče revolucije in želje po revanšizmu, pa ne morem reči, da tudi spokojnost. Demokracija, ki smo jo željno pričakovali in ki nam jo je nova oblast obljubljala, pa je bila le navidezna. Kot taka je trajala do konca tega leta, ko je po dvomljivih volitvah zmagala peščica komunistov z 0,6 % populacijo. Ta peščica, pa je nato kmalu prerasla v trdo pest partijcev in manj komunistov, ki so izsili diktaturo. Trda pest pa se je vendar skozi 45 - letno obdobje vladavine mehčala, dokler se ni tudi sam komunizem v pretežnem delu sveta omehčal. V tem vsiljenem obdobju komunizma pa smo vendarle še trideset let napredovali, nato pa, ko je zmanjkalo »materialnih resursov iz povojnih zaplemb, podarjenih USA dolarjev in volje«, pa bliskovito nazadovali.

Po Ptuj in tudi drugje so že med vojno, po vojni pa še toliko bolj, krožili glasovi, da se v Šterntalu gradi velika tovarna aluminija. Od daleč res ni bilo kaj videti, razen res visokega dimnika, ki se je sredi Dravskega polja bohotil in dvigal izza borovih gozdov. Če pa si prišel bliže v Šterntal ali kot se je ponovno reklo v Strnišče, pa je oko že zaslutilo, da se za drevesi skriva velikanska gmota železa in betona. Neobveščeni prebivalci so že govorili in se veselili, da se bo aluminij kmalu delal, dejansko pa še usoda nadaljnje gradnje te tovarne ni bila dorečena vse do sredine leta 1947. Dih pa ti je zastal, če si imel možnost pokukati izza gozda oziroma, če se ti je odstrl pogled na že zgrajene industrijske objekte ter betonske in železne skelete bodoče tovarne glinice, ki je pomenila samo del načrtovane tovarne aluminija. In prav za to prvo fazo - glinico, je v Šterntalu ob koncu vojne že bilo sezidano okrog 70 % tovarne, okrog 5 % pa je bilo tudi že montirane opreme, mnogo pa tudi že dobavljene. Kdor je takrat uspel videti ta že sezidan kompleks in to navlako v teh gozdovih, ni

v prazno na okrog trobil, da je (bo) v Šterntalu oziroma v Strnišču velika tovarna. Beli prah - glinica (Al₂O₃), ki se po dokaj zapletenem kemijskem postopku pridobiva iz najbolj razširjene aluminijeva rude - minerala boksita, pa je osnovna komponenta oziroma surovina za aluminij.

» V začetku junija 1945 sem bil prvič v Strnišču«, piše med drugim Franc Leskovšek - Luka, ki je bil po osvoboditvi pri nas ta glavni za industrijo, v almanahu TGA, ob njeni 20. letnici obratovanja: »Tukaj sem videl potrebo, da se državna imovina zaščiti. Poslal sem v Strnišče tov. Selana s potrebno zaščitno enoto. V bližini pa je bilo opuščeno taborišče za ujetnike, ki je imelo velike nastanitvene zmogljivosti in mehanizirano kuhinjo z dvema velikima jedilnicama«, se v nadaljevanju spominja prvi visoki gost v povojnem Strnišču. Kot je videti pa se ni »spomnil«, da je to taborišče že bilo takrat zasedeno s kaznjenci brez pravne podlage in le z manjšim številom vojnih ujetnikov, ki so jih poleg krogel in lakote tudi uničevale uši, stenice in tifus.

Decembra, mesec dni po državnih volitvah oziroma referendumu, je tovarna v Strnišču tudi uradno izvedela za svoj naslov, ki se je imenoval - Tovarna aluminija Strnišče pri Ptuj. Januarja 1946 pa je bil že izvoljen prvi delegat, zastopnik tovarne ekonomist Bonča. Ta oseba pa je bila nekdanji solastnik tukajšnje graščine in Čučkov industrijski kolega, ko je še bil ta lastnik kompleksa nekdanjega lazareta. Demokratično izvoljeni zastopnik je bil torej kapitalist, kar samo potrjuje, da partija še takrat vsepovsod svojega nosu ni uspela ali pa ni imela časa vtakniti. Ta izvolitev gospoda Bonče pa je bila za oblastno strukturo v Ljubljani nesprejemljiva, namreč, da je postal prvi direktor bodočega socialističnega giganta človek s »plavo krvjo«, ko se je vse pripravljalo k popolni odpravi kapitalizma pri nas. Tudi zato ga menda ni moč najti v evidencah vodilnih v Kidričevem od samega začetka naprej. Kot kapitalist seveda v socialistični državi oziroma po »uspelem« referendumu ni mogel biti zastopnik tovarne

proletarcev. Zato ga je oblast takoj zamenjala, na njegovo mesto pa z dekretom postavila Ing. Staneta Tonejca, ki je delal na obnovi porušenega železniškega mostu v Ptuj. Ta mož je nato do upokojitve kot vodja tehničnega sektorja neumorno preživel vse direktorje, ki so se zvrstili pod imenom tovarne TGA.

Med tem časom so v republiških organih oblasti proučevali možnost nadaljnje gradnje tovarne. V Nemčijo so pošiljali ljudi iskat potrebno dokumentacijo in strokovnjake firme VAW, ki je začela to tovarno graditi leta 1942. O nadaljnji gradnji tovarne aluminija v Strnišču pri Ptuj. pa so imeli pomisleke v Beogradu, češ da za proizvodnjo glinice tukaj ni surovinske baze. Zlasti se je za preselitev že dobavljenih naprav iz Strnišča zavzemal takratni zvezni minister za industrijo in rudarstvo Hrvat Hebrang (poznejša komunistična žrtev), ki je navijal za Dalmacijo. Sled tega je med tem nekaj še vedno naloženih vagonov opreme že odpeljalo naprej proti jugu. Pri poznejšem iskanju te šterntalske oziroma opreme iz Strnišča, pa se je nekaj nje celo našlo za Uralom v SZ. Tov. Luka o tem piše takole: » Bil sem proti demontaži in sem zahteval, da pride minister na ogled v Strnišče. Prišel je njegov pomočnik Branko Zarić in tudi ing. Franjo Grünfeld ter jaz. Celotni že zgrajeni kompleks je na Zarića naredil precejšen vtis, a vseeno je pristal, da so zvezni strokovnjaki bili proti nadaljnji gradnji v Strnišču«.

Po tem obisku je bila v Beogradu imenovana posebna komisija, v katero je Leskovšek iz Slovenije poslal ing. Grünfelda, ki je že bil priznan strokovnjak za glinico v Kemijski tovarni Moste v Ljubljani. Komisija je delala skozi vso leto 1946 in predvsem po zaslugi ing. Grünfelda dosegla, da je že izbrana lokacija primerna in smotna, kajti pri proizvodnji aluminija ni namreč najvažnejša surovina boksit oziroma glinica, temveč elektrika, nato premog (energija) in kot šele tretje boksit oziroma glinica. » Iz poročila tov. Grünfelda se spominjam plastičnega prikaza teh odnosov, da je ceneje prevažati boksit 3.000 km daleč, kot pa elektriko transportirati 300 km. In prav zaradi teh dejstev je bila tovarna od

IV. Zdaj pa realsocializem

strani Nemcev načrtovana ob reki Dravi, na premogu iz Zasavja in na boksitu iz Madžarske. Zaradi tako dobro zastavljenih argumentov se je odpor proti Strnišču v Beogradu nato polegel, je v nadaljevanju zapisal tov. Luka v slavnostnem almanahu za dvajsetletnico proizvodnje v TGA Kidričevo.

Maršal Tito se je že 6. septembra 1947 mudil v Strnišču.

V tem času je na ministrstvo za industrijo in rudarstvo poleg ing. Grünfelda začel še delati na tem področju tudi ing. Lučovnik ki je bil nekaj časa potem tudi direktor nove tovarne v Kidričevem. Tudi delegati republiškega ministrstva, ki so bili poslani v Nemčijo iskat odpeljano dokumentacijo in destituirat že pripravljeno opremo so uspeli najti in pridobiti že »stare znance« Sterntala, tehnologa dr. Fulda in ing. Vogla, ki sta bila tudi glavna projektanta te tovarne. Tudi na domačo opremo smo se oprli in Metalna iz Maribora je tu nosila glavno breme.

05 SOCIALISTIČNI GIGANT JE ZADIHAL

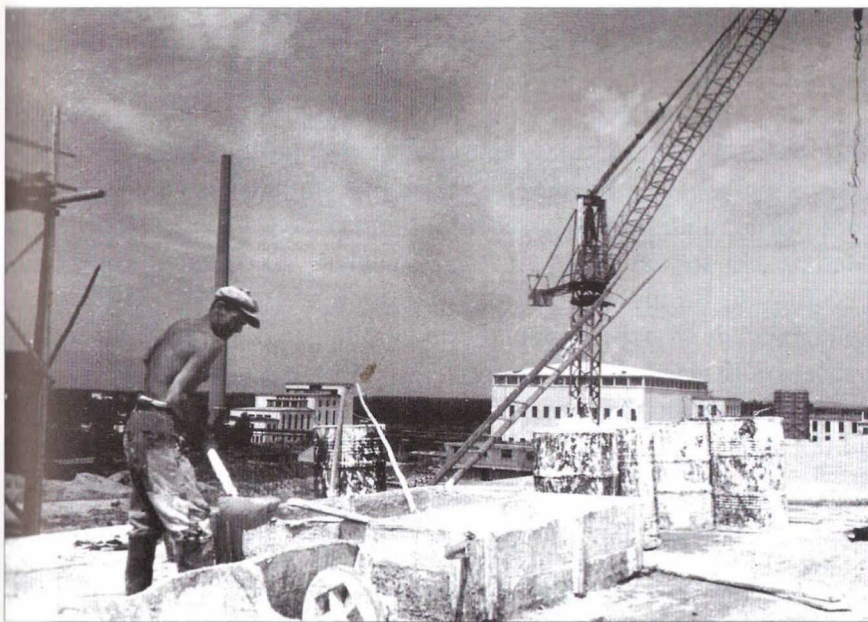
Preostanek leta 1945, 1946 in še polovico 1947 so za Strnišče bila leta negotovosti oziroma - biti ali ne biti, saj se je o socialističnem gigantu na Dravskem polju odločalo v Beogradu, ki pa je svoje roke imel obrnjene k sebi oziroma v stran od Slovenije. Po zelo dolgem in celovitem razpravljanju je na koncu le prevladala argumentacija in ugotovitev, da v novi državi Jugoslaviji primanjkuje aluminija in da Slovenija lahko kot prva reši to vrzel. S tem, da so tudi drugim obljubili, da se bodo tovarne aluminija v Jugoslaviji še gradile, se je tudi potešila lokalpatriotska pa tudi politična miselnost.

» Do maja 1947 smo se preživljali, kakor smo vedeli in znali, ostali smo v tovarni, ker smo upali, da se bo tovarna začela graditi naprej, brž ko bo to mogoče. Tega meseca smo tudi dobili odlok o ustanovitvi gospodarskega podjetja - Tovarna glinice in aluminija Strnišče ter nalog, da pričnemo z gradnjo tovarne«, je zapisal neimenovani graditelj tovarne in tudi sodelavec že omenjenega almanaha.

Zakaj pri nadaljevanju gradnje nekaj mesečna zamuda, saj je bilo (rešenje) v Beogradu že datirano z 20. januarjem, mi ni znano. Glede na zeleno luč se je v Strnišču takoj formirala uprava tovarne in pričele so se aktivnosti pri pripravi kadrov. Z Gradisom, Metalno in še s kom so bile sklenjene pogodbe za delo. Začel se je graditi železniški nadvoz preko nove ceste, ki se je navezovala na cesto za Ptuj oziroma Pragersko ter proti Lovrencu na Dravskem polju. Tudi nova železniška postaja, ki je nadomestila tisto iz časa Franc Jožefa z vključitvijo novega tira v tovarno, je bila kmalu nared. Do konca leta 1947 so tudi izdelali finančne potrebe in kot najvažnejše, kar je »rešenje« zahtevalo, so tudi takoj začeli priprave za gradnjo še

tovarne aluminija, za katero pa ni bilo nemških načrtov in bi se gradnja naj že začela naslednjo leto - 1948.

» Iz Ljubljane pa je prišel akt o imenovanju direktorja, ki je postal ing. Lučovnik, kot že vpeljan v to zadevo pri pogajanjih v Beogradu in iskanju »starih znancev Sterntala« po Nemčiji. Z gasilskim avtom, ki ga Nemci niso odvlekli, smo se odpravili v Ljubljano na Ministrstvo za industrijo in rudarstvo po načrte, ki smo jih z nadušljivim avtomobilom šele ob pozni uri uspeli pripeljati. Z radostjo smo čakali in z radostjo smo dragocen tovor raztovorili«, se še spominja pisec tega sestavka v omenjeni publikaciji.

Gradnja tovarne v prvi petletki.

Sedaj pa se je začelo delo! K temu pa še moram dodati zagnanost socialistične izgradnje, ki je govorila o komunistični bodočnosti brez denarnic, kar je seveda bila najlepša melodija za mladega pa tudi starega delavca, ki je živel v pomanjkanju. Polne elana so bile zlasti frontne organizacije in mladinske delovne brigade, ki smo jih tudi dosledno posneli iz SZ. Predvsem je

primanjkovalo ključavničarjev in električarjev pa bodočih kemikov in metalurgov. Zato se je v Strnišču ustanovila Šola za učence v gospodarstvu, ki je bila v veliki baraki, ki jo je postavil Gradis pred graščino. Šola je delovala do leta 1954. Na graščini se je tudi sicer sprva odvijala vsa dejavnost, od uprave in stanovanj, pa do menze za delavce in uslužbence. Bodoči kemiki in laborantje pa so bili poslani na šolanje v Ražine pri Šibeniku, kjer se je v manjši količini delal aluminij že pred vojno in nato še v Impol v Slovensko Bistrico, saj so se tam s predelavo bakra že ukvarjali od leta 1825 in so že imeli primerne laboratorije za usposobitev naših ljudi. Od leta 1952 pa do leta 1960 pa so že tudi v bližnji Slovenski Bistrici postopoma prešli na predelavo naše surovine - aluminija iz Kidričevega.

Za nadaljno gradnjo oziroma za dokončanje tovarne glinice v Strnišču je tako bilo nekako rešeno, za drugo polovico tovarne - za tovarno aluminija, pa se je še komaj podpisovala pogodba z Madžari, ki so z aluminijem imeli že nekaj več izkušenj kot pa mi. Prvotno se je načrtovala gradnja dveh elektroliz s 30.000 A celicami, ker bi naj vsaka elektroliza dala po 10.000 ton aluminija na leto. Že med samo pripravo dokumentacije pa je prišlo do spremembe, tako da bi se naj moč posamezne celice povišala na 45.000 A oziroma na skupno proizvodno zmogljivost obeh elektroliz 30.000 ton aluminija na leto. Po tem konceptu je tudi takrat Gradis postavil temelje za obe elektrolizi.

Prišlo pa je leto 1948, ko so se komunisti Jugoslavije skregali s Stalinom, »kdo da je večji komunist«. Ta spor, ki mu pravimo inforbire, pa je pomenil tudi za Strnišče dodatni zastoj, saj je tudi Madžarska morala prenehati s sodelovanjem z Jugoslavijo. Tako smo se tudi v Strnišču morali obrniti proti zahodu. Ta blokada je poleg triletnega zastoja prinesla tudi odločitev, da se gradi samo ena elektroliza - hala A. Od leta 1952, ko smo dobili kredit od Mednarodne banke oziroma, ko se je že v Jugoslaviji in drugje »skristaliziralo«, da ne, ali vsaj v celoti, ne odobravamo

Stalinovega totalitarizma, se je lahko gradnja tovarne oziroma elektrolize in tudi livarne pospešila.

Kar se pa tiče del na tovarni glinice, kjer so se v glavnem vršila le še montažna dela, ni prihajalo do odstopanj od načrtovane tehnologije, če seveda izvzamemo prekoračenja rokov. Spomladi leta 1954 so se začeli preizkušati posamezni sklopi naprav, ki so jih pustili teči po nekaj dni. Vsak stroj je dobil človeka - oskrbnika, ki je pozneje prevzel skrb za stroj. Kljub temu, da je ta človek pred kratkim še bil poljedelec ali vinogradniški delavec, je v novem okolju skupaj s strojem zaživel in zadihal. Objekt za objektom, kakor je to zahteval tehnološki proces, je pričel živeti. Prvi je začel obratovati energetski obrat kotlarne, iz čigar dimnika se je po tem nepretrgoma kadilo do l. 1996. Tudi plinarna na premog je morala v pogon že prej, da se je potem lahko zakurilo še drugje po obratih glinice. Ko sta se nekako vtirila ta dva obrata, so se pričeli zaganjati še drugi obrati glinice in v sredi leta 1954 smo imeli že prvo glinico.

V tovarni aluminija pa je v jeseni tega leta tudi že bilo nared toliko elektrolitskih celic, da se je lahko pričelo s formiranjem soderbergovih anod in gretjem katodnih korit. Po vrstnem redu, kako so bile celice pripravljene, je bilo najprej vklopljeno 40 celic. Sredi novembra pa se je v livarni že začel vlivati prvi aluminij pridelan v Kidričevem.

Seveda to ni šlo tako lepo kot je opisana ta kratka pripoved. Ogromno je bilo vloženega truda, znoja, neprespanih noči pa tudi poškodb. Kljub vsemu pa je po vseh grenkih preizkušnjah le prihajalo spoznanje, da je tovarna sposobna izdelovati to mlado kovino bodočnosti. Dne, 21. november 1954, ko je bil v TGA Kidričevo izdelan prvi aluminij, ko je šla tovarna v poskusno obratovanje, je še danes tovarniški praznik. Do konca februarja 1955 je bila celotna TGA še v poskusnem obratovanju, potem pa se je začelo gospodarsko obratovanje, kar pomeni obratovanje z vsemi dajatvami in davki vred.

Obsežna tovarna je že takrat zajemala 180 hektarjev. Vse te objekte je gradilo (samo po vojni) v povprečju na dan 600 delavcev Gradisa, med montažo, ko so prišli še delavci iz Metalne, pa se je ta številka povečala še za nekaj sto ljudi. Med to množico domačih graditeljev je vsekakor potrebno omeniti tudi kopico inozemskih strokovnjakov, ko so nekateri v Strnišče prignali tudi svoje družine. Med temi sta bila najpomembnejša in že omenjena ing. hidravlike Vogel in dr. Fulda, kot tehnolog. V Strnišče sta prihajala občasno kaki dve leti. Kot ga je videlo oko domačih graditeljev, je bil Vogel bolj zajetnega videza in surovega obnašanja, drugi nemški mož Fulda, ki pa je bil tudi izumitelj tega tehnološkega procesa, ki se je prav v Strnišču prvič uvajal v prakso - (Fuldov stolpni proces izluževanja aluminija iz boksita), pa je bil kot osebnost mehkejšega karakterja.

Dr. Wilhelm Fulda

Proti koncu l.1954 je stekla poskusna proizvodnja v vseh obratih te velike tovarne v Kidričevem oziroma v TGA, torej od skladišča boksita do skladišča gotovih izdelkov aluminija in še zraven teh, v vsaj dvajset pomožnih obratih in obratih za vzdrževanje proizvodnih naprav. Število zaposlenih pa se je povzpelo na 963.

06 NASELJE KIDRIČEVO - PO SOVJETSKEM
VZORU

Od 24. aprila do 6. maja 1975 sem se z avtomobilom prevozil skoraj 8.000 km po SZ. Bil sem član ptujske posadke Fiata 125, enega od osemintridesetih avtomobilov Karavane prijateljstva, ki je prišla v Jalto. Bila je to prva priložnost, da sem kot tujec po SZ potoval bolj sproščeno in svobodneje, kot pa če bi potoval v turističnem arazmanu z letalom. Če se ozrem samo na SZ, sem se po nekaj sto kilometrih vožnje skozi Bukovino, kjer smo iz

Proletarsko naselje - vzor socialistične graditve stanovanj v realsocializmu.

Romunije vstopili v Ukrajino, »naenkrat počutil«, kot da sem v Kidričevem. Pred industrijskim kompleksom Hmelnicki, je bil za las enak kompleks stanovanjskih blokov, le da je tu med bloki prevladoval bukov gozd. Takoj za tem se mi je posvetilo, da je naselje Kidričevo kopija takšnih naselij iz držav socialističnega

tabora. Bilo je prav tako kot v Kidričevem, centralna cesta po sredini naselja, bloki brez ulic, velik samski dom, centralna menza, kino Posnemanje socialistične gradnje industrijskih naselij pa mi je bilo tudi potrjeno v industrijskem predelu Zaporožja, ko sem zakoračil prav v enako stanovanjsko arhitekturo in ki je še celo spadala k tamkajšnji tovarni glinice in aluminija.

Za drugo plat zasnove Kidričevega pa sem izvedel od samih graditeljev naselja - nekdanjih mladincev Belšakove brigade iz Ptuja, ki so tukaj l. 1947 kopali jarke za temelje zgradb novega naselja. Kot sem že omenil zasluge tov. Luke Levskovška za nadaljevanje gradnje v Strnišču, ga moram tudi ob tej priliki, ko se je snovalo tovarniško naselje. Med tem ko so brigadirji vihteli krampe, je mož živahno poskakoval preko izkopanih jarkov in s prstom kazal, kje bo kaj stalo v bodočem Kidričevem.

Uradna in realna plat zasnove(Ptujski Zbornik iz leta 1975 in mednarodna revija za teorijo arhitekture - A B bilten iz l. 1998) pa navaja, da je arhitekturna zasnova zgradb v naselju kakor upravne zgradbe tovarne, delo projektivnega biroja, ki ga je vodil arhitekt Danilo Fürst - učenec Plečnika, urbanistična zasnova naselja pa arhitekta Ravnikarja; sam urbanistični vzgled pa da je po Češkem industrijskem mestu Zlin.

Drugače pa je lokacija Kidričevega točno na terenu nekoč centralnega dela Franc Jožefovega lazareta Sternthal, tako da so se ponekod »novi« graditelji lahko poslužili celo nekdanje kanalizacije. Tudi v nekdanjem Schöndorfovem gradu se je marsikaj takrat adaptiralo, kot recimo hlevi v menzo in pozneje v kino dvorano, sama graščina pa v prvo upravno poslopje graditeljev tovarne.

»Julija l. 1947 je na gradbišču novega naselja delalo 300 mladih brigadirjev, ki so prišli iz podobne akcije pri gradnji železnice Šamac - Sarajevo. To so bili v glavnem mladinci in

mladinke iz tedanjega okraja Ptuj. Spali so v bližnji graščini Ravno polje v Kungoti, hranili pa so se na graščini v Strnišču oziroma že omenjeni začasni menzi. Ta I. Ptujška delovna brigada je delala tri tedne. Tudi skupine starejših zagnancev oziroma prostovoljcev so bile vključene v delo na gradbišču naselja, kot brigada OF, ki je štela 200 članov in pa brigadirji, ki so jih pošiljale razne slovenske delovne organizacije, zadruge in združenja (Pletarstvo Ptuj, obrtniki, trgovci). Takrat je namreč bilo »v modi«, da so se k bilo kakšnim prošnjam naslovljenih na oblast, prilagali tudi dokumenti o prostovoljnih delih, še več pa je veljalo, če si imel dokument, da si si zaslužil naziv udarnika. Delovnim prostovoljcem v Strnišču je odrejalo delovni čas navdušenje, da bi čim več koristili pri prenovi v vojni opustošene domovine. Kadar je bilo na postaji Strnišče potrebno raztovoriti blago, so vztrajali tudi v nočnih urah. Delali so od zore mraka, ob večerih pa so odmevale po okoliških gozdovih pesmi mladih brigadirjev«, so takrat pisali o življenju in gradnji v Strnišču naši časopisi in sestavki revij. Kod zadnje sem takšno hvalo zasledil v sestavku - Iz zgodovine Strnišča in Kidričevega, ki ga je priobčila gospa Vida Rojc v Ptujskem zborniku l.1975.

Mnogi nekdanji brigadirji so se po tem tudi zaposlili v TGA in tudi dočakali upokojitev prav v teh domovih, ki so jih sami pred pol stoletja gradili.

Ko pišem o » navdušenem delu « v Kidričevem, se na tem mestu moram pohvaliti tudi sam, kajti pri nekaj takšnih akcijah v letu 1960, sem kot mladinec in žitelj Kidričevega, bil udeleženec. Sodeloval sem pri polaganju kabla cestne razsvetljave od upravne zgradbe TGA do konca naselja, naslednje udarniško delo pa sem prispeval pri razširitvi »Franc-Jozefovega bazena« in napeljavi tople vode iz živosrebrnih usmernikov do obnovljenega kopališča. Pri tem delu nas je bilo tudi na koncu nekaj » zaslužnih udarnikov «, ki smo za tisto sezono imeli celo prost vstop na bazen.

Na posameznih objektih v naselju kakor v tovarni pa so v času intenzivne gradnje delali tudi politični zaporniki in menda tudi nekaj časa, dokler se niso razpustili, vojaški ujetniki iz bližnjega naselja - taborišče II, kakor se še danes reče temu »manj svetlemu becirku« Kidričevega. Strokovno delo pri gradnji naselja pa je prav tako kot v tovarni slonelo na Gradisu, ki je v Strnišču imel večino svoje operative. Med intenzivno gradnjo naselja jih je tukaj delalo v povprečju nad 250 gradbincev, ki so takrat enako zganjali socialistični elan kot pa brigadirji. Bila so razna delovna tekmovanja, katere rezultate so se obešali po stenčasih, pisali po časopisih in poročali po radiu. Tako je glasilo Gradisa Vestnik dne 20.6.1950 v zvezi z gradnjo naselja v Strnišču zapisal: »Kolektiv Gradis bo še letos dogradil tri velike družinske bloke za 18 družin. Še letos bo dograjena tudi restavracija. Urejeno je delo na normo, ki se dnevno presega za 11 - 13 odstotkov. Ena od najboljših brigad je tesarska brigada Tomaža Kralja, ki je že sedemkratni udarnik. Njegova skupina presega normo za 25 do 35 odstotkov. O teh uspehih vodi podjetje točno evidenco ter mesečno razglašuje zaslužne delavce za udarnike. Tako bomo v tem mesecu zopet razglasili 58 udarnikov, med katerimi bosta celo dva trikratna in celo večkratni udarnik «.

Veliki stanovanjski bloki in manjši četvorčki danes zavzemajo 27,4 ha zemljišč, stanovanjskih enot pa je bilo sezidanih 37. Največ zgradb novega naselja v Strnišču je zraslo v letih 1947 - 1954 in sicer 14 blokov in 20 četvorčkov s 400 stanovanji. V tem času so se v Strnišču zgradili tudi razni športni objekti, kot nogometni stadion, igrišče za tenis, strelišče in pozneje v šestdeseti še avtomoto prostori. Vseskozi, zlasti pa še zgodnjem komunizmu, sta bila v naselju poleg naštetih športnih točk, vsaj še dva »ezleka« in sicer restavracija, ki se ji še vedno reče menza in pa samski dom, »dom ljubavi«, ki pa ga že lep čas dejansko ni več. Obe točki sta tudi bili v povezavi, saj samski dom ni imel kuhinje in šanka. V sklopu menze se je tudi zgradila velika dvorana, ki bi naj v času, ko je bilo naselje projektirano, služila kot kolektivna jedilnica za 1000

IV. Zdaj pa realsocializem

obrokov in seveda tudi za družbene dejavnosti. Dejansko je še danes s svojimi 400 sedeži daleč naokrog največji tak objekt. Na tem mestu moram omeniti, da sem tudi sam v letih 1957 - 1965 te centralne objekte v Kidričevem z zadovoljstvom koristil.

Koncem pedesetih in v šestdesetih pa se je v Kidričevem še sezidala nova osnovna šola, dva stanovanjska bloka pa sta bila delno preurejena za lokal storitvene dejavnosti in trgovino. Leta 1964 pa sta zrasla še dva bloka za učitelje in okrog 150 garaž. Tudi otroški vrtec, pošta, samopostrežna trgovina ter novi olimpijski bazen iz aluminija izvirajo iz poznejšega obdobja. Na dan popisa prebivalstva 31. marca 1971 pa je v Kidričevem stanovalo 1.906 prebivalcev (926 moških in 980 žensk). Od tega je po istem viru bilo 39 odstotkov prišlekov iz ptujske okolice, 26 odstotkov iz bolj oddaljenih krajev Slovenije ter 7 % ljudi iz takratnih južnih republik.

Strnišče pa se je po smrti tov. Borisa Kidriča z dekretom Izvršnega sveta ljudske republike Slovenije, ki ga je z dne 23. aprila 1953 podpisal tov. Miha Marinko, preimenovalo v Kidričevo, ki je ostalo tako pristni spomenik realsocializma pri nas in ne samo pri nas!

V. »MOJE OBDOBJE« KIDRIČEVEGA

01 KIDRIČEVO JE ŠE ZA MNOGE ŠTERNTAL

Prvič sem slišal za Strnišče, ko smo v dijaškem domu v Ljutomeru leta 1952 dobili radio znamke Tesla, ki je bil za Kosmajem drugi tak jugoslovanski izdelek. Ob večernih urah, ko smo dijaki zaključili z učenjem za naslednji dan, smo se nagnetli okrog našega novega radia in bili veseli vsakega poročanja o uspehih socialistične graditve pri nas, med katere je prav gotovo tudi sodila gradnja socialističnega giganta na Dravskem polju. Menda v največjem utripu naših medijev o tem gradbenem podvigu smo se takrat dijaki ob radijski predstavitvi te gradnje začeli prerekati oziroma smo se nekako razdvojili. Mi, iz ormoškega konca Prlekije, ki smo bili bliže, smo rekli, da je to Šterntal, Pomurci, s katerimi je tudi potegnil vzgojitelj, pa so trdili, da je to Strnišče. Kmalu zatem pa sva z očetom potovala po železnici v Maribor in sva se oba prepričala, da se je v Šterntalu res gradi velika »fabrika«. Že v Središču ob Dravi, kjer sva stopila na vlak, sva doživela gnečo delavcev iz Medjimurja, tako da je najina vožnja trajala stoje prav do Strnišča oziroma Šterntala, kot so nama že med vožnjo razložili graditelji tovarne, da je namreč to eno in isto. Dimnik - velikan, ki je bil med najvišjimi v svetu, naju je takoj pritegnil k oknu vagona. Občudovala sva ga po vsej višini. Pri ponovnem srečanju s sošolci, ko je spet pogovor nanesel o Strnišču oziroma o Šterntalu, pa sem se seveda moral pohvaliti, da sem v

Živo videl ta velikanski dimnik in jim seveda razložil, da je Strnišče in Šterntal eno in isto.

»Korenine poženejo tam, kjer posadimo sadiko«! Tod pa je kot prvi »sadil« l. 1850 grof Schöndorf, kot drugi l. 1915 cesar Franc Jožef, tretji l. 1941 Hitler in kot četrti je bil Tito. Korenine so torej globoke, saj še danes mnogi - predvsem pa okoličani, Kidričevemu drugače ne znajo reči kot Šterntal. Peti režim in šesto ime tega kraja v enem stoletju in sedmo hotenje po spremembi krajevnega imena, pa je že svojevrsten zgodovinski fenomen, ki se ne tiče samo Kidričevega. Kot šesto spremembo krajevnega imena mislim na tisto, ki se je zgodila aprila 1953, ko je Ljudska skupščina Slovenije po »gostilniškem dogovoru« z

"Šterntal" še vedno živi ...

dekretom preimenovala Strnišče v Kidričevo, tovarno glinice in aluminija, pa v TGA »Boris Kidrič« Kidričevo in kot sedmo spremembo v samostojni Sloveniji, pa imam v mislih ponovno željo občanov po izvirnosti lastnega imena tega kraja.

Če rečem Kidričevo, mislim na Tovarno aluminija in glinice »Boris Kidrič«, ki je najbolj prosperirala v zlatih dvajsetih letih po zagonu tovarne, ko je aluminij pri nas pa tudi v svetu še imel »dobro« ceno. Takrat še ni bilo toliko svetovnih pa tudi ne domačih proizvodnih kapacitet aluminija, kot jih je danes oziroma ko je bilo povpraševanje večje od proizvodnje. Takrat še nam ni »naškodilo« samoupravljanje in

v tej zvezi nizka storilnost. Zaradi polnih poslovnih skladov in celo prepolnih so imeli v tem času korist tudi priskledniki, ki jih nikjer, kjer je denar, ne manjka. Predvsem imam v mislih na tedaj sezidani hotel v Ptuju, na okoliške farme, stanovanjske bloke, šole, športne klube in druge društvene objekte ter na kupčije z nogometaši.

Nikoli v zgodnjem času komunizma oziroma v realsocializmu pa ni bilo v Kidričevem posluha za gradnjo cerkve, kar je sicer bilo tudi razumljivo! Za graditev tega kulturnega oziroma duhovnega objekta so nastopili razumljivejši časi šele v poznem socializmu oziroma, ko se je v Kidričevem spoznalo, da kraj potrebuje tudi pokopališče, ki pa je bilo dejansko že tukaj od leta 1915. Po ureditvi oziroma ponovni vzpostavitvi pokopališča v Kidričevem, je kmalu - čez leto, dve prišlo tudi do soglasja, da se ob njem zgradi tudi cerkev. 31. maja 1987 je bil božji hram - cerkev Svete družine tudi posvečena. Svojevrstna zgradba med železniško postajo Kidričevo in starim - novim pokopališčem je postala tudi za realsocialistično arhitekturo Kidričevega svojevrstna popestritev.

S samostojno državo Slovenijo pa je Kidričevo postalo tudi samostojna občina z demokratično izvoljeno oblastjo. Občino še tvorijo fare Lovrenc in Cirkovci s pripadajočimi vasmimi in zaselki, med katerimi je tudi nekaj še preostalih hiš izvirnega Strnišča (okrog Franc Jožefove železniške postaje), ki je ob proglasitvi Kidričevega ostalo kot »za seme«. Po velikosti obsega ta občina 72 kvadratnih km površine s 6.700 prebivalci.

* * *

Če ob koncu te teme še pogledam »nazaj«, lahko potrdim staro modrost, da se zgodovina rada ponavlja, saj za Kidričevo velja, da je tu že nekoč bila tudi cerkev. Verski tabuji so torej izginili tudi iz Kidričevega, žal pa so tudi izginili mnogi dokumenti iz povojnega koncentracijskega taborišča kot je evidenca umorjenih in umrlih ljudi in zamolčanih grobov. Vsekakor pa še ni napisana vsa zgodovina o tem kraju - zgodovinskem fenomenu z šestimi imeni. Tudi moje pisanje na to temo je samo le en poizkus.

02 ZAČELI SMO PRIDELOVATI ALUMINIJ

Bil sem dijak M2, kar je pomenilo drugega letnika metalurgije na Tehniški srednji šoli v Ljubljani, ko je sošolec in sostanovalec v internatu TSS Branko iz Ptuja, ob prazničnem obisku staršev za 29. november 1954, v internat prinesel dva zanimiva vzorca. Bil je to prvi aluminij in prva glinica iz Kidričevega. Bilo je to le dober teden po formalnem odprtju TGA. Lesketajoča aluminijeva palačinka - oblika vzorca za kemijsko analizo tekočega aluminija - je nato potovala po naši sobi, v kateri nas je stlačeno bivalo dvanajst dijakov M2, iz rok do rok oziroma od postelje do postelje. Tudi v »kidriški beli prah« - glinico, si je menda vsak od nas namočil prste in tako poskusil njeno sipkost in granulacijo.

Kovina aluminij je mlada, ker je bila odkrita šele l. 1825. V zemeljski skorji pa ga je v različnih spojinah veliko, saj je po količini takoj za silicijem. Ni pa ga v zemlji najti v kovinski obliki - elementarnem stanju, kot je to pri zlatu, bakru ali tudi železu. Prav temu je tudi pripisati sorazmerno pozno odkritje te kovine. Aluminij je kot kemijska prvina sivosrebrnega leska, ki ga je javnost prvič videla na drugi svetovni razstavi - EXPO 1889 v Parizu. Razstavljeni hlebček te kovine je bil dražji od srebra. Drugače pa je elektrolizno, kot še ga v praksi vedno pridobivamo, prvič pridobljen leta 1886.

Kaj pa pri nas v Kidričevem in Jugoslaviji? V kraljevini smo ga že v manjših količinah pridobivali leta 1938 v Ražinah pri Šibeniku. V zavidljivi količini pa šele leta 1954 pri nas v Kidričevem, ko je začela obratovati elektroliza A in nato še leta 1963 z elektroliza B ter leta 1988 še z elektrolizo C. V letu 1990 pa je tukajšnja prvo zgrajena elektroliza - A začela postopno ugašati zaradi zastarelosti in s tem tudi nerentabilnosti. Ker so že ob

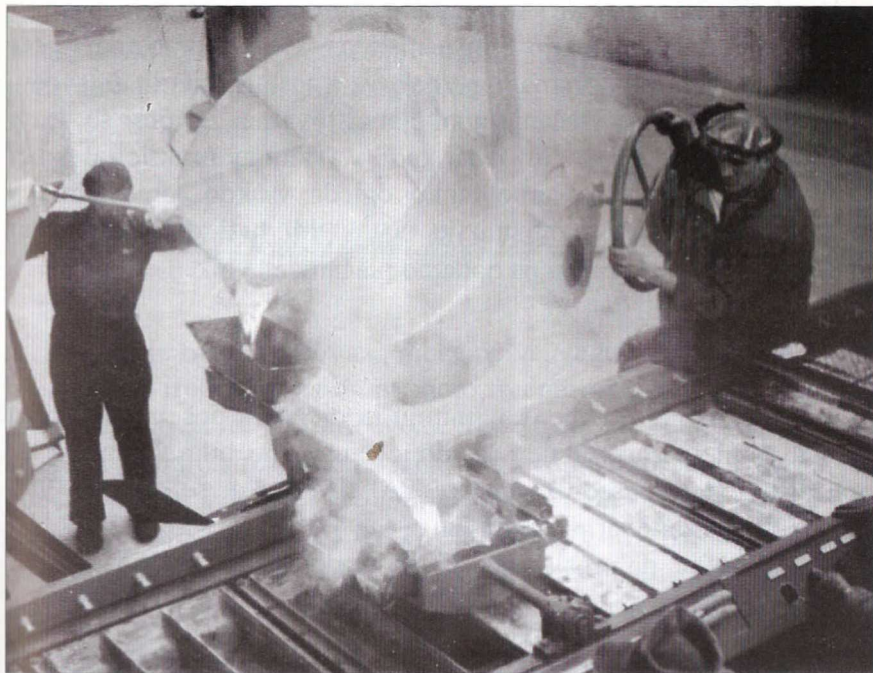
povojni razpravi v Beogradu obljubili ob nadaljnji gradnji Strnišča tudi tovarne drugje po Jugoslaviji, se je v sedemdesetih letih začel graditi še KAT- Kombinat aluminija Titograd - danes Podgorica, kmalu nato pa še je sledila razširitev oziroma kar nova elektroliza v Tvornici lakih metala v Šibeniku in nazadnje še v osemdesetih letih Aluminij Mostar v Mostarju . V domovinski vojni Hrvaške ter Bosne in Hercegovine pa je bila v letih 1991 - 1995 proizvodnja aluminija v Šibeniku in Mostarju prekinjena, nato pa leta 1998 v Mostarju spet postopno vzpostavljena. Kar se pa tiče gradnje tovarn samo za glinico, pa moram še omeniti Zvornik v Bosni in Obrovac v Dalmaciji, ki pa so mu že »iztekale ure« še pred osamosvojitveno vojno na Hrvaškem.

V navedenih proizvodnih enotah Titove Jugoslavije se je pred razpadom skupne države količinska proizvodnja sukala okrog 350.000 ton aluminija na leto. Primerjava te številke s svetom pa nam pove, da smo z Evropo vred (milijon ton) mali proizvajalci aluminija, saj je svetovna proizvodnja za leto 1994 znašala 15.780.000 ton. Po nekaterih podatkih pa so ob začetku tretjega tisočletja celo svetovne kapacitete za proizvodnjo aluminija znašale 24 milijonov ton na leto.

S to pospešeno gradnjo zadnjih let oziroma prej seljenje proizvodnih kapacitet na območja cenejše delovne sile in elektrike ter na področja svetovno zavidljivih zalog boksitov in še ob sprostitvi »cenenega« aluminija iz Rusije, pa je cena te kovine močno padla. Zaradi naštetih dejstev smo ob modernizaciji proizvodnje primarnega aluminija (MPPAL) tudi leta 1988 v Kidričevem ukinili proizvodnjo glinice in prešli na uvoženo. Del proizvodnih naprav tovarne glinice pa smo nato preuredili v proizvodnjo zeolita in vodnega stekla. Zeoliti se uporabljajo za izdelavo ekološko čistejših pralnih praškov, katerih poraba je vedno večja, vodno steklo pa se uporablja v gradbeništvu in v papirni industriji. S potezo MPPAL in s tržnim načinom izdelovanja, se je

proizvodnja aluminija v Kidričevem tako obdržala in stopila v korak s časom in svetom.

In kje vse se aluminij danes uporablja? Kot vemo, spada med lahke in korozijsko odporne kovine z dobro elektroprevodnostjo. Mehanske lastnosti (trdota, trdnost, žilavost...) pa mu je mogoče z mešanjem drugih kovin v zlitine izboljšati oziroma prilagoditi potrebam uporabe. Da se ga vlivati, kovati,

Vlivanje prvega aluminija 21. 11. 1954.

valjati, stiskati in variti. Zaradi teh ugodnosti se aluminij že sedemdeset let uporablja v letalstvu in elektroindustriji, zadnje čase pa vse več v gradbeništvu, v avtomobilski industriji, v prometu in industriji embalaže. Tako kot je v začetku dobil laskav prizvok - kovina bodočnosti, lastnost, ki se še se ga vedno drži, se mu zadnje čase še dodaja ugotovitev, da je tudi prijazna kovina. Tako je aluminij postal del človeškega vsakdanjika, saj skoraj ni več

področja, kjer ga ne bi uporabljali v takšni ali drugačni obliki. Pa še to! Aluminij je zadnja leta upravičeno dobil oznako »zelena kovina« predvsem iz razlogov varčevanja z energijo (lažji avtomobili, vlaki, embalaža in boljša toplotna izolacija) in pa zaradi primernosti večkratne uporabe - reciklaže z malo vložene energije.

Od 21. novembra 1954 delamo v Kidričevem aluminij. Kmalu bo 50 letnica in skupno izdelano okrog 2.700.000 ton srebrnobeke kovine. 21. november je tudi vsakoletni praznik tovarne, ko delavci dobijo boljšo malico, ko so slavnostne seje s podelitvijo jubilejnih priznanj in znakov za zasluge njenih delavcev, ko so povabljeni na srečanje upokojenci tovarne. Že prej se je ob tem prazniku v TGA in sedaj tudi v Talumu prakticiral »dan odprtih vrat«, da si tovarno lahko ogleda vsakdo, predvsem pa svojci delavcev. V socializmu je ta dan bil tudi dela prost dan oziroma za tiste v turnusu pa dodatno plačan delavnik.

* * *

Ob koncu te teme o aluminiju in njegovih posebnostih bom ob 45. letnici proizvodnje v Kidričevem, ki je bila v letu 1999, povzel besede predsednika uprave TALUM, kakor se od leta 1992 imenuje ta naša tovarna aluminija:

»Prav je, da proslavimo 45 let. Je dosti ali malo, naj presodi vsak sam. Glede na to, kar se je v zadnjih desetih letih dogajalo v Sloveniji, bi rekel, da je dosti. Propadlo je mnogo tovarn, ki niso dočakale naših let. Naš cilj je elektroliza - C2 (podaljšek že obstoječe - C). Kako? Natančnega odgovora še ni, ampak bo! Vmes se bodo dogajale mnoge nepomenbne podrobnosti. Tudi lastninjenje. To nas ne skrbi. Upam, da bomo prihodnje leto že lahko govorili o domači in tuji kombinaciji. O nečem, kar bo omogočilo samostojno pot in obenem stalni stik s svetom. Mislim, da nas čakajo zanimivi časi. Dogodki bodo marsikaj vrgli iz običajnega ritma. Ampak to je pozitivno! Če ne bi verjeli v to, kar delamo, bi končali tam, kjer so mnoga velika podjetja, ki jih ni več«.

Jaz pa še k temu dodajam in se sprašujem, kdo so tisti, ki so te socialistične gigante uničili ? Mar niso to »isti«, ki so jih s pomočjo družbe v preteklosti zgradili! Da tudi demokracija ni za vsakogar, se je že tudi pokazalo! Ali razmerje današnjih plač po podjetjih in ustanovah 1:20 ali celo mogoče 1: 40, ne potrjuje tega, kar mislim, medtem ko pa je bilo ob prvih obletnicah, naše tovarne pa tudi sosednjih to razmerje v plačah le 1:3. Mar to ni dokaz, da je nekatere materializem zaslepil do te mere, da so popolnoma pozabili na razumevanje samega sebe!

03 TGA JE BIL POJEM MOJE SREDNJE TRETJINE

Ali je bila to polovica, nihče ne ve, zagotovo pa se ve, da je bila več kot tretjina! Mislim na mojo srednjo tretjino let, ki sem njo z aluminijem živel v Kidričevem. Teh 36 let pa bom spet delil in sicer na zgodnja realsocialistična, na srednja samoupravna in na končna kapitalistična. 36 let je in ni veliko, toda večja je razlika biti star 21 let, ko sem prišel v TGA Kidričevo, in blizu 60, ko sem odšel iz Taluma. Razlika, ki jo je vse bolj zaznamoval materializem in z njim vred neučakanost, ne pa pomanjkanje časa. Hočem namreč reči, da je v tem časom vse bolj naraščala nestrpnost, da je človek vse hitreje hotel živeti, hitreje napredovati - kot da je hotel nekaj let preskočiti! Hočem namreč povedati, da je bilo vedno bolj videti proti koncu mojega delovnega obdobja, da čas teče hitreje, kot je tekel v moji mladosti. Upoštevam tudi to, da še nekoč ni bilo avtomobila pri vsaki hiši in elektrike v vsaki stavbi, pa vendar bi rekel, da smo bili skromnejši, bolj strpni oziroma učakani in bolj poslušni. Še zlasti to velja za obdobje našega zgodnjega socializma oziroma komunizma, ko smo se še »molče« pokrivali tako visoko, do koder nam je segala odeja!

Tudi danes, ko se mučim s temi vrsticami, ne mislim, da mi bo zaradi tega kaj kanilo v žep, ampak iščem le zadoščenje, ko brskam po možganih in se ponovno razgledujem po preživelih letih. Poskušam jemati vzgled po prej naštetem nauku, kako čim enostavneje in krajše povedati stvari in razkriti ali le obnoviti dogodke preteklega časa. Kdaj pa kdaj pa mi pri tem misel zaide tudi na vizionarstvo. Tudi morebitne sanje, ki mi do jutra ne izpuhtijo, so pri tem lahko povsem uporabno blago.

Široka granitna cesta, ki vodi od stare Panonike (ceste Slovenske Bistrice - Ormož) do »kapije« - upravne zgradbe TGA., bi naj bila še živ spomin na »tipično« jetniško in zaporniško delo v Strnišču iz zgodnjih poveljnih let. Tudi »glavna granitna avenija« za tovarniško ograjo, ki je in še ločuje tovarno aluminija od tovarne

Mogočna upravna "Kapija" je živ spomenik realsocializma.

glinice, čeravno kot take ni več, je prav tako živ spomin na to zgodnje obdobje našega socializma. Od 2.8.1957 sem tudi sam vsaj dvakrat na dan obruševal še vidno ostre robove teh granitnih kock,

ki so čez desetletja postajali vse bolj zaobljeni. »Le koliko »tumulavcev« se mi je na njih obrusilo v teh 36 letih borbe za kruh in penzijo«?

Tudi mogočno - osemdeset metrov široko upravno poslopje – kapija, v obliki črke U, je svoje dodala (in še dodaja) k prepričljivosti naključnega prišleka v Kidričevem, da je gigant resnično predstavljal vzorčni eksponat oziroma stil tozadevne socialistične arhitekture pri nas. Bila je prva zgradba v Jugoslaviji, ki je imela vgrajeno klima napravo, druga pa je bila Titova rezidenca na Brionih. Prav vso gradbeno in premično pohištvo (tudi stoli in pisalne mize) so bili obrtniški unikati. Tudi zaplenjeni marmor, ki si ga je v Mariboru g. Hutter priskrbel za dokončanje fasade na njegovem stanovanjskem bloku (Huterjev blok), pa zaplenjeno mizarstvo g. Ingoliča (pisateljevega brata) v Polskavi z osušeno hrastovino vred, je bilo uporabljeno za ta prestižni objekt socialističnega giganta na Dravskem polju.

Še vedno se sprašujem, kako se je v času realnega socializma lahko zgodilo, da se je tako razmetavalo z izposojenim, pa tudi z domačim denarjem, ko si še delavec z letno plačo ni mogel kupiti poštene obleke. Vse drugače pa je bilo v »skritih« proizvodnih obratih, kjer se pa je škrtarilo, tudi na račun slabših pogojev dela. Namreč, že omenjena razsežnost proizvodnih obratov, ne izhaja iz kazanja veličine in ponosa, ampak jo je pripisati tehnološkim, varnostnim pa tudi ekološkim potrebam pri proizvodnji aluminija. Tudi za 148 m visok dimnik, ki so ga že sezidali Nemci iz enakega razloga, ne morem reči, da je šlo za bahavost.

Tovarna TGA je tudi v jugoslovanskem merilu barvne metalurgije predstavljala veličino le bolj po obsegu in ne toliko po proizvodni kapaciteti za aluminij, ki je bila dejansko v sorazmerju v svetu majhna. Pravi strukturni in tudi finančni preobrat v pozitivno smer pa je pričetk proizvodnje aluminija v Kidričevem

povzročil v tedanjem ptujskem okraju, pa tudi širše v republiki Sloveniji in Jugoslaviji. Že prvo leto obratovanja - v letu 1955, se je družbeni proizvod ptujskega okraja povišal za 58 %, delež TGA v gospodarstvu takratnega okraja oziroma poznejše občine Ptuj pa se je v tistih letih v povprečju gibal okrog 18 %.

Iz prvih dni ponovnega snidenja v tovarni se še spominjam (po odslužitvi JLA), kako se je povsod pogovor sukal o pravkar minulem obisku Tita v TGA, kar se je zgodilo 20. avgusta 1958. Poleg navdušenja se je namreč po obisku slišala tudi kritika zaposlenih, da Tita sploh niso mogli vsi videti. Mislim, da je bil obisk bolj politične narave in za medije oziroma propagando, s katerim se je poudaril gospodarski pomen in veličino giganta za Jugoslavijo, delavci, pa so bili pri tem prikazani zgolj delovno. Manj pa je znano, da je Tito dejansko obiskal že Strnišče oziroma tovarno v izgradnji 5. septembra 1947, ko se je najvišji državniški obisk osredotočil na Maribor oziroma na gradbišče bodoče hidroelektrarne Mariborski otok, ki je tudi bila sestavni del nemškega projekta za proizvodnjo aluminija v Sternthalu. V spremstvu tega obiska so si še tovarno v izgradnji ogledali najvišji politični ljudje tistega časa, kot tovariši Ranković, Čolaković, Pucar ter iz Slovenije Marinko in Maček. Mislim, da je prav zaradi prisotnega Rankovića ta obisk bil toliko let tabu tema, da se je skoraj pozabilo nanj.

Z nastankom samostojne Slovenije leta 1991 pa se je, kot vsepovsod, tudi v tovarni marsikaj spremenilo. Vezi med naseljem in tovarno pa so se še bolj skrhale takrat, ko je Kidričevo postala samostojna občina. Tudi laskavi podatki, ki sem jim pel v slavo gospodarstva Občine Ptuj v prejšnjem odstavku, niso več primerljivi. Gigant je, da tako rečem, razpadel vsaj na dvoje - na novo imenovano firmo Talum in tudi novo, iz ukinjene tovarne glinice, osnovano firmo Silkem ter še »na dober ducat hčera«, ali kot se tudi temu reče »by - pass firm«. To so, kot že pove samo

ime »obvodi zamašenih lukenj glavnega cevovoda« - matičnega podjetja.

Eno pa vendarle drži, da bi namreč kot nekoč tako tudi danes brez aluminija iz Kidričevega bila podoba marsikaterega kraja v ožjem, pa tudi v širšem »okvirju«, bolj klavrna. Kidričevski delež je bil torej v povojni graditvi dežele velik in ga je težko zajeti v celoti. Tudi danes to ni čisto izključeno, saj je Talum pri vrhu izvoznikov Slovenije in to velja še posebej za samo občino Kidričevo, ne glede na njeno slabo povezavo z največjo tovarno v občini.

04 OD PRVEGA DO ZADNJEGA DNE

Bile so to zadnje počitnice, ko sem izvedel, da se moram 20. julija 1957 oglasiti pri personalnem referentu, tov. Mirku Z., ki je bil tedaj »kadrovik« v TGA. Dogovoril sem se o nastopu službe 1. avgusta, ko so me kot uslužbenca poslali v livarno oziroma v kemijski laboratorij aluminija, ki je tedaj pripadal k livarni. Tako sem se znašel med pulti, ki so bili naloženi z razno steklovino, kemikalijami in merilnimi napravami.. Če pa sem hotel v livarno med livne peči in livne stroje, pa sem se moral po stopnicah spustiti navzdol, kjer so ti dobesedno nad glavo krožili nekaj ton težki lonci s tekočim aluminijem in pa tudi že ohlajenimi odlitki aluminija. To okolje v livarni je bilo čisto nekaj drugega, kot pa moje delo z lekarniškimi tehtnicami, epruветami in pipetami.

Vsakodnevna peš hoja iz moje sobice v samskem domu do kapije in nato še enkrat toliko hoje po že omenjeni granitni ločnici tovarne, je postala zame vsakdanjost. Jutranje kavice na delovnem mestu še takrat nismo poznali kakor tudi ne tople malice in tudi vsi še nismo nosili tovarniških delovnih oblek. Kot metalurški tehnik -

začetnik sem se najprej lep čas spoznaval s kemijskimi metodami določanja vsebnosti nečistoč, ki običajno spremljajo čisti aluminij. To pa so silicij, železo, titan, vanadij in našla bi se še kakšna kovina. Za določitev vsake od teh, ki so za aluminij predstavljale nečistočo, mi je šef livarne z laboratorijem Ing. Auer odmeril štirinajst dni časa. Moram reči, da sem se najbolj potil s silicijem, ki se je izločal v velikih »jena« čašah (600 ml). Za čvrst oprijem te steklene posode sem namreč imel svoje kmečke prste nekoliko prekratke, kar pa za moje laboratorijske učiteljice z daljšimi - damskimi prsti ni bil problem.

Ni še minilo mesec dni do težko pričakovane prve plače, ko

Socialistični gigant na Dravskem polju.

sem se moral javiti na vojnem odseku v Ptuj. Klicali so me na razmislek, da odslužim kadrovski rok v JNA tako, da se vpišem v šolo za rezervne oficirje, ki bi mi obvezno služenje vojakov skrajšalo za polovico. V upanju na ugodno rešitev prošnje sem nato

čakal, da me pokličejo v jesenskem roku 1.1957. Sledila je prva plača, ki je bila okrog 19.000 din, kar zame ni bilo slabo. S poravnavo dolgov za hrano in stanovanje mi je še ostalo za električni brivnik in za »obvezno« povabilo sodelavcev ob prvi plači. Medtem pa sem že tudi dobil poziv v JNA, tako da smo prvo plačo in »abšid« združili na zadnji dan mojega dela v laboratoriju, ko smo podaljšali delavnik še za nekaj ur.

Naslednji krog dobivanja fonda za delovno dobo je bil ta, da sem po odslužitvi JNA spet začel tam, kjer sem pred letom nehal. V mezdno knjigo livarne so vpisali, da sem prvič delal drugega oktobra 1. 1958. S tovarniškim zdravnikom dr. Predanom in nabavo blokov za menzo ter formalnosti z samskim domom, so mi namreč vzele kar celi prvi oktober. To omenjam zato, ker mi je ravno ta prvi dan manjkal, tako da sem ob koncu leta 1958 imel težave pri izplačilu trinajste plače. Po pritožbi glede mojega manjkajočega dne, katerega odsotnost nisem pripisoval sebi, je takratni predsednik sindikata v TGA - tov. Viktor Kmetec le uspel, da sem nato ta višek dobil. Zdi se, da je še takrat v zgodnjem socializmu sindikat kaj pomenil!

Nekaj časa sem še delal v laboratoriju. Z uvajanjem proizvodnega programa zlitin, sprva gnetnih, nato pa še livarskih, to je z letom 1959, pa sem nekaj časa delal v izmeni livarne, kjer sem se konkretnije srečal s človeškimi težavami pri proizvodnji. Zlasti so bile te težave v »nočnem šihu«, ko so delavci, ki so bili pretežno polkmetje, dejansko prišli na delo že utrujeni in nenaspani, pa tudi nemalokrat pod vplivom maliganov. Iz tega obdobja mi je ostal še živ spomin, ko je livarju Jožetu G. neko noč »pobegnila« peč 3 C. Izpadla mu je namreč komandna vez za regulacijo curka tekočega aluminija iz te peči na livni stroj tako, da se je peč sama nekontrolirano dvigala. Zaradi te smole ali napake se je izlilo okrog dve toni tekoče kovine pod peč oziroma v kletni prostor livarne, kar je tudi povzročilo požar. Ves preostanek noči smo nato v izmeni odstranjevali posledice nezgode, tako da sem ves izmučen in

prestrašen prišel iz tovarne šele za kosilo. Hotel sem čim bolj omiliti škodo, zlasti pa sem vztrajal, zato da se ne bi nesreča preveč »razbobnala« po tovarni in tudi zato dobila večjo razsežnost, kot je dejansko bila. Namreč, nisem bil član ZK, da bi me ta zagovarjala oziroma zaščitila pred roko pravice!

Ko so se po letu 1960 začele priprave za gradnjo nove elektrolize B in smo v livarni začeli tudi s proizvodnjo livarskih zlitin ter postali nekaj let pozneje celo večji proizvajalci v Evropi, sem kot metalurg dobil v livarni svojo vlogo, kar se mi je poznalo tudi pri plači. Ob zagonu nove elektrolize - B, leta 1963, pa sem bil med tistimi v livarni, ki smo za izpolnjeno nalogo - odlitje tokovodnikov za ta projekt, dobili tudi denarno nagrado. Doma odliti tokovodniki iz aluminija so takrat namreč prispevali k prihranku oziroma pocenitvi gradnje elektrolize B za milijon USA dolarjev.

V zvezi s tem pa sem dolžan, da napišem nekaj več!

» Livni stroj za litje tokovodnikov je bil izdelan v domačih delavnicah na osnovi idejne skice iz Francije. Skica je torej predstavljala tehnično zamisel, kakšen bi bil videti tak stroj v bodočnosti. Kajti do tedaj so se v svetu podobni tokovodniki za elektrolize aluminija izdelovali iz valjanega aluminija. Tako smo tudi v svetovnem merilu orali ledino kot pri gradnji takšnega stroja in seveda tako tudi pozneje pri vlivanju tokovodnikov. (Škoda je le, da tega takrat nismo znali unovčiti oziroma patentirati, kakor so to čez kakih deset let v svetu storili drugi, ki so nas takrat hodili občudovat).

Skepsa zaradi tokovodnikov pa je bila ob gradnji elektrolize B vedno večja, zlasti še zato, ker je šlo na tesno z devizami. Vsaj tisočkrat smo v livarni nastavljali novi liv na tem stroju, preizkusili še to in ono, dokler niso iz stroja prilezli prvi metri tokovodnika. Zaradi tokovodnikov je bil v skrbeh tudi, ali mogoče še najbolj direktor TGA ing. Grünfeld, ki je nekaj časa, ko ni najboljše kazalo,

vsako jutro najprej prišel v livarno pogledat, kako je bilo ponoči. In če smo imeli kaj pokazati, smo ga v livarni ponosno pričakali pri odlitem tokovodniku, če pa ni bilo kaj vrednega, pa smo se šefi v livarni pred njim skrivali in bežali. Kaj hočemo, takrat v zgodnjem socializmu in še v minimalnem samoupravljanju, je še kaj veljal »rešpekt« direktorja, pozneje v polnem samoupravljanju pa se ni niti več »šmirglala« prisotnost šefa v obratu ali sektorju«.

V začetku sedemdesetih let sem za kakšnih deset let postal vodja livarne. Zaradi tega napredovanja, ki je zahtevalo višjo izobrazbo, pa sem se moral sprijazniti s tem, da bom spet moral v šolo. Diplomom sem zmozel leta 1981 na Visoki šoli za organizacijo dela v Kranju, ki deluje v sklopu Univerze v Mariboru. Po tem obdobju so se moje odločbe za delo pogosteje spreminjale. Mnogo je bilo tudi začasnih, pred sem zato, ker sčasoma spet nisem imel zahtevanega izobrazbenega nivoja. Več tovrstnih odločb sem dobil za nedoločen čas, tudi nekajkrat za nadomeščanje direktorja TOZD Predelave, ko se je oblikoval ta oddelek v začetku osemdesetih v TGA.

Ko pa je TGA kupovala licenco za proizvodnjo aluminijevih izparilnikov - razhladnih elementov v hladilni tehniki, sem sodeloval pri gradnji tega obrata. Pred montažo naprav v Kidričevem pa sem bil na enomesečni specializaciji pri Francozih. Leta 1984 je bil obrat za izparilnike pripravljen za redno proizvodnjo in predal sem ga mlajšim.

Al - izparilna plošča je tudi estetsko zanimiva.

Skoraj v vsem času službovanja v TGA pa sem se hote ali ne hote tudi sam ukvarjal s pedagoškim delom izobraževanja livarskega kadra. To je potekalo preko internega izobraževalnega centra ali pa preko poklicnega izobraževanja v metalurški šoli v Ptuj. V ta namen sem leta 1985 napisal učbenik o vlivanju in predelavi aluminija za poklic livar.

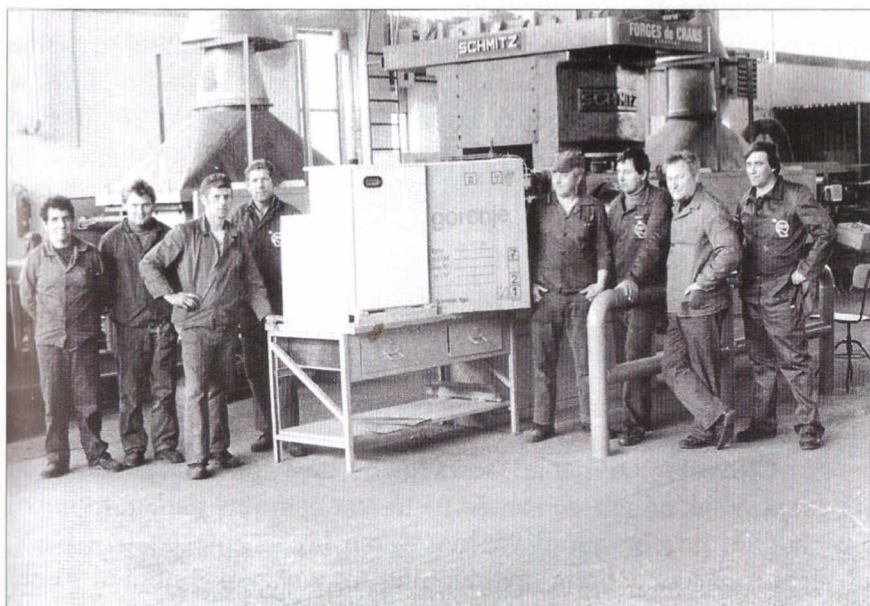
Ko smo l. 1965 tudi v TGA sprejeli pravilnik o kreditiranju individualne gradnje lastnih domov, sem bil prosilec tovrstnega kredita za posojilo. Ko je bil kredit končno pripravljen, sem že imel hišo pod streho in zato sem dobil le polovico zaprosenega zneska za dobo dvanajstih let. To je bil moj edini kredit, ki sem ga v socializmu dobro unovčil. Proti koncu sem glede na tedanjo plačo namreč vračal le »za špricar«. Škoda je le, da sem socializem izkoristil le topot oziroma sem ga bil prikrajšan pri kreditih ker žena ni bila v službi. V socializmu pa me je še spremljala ena slabost, da so me namreč doma naučili varčevati, kar pa se vsaj v našem sistemu nikakor ni splačalo - vsaj ne v »pozmem socializmu«.

Zadnja leta, ko sem že osivel in so me mlajši šefi že »dali na čakanje za penzijo«, sem delal na pripravi dokumentacije za pridobitev tako zelenega ISO certifikata. Pripravil sem več osnutkov za kataloge proizvodov, surovin in katalog tehnologij za te proizvode. Žal pa tega dne, ko je Talum ta Certifikat kakovosti - ISO 9001 leta 1994 prejel, nisem bil več član tega podjetja.

Najslabši dan v TGA pa sem imel takrat, ko so neko noč sredi sedemdesetih kar pet mojih delavcev z rešilcem odpeljali v mariborsko bolnico, ker so bili poškodovani zaradi eksplozije na vertikalnem livnem stroju med 1A in 3C pečjo. Podobnih klicev na dom ob vsakem času sem sicer v teh letih službovanja v TGA imel še več, zato se tudi telefona, ki so mi ga v sedemdesetih montirali na dom nisem veselil, pa čeprav so mi ga mogoče nekateri, ki so morali

to plačati, zavidali. Zaradi podobnih nesreč ob delu sem bil tudi večkrat na sodiščih kot priča ali pojasnevalec. Ob eksploziji dne 2.1.1986, ki je bila na talilni peči S3 v livarni II, ko je popokalo čez 120 kvadratov okenskih stekel, pa sva bila z direktorjem TOZD postavljena pred sodišče kot obdolženca. Po več obravnavah in številnih pismenih dokazilih sva bila šele 26.junija 1990 oproščena krivde.

V bolniškem staležu pa sem bil v vseh mojih službenih letih le enkrat in sicer leta 1968, ko sem zbolel za epidimičnim hepatitisom, pa zato takrat kar šest mesecev.

Hladilnik, darilo iz Gorenja, s prvim našim izdelkom.

Samoupravni organi pa me niso imeli radi, saj sem postal šele ob koncu samoupravne euforije član DS (delavski svet) SOZD (sestavljene organizacije združenega dela) UNIAL, ki je bila sestavljena iz slovenskobistriškega Impola ter kidričevskega TGA.

Na račun tovarne, oziroma kot se je reklo DO (delovne organizacije), se po svetu nisem potepal, saj je nekdo moral ostati doma, da je proizvodnja v livarni tekla in da se ni kaj zgodilo, kar pa je itak ob tem delu in v življenju bilo najvažnejše. Enkrat, proti koncu sedemdesetih, pa sem le po zaslugi mojih samoupravljavcev iz livarne videl svetovno livarsko razstavo v Düsseldorfu.

1.septembra 1993 pa sem se poslovil od svojega delodajalca, ki je nazadnje bil TALUM. Tako lahko rečem, da sem med delom spoznal tri družbene sisteme v praksi - realsocializem, ki se je sicer kmalu začel obračati v samoupravni socializem in pa tudi kratek čas kapitalizem. Razlike za tistega, ki dejansko dela, ni! Drži pa, da se je v kapitalizmu povrnila disciplina in že omenjeni »rešpekt« do »predpostavljenih« ali predstojnikov, ki ga je samoupravljanje docela odpravilo. Veliko razmerje med najvišjo in najnižjo plačo pa je že itak bilo proti koncu komunizma neopravičeno, kot je tudi danes v kapitalizmu. Res pa je, da je tedaj vsaj približno bilo delavcu znano, koliko zasluži njegov šef, kar pa danes ni.

05 PRILAGODLJIVOST, SKROMNOST, DELAVNOST

Človeško življenje sestavljajo dejavniki uka, dela in uživanja. Vsak od teh se nanaša na to, kar nam je v danem trenutku neobhodno, primorano ali všečno. Samo hrepenenje po lepi plači, po lepi obleki, dobrem avtomobilu in postavni ljubljeni osebi nasprotnega spola, je togo razmišljanje iz časa, ko se mlad človek postavlja na lastne noge. Recept, ki je ob tem trenutku tudi lahko življenjsko vodilo, ki sem se ga tudi sam oprijel, je sestavljena iz treh načel in sicer skromnosti, prilagodljivosti in delavnosti. Pa še eno priporočilo – da moramo namreč v vseh ozirih biti realni in znati ločevati želje od zmogljivosti sebe in okolice!

S takšnim življenjskim motom in razmišljanjem sem začel spet pakirati v kovček osebne prtljage. Njegova vsebina je bila za las enaka tisti, ki sem jo že večkrat tlačil vanj - ob vsakoletnem začetku šolskega leta, ko sem se odpravljajal od doma v internatsko preživljanje. To je torej bil moj »kufer« osebne prtljage, z drugo roko pa sem to pot dvignil še drugi kovček s stvarmi, ki za večino niso ničesar pomenile. To je bil lesen kovček, ki ga še danes hranim oziroma prilagojenega uporabljam za najljubši hobi - za servisiranje radijsko vodenih letalc, preden te zapustijo trdna tla. Obenem pa mi je ta kovček za hobi tudi že zgodovinska vrednota, saj je v njem bilo l. 1943 zapakiranih 20 protitankovskih izstrelkov (panzerfaust), orožje, ki so ga Nemci prav to leto izumili in nanj stavili zmago. To je torej z nemško vojaško natančnostjo izdelan zabojček, primerne velikosti, okovan ter ima na pokrovu ročaj. Ta kovček sem si dejansko prisvojil od očeta po končani vojni in sem ga zato jemal tudi kot neke vrste »herbijo« (doto). Vanj sem že takrat odlagal vse, kar bi mi nemara kdaj prišlo prav. Še največ je bilo tedaj v njem starih radijskih delov, ki sem si jih nabral ob počitniški praksi v železarni Ravne, ko je l. 1954 tja prihajal kot staro železo material iz pravkar končane vojne v Koreji. Pri pakiranju ob odhodu v Kidričevo pa sem stlačil vanj tudi nekaj tozadevne literature in orodja. Oba, osebni in ta »hobijski« kovček, pa sta takrat ob dokončni selitvi iz domačega ognjišča, predstavljala vso mojo imetje, ki me je spremljalo od doma v Kidričevo oziroma v svet.

Mogoče mi bo kdo, ki me je že takrat poznal, oporekal poudarjeno skromnost, češ saj si je med prvimi v Kidričevem kupil »fička«? Res, to je bilo 18. marca 1960, ko so me mnogi bolje stoječi spraševali za recept varčevanja in nato podvomili, kako ga bom vzdrževal! Moj odgovor pa je bil, daj je skromnost prav v tem, da sem si sploh upal »prišparati« za polovico avta, ki je veljal 600.000 din, drugo polovico pa so mi posodili dobri ljudje. Pravzaprav pa sem imel tudi srečo, da je takrat postala TGA daleč naokrog znana po dobrih plačah. Vsake tri mesece smo si delili

dobiček, tako da nisem imel težav niti pri vračilu dolga niti pri vzdrževanju avtomobila. Zaradi dobrih plač, ki so sledile kar lep čas, so mi s »fički« sledili prav tisti skeptiki v Kidričevem, ki so bili zaskrbljeni zame ob mojem nakupu avtomobila.

Avtomobil me ni pokvaril, kot se je na žalost to zgodilo pri mnogih, in še zlasti ne takrat, ko je pomenilo veliko že imeti najmanjši avtomobil. Pa tudi za današnjo avtomobilsko ihto to velja, ko se ljudje postavljajo z dragimi konjički. Drži pa tudi to, da si bil leta 1960 s fičkom mnogo bolj »zanimiv«, kot pa bi bil danes z najdražjim mercedesom! Tudi televizor sem si kupil sorazmerno zgodaj in po istem receptu skromnosti in učakanosti. Bil je to RR 850 iz Niša. Pokvarjen je že bil v trgovini, pa sem ga zato dobil brez »veze in bakšiša«, saj se je drugače zanj takrat čakalo vsaj pol leta. In prav z njegovim popravilom, ki sem mu pozorno sledil, sem nato, ko so se tudi v Kidričevem začeli množiti takšni televizorji pojavljati, postal »mojster« za popravljanje teh televizorjev.

Ali je to bila navada ali razvada, da sem večkrat »zamudil« z odhodom iz službe. »Še to moram preveriti in ono pogledati«, sem se spomnil ravno takrat, ko nam je že sirena tulila za odhodnico iz TGA. Ta razvada in manj nujnost se mi je zlasti rada pojavljala takrat, če nisem bil vezan na javni prevoz, oziroma ko sem še stanoval v samskem domu v Kidričevem ali pa pozneje, ko sem bil z lastnim avtomobilom. Torej tu ni šlo za nabiranje nadur, ampak za nekaj minut. Ob neki taki zakasnitvi odhoda iz tovarne pa sem se na kapiji srečal z direktorjem Grünfeldom, ki je tudi ta dan pozneje zapuščal delo. Po mojem vljudnostnem pozdravu pa me je, kot je imel navado, po svoje »pohvalil«: »Herojev, ki delajo več kot je treba, ne potrebujem«.

Izobraževal pa sem se le toliko, koliko so od mene zahtevali oziroma me v to prisilili! Rajši sem po službi delal kaj zase in za sprostitev duše. Prav zaradi tega sem si marsikaj naredil sam, ali kot smo rekli bil murkslar. Prav zato je znala biti moja soba v

samskem domu tudi delavnica in tudi pozneje stanovanje v Ptuj, čeprav je bilo v tretjem nadstropju. Poleg tehničnih hobijev so me privlačili tudi s tehniko povezani »adrenalinski« športi in predvsem takšni, pri katerih je tudi kaj dišalo po bencinu. Manj pa so me in vedno še je tako, zanimale igre z žogo.

VI. SREČANJE Z REALNOSTJO

01 RABIMO TE V LIVARNI

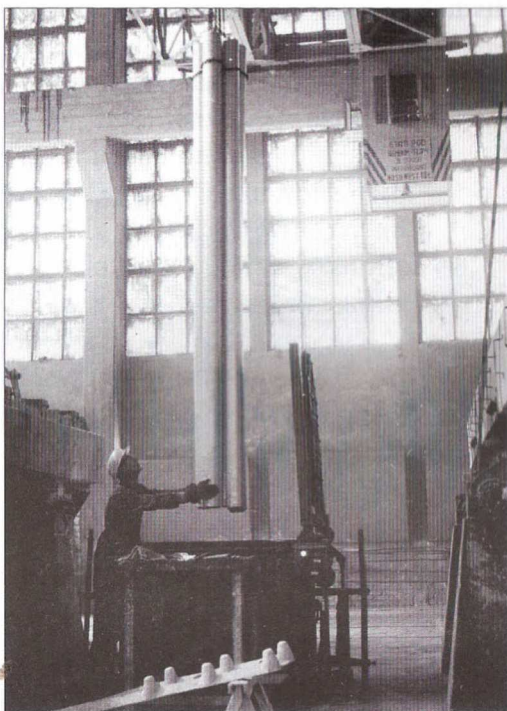
» Na dan 29. november bo začela gradnja livarne v Strnišču«, je bilo zapisano v naslovu časopisa Kmečki glas 18. avgusta leta 1949.

Ta zapis pa je zanimiv že iz razloga, kako se je v planskem gospodarstvu Jugoslavije že toliko časa prej vedelo, kaj vse se bo začelo graditi in kaj vse bo narejeno za največji državni praznik Jugoslavije 29. november. Zame pa je naslovni zapis zanimiv zato, ker sem si v tej livarni pozneje služil kruh skozi vseh 36 let borbe za penzijo.

Ne bom trdil, da je livarna glavni obrat v tovarni aluminija, rekel pa bom, da je pomemben. Livarna mora ves pridobljen aluminij v elektrolizah (primarni) prevzeti v tekoči obliki in ga glede na vsebnost spremljajočih kovin razvrstiti oziroma opredeliti v standardne kvalitete, oplemenititi in odliti v primerne odlitke za nadaljnjo predelavo in končno tudi uporabo. Pod plemenitenjem razumemo izločanje nečistoč, ki spremljajo primarni metal (plini, oksidi, karbidi, škodljive kovine ...), ki slabo vplivajo pri nadaljnji predelavi v pločevino, profile, žico, cevi Glede na način

predelave odlitkov, se aluminij v livarni odliva v odlitke, ki predstavljajo oblike keksov, ki so primerni za nadaljnjo predelavo v pločevino, trakove in folije, ali pa se odliva v obliko okroglic, ki je primerna oblika za izdelavo raznih profilov in cevi. Našteti odlitki se običajno vlivajo na polkontinuirnih

vertikalnih livnih strojih, modernejši način pa je kontinuirno litje, ki smo ga po modernizaciji proizvodnje - MPPAL v letih 1982 - 1988 tudi uvedli v Kidričevem. Modernizacija je takrat zajela litje ozkega traku, litje širokega traku ter litje žice za elektro vodnike. Poleg že naštetih oblik odlitkov za

Moja "stara livarna".

neposredno nadaljnjo predelavo (kekxi, okroglice, liti trakovi, lita žica) pa poznamo še trgovske oblike aluminija, ki pa so takšne oblike, da so primerne za ročno ali strojno manipulacijo. Te odlitke, ki so primarnega značaja imenujemo hlebčke (H) in so v teži do 25 kg ter se običajno pakirajo v veze po 500 do 1000 kg. Lahko pa se primarni aluminij vliva v tako imenovani T format (500 do 1000 kg), katera oblika je primernejša za manipulacijo z viličarji pri ponovnem taljenju pri predelovalcih, ki imajo večje talilne agregate.

Sedaj pa si še tako na kratko, kot smo si ogledali čisti aluminij, pogledjmo glavne njegove zlitine, ki jih v celoti delimo v livarske zlitine in gnetne zlitine ter še predzlitine:

- Livarske zlitine se vlivajo v že omenjeno trgovsko obliko - hlebčke (H), kar pomeni, da jih morajo kupci v svojih livarnah ponovno taliti in odliti v namenske oblike za nadaljnjo strojno obdelavo. V teh namenskih livarnah so livni stroji in načini litja zelo različni - tudi že robotizacija. Imena - tipi livarskih zlitin navadno izhajajo iz glavnega zlitinskega dodatka, kot je recimo silumin za silicijeve zlitine. So pa še bakrove, niklove, magnezijeve zlitine i.t.d. V Kidričevem se jih (je) izdeluje vsaj kakšnih sto tipov.
- Gnetne zlitine so pa zlitine, kot že samo ime pove, za nadaljnjo predelavo z gnetenjem, to pa je lahko valjanje, stiskanje, kovanje ali vlečenje. Vlivajo se torej v definirane oblike kot pri čistem aluminiju; to so pa keksi, okroglice, trakovi, žica.... Po kombinacijah zlitinskih dodatkov in namenbnosti, pa jih delimo v perale, durale, alumane, antikorodale in perdurale. Rekel bi, da se v svetu kakor tudi v Kidričevem največ odlije antikorodalov v okroglice, iz katerih se nato stiskajo razni gradbeni profili. Za strešne kritine se precej porabi tudi alumanov, durale in perdurale pa v letalstvu. Nekatere gnetne zlitine je možno tudi toplotno obdelovati. (tipi zlitin izvirajo iz nekdanje nomenklature Impola)
- Predzlitine so dejansko livarniški polproizvodi - legirani aluminij z visoko vsebnostjo neke druge kovine - celo do 50 %. Uporabljajo se predvsem za posredno dodajanje k aluminiju, kjer je vprašljiva zmožnost talilnega agregata ali definiran trenutek dodajanja. Namen dodajanja predzlitin, pa je seveda poboljšanje mehanskih lastnosti odlitkov iz aluminija, pa tudi samo legiranje - dodajanje drugih kovin v osnovno kovino - aluminij.

Zdaj pa še malo o napravah, ljudeh, organizaciji in seveda o pripetljajih v obratih, kjer smo, oziroma sem vse to delal. V TGA je, kot sem že omenil, bila livarna zasnovana za zmogljivost dveh elektroliz po 15.000 ton primarnega aluminija na leto. Po tem osnovnem projektu pa se je tudi predvideval dokaj enostaven livni

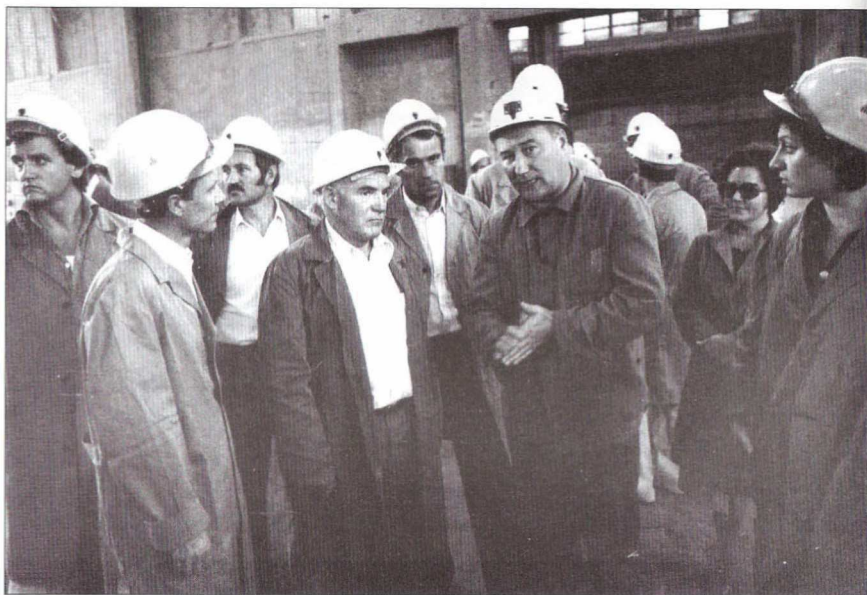

*Prvi lonec aluminija iz nove elektrolize - B pred livarno
(od desne: Rudi M., voznik, Tone J., Simon P. in Rajko T.).*

asortiman in sicer 50 % hlebčkov in 50 % formatov za nadaljnjo metalurško predelavo z gnetenjem. Tako zasnovani program pa je držal le dobrih pet let, do leta 1960, ko se je v livarni začelo opuščati vlivanje cenениh hlebčkov iz čistega - primarnega aluminija. Ob izgradnji še druge elektrolize -B leta 1963, pa se je proizvodnja primarnega (elektroliznega) aluminija povzpela že na 46.000 ton letne proizvodnje. Zaradi tega in pa spreminjanja programa vlivanja v zahtevnejšega in poleg še omenjeno uvajanje zlitinskega programa, pa je obstoječa livarna naenkrat postala pretesna. S »kvazirešitvijo« oziroma začasno rešitvijo so se tedaj 1. 1965 »v gosteh« nove elektrolize -B sicer zgradile dve indukcijske peči z volumnom za 15 ton aluminija in pripadajoča vertikalna livna

stroja, vendar se ta zasilna in po ceni rešitev, ki je bila »poskusni zajec«, (peči so bile brez nagibne naprave) pri nas kakor v svetu ni obnesla. Pri tej tehnologiji vlivanja z tako imenovano zračno blazino je bilo mnogo muk in nesreč, tako da so se te livarniške kapacitete kmalu opustile.

Zaradi vedno večjih potreb naše razvijajoče industrije po

Sredi 70 - ih nas je v livarni obiskal tov. Hafner, ki je ostal kumonist, kar potrjuje, da tudi takrat ni bil zgolj "partijec".

zlitinah, zlasti še po livarskih (avtomobilska, elektro, strojna), saj smo bili še edini v Jugoslaviji in zaradi neuspele »kvazirešitve v gosteh«, smo leta 1971 bili primorani dograditi livarniško kapaciteto v že itak natrpani stavbi livarne. Odstranili smo nekatere naprave (briketirka za alunijaste ostružke, dve manjši indukcijski peči), na njihov prostor pa postavili tri večje indukcijske peči.. Koncem sedemdesetih so bile v livarni zlitine že soudeležene s 25.000 od skupno 50.000 ton letne proizvodnje v Kidričevem. Stiska in pogoji dela v zastareli in premajhni livarni pa so bili vse

bolj neznosni. Končno smo se le takrat lotili novogradnje livarne, ki je bila z modernimi konti načini litja nared šele leta 1981.

Zaokrožen program izdelkov v TGA, »ki je dal tudi livarni dihati«, pa je se je zgodil vzporedno z zgraditvijo tretje elektrolize – C leta 1988 oziroma s projektom modernizacije proizvodnje MPPAL, ko se je postavila še tretja livarna. Na ta način je v TGA in nato Talumu naenkrat bilo livarn več kot preveč, posebno, če se seveda ozrem nazaj, ko smo se v 60. in 70. letih stiskali in »gagali« v utesnjeni stari in zastareli livarni, kjer smo še za nameček predelovali tudi sekundarni aluminij najslabše kvalitete.

Zdaj pa še o ljudeh, ki so zmogli to delo v takih pogojih ! Odkar se spominjam oziroma odkar sem prišel delat v livarno TGA leta 1957, je po organizacijski shemi delalo v njej 94 delavcev. Če še k tej izmenski delovni sili prištejem dnevno izmeno (žaganje odlitkov, pripravo vložka, prevzem in predajo izdelkov v prodajno skladišče) naštejem 128 delavcev. V vodstvu livarne pa nas tudi ni bilo več kot štirje. Tudi z zagonom elektrolize - B leta 1963, ko smo proizvodnjo v TGA povečali od prvotnih 20.000 ton na 46.000 ton primarnega aluminija na leto in osvojili že vrsto zlitin, zraven pa se še ukvarjali s sekundarnim aluminijem, ni veljal argument, da bi dobili v livarno še kakšnega novega delavca. Porast produktivnosti in seveda dohodka v celotni TGA, ki je iz tega sledil, pa nam v livarni niti malo ni pripomoglo, da bi nam zaradi tega kaj več »kanilo v žepe« kot ostalim, ki pri tem niso imeli nič. Kaj vse smo morali na ta račun poslušati od svojih delavcev, ki so seveda imeli prav: »Koliko silicija (čez 1.500 ton na leto), moramo previdno staliti, koliko ton nevarnega magnezija moramo potisniti pod talino, koliko ton bakra, mangana, titana in še raznih predzlitin, pa koliko ton starega aluminija, ki je močno zastrupljal zrak v livarni in tudi povzročal eksplozije in požare, moramo predelati, pa nič več ne zaslužimo kot ostali v TGA«.

Tudi v vodstvu livarne smo podobno razmišljali kot naši delavci, zakaj namreč recimo delavec v glinici, kotlarni, na kapiji, v

upravi zasluži na račun našega dodatnega dela prav toliko kot mi, ki smo »krivci« občutno večjega dohodka, kakor se je v tistih letih planiral v TGA. Ni se dalo prodreti, pa čeravno smo imeli samoupravljanje! Nasprotno, prav »socialistično« samoupravljanje je bila cokla, da se nam ni resnično moglo deliti po vloženem delu. Pa tudi krivo je bilo, da smo namreč imeli v livarni že tradicionalno premalo članov ZK in zaradi tega bili tudi bolj zapisani delu kot pa priznavanju in odrejanju. Tudi komunistična teorija enakih želodcev je mimo samoupravljanja veljala za neomajno prav do konca, ko nas je končno komunizem pripeljal prav tja, kamor nas je.

Da se je to resnično dogajalo v socialističnem samoupravljanju, da se ni plačevalo ljudi po vloženem delu, potrjujejo tudi poznejši dogodki v TGA - iz septembra leta 1983, ko si je TOZD Proizvodnja na račun boljših rezultatov poslovanja in dela hotel nekoliko koregirati dotedanji ključ delitve osebnih dohodkov (OD) v TGA, pa so zato »morale leteti glave«. Imenovano »družbeno varstvo«, ki so ga nato partijci iz Ptuja poslali v našo tovarno delat red, pa je samo potrdilo mojo tezo, ki sem jo polglasno že ponavljal vseskozi, »da smo namreč samoupravljanje imeli in ga nismo imeli«.

Z dvigom proizvodnje in vedno večjo zahtevo po kvaliteti smo se v livarni tudi morali posvetiti večji skrbi pri čiščenju talin aluminija. Zlasti sol - degazit, ki je na bazi klora, je vse bolj onesnaževal zrak v in izven livarne. Pri tem sproščeni dimni plini so torej zahtevali, da smo sredi sedemdesetih let uvedli njihovo odesavanje iz peči, kar pa ni zadovoljivo rešilo problema. V novih livarnah II in III, ki so bile zgrajene v osemdesetih letih, pa je bila ta nadloga - odesavanje dimnih plinov - že vključena v sam projekt zasnov in zato je tudi učinkovitejša.

K livarni oziroma pozneje k livarnam je spadal tudi obrat za predelavo žlindre, ki nastaja pri čiščenju talin. S tem malim obratom pa je bilo največkrat več problemov kot pa s samo livarno. Tudi

danes, kot slišim, je še podobno. Pri tem je potrebna, kot je potrebna pri vsakem delu, disciplina in doslednost. Žlindro je namreč potrebno obdelati, dokler je še vroča in ne pustiti, da to stori naslednja izmena, ko je že ohlajena in strjena.

Na tem mestu, ko govorim o delu in razmerah v metalurškem obratu - livarni v TGA, moram tudi povedati o pasteh, ki lahko povzročijo težke delovne nesreče, ki nekako že po svoji naravi sovpadajo v metalurgijo, kjer se močno kuri in nato spet močno hladi, vmes pa se še dobesedno taline prenašajo in prečrpavajo preko glav. Torej se morata mrzla hladilna voda in tekoča kovina, čeravno ne sodita skupaj, v livarni vendar srečati, kar pa ni daleč od eksplozij, požarov in s tem tudi nesreč. Prav to sem večkrat ob obravnavi naših nesreč tolmačil sodnikom in tožilcem na sodišču v Ptuju in tudi pisal v časopise!

»V livarni te potrebujemo«, so bile prve besede, ki mi jih je izrekel personalni, ko sem se junija leta 1957 vračajoč iz šole z diplomo metalurškega tehnika za hip oglasil glede bodoče službe v TGA Kidričevo.

Ta sprehod skozi čas in skozi »mojo« livarno oziroma pozneje livarne v TGA, sem skušal predstaviti tako, kot sem ga sam doživel z njo - z njimi. Vse ni mogoče zapisati, skušal pa sem biti kratek, realen, kronološki, plastičen, razumljiv in poučen!

02 SLEDILA JE KVALITETA

Ko je proizvodnja nekako stekla, kar ste pravkar prebrali na kratko, se prav tako z nekaj besedami ozrimo še na kvaliteto oziroma kot tudi rečemo, na zagotavljanje kakovosti produktov. Prav kakovost je tista sestavina v verigi izdelovanja, ki v času

svetovne in siceršnje hiperprodukcije - tudi že aluminija, zavzema vse večji pomen. Razmere v svetu kažejo, da je tudi cena aluminija odvisna od tehnološkega nivoja proizvodnje, v katerega se prav gotovo šteje tudi zagotavljanje kakovosti. Da pa bi bilo zagotovilo kvalitete izdelkov zanesljivo in stalno, se je v okviru mednarodne organizacije za spremljanje kakovosti razvil v nekem smislu garancijski certifikat - ISO standard kakovosti in tega si seveda danes želi pridobiti vsakdo, ki hoče v svetu kaj pomeniti s svojimi izdelki in z njimi tudi trgovati. Ta dokument ima torej v poslovnem svetu vedno večji pomen, saj selekcionira proizvodne organizacije in seveda njihove izdelke v tiste, ki delajo kvalitetno zanesljivo in druge, ki certifikata nimajo, na manj zanesljive. Prav zato je posest Certifikata ISO 901 za Talum velikega pomena. Po osmih letih priprav, tudi s pomočjo tujih ekspertov, si je Talum pridobil ta vedno bolj pomenben mednarodni dokument, ki datira z 20.julijem 1996, dne 24.septembra 1999 pa je bil že tudi na osnovi preverjanja podaljšan. Pridobitev tega mednarodnega certifikata kakovosti proizvodov torej ne pomeni, da je ta pridobitev trajna oziroma, da se zaradi »šlamparije« kvaliteta spet ne more poslabšati in postati spet nezanesljiva.

Tako je s kakovostjo danes, medtem ko se je v začetku proizvodnje aluminija v TGA bolj ali manj kontrolirala le kemijska sestava aluminija in pa vizuelni videz odlitkov. Na osnovi kemijske sestave se je nato deklarirala kvaliteta aluminija po JUS (jugoslovanski standardi), ki pa so za aluminij bili podobni nemškemu standardu DIN. Največ metalurškega aluminija se je v TGA odlilo v kvaliteto A3, kar pomeni, da je v takem aluminiju vsota kemijskih nečistoč, ki navadno aluminij spremljajo (železo, silicij, vanadij, titan...), med 0.30 do 0.50 % oziroma, da je čistost aluminija po JUS bila 99.50 %. Tudi plinovitost aluminija (vsebnost vodika) in vsebnosti nekovinskih primesi smo na začetku proizvodnje v aluminiju bolj ugotavljali, kakor pa jih merili.

Sčasoma pa so se s strani odjemalcev zahteve po kvalitetnem aluminiju seveda večale in mi kot še vedno novinci v proizvodnji te kovine, smo jim seveda morali slediti oziroma jih sprejeti, kakor da so to lastne zahteve. Tako so nas dejansko kupci (predvsem tuji) na nek način prisiljevali v dodatne kontrole in deklaracije, ki so bile v svetu že same po sebi umevne. Zlasti se je število preiskav povečalo z uvajanjem tehnološko zahtevnejših gnetnih in pa tudi livarskih zlitin. Tu imam v mislih dodatne kontrole, kot je kontrola kristalne zrnatosti odlitkov (keksov, okroglic), ki so namenjeni nadaljnji metalurški predelavi in ultrazvočna preiskava odlitkov, ki je zabeležila eventualne razpoke ali več plastičnosti v odlitkih. Nekaj let pozneje je bil aktiviran tudi metalografski mikroskop za opazovanje mikrokristalne strukture in ugotavljanja nekovinskih vključkov in mikroporoznosti. Kot zadnje, kar se tiče preiskav taline in odlitkov, pa smo začeli ugotavljati gostoto odlitkov, ki nam pove, ali se odlitek po specifični teži sklada s kemijsko sestavo. (Če je redkejši pa pomeni, da vsebuje pline ali da je porozen). Za čisti aluminij znaša specifična teža 2,649, zato bi bila idealna gostota odlitkov iz čistega aluminija prav toliko. Nekateri od teh dodatnih preiskav so kupci oziroma nadaljnji predelovalci naših odlitkov celo zapisali v prevzemno tehnične pogoje. Poleg že naštetih preiskav talin in odlitkov, moram še omeniti specifične kontrole, kot je recimo merjenje elektroprovodnosti aluminijske žice in še kopico merjenj mehanskih lastnosti, kot so natezna trdnost, trdota, žilavost itd.

V zvezi z naštetimi preiskavami in njihovo sprotno spravljanje v življenje, se spominjam tudi nekaj podrobnosti: Ko sem po vrnitvi iz JNA leta 1958 vnovič prišel v kemijski laboratorij, sem najprej za dober mesec dni »pristal« na metalografskem mikroskopu. Bil je še zapakiran in čakal v eni od temnic laboratorija, ki je delovala v sklopu livarne. Zraven njega je bila tudi ostala oprema, ki sodi v metalografski laboratorij, kot brusilni in polirni pult s pripadajočo paleto brusnih papirjev in polirne glinice. Ko pa sem navedene naprave že začel preizkušati in

kot nadebudni začetnik že računal, da bom začel tudi na njih delati, pa sem kmalu ugotovil, da so to bile le sanje. V kemijskem laboratoriju livarne je namreč nastala vrzel, ker sta kar dve mladi punci morale na porodniški dopust in jaz sem jih v sili moral zamenjati, da niso izostajale tekoče kemijske analize aluminija in kontrole nad kislostjo kopeli v elektrolitskih celicah v elektrolizi A, ki je še tedaj bila edina v Kidričevem, pa še kaj. V teh začetnih letih, ko je še bilo samoupravljanje v povojih, ko še ni bilo nadomeščanja za take primere, pa se je moja »začasna premestitev« sprevrgla v vsaj enoletno stalnost, tako da je bil »mój - naš mikroskop« postavljen na stranski tir vse do že omenjene nujnosti o povečani kontroli odlitkov v sedemdesetih letih.

Z dvakratno povečano proizvodnjo primarnega aluminija oziroma z dograditvijo elektrolize - B leta 1963 in ko je livarna že tudi krepko proizvajala zlitine in se vse bolj ubadala s stisko, so se še povrh vsega vrstile dodatne zahteve kupcev. Poleg dodatnih deklaracijskih podatkov o kakovosti proizvoda smo se že morali tudi ubadati z obveznostmi paletiziranja oziroma embalažo in z različnimi načini zlaganja in vezanja odlitkov itd. Zaradi teh banalnih zahtev kupcev je bilo nato navadno več reklamacij, kot pa glede samega materiala. Včasih pa smo v livarni morali »požreti« tudi namišljene oziroma taktične reklamacije, ki so kupcu pripomogle k zamiku plačilnega roka ali k želji po znižanju cene.

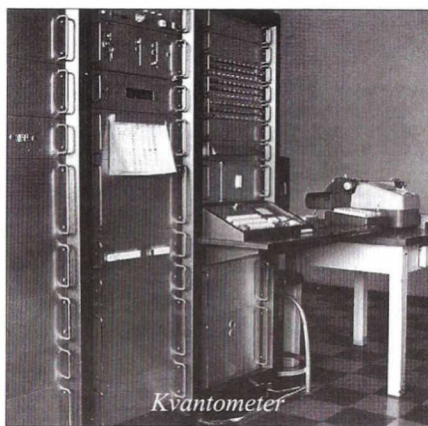
Na račun reklamacij in tudi poenotenja prevzemno tehničnih pogojev s kupci sem videl kar nekaj naših tovarn, ki so se ukvarjale s predelavo aluminija. Med drugimi, da naštejemo najbolj zanimive in oddaljene, sem bil nekajkrat v tovarni Petar Drapšin v Mladenovcu, OBOD v Cetinju, v Končarjevi izpostavi v Bitoli idr. Značilno za vse te obiske na jugu bivše države je bilo, da so bili zelo vljudni in da sem na »lepe oči« rešil več kot pa z golo formalnostjo. Po vrnitvi iz teh potovanj pa sem se navadno kakšen dan počutil slabo, saj moj želodec ni bil vaje tolikih jedi iz žara. Bil sem tudi v Dobu pri Mirni na Dolenjskem, kjer je naš največji

zapor. Pa ne zaprt, kot bi kdo pomislil, ampak zaradi uskladitve nabavno tehničnih pogojev za zlitine, ki smo jih dobavljali zaporniški livarni oziroma temu obratu gasilske opreme. Ob tej priliki sem si še omislil ogled tamkajšnje livarne, za kar pa moram priznati, da je bil pravi razlog moja radovednost, kakšen je namreč videti zapor od znotraj.

Dne 11. junija 1980 pa sem prvič in zadnjič na račun TGA potoval na strokovno razstavo v inozemstvo. To ekskurzijo so mi po intervenciji na DS omogočili moji delavci v livarni. Tako se vsaj za nekaj dni nisem počutil kot »privezani pes pazek za svojo uto«. Bila je to svetovna livarska razstava - »GIFA 80«, ki se vsakih pet let predstavlja v Düsseldorfu. Bilo je res kaj videti na enem kupu. Večino futurističnih zasnov bodoče livarske tehnologije, ki se mi je tedaj zdela še daleč, je že danes v uporabi kot nekaj samoumevnega tudi v Kidričevem, zna pa biti, da so mnoge stvari že tudi preživete.

03 KVANTITATIVNA ANALIZA

Besedo analiza si mnogi tolmačijo različno ali celo napačno, kot recimo seciranje, ki se dotika zooloških, botaničnih ali medicinskih raziskav, kjer pomeni raztelesenje. Sociolog jo tolmači kot raziskavo populacije, propadli politik pa bo analiziral vzroke volilnega neuspeha, zapornik v arestu

bo imel čas analizirati svojo krivdo ali napako, da je bil zaloten. Ko za besedo analiza sliši kemik, metalurg in sploh človek iz tehnike, pa mu misel zaide na področje ugotavljanja sestavin oziroma prvin, ki so povezane prav s kemijo. Zato si je prav kemija analizo nekako prisvojila in jo razvila v posebno vejo kemijske znanosti - analitična kemija, ki pa se še nadalje razveja v kvantitativno in kvalitativno analizo. Prva veja se dotika iskanja prisotnosti nekega kemijskega elementa oziroma prvine, druga veja - kvalitativna, pa išče količine znanega elementa- prvine. Torej je kvantitativna analiza natančno delo v kemijskem laboratoriju, ki zahteva preciznost in čistost naprav in pripomočkov ter sproščenost človeka, ki na tem dela. In prav v tej vlogi sem si leta 1957 začel služiti kruh v TGA, kjer sem se spoznaval z analitičnimi metodami za določanje sestavin in količin kovin, ki spremljajo aluminij. Teh analitičnih metod pa je v analizni kemiji mnogo in se v globalu delijo še v gravimetrične (na podlagi tehtanja), tetrametrične (na podlagi preskoka barvnega odtenka raztopine), kolorometrične (na podlagi gostote barvnega odtenka raztopine) in sodobnejše metode s pomočjo elektronskih instrumentov, kot so kvantometer, spektrometer itd.

Določitev silicija v aluminiju, ki sem ga že omenil, smo še takrat delali po klasični gravimetriški metodi in sicer tako, da se je vzorec - zatehta (2 g ostružkov) stresel v tako imenovano jena čašo in v lužnem mediju in višji temperaturi raztopil. Prisotni silicij v aluminiju, ki se v lugu ni hotel raztopiti, pa se je v obliki usedline (oborine) pri filtriranju usedel na filter papir, ki se je nato v platinastem lončku zažgal (1.000 C stopinj). Sledilo je prvo tehtanje s platinastimi lončki oziroma z oborino silicija vred, nato pa ponovno žarenje z dodatkom fluorovodikove kisline, ki je med žarenjem prisotni silicij stopila in ga tudi s hlapi odstranila iz platinastih lončkov. Ponovno tehtanje platinastih lončkov (po drugem žarenju), pa je pomenilo za toliko lažji lonček, koliko je prisotnega silicija pri žarenju izhlapelo, oziroma odstotno vrednost silicija v vzorcu aluminija.

Določitev železa v aluminiju pa se je takrat delala po tetrametrični metodi in sicer tako, da se je vzorec aluminija - zatehta (2 g ostružkov) podobno stopila v lugu, nato nevtralizirala s kislino in še nekoliko razredčila z destilirano vodo. Dodajanje kapljic raztopine vijoličastega permanganata (tetriranje), iziroma barvni preskok raztopine vzorca na vijoličasto, je pomenilo, da je že vso prisotno železo v aluminiju oksidirano. Poraba raztopine permanganata pa nam je v preračunu povedala odstotek železa v aluminiju.

V sodobni analizni kemiji, kar seveda velja tudi za analiziranje aluminija, pa se danes že skoraj povsem uporabljajo elektronske naprave podprte z računalniki, ki vzorec hkrati analizirajo na vse prisotne elemente in nato tudi izpišejo atest. Tako je močno zmanjšan človeški faktor pomote ali šlamparije pri tem delu.

Zdaj pa nekaj vedrejšega! Takrat v petdesetih in šestdesetih letih smo uslužbenci v TGA imeli delavnik urejen tako, da se je ob sobotah delalo samo do poldneva, ob sredah pa je »šiht« trajal do 18. ure. Ženske v laboratoriju so si takrat za kratenje časa navadno s seboj prinesle »štrikarijo«, fantje pa smo se zaprli v kakšno sobico »ščegetlštiblc«, ki jih je bilo v laboratoriju na pretek in vrgli karte. Tudi interne proslave, kot so rojstni dnevi, odhodi v JNA, fantovščine, rojstva, prve plače itd. smo opravili v sredo ob tem dolgem šihitu. Pravi mojster za likerje - »kačjo slino« je bil kemik Tine. Čisti etilni alkohol, ki smo ga imeli v skladišču laboratorija, je najprej z destilirano vodo razredčil na 45 %, nato pa še dodal razna barvila in aromate. Spomnim se, da mu je ob neki priliki uspel narediti celo boljši »ajerkonjak«, kot so ga pili nekoč »bogovi na Olimpu«. To »kačjo slino«, ki se je nato nekaj časa morala stabilizirati, pa smo potem ob naštetih priložnostih v »ščegetlštiblcu« srkali iz 50 ml jena čaš, ki smo jih tudi imeli dovolj v laboratoriju.

Neko takšno dolgočasno sredo, ko ni bilo nobene »proslave«, pa smo fantje iz laboratorija iznašli svojstveno športno streljanje iz steklenih cevi. Za ta šport smo uporabili kak meter dolge steklene cevke in primerno debele jeklene kroglice. Dober pih skozi cevko je znal kroglico tako močno zalučati, da je bila ta na razdalji kakšnih 20 metrov, koliko je bila dolga dvorana laboratorija, nevarna tudi za naše glave. Tudi v črno desetko na tarči si zadel, če si se le zavzel in dobro pihnil. Ko smo se nekoč že naveličali streljati na tarčo, smo si za cilj začeli nastavljeni prazno stekleno embalažo, ko pa je tudi te zmanjkalo in strast ni pojenjala, pa smo si začeli nastavljeni tudi še uporabno laboratorijsko steklovino, med katero niso bile izvzete niti drage jena čaše in elermajerce. Bog ne daj, da bi za nastalo škodo kdo tedaj izvedel!

Pa še nekaj iz teh začetnih časov, ko sem delal v laboratoriju livarne. Ob koncu 50. let, ko so še nadebudni generali JNA in njim enaki voditelji socialistične Jugoslavije sanjali o izdelavi lastne atomske bombe, smo prav v našem laboratoriju za kakšno leto dni v tajnosti »gostili« posebne goste. Bilo jih je za kak ducat kemikov in fizikov oziroma bolje rečeno atomistov iz atomskega inštituta Vinča pri Beogradu. Dodeljeno jim je bilo polovico našega laboratorija in še nekaj stranskih prostorov ter lastne sanitarije. Raziskovali bi naj naše odpadne produkte pri proizvodnji glinice in aluminija. Največ raziskav so naredili na tako imenovanem rdečem blatu, ki se je kot jalovina pri proizvodnji glinice deponirala izven ograje TGA. Mislim, da so v Kidričevo nosili podobne vzorce jalovine tudi od drugod iz Slovenije. Očitno je šlo za uran? Kuhali so, obarjali, filtrirali in na koncu še dobljeni zvarek pekli v nekakšne tablete, ki so jim menda nato v Vinči izmerili radioaktivnost. Koliko in če je sploh kaj tam pokazal Gejgerjev števec, pa menda v Kidričevem ni bilo nikomur znano.

04 TUDI O ČRPALNI LISTI SE MI JE SANJALO

»Črpalna lista« - smo rekli, pa še menda tako rečejo danes v Talumu. To je dnevno najbolj iskan dokument kakor v elektrolizah (tako tudi v livarnah in tudi v oddelku kontrole kvalitete - pa še kje, saj se je že zadnja leta, ko sem še delal, moral kopirati v 13. izvodih. Ta dokument za elektrolize pomeni seznam in hodogram črpanja novonastalega aluminija iz elektroliznih celic, za livarno pa dnevno planiranje proizvodnje odlitkov. Na črpalni listi torej sloni dnevna priprava dela, plan litja in spremljanje kontrole kvalitete. Od časa, ko je stekla proizvodnja aluminija tudi v Elektrolizi - C I. 1988, pa se črpalna lista dela s pomočjo računalnika.

Z »dušo« črpalne liste sem se prvič srečal spomladi 1960, ko sem nekoliko spregel laboratorij oziroma ko so se mlade mamice vrnile v službo. Tisti čas je v Kidričevem pridobivala aluminij samo Elektroliza A in v livarni je bilo ob skromnem asortimentu proizvodov še dovolj livarniških kapacitet. Dnevno količino primarnega aluminija sem torej takrat z lahkoto spravil na črpalno listo v štiri do pet šarž po 8 ton. (Šarža je metalurška enota deklarirane kvalitete in količine) Da sem takrat spravil pod pero črpalno listo, sem potreboval kakšno uro - dve »vrtenja rehenšiberja« (logaritmično računalno). Izračunati sem moral srednje vrednosti kemijske sestave načrtovanih šarž, nato pa so natipkali v administraciji rokopis v več izvodih. S širjenjem livnega programa zlitin, zlasti pa še po zagonu elektrolize - B, leta 1963, pa je dnevno planiranje oziroma črpalna lista vse bolj zahtevala celega človeka. Dvajset let sem nato »živel« s takimi črpalnimi listami in z izračuni metalurških vložkov za zlitine. Večkrat sem o njih celo sanjal!

Ko pa mi je v začetku 70 let priskočil na pomoč »čudežni kalkulator«, sem »rehenšiber« seveda spravil v muzejski predal, da

ga lahko danes kažem svojim vnukom kot zgodovinski predhodnik računalnika. V 80. letih, ko sem se že od črpalne liste umikal, pa je v podporo planiranja proizvodnje oziroma izdelave črpalne liste sledil novi pomagač - PC aparat, brez katerega si danes mlajši niti zamisliti ne morejo tega opravila oziroma planiranja proizvodnje v livarnah Taluma. Črpalna lista je danes preko posebne interne računalniške mreže dostopna vsem, ki jo rabijo, to pa so obe elektrolizi, vse tri livarne, kontrola kvalitete, prodajna služba v komerciali in še kje.

V zvezi s črpalno listo mi je ostalo v spominu tudi nekaj dogodivščin in bodic. Vsakodnevno premetavanje številke elektroliznih celic, kemijskih analiz, zaporednost črpanja aluminija, zaporednost označevanja šarž po asortimentu, pa še razne časovne omejitve in upoštevanje raznih anomalij in še

"Ja, črpalna lista ..."

kakšnega dodatnega faktorja, ki so vedno bolj komplicirali izdelavo črpalne liste, so mi kdaj pa kdaj tudi »zagodle« s kakšno napako. Zlasti mi je bilo nerodno, če so to napako odkrili v kateri od elektroliz, saj so potem lahko vse svoje grehe pripisali »drugemu«. Zaradi take nevšečnosti, sem kar nekajkrat moral »požreti« očitke tamkajšnjih šefov, češ da sem »spet zaljubljen«, kar je bilo nemara tudi včasih res.

Tudi direktor TGA in po mojem najbolj zasluženi, da stoji ta tovarna v Kidričevem, ing. Grünfeld me je prav zaradi črpalne liste »natančneje« spoznal. Ko se je na proizvodnem sestanku razpravljalo o možnosti dodatne predelave (pretaljevanje) sekundarnega aluminija, me je kot poznavalca tega problema poklical na razgovor. Čeravno sem ga v glavnem le poslušal, češ koliko masla na glavi se mi bo na soncu stopilo, če se nam ne bo v livarni dvignila predelava sekundarnega aluminija, sem bil po drugi

strani vendarle ponosen, da me je tedaj, pa še po mojem danes najuglednejši direktor obstoja TGA in tedaj nasploh prepoznal, kot zanesljivo osebo in da dejansko zve in se prepriča o dejanski možnosti dodatne proizvodnje v TGA. Tudi ob kosilu v menzi, kjer se je kot zakrknjeni samec tudi hranil, mi je s krožniki v rokah znal namigniti, da prisedem k njegovi rezervirani mizi. Bil sem seveda počaščen, čeprav sem vedel, da bom jih vso kosilo poslušal. Ob tem mi je znal vselej povedati, kaj da smo ga v livarni spet ušpičili in česar ne znamo narediti.

Za vsestranski uspeh TGA v 60. in 70. letih si prav gotovo lahko štejemo zasluge vsi tisti, ki smo v že itak stisnjeni livarni še predelovali toliko »resnično« sekundarnega aluminija kot nikoli pozneje v TGA ne ter vsi tisti, ki smo takrat v livarni načrtovali in optimalno pripravljali proizvodnjo (včasih tudi vsako zlitinsko šaržo posebej). Še danes, če se kot starci srečamo, se čudimo, kako nam je to uspevalo. Mislim, da je k temu pripomogla prav črpalna lista oziroma precizno planiranje in računaje vložkov, tako da se v izmenah ni dalo nič po svoje manipulirati in prikrojevati. Torej je nekoč imelo neznanje matematike v izmenah livarne, mislim na možnost preračunavanja in poenostavljanja receptov, čeravno se to čudno sliši, pozitivno posledico. Tudi skrbna priprava sekundarnih vložkov iz vidika kemijske sestave, kakor seveda iz vidika primernosti pakiranja za vlaganje v peči, je pripomogla k temu, da je to bil v TGA čas najvišjih plač in čas najvišjega gospodarskega indeksa. Pa tudi to se mora pri tem povedati, da nas je v livarni kakor tudi drugod v TGA tedaj bilo manj, kot pa pozneje v času TOZD, ko je paleta proizvodov pa tudi količinska proizvodnja celo zaostajala.

05 » KAVICE « ŠE NISMO POZNALI

Komunizem ali socializem, kar smo enačili, se je takrat, ko smo začeli s »kavico«, skregal z lastno ideologijo, saj bi naj bila to pijača oligarhije. Sicer pa je že sama narava v odrazu standarda poskrbela, da se ni ta »kapitalistična razvada« razbohotila že v zgodnjem socializmu - realsocializmu, ko še nismo mogli skozi železno zaveso pokukati proti zahodu. »Kavica« je torej prišla pri nas v modo z zamikom - nekako proti koncu šestdesetih let, ko je že začela vleči rahla sapa liberalizma preko komunističnih logov. »Kavica« je torej tudi nekakšen mejnik v našem komunizmu oziroma najava boljših časov in je tudi nekakšna vzporednica uvajanja družbene prehrane v delovnih kolektivih, ki smo jo tudi Slovenci iz juga prevzeli sredi 60. let. Topla malica je bila menda res prva svetla pridobitev samoupravnega socializma.(na šolski praksi v Železari Sisak sem jo doživel že l. 1955)

Pa se povrnimo k infiltraciji kavice v socializem. Ob začetku, ko še je bila glede nje stroga ilegala, se je kuhala samo po pisarnah - navadno kje za vrati, da slučajno nepoklicani delavec, ki bi vstopil v pisarno, tega greha, če ga je že zavohal, še ne bi videl. Potrebne rekvizite so prinesli od doma ali na tajno kupili z zbranim denarjem. Z uvedbo toplih malic v naše kolektive, ko so tudi po obratih zrasle številne jedilnice oziroma delilna mesta za malico, ali vsaj čajarne, pa se je »kavica« začela seliti tudi v obrate - k strojem in pečem. Ljudski izum tistega časa - priročno izdelani »exspres« kuhalnik kavice, kjer so se tudi lahko kar dve žlici potopile v plastični vrč s sladkano vodo in povezale z elektriko in že v kakšni minuti se je skuhalo nekaj skodelic te »prestižne« pijače. Kmalu pa so se tudi izboljšane variante takšnih kuhalnikov razrasle kot gobe po dežju, tako, da jih je že bilo najti v garderobnih omaricah in v obratih celo v omarah za orodje. Ker se ni obred »kavice« prepovedal v pisarni, se tudi ni »smel« v obratu. Vsaj na tem

področju smo postali brezrazredna družba! Od takrat naprej je celo mogoče kupiti v trgovini »obredni pult« za kuhanje kavice na delovnem mestu, ki v enem kosu pohištva predstavlja grelno ploščo, umivalnik ter predale za ostale potrebščine.

Nekaj o družbeni prehrani sem že omenil, vendar pa je snovi o tem še več ter ima v tovarni tudi svojo kronologijo, ki jo razmejujem v čas suhih in čas toplih malic. Čas »suhih malic« pripisujem zgodnjemu socializmu - realsocializmu, ko smo si v TGA nosili cekarje in kantice s pokrovom in ko si je delavec ob malici v obratu poiskal samotni kot, da ga sosed ni gledal, kaj si daje v usta. Uslužbenci iz laboratorija in pisarn pa smo večinoma hodili v službo brez takšne prtljage oziroma smo si malico nabavljali kar v službi. Izjema pa je bila takrat, če je kdo doma imel koline ali kake druge vrste pojedino, ker se je takrat ob času malice znal prikazati »cekar«. Drugače pa nas je tovarišica Tinka, ki je v laboratoriju in pisarnah livarne skrbela za čistočo, že zjutraj posamično obiskala z majhno beležko. »Pet dek navadnih in kos kruha«, je bila zame že standardna malica, tako da me Tinka sčasoma ni niti več iskala zjutraj z beležko. Tudi sodelavci so bili v skladu s takratnim standardom, ki smo ga v realsocializmu imeli! Edino, kar je glede prehrane že takrat veljalo v TGA, je bilo to, da smo dobivali dovolj toplega mleka in črne kave, kar je lahko kot »koktajl« pomenilo tudi belo kavo. Mnogi tudi drugega za malico niso zavžili.

Ko sem vsako jutro pešal po še takrat ostrih granitnih kockah iz naselja v livarno, me je nekje pri podvozu, kjer se granitna cesta križa z železnico, v idiličnem kasu in udarcih kopit podkovanega konjička, prehitel manjši platonar z mlečnimi kantami. Peljali so sveže mleko iz ekonomije v TGA, kot se je takrat reklo nekdanji Schöndorfovi graščini. Liter mleka je pripadal vsakemu delavcu, ki je delal za zdravje škodljivo delo in taka so bila menda vsa dela v livarni pa tudi v laboratoriju. Liter mleka pa je bilo v povprečju preveč za vsakega, saj vemo, da se »bazično

mleko« in »vinska kislina« v želodcu najbolj ne skladata. Pregrešno je bilo videti, kako je Tinka ta višek oziroma ostanek mleka od prejšnjega dne zjutraj izlila v umivalnik, da je lahko potem posodo pripravila za naslednjo »sledovanje« mleka. Ob tem izlivanju mleka sem imel vedno pred očmi domačijo v Jastrebcih, kjer smo vsako kapljico mleka znali predelati v vrhnje (smetano) in sir, ki sem ga imel zelo rad. Tako se je rodila ideja, da smo v laboratoriju iz viška mleka, koliko ga je ostalo, začeli delati sir, kot sem to videl doma. Mleko se je pred odhodom domov nalilo v posode, da se je čim prej skisalo. Čez kak dan, dva je nato Tinka z žlico posnela vrhnje, preostanek pa dala pregrevat na kuhalnik, ki smo jih v laboratoriju imeli na pretek. Otroška plenica zvezana v culo, je ob koncu »šihta« sprejela vase sesirjeno in pregreto maso ter smo jo obesili za pipo umivalnika, in malica za naslednji dan je bila, vsaj zame zagotovljena. Čebulo, česen ter seveda kruh pa smo si preskrbeli sami. Tudi pet dek navadnih ali letnih mi ni bilo potrebno naročiti pri Tinki, če sem obesil predhodni dan »sirovo torbo« na pipo.

Začetna skromnost z malicami pa se je čez nekaj let končala z uvedbo tople malice oziroma družbene prehrane v delovne kolektive. Tudi v TGA so se po obratih začeli iskati primerni prostori za jedilnice, v službo pa so bile sprejete kuharice in delilke hrane. Na izbiro smo imeli kar tri menije, navadni, dietni in hladni. Potrošniki malic - delavci pa so postajali ob tej razkošnosti vse bolj izbirčni, zlasti še tisti, ki tudi doma niso imeli vsega tega. V skladu s cigansko logiko, »če mu ponudiš prst, hoče še roko«, so se tudi začeli vrstiti ugovori zoper kvaliteto malice, tako da skoraj ni več minil sindikalni sestanek ali zbor delavcev, da ne bi prav največ govorili o »slabi malici«.

Največja pestrost okrog toplih malic pa je bila v času TOZD, ko je postala malica večna tema razprav na zborih delavcev. Spominjam se takšnih zborov, ki smo jih morali zaradi kratkih rokov potrditve predloženega gradiva, po izmenah vršiti tudi ponoči. Ko je večina delavcev pri tolmačenju samoupravnega gradiva za mizami v jedilnici iz »različnih vzrokov« že zadremala,

se je po navadi eden od teh prebudil in zavpil; »Malica je zanič!« Klic po boljši malici pa je predramil tudi tiste, ki so že resnično spali, da se je potem skoraj vsakdo priglasil k diskusiji o malici in tako se je tak zbor znal zavleči še za kakšno uro dalj, kar je že včasih rahlo napeljevalo na spontani štrajk.

Kaj hočemo, slaba malica in mala plača sta bili edini temi v samoupravljanju, o kateri je znal vsak samoupravljaec debatirati in o kateri ni zmanjkalo na proizvodnih in sindikalnih sestankih ali delavskih zborih snovi. Malica je bila merilo in barometer, za koliko smo se oddaljili od realsocializma prvih let in sploh od načel komunizma.

* * *

V zvezi z začetnim spominom na realsocializem, na raztrgane obleke pri delu in na kanglice s pokrovi za malico na kolesih, bi temu, kar se je toliko let pozneje dogajalo okrog malic, ne bi mogli drugače reči, kot da je šlo za razvratnost, v katero nas je privedlo samoupravljanje in ne toliko višji standard. To se je pozneje kazalo tudi pri ravnanju z zaščitnimi sredstvi (rokavicami, oblekami, čevlji, perilom) oziroma z vsem, kar smo si na račun sistema v TGA izposlovali, ali celo obvezno morali nositi. Mislim, da je še del tega »samoupravnega socializma« ponekod v praksi tudi danes, zlasti če še gre za državna podjetja, ki še nimajo lastnika. V oči so me zbodle zlasti še uporabne, pa tudi neuporabne rokavice, ki so ležale vsepovsod naokrog in kazile podobo obratov ter dvorišča tovarne aluminija v Kidričevem.

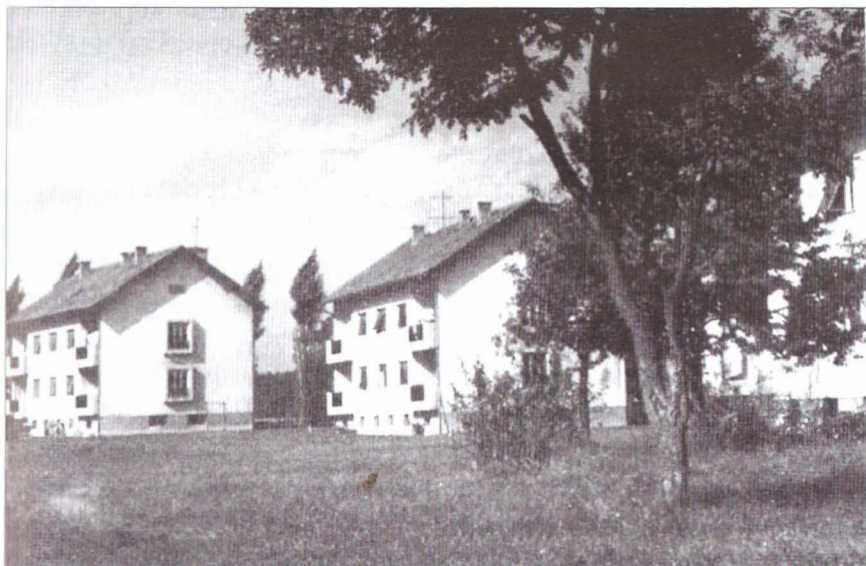
VII. SOCIALIZEM V KIDRIČEVEM

01 BOLJŠEVIŠKA ZASNOVA PROLETARSKEGA NASELJA

Kdor, ki je živel ali še danes živi v Kidričevem in je skusil ali vsaj videl še kakšno novo industrijsko naselje v nekdanji SZ oziroma v kakšni državi socialističnega tabora ali državi, ki je »simpatizirala s komunizmom«, mi mora pritrditi, da je teklo življenje v Kidričevem vsaj prvo desetletje po podobnih tirnicah. Te teze ne podpiram le s tem, da se je pri zasnovi naselja »pozabilo« na cerkev, temveč tudi, da se je tukaj kot prva zgradila velika menza - skupni kotel z trpezarijo in pekarno, samski dom, sanatorij itd., kar je nakazalo na načrtovano kolektivnost. Manjkala je samo še razglasna postaja (cestno ozvočenje), skupna pralnica in še univerzalni skupni servis, sicer pa tudi vsega tega še niso imeli povsod v industrijskih naseljih SZ. Tudi pristno slovensko ime tega kraja - Strnišče, se je po tem vzoru moralo preimenovati v ime »zaslužnega«, kot so to nekoč rekli tudi tam.

Gledano skozi realsocialistično prizmo in urbane zasnove Kidričevega moramo v tem tonu tenkočutnosti tudi danes

prisluhnniti njegovemu življenjskemu utripu in ga jemati kot kraj spomina ali morda opomina na ta čas in tudi obenem, kot vsak drugi slovenski kraj. Pred očmi imam seveda prvonaseljence, ki so danes večinoma upokojenci TGA in pa mlade, ki nimajo več zveze z nekdanjim »socialističnim gigantom«. In kaj bo danes znal povedati tak prvi naseljenec, morda še nekoč prav tukaj brigadir, ki si je bodoči dom sam gradil, če ga vprašamo po starih časih?

Naselje četvorčkov.

» Kot mladenič sem prišel v Kidričevo oziroma takrat še Strnišče oziroma Šterntal gradit tovarno. Plače nas niso zanimale, le da smo imeli hrano in ostalo. Doma smo bili reveži - mezdni delavci in viničarji. Ko je tovarna začela delati, smo ostali v njej, imeli plače in dobili tukaj stanovanja. Lačni nismo bili več. Boljše nam je šlo, pa tudi danes se ne morem pritožiti nad penzijo, dobi pa se itak vse«, mi je že malce sklerotično povedal nekdanji brigadir in nato delavec v TGA, danes pa njen upokojenec in stanovalec Kidričevega. Čeravno ni dejal, da je bil socializem odličen, je iz pogovora in geste to bilo vendarle slutiti.

Nespametno bi naj bilo, da bi se ta realsocialistični spomenik - ime kraja, v kapitalistični Sloveniji na vrat in nos spet preimenoval v svoje izvirno ime, kot so se v prejšnja imena preimenovali kraji in mesta drugod v svetu nekdanjega komunizma in tudi pri nas. Torej dopuščam možnost, da se zgodovinski spomeniki ohranjajo v avtentični podobi lastne zgodovine. Namreč tudi to je kultura naroda, da zna zgodovinske spomenike očitovati, kar pa za omenjeno in kritizirano oblast, vsaj kar se tiče spomenikov (Avstroogrskega in vojaškega pokopališča) prav za Kidričevo ne morem reči!

Podobno živo sliko realsocializma si lahko danes ustvari gledalec TV dokumentarcev tudi o tej temi, ki jih delajo v Rusiji zahodne televizije. Tarnanje starih Rusov nad sedanostjo in nostalgija po komunizmu je pri obravnavani populaciji podobna tej v Kidričevem. Razlika je morda le v tem, da so pri nas pokojnine zajetnejše in zanesljivejše ter v trgovinah police bolj polne, kot pa tam, kjer so še skoraj trideset let dalj zganjali komunizem. Ti stari proletarci in zlasti proletarke iz daljnega vzhoda Rusije, ki se jim pri hvaljenju »zlatih« časov komunizma kar bleščiijo zlati zobje, pa še menda danes ne vedo, ali pa nočejo vedeti, koliko milijonov sonarodnjakov oziroma tovarišev je moralo za njihov blagor umreti prav v sibirskem rudniku zlata Norilsk in drugih gulagih samo zato, ker so »narobe mislili«.

Kidričevo je torej nastajalo v času trdega komunizma, ko se je vedelo le o »dobrem« in nič o »slabem«, še manj pa se je vedelo o slabostih, ki so se dogajale pri našem vzorniku. Šele kakšno leto po kreganju s Stalinom l. 1948 (informbiro), so po kapljicah začele k nam pritekati tudi slabe informacije o sovjetskem komunizmu, kar nam je prineslo olajšanje, saj se je naš komunizem začel nagibati na mehkejšo plat, ki si ga je nato še štirideset let lahko vsakdo po svoje tolmačil. V začetku smo napredovali tudi na račun zaplenjenih dobrin in pred sem zaradi tega, ker smo začeli vse prikazovati iz »absolutne nule«. Pozneje pa smo »z obračanjem po vetru« še nekaj

časa držali zadovoljiv gospodarski nivo, (dokler je še veljala izdatna in nepovratna dolarska injekcija 36. milijard), v osemdesetih letih pa je prišla faza »žretja lastne substance«. Zadolževanje, padec produktivnosti oziroma prevelika zaposlenost in tehnološko zaostajanje, so bili glavni vzroki pojava vrst pred trgovinami koncem osemdesetih let, kot je to že bila »uzakonjena navada« v socialističnih deželah. Najprej se je to zaznalo pri bencinu, nato pa še pri olju, mesu in še kje, pa čeprav so že varčevalcem bile pobrane devize. Socialni mir pa se je na koncu že komaj reševal z več sto odstotno inflacijo.

Zanimive so tudi primerjave dveh geofuturističnih utopij Sterntala in Kidričevega oziroma tega področja. Nacistična teorija je snovala na tem mestu industrijski kompleks v skladu megalomanske vizije oziroma osvajalske doktrine prostranstev - »Od aluminija do letal«, ki bi se naj raztezal od »Sterntala do Marburga«, poznejša komunistična utopija, pa je govorila o industrijskem kompleksu v obratni smeri - proti Ptuj. Med tem ko o nacistični viziji vsaj pri nas ni zaslediti pismenih virov, pa se je o komunistični viziji, »Kidričevo - Ptuj«, tudi že pisalo. To prerokovanje je najti v knjigah A. Melika in sicer »Štajerska«, kjer je med drugim zapisano:

»Vsekakor je kompleks Strnišče - Kidričevo največja gospodarska novost Dravskega polja; podoba je, da se bo polagoma strnilo v naselbinsko, gospodarsko in demografsko enoto s Ptujem«.

V drugi knjigi istega avtorja »Rast naših mest v novi dobi«, pa je še konkretnije obravnavan projekt Ptuj - Kidričevo in sicer:

»Ta tukaj opredeljena poživitev sektorja Ptuj - Kidričevo bi bila dosegljiva z vključitvijo področja Hajdina, spodnja in zgornja, ki je že itak v območju gospodarskega vpliva iz obeh središč, predvsem seveda iz Ptuj. Mesto Ptuj - Kidričevo bi moglo imeti tudi skupno ime, tako kot ga ima Videm - Krško«.

Ob 40. letnici osvoboditve pa sem v 5. ptujskem zborniku iz l. 1985 zasledil tudi takšne vizionarske številke, ki so se porajale

med delegati okrajne skupščine potem, ko je januarja 1947 prispela iz Beograda odobritev za nadaljevanje gradnje tovarne v Strnišču ;

- tovarno bi naj gradilo 2.000 delavcev
- po izgradnji bi se naj zaposlilo od 25.000 do 30.000 delavcev
- v povezavi pa bi nato Ptuj štel 100.000 prebivalcev

Za socialistični gigant na Dravskem polju, kot se je tedaj v realsocializmu prakticiralo, je bilo tudi potrebno najti pripadajoče ime! Našlo se ga je v priimku tov. Borisa Kidriča, ki je bil, kot je znano, gospodarski minister Jugoslavije. Manj pa so znane njegove konkretne zasluge za ta kraj oziroma tovarno, kot so recimo znane za politično plat tov. Leskovška in strokovno plat ing. Grünfelda, da se je sploh tovarna dogradila na tej lokaciji. Po mojem bi si vsaj morala zaslužiti imeni ulic. Ali ne obstoji možnost, da je leta 1953 dobil ta kraj današnje ime le na osnovi tega, ker se je za umrlim Kidričem, kot se je v komunizmu prakticiralo, pač moral nekje postaviti takšen spomenik?

In kako je danes v Kidričevem? O predhodnih dogajanjih v tem kraju, ki ima sicer samo stoletno, a dokaj pestro zgodovino, kot kateri koli drugi v državi z daljšo življenjsko tradicijo, vsekakor premalo vemo, še manj pa se tega zavedamo. Tudi samo Kidričevo se ne, pa čeprav tabu teme o njem naj ne bi bilo več. Tudi zato je dobro in potrebno, da to sicer kratko, a pestro obdobje tega kraja vsaj v osnovi predstavim v tej pisani obliki.

Tovarna, zaradi katere je v tretje istega stoletja zraslo današnje naselje, se danes imenuje Talum brez prefiksa Boris Kidrič. V njej je vse manj zaposlenih domačinov iz nekoč vzorčnega realsocialističnega naselja, ki je nastalo prav zaradi tega giganta. Večina njegovih stanovalcev, ki so upokojenci TGA, se zato počuti potišano. Nemara je zanje nesreča tudi v tem, da nimajo »lastne« občine, oziroma da se morajo kot nekdanji proletarci prilagajati »življu« skupne občine z okoliško kmečko večino, za

katero se je prav ob nastajanju naselja govorilo kot o razrednem sovražniku.

02 ČASU PRIMERNA PODOBA KIDRIČEVEGA

Gradisov časopis Vestnik je o intenzivni gradnji restavracije oziroma menze sredi leta 1950 pisal, da mu primanjkuje 50 % delavcev. Tudi pri graditvi sosednjega objekta - pekarnice kruha, se je hitelo, saj so graditelji tako tovarne kot njenega naselja, torej delavci, brigadirji, zaporniki, in menda tudi vojni ujetniki, nujno potrebovali to osnov-

no živilo. Več kot preveč raznolikih dejavnosti, med katerimi je seveda bila tudi vsakodnevna prehrana za več kot tisoč ljudi, se je namreč takrat gnetlo v neprimernih in utesnjenih prostorih Ekonomije, kot se je po zaplembi graščine imenoval ta kmetijski kompleks.

Velika kuhinja z veliko jedilnico, ki ji še stari abonenti vedno rečemo – menza in pa pekarna, sta bili takrat pojem veličine in modernosti, ki še ga imata tudi danes. Kidriški kruh in prav tako velika dvorana restavracije sta še vedno iskano blago v ptujskodravskem področju. Oba sta bila v 50. letni zgodovini tudi že večkrat prezidana in predelana. Njuna zamišljena namenbnost kolektivnega kotla oziroma družbene prehrane, pa se ni nikdar uresničila v popolnosti.

Sanatorij - zdravstveni dom.

Naslednji »center« v Kidričevem pa je bil samski dom, do katerega je vodila osrednja cesta, ki se je odcepila od že omenjene granitne transversale mimo kapije TGA in taborišča II. Tudi samski dom z reprezentativnim vhodom iz marmornatih plošč je bil zgrajen v skladu »komsomolske« doktrine, čeravno ni teklo v njem življenje v tem stilu. Razkošno urejena sprejemnica ni nikoli sprejela vase »vzgojitelja - ovađuškega administratorja«, kot se je to v tistih časih prakticiralo v podobnih ustanovah in hotelih socialističnega tabora. Tako je recepcija vse do konca samskega doma v Kidričevem ostala prazna in v domu je bila svoboda. Prav zato je menda tudi dobil vzdevek »dom ljubavi«.

Drugače pa sta bili ti »pogruntavščini realsocializma« - samski dom in menza - kot nalašč za mojo kožo, saj sem bil, kar se tiče postelje in prehrane, v Kidričevem brez vsake skrbi in teh uslug niti ni bilo potrebno takoj plačati. Samskemu domu pa se je v osedesetih letih zdaj že prejšnjega stoletja iztekla zgodovina. Mislim, da temu ni toliko botrovalo pomanjkanje samcev ali pač, pač pa je bila splošna potreba po družinskih stanovanjih. Zato se je notranjost bloka prezidala počez in podolgem, tako da o tej ustanovi v Kidričevem več ne moremo govoriti v sedanjiku. Tudi zato je dobro, da se o njem kaj več zapiše!

Med bolj urbano frekvenčne centre je v Kidričevem tudi spadal in še menda spada nogometni oziroma športni stadion in sploh športna dejavnost. Gonilna sila je bil Partizan, ki je bil že osnovan l. 1947, ko so začeli graditi stadion in pripadajoče infrastrukture ter stanovanje za oskrbnika, ki je skrbel za vedno sveže drese in urejenost stadiona. K stadionu je še tedaj sodilo strelišče za vojaško puško in manjše kalibre, kjer je vadilo istoimensko strelsko društvo, ki je bilo ustanovljeno l. 1950. V tem gozdnem kompleksu igrišč, ki so v bližini vodovodne črpalke, ki so jo postavili že Nemci za potrebe tovarne, je še igrišče za odbojko in tenis, ki so ga takrat igrali še redki tovariši z akademsko izobrazbo, pa tudi kakšen tujec, ki so ga poklicali v tovarno ob kakšnem

problemu ali novogradnji. V 60. letih pa sem tukaj kot mladinec tudi sam prispeval nekaj udarniških ur za dopolnitev tega športnega parka oziroma za rokometno in menda košarkaško igrišče.

Ko govorim o nogometaših v Kidričevem, seveda ne morem mimo uspehov NK Aluminija, kot se je pozneje preimenovalo nogometno društvo, ki se mu je po zaslugi »uvoza« igralcev, celo leta 1961, kot edinemu v Sloveniji uspelo uvrstiti v II. zvezno ligo, kar je bila pri poznavalcih nogometa prava senzacija. V tistem času sem v samskem domu in v menzi slišal skorajda še samo srbohrvaščino. Še dobro, da je bila takrat visoka cena aluminija, saj mislim, da smo tudi zato prišli v II. zvezno ligo, da je lahko ta »uvoz nogometašev« naš aluminij prenesel! Čez kako leto - dve se je ta nogometni zagon nekoliko vnesel in NK Aluminij je bilo spet v časopisnih stolpcih nogometnih lig opaziti na realnejšem mestu.

Z razvojem avtomobilizma, ki je bil v Kidričevem tudi v povezavi s ceno aluminija smo leta 1958 ustanovili Avto moto društvo Kidričevo, ki je štel 288 članov. Po nesrečni smrti enega od ustanovnih članov društva in športnega dirkača v klubu, smo k naslovu društva še dodali njegovo ime »Franc Galun«. S sodelovanjem članstva smo kmalu tudi postavili društvene prostore, delavnico in večje število garaž. Po brezimnih ulicah naselja smo kar nekaj let prirejali dirke s popularnimi mopedi in »dongači«, kot smo rekli kolesu s pomožnim motorjem. Ko so se začele avtomobilske dirke nacionalnega razreda za prvenstvo Jugoslavije, pa smo si privoščili tehnično modifikacijo popularnega »fička« oziroma Zastave 750. Osebnostno, kot član odbora, pa sem delal na preventivni vzgoji mladih, saj sem v ta namen občasno s tovarniškim kinoprojektorjem (16 mm) po okoliških šolah vrtel s tega področja filme. Tudi za šoferski izpit A in B kategorije, ki sem ga kot učenec prve generacije v Kidričevem opravil na sam Božič leta 1959 v Mariboru, se moram zahvaliti Avtomoto klubu Kidričevo. Pozabiti pa ne smem na fotokino klub, katerega temnico

sem koristil tudi sam in pa tudi šaha ne, ki se je tudi organizirano igral in prirejali so se turnirji, ki so jih kot gostje znali obiskati tudi znani velemojstri te igre.

Proletarsko Kidričevo je bilo tudi že od samega začetka kulturno naselje! Že leta 1947 je bilo v Kidričevem ustanovljeno sindikalno kulturno umetniško društvo - SKUD, ki se je leta 1952 preimenovalo v KUD Svoboda, pod katero okrilje je spadalo kino, knjižnica, pevski zbor in godba na pihala, ki jo je leta 1962 prevzela TGA. Pa še bi se pod tem naslovom kaj našlo, kar je v tistem času dajalo podobo in življenjski ton realsocialističnega naselja, ki je bilo v najtesnejši zvezi, tudi kar se tiče finančne pomoči, s »svojo« tovarno.

Tudi šola in vrtec imata tukaj svojo zgodovino, ki je v razumljivem zamiku nekaj let, ko so pač otroci rasli. V tej zvezi je zanimiv »statistični dvoboj«, ki kaže na takratno politiko nove generacije. To je bil dvoboj za učence med dotedanjo že dvesto let staro podeželsko osnovno šolo v Lovrencu na Dravskem polju in ustanavljajočo šolo v Kidričevem. V šolskem letu 1950/51 so bili namreč v Kidričevem le trije razredi s 100 učenci, v Lovrencu pa osem razredov z 287 učenci. Leta 1995/96, pa je statistika že takšna, da je v 16 razredih v Kidričevem že 391 učencev, v Lovrencu pa le še trije razredi z vsega 51 učenci.

Na koncu pa še nekaj opažanj glede preskrbe prebivalstva in o zdravstvu tega naselja. Dilema glede načrtovane preskrbe oziroma trgovske dejavnosti je v tem, ali se je res v Kidričevem nanjo pozabilo, ali pa se v skladu tedanjega koncepta ni z njo računalo? Mislim, da bo držalo drugo, kako drugače pa si je tolmačiti, da so bile v blokkih sezidane miniaturne kuhinje, »kolektivni kotel« - menza, pa tako velik! Tudi to je dokaz, da se sovjetski koncept kolektivizma pri nas ni razvil in pa to, da se je v poznejših letih moral »pozabljeni lokal« - špicerija, improvizirati v neki stanovanjski blok, dokler se ni v osemdesetih letih v

Kidričevem sezidala samopostrežna trgovina. Na zdravstvo, kot povsod v socializmu, pa se je mislilo že na začetku, kar je svetla zvezda tega sistema. V ta namen je bil tudi v Kidričevem postavljen dobro opremljen in funkcionalni zdravstveni dom z nekaj posteljami - stacionarijem. Menda je stacionarij iz vidika hitrega ozdravljenja bil za tovarno blagodejna zadeva, saj so tako delavci iz okoliških vasi v bolniškem staležu res ležali in ne delali na svojih posestvih, iz vidika stroškov pa se takrat na to itak ni gledalo.

03 KUPIL SEM SI »FIČKA«

Ko smo maja 1945 po končani vojni v Jastrebcih začeli obnavljati razrušeno in skurjeno domačijo, se je le tu in tam kljub strogo zastavljenemu komunizmu pojavil še kakšen tovarnjak, ki je še bil v privatni lasti. Tudi nam je takrat znani šofer iz Koga, Matjaž Č., z ameriškim vojaškim Džemsom pripeljal strešno opeko iz Lokavcev. Tovornjak je baje kupil na odpadu avtoremontnega podjetja ameriških vojaških vozil v Mariboru - poznejši TAM. Tudi traktor Normag je začel v sosednji vasi pri Mundovih spet »kašljati« in se pripravljati za »mašinjenje« snopov pšenice in rži. Kot že takrat tehnično navdušen, se dobro spominjam teh redkih primerkov takratne tehnike na vasi, ki so nato z »uzakonjenem« komunizma za nekaj časa izginili.

Kako je bilo takrat po vojni dejansko s tovrstno lastnino? Najprej moramo vedeti, da še do »opredeljenega« referendumu v novembru l. 1945 formalnopravno komunizem ni bil v »sedlu«. Pa še nekaj časa po referendumu oziroma po vojni je za te zadeve veljal neke vrste liberalizem oziroma še ni bilo uzakonjeno, kaj je v komunizmu posamezniku dovoljeno imeti in kaj ne. Ta liberalizem je trajal nekako do leta 1948, nato pa se je vsaj na vasi vse, kar je

imelo podobo kakega motorja, začelo jemati. Le pravočasna onesposobitev ali razstavitev zadeve je mogoče še rešila lastnika. O tej zadevi oziroma o tej vrsti lastnine v zgodnjem komunizmu mi je nedavno, kolikor se je še spomnil, povedal nekoliko let starejši Viktor M., sin že omenjenega lastnika traktorja Normag iz sosednje vasi.

Pa bo ta razlaga kar držala, saj sem o tej prelomnici v letu 1948 tudi nedavno bral v spremljajoči publikaciji, ki sem si jo prinesel iz razstave Temna stran meseca. Ta namreč govori, da smo od leta 1948 pa do leta 1953 imeli tako imenovani trdi komunizem, ki je po mnenju poznavalcev nemara v nekih primerjavah bil celo trši od onega, ki ga je v SZ uprizarjal Stalin. Takrat so vsi, ki so imeli pri hiši kakršnokoli motorizacijo postali kapitalisti in izkoriščevalci, ki jim je treba imetje odvzeti. Od takrat naprej so torej imeli izključno pravico voziti se in delati z motornim strojem le »družbeni« lastniki. Lov na to vrstno imetje pa tudi sicer na vsako imetje, pa je začel plahneti po letu 1953, ko so si redki stari lastniki spet upali na dan privleči svoja zastarela motorna kolesa in avtomobile, kmetje pa svoje zastarele traktorje.

Že kot mlad fant sem bil ljubitelj tehnike in nenehno hrepenel po lastnem motornem vozilu. Ko sem po odslužitvi JNA spet začel delati, sem si ob plači 24 tisočakov najprej za »jurja« kupil stari »bicikl«, spomladi leta 1959 pa sem se nekajkrat pripeljal v Kidričevo z novim očetovim mopedom Tomos - Colibri. Po Božiču, ko sem naredil vozniški izpit za motor in avto, pa sem čez zimo posedoval prijateljev roller- Puch 150 ccm, ki sem ga moral predhodno popraviti. V tem času pa sta se tudi že v Kidričevem pojavila dva nova Fiata 600. Pojava »fičkov« mi je dala tak impulz, da sem sklenil pritisniti na vse možne vzvode, da čim prej pridem do tega avtomobilčka. »Finančna konstrukcija«, ki sem si jo v ta namen zasnoval, je bila heterogena in je temeljila na privarčevani lastni udeležbi ali bolje rečeno od ust odtrganih dinarjev in od

denarja, ki mi lahko posodijo starši in še tretjega vira - pri birmanskem botru izposojenega denarja.

Točno toliko »jurjev«, koliko je imel tedaj fičko kubikov, torej 600 in še pet po vrhu »bakšiša«, sem moral na roko odšteti posredniku iz TAM, saj o kreditih za avtomobile še takrat ni bilo ne sluha ne duha. Pa tudi, če si imel denar, ga takrat skorajda v Sloveniji nisi mogel legalno dobiti. V severovzhodni Sloveniji je takrat obstajala

Z novim fičkom pri ateku.

tajna veza med TAM in Avto Črna Gora iz Titograda o nekakšni zamenjavi avtomobilov. Očitno so bile na jugu države tudi dolge čakalne dobe za tovornjake iz Maribora. Zaradi te »veze« sem tudi na njihovem parkirnem prostoru v Mariboru prvič zagledal svoj avtomobil, kjer so ga pustili šoferji, ko so se ponoči z njim vrnili iz Titograda. V Mariboru sem tudi takoj uredil vse formalnosti okrog registracije, ki je bila dne 18.3. 1960, tako da sem se že popoldne peljal proti Kidričevemu z registrsko tablico S - 18914, ki je tedaj pomenila zaporedno številko registriranega avtomobila v Sloveniji. Na prste ene roke sem preštel vsa avtomobilska srečanja od Maribora do Kidričevega, prehitel pa sem le nekaj konjskih in kravjih vpreg.

V Kidričevem pa je bil moj fiček eden od štirih privatnih avtomobilov in temu primerno tudi na očeh. Ugotavljal sem, zakaj so se tako pogosto na njem razrahljali odbijači, dokler nisem naletel v fička zaljubljene mladeniče, ki so se stavili, da lahko fička dvignejo. Tudi iz Ptuja, kjer so očitno fičke tudi fizično občudovali, sem nekoč prišel s popolnoma razmajano odbojno letvijo. Torej so

se takrat mali »avtomobilčki« občudovali znatno bolj, kot se danes občudujejo največje in najdražje limuzine. Prav zato si danes jemljem pravico vsakomur zabrusiti, ki mi »spusti«, da bi lahko imel boljši avto, kot ga imam, s sledečim: » Bil sem gospod leta 1960, ko sem imel fička, danes pa me itak nihče ne bi pogledal, pa če bi tudi bil lastnik najdražjega mercedesa«.

Garažo sem dobil v najem od TGA v taborišču II.- morda prav tam, kjer so bili nekoč parkirani črni mercedesi nemških šefov, ki so gradili tovarno, ali pa pozneje rabljev, ki so mučili pa tudi ubijali »sovražnike ljudstva«. Po dveh letih gostovanja v teh garažah pa sem dobil prostor v novih garažah TGA, ki so se nahajale v samem naselju ob samskem domu. Na 10.000 km, kot se je tedaj priporočalo, sem ročno na platiščih obrnil in križno zamenjal vse štiri plašče, saj še ni bilo tozadevnih strojev za sezuvanje avtomobilskih gum. Tudi olje smo še takrat menjavali med 2.000 in 3.000 prevoženimi kilometri.

Spominjam se tudi mojega prvega potovanja s fičkom v inozemstvo. Očedil sem ga, sam pa sem si tudi oblekel najlepšo - maturantsko obleko, češ da Avstrijci ne bi rekli, kakšni reveži smo v komunizmu. Ko sem se čisto sam pripeljal na obmejni blok v Šentilj, so me obmejni organi menda prav zaradi novega fička čudno sprejeli in mi naložili nalogo, da specificiram, kot je bilo rečeno, gume in vsa ostala oštevilčenja na avtomobilu. Ker na zunanji strani gum serijskih številk nisem našel, sem moral na cesti pred zapornico zlesti pod avto. Kljub temu, da so mi dali na voljo časopisni papir, sem si pod avtom vendarle uničil mojo najlepšo obleko. Ko pa sem se vračal skozi isti blok, kot mi je bilo naročeno, pa me za napisano specifikacijo nihče ni vprašal.

Kmalu po nakupu avtomobila pa so me »odgovorni za razvoj socializma« v Kidričevem začeli spraševati prav vse, tudi odkod mi denar zanj, kako mislim vračati dolg in tudi, če me ni strah, da avtomobila ne bom mogel vzdrževati? Srečo pa sem imel oziroma

vsi skupaj, ki smo delali v TGA, da se nam je prav ta čas začela dvigovati plača. Poleg rednih in vedno višjih plač smo si tudi še delili trimesečne dobičke, tako da sem z dolгови za fička mimogrede opravil. Čez kako leto, so mi tudi sledili prav ti »skeptiki«. Pa tudi že krediti so bili na voljo za avtomobile in te se je v socialistični Jugoslaviji, kot vemo, vedno splačalo vzeti.

04 MOTEČA TV ANTENA

Prvič sem videl delujoči televizor leta 1956 ob času sejma elektronike v Ljubljani. Tedaj je na novo ustanovljena slovenska televizija iz gospodarskega razstavišča prvič skozi »eter« pošiljala po Ljubljani TV sliko. Ta zgodovinski prenos slik pri nas smo Ljubljancani lahko občudovali preko nekaj televizorjev, ki so bili razmeščeni v izložbah. Privilegirani pa smo bili tudi gojenci internata TSS, kjer so nam za ta trenutek tudi postavili TV aparat. Biti takrat lastnik televizorja, čeravno jih je bilo baje že nekaj, si postal prav tako kot lastnik avtomobila viden in ocenjevan po kapitalističnih nagnjenjih.

Začetek televizijske ere se je torej pri nas jemal kot javno dobro, saj so se televizorji postavljali le v javne lokale. Tudi menza v Kidričevem je med prvimi premogla to reč. Bil je v posebni - zanj namenjeni vitrini ob točilni mizi (šanku), kjer sem se prav zaradi njega občasno tudi sam znašel. Nekaj več pa sem si televizije privoščil, ko se je za ta namen v menzi uredila sindikalna soba. Ko pa sem se po nakupu avtomobila nekoliko »opomogel«, pa sem si tudi za to reč odtrgal od ust. Bil je to edini domači televizor, ki so ga sestavljali v Nišu. V sebi je imel 24 elektronk, ki so rade »crkavale«, zato sem si tudi nabavil rezervne. Ko sem tako v samski dom privlekel prvi televizor, sem stanoval v tretjem nadstropju nad

vhodnim portalom, kjer je soba imela majhen balkon. V želji za čim boljšo sliko in da dobim vse kanale, kar jih je takrat bilo možno dobiti na televizorju, sem se povezal z Impolom, ki je prav tedaj začel izdelovati aluminijaste profile za novo tovarno TV opreme - ELRAD v Radgoni. Iz specificiranih aluminijevih cevi in pravokotnega profila je v moji sobi nastala univerzalna televizijska antena, ki sem jo pritrdil na mojo balkonsko ograjo tako, da se je dala obračati, oziroma loviti TV signal iz vseh smeri.

»S postavitvijo antene na samskem domu pa bi naj pokvaril podobo realsocialističnega Kidričevega«, kot mi je prišlo na uho iz krogov ZK. O moji postavitvi antene, ki je menda bila res ena od prvih v Kidričevem, je namreč celo razpravljajl partijski forum ZK v naselju. Motnja naj bi bila estetska, kot so mi tedaj dali vedeti, kar pa ni bilo res, ampak je bila v smislu greha, da se v Kidričevem »razkazuje« lastnina. Predmet obravnave na ZK pa mi je prišel na ušesa še prej, kot mi je bilo naloženo anteno demontirati. Nemudoma sem v samskem domu zaprosil za ustrežnejšo sobo, ki je bila tudi večja, tako da sem anteno lahko obesil kar na strop sobe in jo tako nikomur na očeh po mili volji obračal na vse strani. Čez kakšno leto - dve, pa je že bilo itak na strehah in balkonih Kidričevega na stotine takšnih anten, ki jih več »nihče ni videl«. Na ta zunanji pokazatelj prihajajočega kapitalizma so se pač morali tudi v Kidričevem navaditi še tako veliki skeptiki in varuhi komunizma.

* * *

Je pa resnica o skepticizmu te vrste vendarle tičala v televiziji, za katero še takratni komunisti niso niti slutili! Njen pogubni učinek za komunizem je pravzaprav prišel z dobo satelitske televizije, ki je tako prodrla in odprla uči ter ušesa ljudem prav v vsaki vasi in hiši globokega komunizma in so se praktično izbrisale državne meje in meje ideoloških sistemov v svetu. Od tedaj naprej se »zavajajočim ljudem« v svetu ni več dalo prikrivati dejstva, da se v svetu, kjer komunizma ni, živi mnogo bolje in lepše.

05 ŠIRILI SMO AVSTROOGRSKI BAZEN

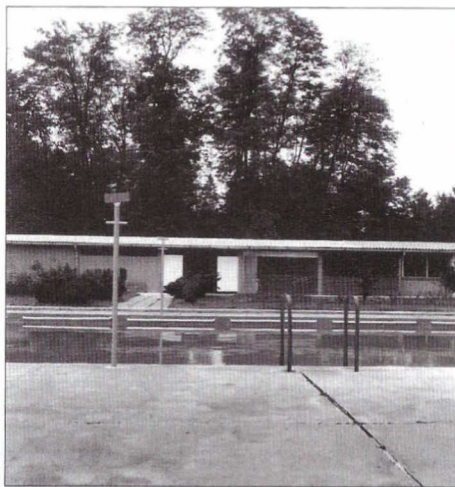
S prvimi sprehodi po Kidričevem sem na stičišču gozda onkraj steze, ki vodi od granitne ceste na graščino, torej proti jugu oziroma tovarni, naletel na betonsko gmoto, ki je na pol zasuta in zaraščena dajala videz, da gre za nekakšen bazen. O najdbi sem nato povpraševal po naselju in tovarni, pa nisem pravzaprav ničesar izvedel. Eni so mi pojasnjevali, da gre za betonsko jamo, kjer so nekoč silirali koruznico za krmljenje živine v bližnji grofiji, drugi, že bolj ekološko naravnani, pa so mi zatrjevali, da je ta jama mišljena za centralno greznico v Kidričevem, ki še ni v funkciji. Šele treznejši pogovor z mojim preddelavcem livarjev Frančekom, domačinom iz bližnjega Lovrenca na Dravskem polju, ki jih je že štel skoraj enkrat več od mene, mi je nekako potešil to radovednost kakor tudi še vrsto »zagonetk« tega kraja. Franček je namreč »služil« Karadjodjevića, Hitlerja, Stalina ter tudi Tita in sem mu že zaradi tega moral verjeti in prisluhniti pripovedi o Strnišču in o Šternthalu. Ko je beseda nanesla na lazaretsko dediščino Avstroogrske, je tudi vedel, da so takrat imeli v Šternthalu tudi kopališče, ki ga je še najti v tem gozdu. Tudi o ponovni gradnji Šternthala in tovarne, pa o povojnem komunističnem koncentracijskem taborišču, sem marsikaj izvedel od Frančka, kar je drugače bila v tem kraju tabu tema. Odprto pa je ostalo še vprašanje o kopalcih tega bazena, ali so to bili okrevajoči ranjenci ali jetniki ali pa na splošno vsi prebivalci tedanjega Šternthala? Obstoji pa tudi možnost, da je služil le kot bazen za razkuževanje, ki se tudi omenja v formalnih virih tedanjega lazareta.

Kaže, da so nam bila poletja v začetku šestdesetih v Kidričevem vroča, saj se je začelo govoriti o obnovi zapuščenega avstroogrškega bazena. Glede na obstoječi bazen je obnova slonela na podaljšanju tega in še o dodatni izgradnji otroškega bazenčka. Obe vodni površini pa naj bi še dobili obsežno ploščad, ki je obstoječi bazen ni imel. Pri tem projektu niso pozabili tudi na

spremljajoči objekt s sanitarijami in slačilnico ter manjšim bifejem. Kakšen pa je bil videti ta objekt kot celota nekoč, pred petdesetimi leti, pa menda ni bilo znano niti samim projektantom prenove. Tako se je ena tretjina obstoječega bazena poplitvila, tretjina dozidanega pa poglobila. Vgradile so se tudi oprijemalke za plavalce po daljših straneh bazena, na dozidani krajši stranici pa so napravili nivojski žleb za odtok viška vode. Moderno kopališče v Kidričevem pa seveda ni moglo biti brez navezave na infrastrukturo, kot pravimo danes: kanalizaciji, vodovodu, dovozni in dohodni poti, parkirišču in seveda tudi elektriki. Prav tako pomenbna in zanimiva je bila tudi napeljava tople vode iz TGA. Izkoristila se je hladilna voda živosrebrnih usmernikov električne energije (mutatorjev) iz obrata usmerjevalnice takratnih elektroliz.

Torej se je moral toplovod vleči iz najbolj oddaljene - južne točke tovarne, kar je bilo kilometer po tovarni in nato še toliko od tovarniške ograje do bazena oziroma naselja. Vmes je bila tudi večja ovira - železniška proga Ptuj - Pragersko in dobro se spominjam prav tega, ročnega prebijanja pod železniško progo. V spominu mi je ostala tudi sama gradnja kopališča, ki se je prav tako izvajala, kot polaganje toplovoda - na napol udarniški način. Pri udarništvu mi je ostalo nepozabno betoniranje ploščadi okrog obeh vodnih površin, saj se je zaradi obsežnosti to delo zavleklo do jutranjih ur. V na pol mehanizirano zajemalko betonskega mešalca, ki ga nam je posodilo gradbeno podjetje Drava iz Ptuja, smo kar štirje vihteli lopate z gramozom, drugi udarniki pa so z »japanarji« razvažali beton po ploščadi. Kmalu po polnoči pa se je na razsvetljeno in glasno gradbišče prikazal direktor TGA direktor Grünfeld. V znamenju dobre volje in dobrohotnosti nam ni prinesel le pohvalnih besed, temveč tudi »konkretno zadevo«. Bila je steklenica francoskega konjaka, ki ga je pravkar prinesel iz službene poti v Francijo. Za tem so nam seveda postale lopate hitrejše in japanarji lažji, noč pa se nam je skrajšala. Na slovesnosti odprtja moderniziranega kopališča pa sem bil celo eden od štirih, ki smo bili za udarništvu nagrajeni z sezonsko karto kopališča.

Novica o obnovljenem kopališču v Kidričevem in pa predvsem njegova topla voda se je takrat leta 1963 brez reklame hitro razširila daleč naokrog, saj v bližini takrat ni bilo še nobenih toplic. V že omenjenem almanahu TGA ob njeni 15- letnici pa je celo zapisano, da se je to leto v Kidričevem kopalo 150.000 kopalcev. Temperatura vode je sicer zaradi oddaljenosti vira - usmejevalcev in slabše toplotno izolirane cevi padla za nekaj stopinj, vendar pa je ob neprestanem dovajanju nove segrela tekočino v obeh bazenih na več kot 30 stopinj, kar je kopališču spontano že vzbujalo prizvok toplic.

Razširjeni avstroogrski bazen po obnovi.

Te laskave govorice pa so žal trajale le do leta 1967 , do časa, ko so še v TGA delovali živosrebrni usmerniki električne energije za napajanje obeh elektroliz. Ko pa so se ti nadomestili z sodobnejšimi in bolj ekonomičnimi silicijevimi diodami, pa je prejšnji način hlajenja usmerjevalnice z vodo odpadel, saj so se novi usmerniki hladili z zrakom. Medtem ko so ti usmerniki prinašali tovarni prihranke pri električni energiji, pa so na žalost kopalcev bili velik korak nazaj. Tako velikega števila kopalcev na kidriškem kopališču namreč ni pritegnil niti poznejši aluminijast bazen olimpijske velikosti, ki se je na obstoječem kopališču dogradil kakšnih deset let pozneje. Pa tudi Ptujске terme in porajajoče toplice vse naokrog ter seveda avtomobili, so sokrivci te kopališke stagnacije poznejših let v Kidričevem.

* * *

Ob zaključku te teme o letnem kopališču v Kidričevem, pa mi je kot na krožniku »Večer« prinesel še najnovejšo »zgodbo« o tem objektu in sicer, da bo namreč to poletje (l.2001) v Kidričevem kopališče zaprto. Po prebranju vseh polemik o tem, ki so bile zapisane še naslednje dni, sem razbral, da je Talum »izgubil« še to razumevanje do svojih sedanjih in pred sem bivših delavcev in zlasti mladih. To se je zgodilo prvič, od kar se je leta 1963 to že avstroogrsko kopališče s pomočjo TGA in tudi z udarniškim delom spet usposobilo, da so v vročih poletnih mesecih ostali bazeni brez vode. Po »medvrstičnem branju« vsega o tem zapisanega, pa je bilo razbrati, da bi naj šlo za revanš Taluma, oziroma za kaznovanje občanov Kidričevega, ker ti niso pred časom na referendumu večinsko glasovali o soglasju za gradnjo sežigalnice komunalnih odpadkov v Talumu oziroma v Kidričevem. Talum oziroma njegov Revital, ki upravlja s tem objektom v naselju, pa se je na polemiko odzval s tarnanjem o težkem finančnem položaju matične firme in o drugačni proiriteti investicijskih vlaganj.

VIII. ZASEBNOST SAMSKEGA DOMA

01 REKLI SO MU »DOM LJUBAVI«

V Kidričevem ne moremo več govoriti o samskem domu. V osemdesetih so mu namreč spremenili funkcionalnost. Predelan je bil v menda največji družinski blok, kar jih je v tem naselju. Tudi iz tega - zgodovinskega razloga je dobro o njem kaj za poznejše rodove zapisati!

Po velikosti je bil (je še) največja zgradba v naselju in vsaj, kar se tiče vhodnega pročelja, tudi arhitekturno polepšana zgradba v Kidričevem. Notranje oziroma po funkcionalnosti pa ni nikoli zadihal tako, kot mu je bilo načrtovano. Ni sledil realsocialističnemu receptu, da bi postal »valilnica zdrave politične usmeritve« mladih, kot so to funkcijo imeli takšni domovi v SZ. Tudi sam sem se v to prepričal, ko sem v SZ prespal kakšno noč, kako so varuhi socializma - administratorji, kot so jim rekli, morali cele noči bedeti pred sobami. V našem samskem domu pa se je liberalizem kazal že takrat, ko še je formalno bdela kontrola duha nad zasebnostjo vsakogar in vsepovsod.

VIII. Zasebnost samskega doma

V njem nas je bivalo največ »čistih« samcev in samk, od katerih pa večkrat tudi kakšna postala mamica ali zakonska družica. Fluktuacija stanovalcev je bila precejšnja, zlasti še v

Kidriška avenija je hotela kar skozi samski dom.

obdobju zime, ko so morebitne prazne postelje zasedli tudi delavci iz oddaljenih in odročnih krajev. Naval vanj se je tudi povečal, če se je v TGA začelo kaj graditi ali rekonstruirati. Tudi dijakom in študentom je prišel prav v času obvezne počitniške prakse. Najbolj zaseden pa je menda bil takrat, ko je v Kidričevem začel cveteti nogomet, oziroma ko je NK Aluminij leta 1966 postal republiški, pa tudi pokalni prvak in se nato celo plasiral v II. zvezno ligo. To je bil čas, ko je TGA imela veliko denarja in se v domu skorajda ni več slišala slovenščina, saj se je posredno ali neposredno »uvozilo« okrog 60 aktivnih in potencialnih nogometašev iz bratskih republik.

Iz vhodne avle samskega doma se je ponujala zrcalna slika dolgih hodnikov s škripajočim bukovim parketom in nanj položenimi tekači, ki jih je bilo videti tudi v vseh treh nadstropjih doma. Izza belo popleskanih vrat, ki so iz hodnikov vodile na

vzhodno - pročelno stran v bivalne sobe, so takoj po sobah sledile še bela vrata zidnih omar. Dvoposteljnimi sobam, ki jih je menda bilo čez sto, so na zahodni strani zgradbe oziroma čez hodnik sledile skupne umivalnice s tuši, klubski prostori ter še nekakšne skupne čajarne ali morda likalnice. V kletnih prostorih pa je bila pralnica, kotlarna na premog in še bi se našel kakšen prostor. Na južni strani samskega doma pa so bile v povezavi hodnikov še garsonjere, kjer so se nato vselili tisti »prijateljski parčki«, ki se jim je nemara v samskem domu kaj »zalomilo«. In če se vrnem na samo sobo, moram povedati, da je ta bila opremljena z dvema ležiščema, prazen prostor nasproti posteljam pa je bil v sobi namenjen manjši kvadratasti mizi in stoloma. Da bi povedal o sobi vse, še moram omeniti gostilniški namizni prt v modro beli kombinaciji in belo do tal segajočo grobo pleteno okensko zaveso, ki je prekrila tudi radiator.

Ob mojem ponovnem nastopu v TGA l. 1958 mi je bila dodeljena soba v pritličju desno, kjer je v bližini imel pisarno upravnik. Nekaj časa sem bival v tej sobici, ki je merila kakih 10 kvadratnih metrov, sam, čez kako leto, ko je bil zaradi nogometašev naval v domu večji, pa sva si jo delila s »cimrom« Jožekom. Ob beljenju samskega doma, ki so bila kar pogosta, pa sva se preselila v drugo nadstropje - v sobo okrog številke 100, kjer sva imela same simpatične sosedinje.

Zdaj pa še bliže k sentimentalnemu prizvoku, ki sem ga zapisal v naslovu. Kot novinec in še ne star 21 let, sem še bil poln negotovosti kakor v TGA tako tudi v Kidričevem. Ušesa so še bila polna kasarniških šikan in vojaške discipline, tako da sem se v novem okolju vedel kot fижakarski konj. Izogibal sem se pogledov žensk v oči in odvečnih besed razen golega pozdrava. Najhuje pa je bilo prestati srečanje s katero od radovednih sosed iz samskega doma, ki so že vedele, kdo sem. Sčasoma, ko sem se že nekoliko udomačil in smo se bolje spoznali, pa so mi samozavestne sosedke začele odstranjevati to obrazno krinko.

Bilo je še takrat, ko sem v domu preživel prvo zimo in sem še bival sam. Ko sem se nekoč vrnil iz večerje v menzi, slišim na hodniku, da to noč soseda ni bila sama, oziroma da je pri njej veselo. Ko sem legel, se mi je zazdelo, da se je razpoloženje v soseščini za stopnjo glasnosti še povečalo, kar pa mojega spanca ni zmotilo. Čez kako uro - dve pa me je prebudilo rahlo trkanje in nežni ženski klic, ki me je vabil po imenu, kar je bilo presenečenje. Oglasil sem se in iz postelje spoznal zatikajoč glas moje sosede. Potihoma, da še ne bi slišal kdo tretji, mi je začela skozi zaprta pojasnjevati: »Oprosti, obisk imam, prijateljica in njeni sta..., ali lahko pridem v tvojo prazno posteljo...«!

Razumel sem stvar še predem je soseda prišla s prošnjo do konca. Velikodušno sem odprl vrata, ona pa je še stopila nazaj h gostom povedat, da ima »kvantir« že zagotovljen. Med tem pa sem prazno posteljo, ki je bila ob oknu razbremenil navlake in jo nekoliko popravil. Dobra volja iz soseščine se je nato še delno prenesla v mojo sobo, saj je soseda s seboj prinesla kozarec poživila tudi zame. Ugasnila sva luč in se nato še dolgo iz postelje v posteljo pogovarjala ter na koncu ugotovila, da je že hladno. Problem sva nato kmalu s »skupnimi močmi rešila« in ostanek noči je še prehitro minil!

Podobnega žura v soseščini se spominjam tudi iz tretjega nadstropja, ko sem že bival v večji sobi, v »čajarni«, kot sem jo imenoval. V soseščini enake sobe na zahodni strani samskega doma, tja proti sanitarijam, pa sta takrat stanovala dva »uvožena« nogometaša. Ne trdim, da sem se kot stranka v domu vedno in povsem podrejal hišnemu redu, da nismo pri meni tudi kdaj pa kdaj glasneje v noč kakšno rekli in da iz moje sobe ni bilo nikoli slišati kakšnega vrtanja, klepanja ali žaganja, ali tudi kakšnih »mačjih glasov« iz zvočnika, vendar pa sem pozne nočne ure spoštoval oziroma smatral kot čas nočnega počitka. Neko noč pa je bila že ura krepko čez pol noč, cviljenja žensk in krohotanja moških pa v sosednji sobi ni in ni bilo konca. Ob najhujšem hrupu sem zato s

pestjo kar iz postelje potrkal ob tanki predelni zid. Očitno se je moj signal pri sosedih dobro slišal, saj je nato na moja vrata potrkal sam upravnik doma - tudi uvoženi in perspektivni nogometaš. V polglasnem tonu a z vso resnostjo mi je dal vedeti, da se naj pomirim, sicer me bo prijavil, da imam neprijavljeno »radiostanico«. Radiostanica, ki je dejansko le bil moj »home made« radio, je res od časa do časa, ko sem mu odvzel ali dodal kakšen elektronski element, iz zvočnika spustil »mačji glas«, še bolj pa me je zaskrbelo to, da upravnik nemara tudi ve, da se na moji »radiostanici« odlično sliši Glas Amerike iz Washingtona, ki se je tedaj še pri nas smatral kot sovražni radio.

Tega upravnika se tudi spominjam po tem, kako smo mu plačevali stanarino. Spraševali smo se že, kako, da že nekaj mesecev dolgujemo stanarino. Kmalu zatem pa sem na vhodnih vratih doma zagledal zadevno obvestilo. Takoj sem se postavil v vrsto, ki je vodila do upravnikove pisarne. Pisalno mizo si je tov. Mikič postavil za to priliko na sredi sobe, vrsta plačnikov pa se je skozi odprta vrata nadaljevala po hodniku. Še preden sem prišel na vrsto sam, sem že na hodniku poslušal: »nemam sitnog..., nije važno..., baš onoliko..., nemam vremena..., ko če to brojiti...«.

Tudi sam sem v rokah žulil pettisočaka, ki ga je upravnik zalučal čez ramo, čeprav je bilo potrebno za dva meseca bivanja takrat odšteti kakšnega jurja manj. Po »doktorsko« je upravnik pisal blagajniške prejeme, bankovce pa med pisanjem kar metal v kot na tla, kjer se je kup denarja večal. Za mano pa je stal že nekoliko starejši plačnik, ki je v rokah stiskal sveženj drobiža in ni vedel, da se je stanarina podražila. Na vprašanje upravniku, koliko stane, mu je ta odgovoril; »Onoliko koliko držiš u rukama«, in je prav tako brez štetja denar zalučal čez ramo.

Ali je nato z denarjem bilo vse v redu, za »druga upravnika« tudi menda ni niti bilo toliko pomenbno, saj je menda kot strasten kartaš doživel še marsikaj hujšega z denarjem.

Če sem se že obregnil na mojega upravnika, se moram dotakniti še svoje sobarice, ki mi je iz dneva v dan urejala sobico in

posteljo. Videval sem so jo le takrat, če sem delal ponoči ali popoldan. Ob takem slučaju sem ji skušal vtakniti v žep kakšnega stotaka, da mi je potem bolj mehko postlala in postlala z bolj belimi rjuhami. Tudi kakšne spodnjice in majico mi je zato pomešala med umazano posteljnino in še po pranju lepo zlikala.

02 VSAK DAN KAJ NOVEGA

»Grdi moški osvojijo največ lepih žensk«, se je z večkrat tolašil Stane, ki so ga tisti čas poznali mnogi Kidričani, nekateri pa se ga bodo spet spomnili, ko bodo prebrali te vrstice. Bil je, kot se je vedno predstavljal, triintridesetletni mladenič iz samskega doma. Za poznavalce pa je bil laborant iz zdravstvenega doma. Poleg imena se ga je »prijelo« še vrsto dodatnih zaznamovanj, kot črni muc, orač, osvajač, doktor, ginekolog in še kaj. Kot zanimiv človek iz samskega doma oziroma Kidričevega je vedno imel okrog sebe občudovalce. Da bi spravil na papir vse pripetljaje »črnega muca«, ki sem jih kot sostanovalec iz samskega doma z njim doživel, videl ali slišal, bi bilo samo teh dovolj za knjigo. Po njegovem se mu je moralo vsak dan nekaj zgoditi, da mu je življenje bilo poplačano oziroma, da mu je bilo vredno živeti. Če tega »zgoditka« ni doživel podnevi, ga je moral ponoči. Še svež dogodek pa je nato zaupal svojim prijateljem in sosedom v samskem domu, med katerimi sva seveda bila tudi midva - »cimra«, jaz in Jožek.

Pri rentgenskem slikanju v zdravstvenem domu so se mu morale mlajše ženske sleči več kot je bilo potrebno in če je nato »šlo po načrtu«, se je po opravljenem slikanju še kakšna znašla v njegovi sobi v bližnjem samskem domu.

» Si slišal danes tuliti sireno; ravno takrat sem »rožico sadil«, je neko jesensko soboto 1.1961, ko so še bile sobote delovni dnevi, začel pripoved dogodka za ta dan v moji sobi, kmalu za tem, ko sem si hotel odpočiti po kosilu in težkem delavniku v TGA. Nisem mu verjel, dokler mi ni povedal, s katero sta rožice sadila!

» Proti večeru greva na Štatenberg, tam je veselica, vozim jaz«, je še Stane dodal in gledal skozi okno, kjer je pred vhodom postavil avtomobil. Po odhodu iz sobe sem tudi sam pogledal skozi okno, da bi se prepričal, ali je njegova »jula« - Opel olimpija res že »startberajt« pred samskim domom, kot je dejal.

Čeravno Stane ni imel navade globoko gledati v kozarce, so ga tokrat na Štatenbergu ti le nekoliko premamili, ali pa si je dal duška zaradi zavrnitve njegove plesalke. Zaradi tega in pa še bolj zaradi mokrega in z listjem prekrita cestišča ter teme je vračanje zahtevalo še dodatno šofersko previdnost. Oboje, ko je bil »lov« slab in živčnost glede alkohola, je bilo krivo, da sva se na nekem ovinku preko Ptujске gore z »julo« znašla v globokem obcestnem jarku oziroma v takšnem položaju, da sva morala iz nje splezati skozi »gornja« vrata. Vsi poskusi priti z avtom iz jarka so se izjalovili in zato se je Stane odpravil k bližnji kmetiji, kjer še je bila luč, po vprežno pomoč. V trdi temi in blatu smo le uspeli volovsko vprego zavezati za prednji del avta in ga v tretjem poskusu izvleči nazaj na cesto. Šele, ko smo vole spravljali v hlev in ko je Stane povprašal za stroške pomoči, je kmet spoznal »doktorja« iz Kidričevega, ki je njegovi hčeri obljubljal štipendijo za srednjo medicinsko šolo. Takoj sem razumel Stanetovo »obljubljanje štipendije« in se vdal usodi nerodnega položaja. Vedno iznajdljivi Stane pa se je tudi to pot izvlekel tako dobro, da

"Samci" smo potrebovali avtomobile.

sva se, namesto da plačava uslugo, znašla za mizo, ki jo je pogrnila prav tista deklica, ki je nedavno bila pri Stanetu na rentgenu. Mati gospodinja pa je brž prinesla še klobaso iz zaseke, oče pa še liter na novo nastavljenega, kot je dejal.

» Na Dolenjskem imam sina, na Gorenjskem pa hčer - oba sem naredil v soboto zvečer«, si je Stane zapel skozi Tuhinjsko dolino potem, ko smo se pri »šoferski mamici« pod Trojanami okrepčala. V Kranju se nama je v fičku pridružila še Stanetova triletna hčerka z mamico. Nedeljo smo tako s Stanetovo »družino« preživeli v idiličnem Bledu. Na pomlad naslednjega leta 1962, pa je bilo podobno »družinsko« srečanje s Stanetovim sinom. To pa je bilo na Dolenjskem, kjer pa se nam že omožena mamica ni pridružila.

Najbolj pa mi je v spominu ostal »črni muc« takrat, ko smo neko noč stanovalci samskega doma množično doživljali njegovo novo »dogodivščino za ta dan«. Tega dne ga v Kidričevem ni bilo videti, ne njega, ne njegove »jule«. Zvečer nama je že bil z Jožekom kar dolgčas, če nisva pred spanjem poslušala Stanetove »pravlјice za lahko noč« oziroma zgodbe, kaj se mu je ta dan zgodilo. Instinkt pa je nama vendar veleval, da še utegneva Stanetovo novico dneva slišati pred jutrom. In res, še pred zoro naju iz spanca vrže močno trkanje na vrata najine sobe in vznemirljiv Stanetov klic, naj mu odprema vrata: Takoj je že kar razburjeno silil v Jožeka, še preden je sploh povedal, zakaj gre:

»Jožek, ti, ki nadomeščaš upravnika doma, moraš vedeti«, je začel in si napravil na stolu pri mizi prostor za usesti, »kdo stanuje v sobi 118«?

Med preverjanjem spiska stanovalcev doma, ki ga je Jožek šel iskat v bližnjo pisarno samskega doma, mi je »nesrečnež« le začel v skrajšani obliki pripovedovati najnovejšo dogodivščino:

» V Atomskih toplicah sem spoznal lepo deklico, samo da vidiš njeno telo in jo sinoči pripeljal, da bi ji danes uredil

štipendijo, pa se mi je čez noč v samskem domu izgubila. Iščem jo že dve uri, da sem kar že v skrbeh...«.

Da bi ga potolažil, sem z besedo skočil vmes, češ da se mu je pred kratkim nekaj takega že zgodilo, ko mu je punca pobegnila iz postelje.

» Ne, ni pobegnila, saj ima vse svoje stvari še pri meni, šla je le na stranišče, pa je ni bilo več nazaj. Smeh! Stvar je resna, vse sem že preiskal, tudi okrog samskega doma sem že vse pretaknil in jo klical. Ko sem že mislil, da sem jo našel zadaj samskega doma - na vrtovih, pa se je izkazalo, da je to bila le tatica fižola «.

Nato pa se je v sobo že vrnil »cimer« in začasni upravnik Jožek.

» Jožek, tista soba v mojem prvem nadstropju mi je resnično sumljiva, saj sem skozi ključavnico že poslušal kot žensko stokanje«, je Stane še bolj prestrašeno nadaljeval o sumljivi sobi njegove sosesčine, ko je izvedel za stanovalca.

Ko je tako »uradno« zvedel o sumljivem sostanovalcu samskega doma, je Stane odšel iz najine sobe. Čez čas, ko se je zaradi tega kravala prebudila nemara že polovica samskega doma, se je iz prvega nadstropja zaslišalo glasno oštevanje Staneta in krohotanje že zbujenih oziroma prisotnih občudovalcev samskega doma: » Poslušajte, jaz sem punco pripeljal zaradi štipendije, vi pa ste jo ugrabili. Sosedje, vi ste priča, če se je punca kaj zgodilo«, je Stane vpil na starejšega finomehanika, ki je v tej sobi samskega doma bival šele nekaj dni.

Še predem sem zjutraj odrinil v službo, me je radovednost še enkrat premamila, da sem še sam na hitro pokukal, kaj se pravzaprav v prvem nadstropju dogaja. Množica tamkajšnjih stanovalcev in zlasti stanovalk je stala okrog obeh vpijočih akterjev in napol gole »ugrabljenke«, ki sta si jo to noč delila. Verjetno je res bilo tako, kot smo se nato v Kidričevem še dolgo smejali in ugotavljali, da se je punca ponoči izgubila, ker iz stranišča ni vedela nazaj oziroma si ni zapomnila pravih vrat. Trkala je na napačna

vrata, kjer je stanoval že malce osiveli mož in ta pa se seveda takšne vrste nočnega vsiljivca tudi ni mogel odreči!

Povsem druge vrste posebnež samskega doma pa je bil Vranc. Bil je visok, suh in še kakšno leto starejši od Staneta. Izhajal je tudi iz mariborskega konca. Glavna spodbuda za dobro voljo pa mu je bila žlahtna kapljica. Skratka, smejati si se moral, če si ga le gledal, kako se smeje. Največja dobričina pa je bil takoj po plači, dokler je še imel kaj cvenka. Tudi on je že bil takrat šofer s starim DKW- jem izpred vojne, ki je bil več v okvari kot pa v pogonu. Zato je rad prisedel v mojega fička. Za bencin se mu je denar smilil, za pijačo pa nikoli. Konzumiral je vse, tako mi je tudi neko večer popil kis, ko sem mu ponudil pražena jajca in krompirjevo solato.

Ko sem se trudil, da bi ga odvadil pitja, mi je na vprašanje, čemu pije, odgovoril, da se je z alkoholom zasvojil v povojnih mladinskih brigadah, ki jih je kar nekaj dal skozi. Drugače pa je bil delaven, sposoben in predvsem ekspeditivni tehnični risar v TGA, le da je bila ob času plače njegova prisotnost na delu vprašljiva. Nabirali so se mu »plavi« in ko je bila mera polna, je moral iz TGA. Brez denarja, službe in stanovanja se še je lep čas potikal po Kidričevem. Tudi sam sem mu občasno ponudil kaj za večerjo in tudi pripravil priložnostno posteljo. Smilil se mi je!

Pa še en spomin iz samskega doma oziroma Kidričevega iz šestdesetih let! Celotnega imena se sicer ne spomnim, vem pa, da se je ta končal s pripono »baher«. To je moralo biti v času največjega nogometnega vzpona v Kidričevem, ker se je za »...baherja« govorilo, da bo odličen golman, čeravno je pogled nanj dajal vtis, da je za to funkcijo pretežak. Če je bilo v Kidričevem »potrebno« koga pretepti, je tudi to on storil proti dobremu plačilu. Ta bodoči golman pa je bil namreč tudi velik hazarder oziroma kartaš, ki je znal več dni in noči skupaj kartati. Po nekem takem »nastopu« v samskem domu, si je celo prikartal moped, kar je bilo takrat še pravo bogastvo. A kaj, ko je kmalu potem spet hodil okrog peš, saj

ga je oškodovani kartaš iz klape šel prijaviti na milico, ki je morala kartanje preganjati in prikartani moped je spet prišel v roke poražencu.

Tako smo v »domu ljubavi« tudi srečevali miličnike, ki pa niso preganjali »zaljubljenec«, temveč le pijance, kartaše in morebitne druge sorte nebodipravih ljudi.

03 MIŠ IN ČRV STA MI BILI DOMAČI ŽIVALI

Tisto, kar človeka ločuje od živali je težnja, da v svojem življenju poleg fiziološke in biološke zakonitosti skuša živeti še duhovno življenje. Rekel bi tudi, koliko duhovnosti človek ima, toliko ima tudi človečnosti, kar pa bi naj bilo merilo za dobrohotnost in poštenost - za vrline, ki definirajo posameznike kot dobre ljudi. Torej pripada duša samo človeku.

»Kar ne želiš, da se ti zgodi, tega ne želi drugemu«, je ena od božjih zapovedi, ki jo učijo dejansko vsa verstva sveta. Nekatere vere pa to božjo zapoved jemljejo celo v prenesenem pomenu in jo z enakim sočustvovanjem prakticirajo tudi do živalskega sveta. Iz tega duhovnega praktikuma, ki izvira iz človečnosti, torej sledi, da zla dela, med katera prav gotovo sodi tudi mučenje in ubijanje, nikakor ne bi smele pripadati človeku. In kaj so potem ti ljudje, ki to počno? Vsekakor deklasiranci in iztirjenci človeštva!

Menim, da spadam med tiste etično osveščene duše, ki niti muhe ne ubijejo! Kako drugače pa bi si razlagal to, da sem si sobo v samskem domu kar lep čas delil še z dvema živalicama. Črv mi je ponoči šklebal v tisti stranici postelje, ki je ob glavi, miška pa si je spletla gnezdo v suknji moje maturitetne obleke. Obe živalici sem gojil v »čajarni«, torej že proti koncu svojega bivanja v samskem

domu. Črva v postelji sem preselil s posteljo vred, ko sem moral pred Kidričani skriti TV anteno, k miški pa sem preselil sam. Sprva, ko je še črv šklebal daleč od ušes, se nisem sekiral in ugotavljal njegove lokacije, ko pa je čez leto po smrekovini, ki je bila osnova furnirane postelje, že dooral do višine mojih ušes, pa sem ga lahko že natančno lociral.

»Hrst, hrst, hrst!« Nato pa sem potrkal in potem je bilo vse tiho vsaj pol ure. In če me v tem času ni zajel spanec, sem moral črvu ponovno potrkati.

Kakor se sčasoma navadimo na tiktakanje ure na nočni omarici ali na smrčanje sostanovalca, tako sem se navadil na šklebanje ličinke našega najlepšega hrošča - rogača. Večer za večerom sem ga nekaj let poslušal in se nanj popolnoma navadil, tako da ga sploh nisem več slišal. Nikoli pa črv ni pokukal skozi mahagonijev furnir, temneč se je le držal zaprtega labirinta smrekovine. Pravijo tudi, če je šlo za tega hrošča, da razvojna faza od jajčeca do hrošča traja tudi do petdeset let. Če je še ta postelja kje pri življenju, torej obstaja možnost, da je ta moja žival še živa!

Kot sem že povedal, je bila moja druga domača žival v tretjem nadstropju miška. Tudi njo sem največkrat poslušal ponoči in začel sem ji nastavljal kruh, ocvirke in orehe. Ko se je ubadala z orehom, je postala še bolj slišna in tudi vidna. Ob zidu sobe se je sprehajala tudi že podnevi in tudi po robu postelje sem jo že videl teči. »Moja« je bila vse do tlej, dokler nisem odkril, da je začela hoditi v omaro. Da se je zadrževala med smrdečimi čevlji in nogavicami me ni motilo, a da mi je stikala tudi po žepih in rokavih mojih oblek pa je bilo že preveč. Še večje presenečenje pa je sledilo, ko sem ugotovil, da si je naredila gnezdo v ramenski podlagi moje maturitetne suknje in mi jo tako uničila.

Brez milosti, čeprav je bila moja, sem brezkompromisno sklenil, da jo izselim iz sobe. Kako to storiti, jo namreč živo ujeti, pa sem dobil navodilo od sodelavcev. Potrebne rekvizite kot so

skodelica, oreh in kos lepenke sem imel sam. Pod umivalnikom, kjer se je najraje sprehajala in kjer je tudi imela svojo luknjo v parketu, sem ji iz naštetih rekvizitov nastavil past. Oreh z odprtino obrnjen v notranjost skodelice, je bil hkrati vaba in sprožilec, za podlago celotne pasti, pa mi je služila lepenka. Že prvo noč sem slišal, kako se je ponvica poveznila, pa me vseeno to ni izvabilo iz postelje. Šele zjutraj, preden sem odrinil v tovarno, sem si vzel še toliko časa, da sem toliko privzdignil poveznjeno ponvico, da sem poleg oreha zagledal še »svojo« ujeta miško. Celotno improvizirano past sem nato pomolil skozi okno in lepenko odmaknil izpod ponvice. Padec iz tretjega nadstropja je miška preživela, saj je padla na travo. Videl sem jo, kako je stekla proti bližnjemu vrtu, ki je bil ob zidu samskega doma.

04 KAKO SEM KUHAL FIŽOL

Biti je moralo v jeseni l. 1960, ko sem imel že avto in sem še stanoval v pritličju. Kot abonent menze sem si kljub vsemu kdaj pa kdaj k večerji dodal kaj iz lastne produkcije, saj mi je mama ob nedeljah natovorila fička z osnovnimi surovinami, kot so krompir, jajca, zaseka z klobaso in fižol. S temi prehrabnenimi dobrinami sem si tu in tam, če je bila slabša večerja, skuhal še priljubljene dodatne kombinacije, kot so krompirjeva solata s praženimi jajci ali pa fižolova solata s klobaso ali kuhanimi jajci. Za namen kuhanja sem si tudi kupil električni kuhalnik (rešo), ki je bil še takrat odprt z vidno spiralo, imel sem pa tudi nekaj emajlirane posode in jedilnega pribora.

Kuhanje krompirja in praženje jajc na zaseki sem bil vešč že iz internata v Ljubljani, ko pa je prišel na vrsto fižol, pa so se že pojavile težave, saj sem ga moral, ko se je nabreknil, vsaj dvakrat

odgrabit iz lonca. Neverjetno, kako se volumen fižola med kuhanjem poveča. Mama mi je tudi naročila, da je fižol že star in ga moram zato prej namočiti in dolgo kuhati, kar pa me ni motilo, saj nisem imel lastnega števca za elektriko. Ko sem z volumnom fižola oziroma z velikostjo lonca prišel na kraj, pa so se v moji sobi pojavili prijatelji iz samskega doma in mi že takoj kazali tisočaka, kar je pomenilo, da jih nekam vleče. Za njihov predlog, da se zapeljemo v Maribor, se tokrat nisem ogrel, pristal pa sem za Ptuj, iz katerega bom spet takoj nazaj pri mojem fižolu. Nestrpneži, ki so vsi po vrsti »znali«, da se mora fižol dolgo kuhati, so me tako prepričali, da naj kar pustim kuhalnik priključen na elektriko, saj bom prej nazaj, kot pa bo fižol kuhan.

Njihov nasvet sem upošteval in res pustil prižgan lonec s fižolom. Zadevo (kuhalnik z loncem) sem postavil kar na parket pri oknu kjer je bil električni priključek, saj neprijavljenega kuhalnika sobarica ni smela videti. V Ptuj sem fička zaustavil kar na ulici pred kavarno Evropa, saj sem se nameraval vrniti takoj nazaj k fižolu v Kidričevo.

» Samo za trenutek, saj še imaš čas, kaj se bojiš, da se ti oddolžimo, moraš...«, so nato prijatelji iz samskega doma vztrajali, in me »res samo za trenutek« zvabili v kavarno. Tudi sam sem nato, ko sem ob veseli družbi nekaj popil, pozabil, da v Kidričevem kuham fižol.

Koliko so me noge nesle in koliko je zmogel fiček, sem nato, ko sem se spomnil, drvel v Kidričevo in že spotoma gledal, če se že nemara kaj izza gozda kadi. Mračilo se je že, ko sem pridrvel pred vhod samskega doma. Ognja na mojem oknu še nisem opazil, pač pa sem takoj zavohal ogabni smrad po zažganih beljakovinah oziroma po mojem fižolu. Tudi drugi stanovalci, ki so že tavali po hodnikih samskega doma, so eden drugega spraševali, kaj to smrdi in odkod se ta vonj širi.

» Pa što to smrdi, pa što to smrdi«, se je v vhodni avli na ves glas spraševala jugoslovansko - nemška vojna sirota - kemičarka Tonka, ki ji tudi ni drugače nič iz samskega doma šlo mimo oči in

ušes, pa kakor je bilo videti to pot, tudi mimo nosu ne. Tudi sam sem ji odgovoril, da pravkar prihajam in še ne vem, kaj bi to lahko smrdelo.

Še kako dobro sem vedel, »što to smrdi«, toda niti do mojih vrat si nisem upal stopiti, da ne bi Tonka ali kdo drug prav tako zakoračil za mano in tako zavohal izvor smradu. Z nestrpnostjo in strahom sem samo čakal trenutka, da se Tonka kam umakne oziroma odide v svojo nadstropje in, da tudi ostali odidejo iz pritličja. Ob takšni prvi ugodni priliki sem si pripravil ključ, globoko vdihnil ter bliskovito odklenil vrata in se meže - po pameti pognal do električnega vtikača ter do okna. Srečo sem imel, da mi je oboje v enem naskoku uspelo. Smrdeči dim, je namreč bil že tako gost, da ni bilo moč več videti niti okna niti žarečega kuhalnika oziroma niti pednja pred nosom. V enem mahu sem se tudi moral pognati nazaj na hodnik in za seboj zakleniti vrata, da se ne bi izvedelo, od kod prihaja ta smrad in ta dim. Nato pa sem previdno stekel na dvorišče pred samski dom po sveži zrak in od tam skozi mrak opazoval, kako se smrdeči dim skozi zaveso in odprto okno vali na plano. Tudi mimoidoči Kidričani so se nato začeli spraševati o čudnih vonjavah v Kidričevem, jaz pa sem ob tem usmeril pogled v čisto drugo smer, da ne odkrili, odkod se je valil dim. Pa na srečo se je tudi že stemnilo, da ni bilo več videti ničesar, saj bi se na prizorišču utegnili znajti tudi gasilci in miličniki. Nekaj časa sem še pred domom v nestrpnosti čakal na prezračitev sobe, da dejansko vidim, kaj vse je v njej zgorelo.

Ko sem si že upal v sobo, sem takoj opazil, da je voda povsem povrela in da se je emajl iz lonca zlepil s špiralo v črno gmoto lonca in kuhalnika, ki je nato veljal le še za smeti. Tudi parket je na tem mestu skoraj za cm globoko zoglenel, zato sem ga še isto večer odrgnil z zlomljeno steklovino. Kar pa se je tikalo zadimljene sobe in prav vsega v njej, pa toliko, da so zidovi in posteljnina dobili barvni ton kave, prav vse pa se je navleklo specifičnega vonja. Kamor koli sem nato prišel, so se ljudje še kak mesec začeli spraševati, kaj to smrdi in ko sem jim povedal, so

vohali mojo obleko. S smrdečo sobo pa sem opravil takrat, ko se je v domu kmalu začelo beliti in sem se preselil.

Vsa moja nadaljnja kuhanja so bila seveda v samskem domu po tem dogodku previdnejša. Pri sosednjem bloku je bil obzidni pločnik iz kvadratastih betonskih plošč velikosti kakšnih trideset cm. Eno od teh sem si neko noč »sposodil« za izolacijski podstavek mojega novega kuhalnika. Tako je moj »kohar« lahko bil vklopljen neomejeno dolgo. Šele, ko sem se po osmih letih selil iz samskega doma v Ptuj, sem to betonsko ploščo vrnil nazaj na svoje mesto.

05 RADIO IN VARILNI APARAT STA NASTALA V »ČAJARNI«

Tudi »fijakanja« s fičkom tja v en dan sem sčasoma nekoliko reducirai, da ne rečem, kako sem se ga nekoliko naveličal. Vsekakor je tudi znal v tej zadevi zaleči kakšen »ultimat« od deklice, pripomogla pa so tudi že bolj umirjena leta, saj sem jih štel že preko 25 in moral sem že tudi razmišljati na preostalo življenjsko obdobje.

Povedal sem že, zakaj čajarna in kako sem se znašel v tej veliki sobi samskega doma. V tej sobi, ki je bila vsaj dvakrat večja od običajnih, sem imel dve mizi. Na tej, v desnem kotu gledano od vrat, je bil kot glavni predmet televizor, ta druga, ki je bila prav tako prekrita z gostilniškim prtom, pa je služila za vse ostalo. Nanjo sem tudi večkrat pritr dil manjši primež s kroglnim sklopom, tako da sem ga lahko prilagodil vsem položajem. Preden pa sem nanjo položil »izposojeno« betonsko ploščo kot protipožarni podstavek mojega kuhalnika, sem seveda iz nje snel prt. Tudi nekaj najnujnejšega orodja sem že premogel, kot je bil recimo spajkalnik,

žaga za železo, škarje za pločevino, ročni vrtni stroj, modelarska žagica in seveda še kakšen izvijač. Univerzalni elektromerilnik pa mi je »prišvercal« iz Trsta Nanda, ki mi je v livarni tehtal odlitke. Vso to orodje sem spravljal v že omenjeni »panzerfaust« kovček, ki sem ga nato, ko sem nehal delati, postavil v večjo garderobno omaro, ki je stala levo od one za obleko. Drugi kovček - civilni, ki je bil na desni omari, pa sem tudi že napolnil z raznim »gradbenim« materialom, ki sem ga ali kupil ali pa dobil kako drugače. Kakšen vijak ali kos pločevine pa sem si tudi prinesel za »ceno strahu« pod plaščem ali suknjo iz tovarne.

Toliko za uvod, zdaj pa h konkretnemu! Čeravno sem si v Kidričevem že naredil akumulatorski polnilec za fička, saj jih še pri nas ni bilo za dobiti, si vendarle štejem za prvi večji uspeh samogradnje »dvocevnika«. Niti me ni vleklo, da bi si za drag denar kupil takrat senzacionalni tranzistor, ki so se že dobili tu in tam tudi pri nas, saj sem si radio strastno želel narediti sam. Pa tudi »zrasel sem s klasično elektronko«, ki jo zaradi nostalgije še danes ne morem zavreči. Za prvenca sem si iz Radioamaterja prekopiral načrt nemškega »Volksfängerja« - ljudskega radia, ki ga je za časa vojne nacistična propaganda masovno proizvajala in na pol zastonj nudila po »veliki Nemčiji«, da je lahko Hitlerja poslušalo čim več Evropejcev. Za ta dvocevnik sem se tudi odločil zato, ker je še po vojni tudi pri nas ostalo dovolj sestavnih delov, zlasti osnovnih, kot je bila dvojna elektronka UCL 11 in usmerjevalka UY 11.

V tovarni so mi odrezali kos 1,5 mm aluminijaste pločevine za tako imenovano šasijo, na katero sem po tehtnem premisleku in merjenju pritrdil še vse ostale sestavne dele. Pri upogibanju, izrezovanju odprt in vrtanju lukenj v pločevino mi je priskočil na pomoč že omenjeni primež in skromno orodje. Antensko tuljavo za srednji in dolgi val pa sem navil na enak tulec in z istim številom navojev žice, kot sem jih že imel nekoč na izredno uspešnem radiodetektorju s svinčevim kristalom - galenitom. Po kakšnem mesecu sestavljanja in prilagajanja sestavnih delov ter seveda

spajkanja vezi, uporov, kondenzatorjev in elektrolitov, sem končno po nakupu novega zvočnika izvabil iz mojega dvocevnika prvi »mačji glas«. Zlasti v nočnih urah, ko so sicer radiovalovi najbolj prodorni, mi žilica ni dala miru, da ne bi v tišini moji napravi dodal ali odvzel še kakšen upor ali blok kondenzator. Ob tem eksperimentiranju pa mi je po navadi iz zvočnika v nočno tišino ušel kak nekontrolirani pisk. Po vsakem takem pobegu sem nato nekoliko počakal in poslušal, od katere stene se bo slišalo trkanje; pa ga na srečo ni bilo, če seveda odštejem že omenjeno žuganje upravnika, da imam neprijavljeno »radiostanico«. Zaradi teh »pobegov mačjih glasov« sem si popravil moje stare tankovske slušalke, ki so nato toliko časa nadomeščale zvočnik, dokler nisem uspel ukrotiti dvocevnika.

Ponoči se je zlasti dobro slišal »Glas Amerike«, katerega poslušanje, kot že rečeno, pa pri nas ni bilo zaželeno zaradi obrekovanja komunizma, v zgodnjem, pa menda celo prepovedano. Prav to je bil tudi razlog, da mojega dvocevnika nisem upal preveč hvaliti, saj so mi znale pikre besede na račun našega komunizma in zlasti gromki glas Grga Zlatoperja iz Washingtona, kdaj pa kdaj »pobegniti« tudi izven moje »čajarne«.

Drugi večji »projekt«, ki ga dejansko štejem kot najbolj koristnega iz tega obdobja, pa je elektrovarilni transformator, ki ga uporabljam še danes po 40. letih. Za načrt in impulz zanj se moram zahvaliti mojemu sodelavcu v TGA in tudi velikemu murkslarju Vinku H., ki je žal že pokojni. Po trafo železo, ki je nastajalo kot odpad pri sekanju jedra – kolobarčkov za elektromotorje, sva z Vinkom hodila na odpad Elektrokovine v Maribor. Važen podatek za to trafopločevino je bila njegova lastnost prenosa magnetne indukcije, da je potem bilo možno izračunati število navojev transformatorja glede na presek železnega jedra. Za primarno stran varilnega transformatorja je bilo takrat, leta 1960, možno uporabiti kar debelejšo inštalacijsko bakreno žico – ničlovod, ki še je takrat bila izolirana s tkanino, za sekundarno stran pa sem uporabil

aluminijasto žico premera 10 mm, ki so mi jo v ta namen izdelali v sosednjem Impolu v Slovenski Bistrici.

V »čajarni« sem torej okrog varilnega aparata imel opravka z raznolikimi deli kot so rezanje in kompletiranje trafo pločevine, izdelava tuljavnih tulcev iz debele prešpan lepenke, izdelava oziroma predelava trofaznega stikala v šeststopenjsko stikalo za regulacijo moči, izdelava spon jedra, varilnih kablov, škatle in še kaj. Pri izoliranju debele aluminijaste žice za sekundar sem dobil tudi žulje na prstih. To sem namreč ovijal s keper trakom (gačjakom), ki se tudi uporablja za obšitje hlačnic. To izoliranje sekundarja je bilo mukotrpno tudi zaradi tega, ker sem ga moral opravljati na hodniku samskega doma, ko na njem ni bilo »prometa«, torej ponoči. 50 metrov dolg kolobar aluminijaste žice namreč ni bilo moč odviti v sobi, kaj šele ga izolirati s tekstilnim trakom. Za lažje in strpnejše delo pri ovijanju sem si pomagal s kljukicami za sušenje perila in s sprotnim lepljenjem že ovitega traku na žici.

Ves trud pa se mi je nekajkrat poplačal. S tem prvim varilnim aparatom (pozneje sem še izdelal enega) sem zvaril, če naštejem le nekaj stvari, kot avto prikolico, betonski mešalec, železobetonsko armaturo na hiši in stopnjišče, pa tudi veliko stvari na vikendu.

* * *

In če še dodam oceno tega izdelka iz »čajarne« z začetka šestdesetih, ko še kakih 10 let pozneje tega izdelka ni bilo moč kupiti pri nas, si moram priznati, da je ta prvenec že danes tudi veteran. Res pa je tudi, da je danes pri nas moč kupiti mnogo boljše, pa tudi mnogo bolj priročne in cenejše varilne aparate, kot so se v tistih časih dobili v Nemčiji.

06 NA KRSTITKE SEM VOZIL V TAJNOSTI

Strahu, da bi mi zmanjkalo snovi za pisanje te zgodbe oziroma resničnih dogodivščin iz Kidričevega, ni. Med temi so prav gotovo tudi takšne, ki so bile takrat v Kidričevem pa še kje v strogi tajnosti, danes pa so to smešnice.

Živeti in se obnašati po zakonih je za državljane obvezno tudi v demokraciji. V komunističnem »pastirstvu«, kjer so komunisti bdeli nad dušami svojih članov bolj, kot katera koli vera nad svojimi verniki, pa je to načelo še posebej veljalo. Partija se je celo mešala v ljubezenske vezi med mladino in v družinske zadeve, zlasti še v primerih, če je bil samo eden od partnerjev v ZK. Kaj drugega pa bi naj bilo to, če so partijci na svojih sestankih obravnavali takšne stvari in obrekovali tiste, ki se niso vedli v duhu načel komunizma ali vsaj v nekoliko milejšem duhu socializma. Ugotavljali so, kdo se bo, ali se je ženil tudi cerkveno, kdo je in kdo ni dal krstiti svojega otroka, kdo pošilja svoje otroke k maši, k birmi, k verouku, ...! Skoraj pod isto lupo pa smo bili tudi nepartijci, zlasti pa še strokovni ljudje in tisti, ki jim je bilo zaupano mesto na položaju. Torej o vsem je morala biti partija na tekočem. O vsem in nad vsem pa je bilo to bdenje dosledno še v Kidričevem, kot vendar vzorčnem naselju oziroma prototipu realsocializma pri nas.

Od tega sem tudi sam nekaj občutil, ko so mojemu sostanovalcu in prijatelju v samskem domu, ki je bil član ZK, svetovali, da bi bilo zanj bolje, če si v domu poišče drugo sobo. Seveda sem se ob tem spraševal, zaradi česa sem tak pokvarjenec, kot se je na partijskem forumu nekdo izrazil. Ali morda zato, ker sva se kot »cimra« kdaj pa kdaj skupaj odpeljala s fičkom kam iz Kidričevega, kjer sva bila manj na očeh, ali pa je bila ogroženost v tem, da tu in tam s prijatelji pogledamo tudi kakšno cerkev od znotraj? Ta nenehni strah oblastnikov za svojo oblast, pa je sčasoma

privedel do kontraindikacije strahu - straha tudi v lastnih vrstah, tako da niti sami partijci niso več vedeli, kaj je komunistu dovoljeno in kaj ni dovoljeno.

V samskem domu smo še imeli poleg reprezentančnega vhoda še zadnji vhod, ki je vodil v klet. Skozi ta dvojna kletna vrata je bilo mogoče z malo šoferske spretnosti spraviti tudi osebni avtomobil, čeravno je bil njihov namen daleč od tega. Ti kletni prostori pa so bili tudi odlično skrivališče, da sem vanje »ob specialnih nalogah« skril fička, saj je parkiran avtomobil pred samskim domom bil vsem na očeh in tako kamen spotike, zlasti pa še iz oken samskega doma. V kleti smo se tako lahko neopazovano vkrcali v fička in tudi neopazno krenili na nedeljsko jutranjo vožnjo do bližnje cerkve, kjer so se prav tako v tajnosti ali vsaj od oči vstran krstili novorojenčki, birmali birmanci in cekveno ženili ljudje iz komunističnega Kidričevega. Tudi ni bilo potrebno, da so bili pri takšnih obredih prisotni starši - morebitni člani ZK.

Takih obrednih voženj skrivnostnega značaja sem iz kleti samskega doma v šestdesetih letih opravil kak ducat. Tudi meni kot šoferju se pri teh dogodkih ni slabo godilo in se tudi nisem pretirano bal oziroma mi ni bilo mar, če so me na ZK forumih nato obravnavali kot že rečeno za pokvarjenca. Pogrnjene mize, ki so nas po povratku iz cerkve navadno čakale, pa se seveda tudi nisem izognil! Tudi predhodni Očenaš in Zdrava Marija je prišla prav, da se je juha ohladila na primerno temperaturo.

Čeravno se je v globokem socializmu in še zlasti v zgodnjih letih realsocializma v Kidričevem delalo prav vse, da bi bilo »očiščeno« klerikalnega vpliva oziroma tega motečega faktorja, se to, kot vidite, ni docela uresničevalo oziroma se je nekaj članov ZK izmaknilo lastnemu budnemu očesu. Tudi iz tega razloga se v vzorčnem kraju socializma, kakršno je Kidričevo prav gotovo bilo, tako dolgo ni moglo razmišljati o gradnji cerkve.

07 KRIV JE BIL MOKER ROKAV

Socializem je znan tudi po tem, da so bile (še so) pred trgovinami vrste ali pa vsaj čakalne dobe za že vplačane stvari. Kako bi bilo še to videti v resničnem komunizmu, ko bi bilo vse zastoj, kot so nas učili leta 1945 in še kakšno leto potem! Sicer pa je bilo tudi to čakanje pri nas kot že nekaj »normalnega«. Ne samo, da si čakal, tudi kupil si lahko novo, a že pokvarjeno reč, kot sem recimo jaz v Mariboru televizor. Kdo bi še potem skrbel za kvaliteto, če se dobro prodaja tudi pokvarjeno blago!

Na ta način sem za Novo leto 1961 prišel brez predhodnega plačila in šest mesečne čakalne dobe do televizorja RR - 850, ki je bil edini tip televizorja, ki se je pri nas dobil. Po Philipsovi licenci so ga kar nekaj let sestavljali v Nišu, kjer so tudi delali rentgenske aparate. Veljal je okroglo 168.000 din, kar je bilo vsaj za štiri moje plače. V nekem smislu pa je bil pokvarjeni televizor v šestmesečni garanciji celo zame izziv, namreč s serviserjem sem se dogovoril, da mi je televizor usposobil na domu, kar mi je omogočilo globlje spoznanje njegovega ustroja. Konstrukcijska zasnova televizorjev je takrat še posnemala radijske aparate, to se pravi, da je bila v škatli šasija iz aluminijaste pločevine, na katero so bili pritrjeni vsi ostali elektronski elementi razen zvočnika in katodne cevi - ekrana, ki pa sta bila pritrjena na samo škatlo, ki je bila pri tem tipu iz bukovega vezanega lesa in prekrita z mahagonijevim furnirjem. Najbolj obremenjen del tega televizorja je bil tako imenovani visokonapetostni generator, v katerem ohišju je bilo poleg posebnega transformatorja še troje elektronk. Tudi elektronki za vertikalno in horizontalno postavitve vrstic, rasterja na ekranu, sta radi »crknili«. Pa še nekaj črnih točk je imel ta jugoslovanski prvenec in pred njim menda le nekaj let več »življenja« ostali tipi televizorjev po svetu.

Nekaj radioamaterskega znanja, ki sem si ga pridobil pri izdelavi kristalnih detektorjev, mi je še kako prav prišlo ob nabavi televizorja, ki se je rad kvaril. Sorazmerno pogoste »doktorske« intervencije na televizorju so same od sebe zahtevale, da sem se z njim moral globlje spoznati. Namreč, še vedno začetni čas te nove tehnične tvorbe, ki jo je do danes presegel le računalnik, je pomenil pravi izziv za »kraužljanje« možganov. Prav zaradi te zapletenosti in še takratne nedodelanosti sem si tudi takrat kupil zajetno in drago knjigo zagrebškega avtorja - TV Servis. Tako mi je ta tehnika mojega, pa še kakšnega sosedovega televizorja, postala bolj domača, saj so se v Kidričevem kmalu nato začeli množično kupovati televizorji, pa tudi v njihove atene se ni več nihče vtikal. Kdaj pa kdaj sem ponovno »odprl okno v svet« tudi kakšnemu nogometnemu ali filmskemu navdušencu iz ostalih blokov v Kidričevem. Ni me motila pozna ura, da mi ne bi smel kak znani nogometni privrženec potrkat na moja vrata v samskem domu, če mu je televizor mrknil prav med prenosom športnega dogodka.

Nekega takega primera -»nagle intervencije« ne bom nikoli pozabil. Bilo je že po deseti uri zvečer, ko mi je sodelavec potrkal na vrata. Pograbil sem plašč in mojo zdelano aktovko s »prvo pomočjo« za televizorje ter po dežju sledil lastniku pravkar pokvarjenega aparata. Čim televizor vklopim, oziroma ko se ta ogreje, sem že vedel, kaj je narobe. Ozka bela horizontalna črta po sredini ekrana je namreč pomenila, da je vertikalna elektronka za raster v defektu. V ihti in želji, da jo takoj zamenjam, sem v televizor segel, ne da bi prej napravo izklopil. Pravzaprav je bil kriv dež oziroma moker rokav plašča, da je visoka napetost prebila kabel in me skozi moker rokav udarila v desno roko. Podzavestni sunek oziroma odmik roke iz televizorja pa je bil tako močan in bliskovit, da sem pri tem s pestjo tako močno udaril ob podnožje katodne cevi – ekrana, da se je to odtrgalo. Implozija vakuma, ki je sledila, pa je bila tako silovita, da je bila prestrašena cela družina, ekran pa se je v trenutku pobelil. Od udara visoke napetosti (18.000 V) sem tudi sam v trenutku pobledel, še bolj pa menda potem, ko sem videl

uničeni ekran. Lastnik in ostali, ki so bili v sobi, pa so samo ponavljali:

» Hvala bogu, hvala bogu, da se ti ni nič zgodilo...«!

Novi ekran, ki sem ga moral kupiti, me je stal nekaj čez 18.000 din, kar je bilo približno toliko, kot je bil moj izkupiček nagrad oziroma zaslužek, odkar sem se intenzivneje ukvarjal s televizorji. Torej se je bilanca mojega truda s televizorji v tem trenutku izšla z ničlo.

* * *

Nekaj začetnih let naše televizijske dobe oziroma, dokler je še trajala klasična gradnja televizorjev, sem še sledil tej tehniki, ko pa se je vanje začelo vgrajevati vedno več polprevodniških elementov in integrirnega vezja (čipov), pa moje zastarelo amatersko znanje ni moglo več slediti novim sklopom v modulski izvedbi, ki so dejansko za amatersko popravilo mnogo enostavnejši, a tudi mnogo dražji. Tudi drugi moji izzivi, kot gradnja lastnega doma in »hobi program«, so prišli v ospredje.

08 ADIJO LEDIK STAN IN SAMSKI DOM

Leta so tekla, mladost se je izmikala, na starost pa še tudi nisem mislil. Osem let se mi jih je izteklo v brezbriznosti samskega doma v Kidričevem. Brezbriznosti pa ni bilo v TGA, kjer so mi kot mlademu metalurškemu tehniku nalagali naloge, ki so se mi včasih zazdele nerešljive. Prav zato sem si moral iskati »protiutež« oziroma poskrbeti za regeneracijo duše kot telesa in se tako pripravljati na nove naloge in izzive jutrišnjega dne. Prav v tem iščem opravičilo za morebitne samske pregrehe, ki sem jih kot samski brezbriznik

storil oziroma doživel v mladostnem okolju tega kosa življenjske poti za vsakdanji kruh in v boju za zagotovitev koliko toliko priskrbljene starosti.

Tudi samskosti se enkrat naveličaš! Najtežje je, ko se ti prijatelji oženijo, potem pa začneš razmišljati o tem tudi še sam. Osemindvajset sem jih štel in bil je že čas, da si sam ustvarim drugačno - bolj umirjeno življenje. Pa tudi v TGA me pri pripravi spiska za novi stanovanjski blok, ki je bil v izgradnji, niso več jemali resno.

»Oženi se in stanovanje boš dobil«, se je vedno znova glasil odgovor referenta za stanovanjske zadeve, ko sem se napol za šalo in napol za res, oglasil pri njem.

Razlog več je torej bilo tudi to, da sem se moral z ženitvijo resneje ukvarjati in nemara celo podvizati, saj se je gradnja stanovanjskega bloka TGA v Ptujju že bližala koncu.

Že dalj časa ni več »visoka politika« razmišljala o tem, pa tudi slutenj »cvetočega komunizma« je bilo vse manj, da bi se še nekoč Ptuj in Kidričevo zblížala v celoto. O tem se je namreč pisalo in govorilo v prvih letih našega socializma ter se pri tem primerjalo s kombinacijo Videm - Krško. Nato pa se je v šestdesetih letih celo začelo dogajati nasprotno, da je na prigovarjanje Ptujja, celo začela TGA graditi stanovanja v tem mestu. Mislim, da še takrat ni bila ekologija pri tem bistvena, temveč le sprememba političnega gledanja. Po tej preusmeritvi stanovanjske gradnje sta se v strnjenem naselju »šumskih gradjanov«, kot so v tistih časih rekli mnogi iz Ptujja Kidričevemu, še vendarle zgradila dva stanovanjska bloka za potrebe učiteljev in vzgojiteljev ter še nujni manjkajoči urbani objekti, kot so vrtec, trgovina in pošta.

Ko sem na pomlad l. 1965 končno v TGA napisal prošnjo za družinsko stanovanje v novem bloku na Potrčevi cesti v Ptujju, ki bi naj bilo vseljivo maja prihodnjega leta, sem moral biti že »gotov« in celo vedeti za datum poroke. To se je zgodilo v jeseni na dan

tovarniškega praznika 20. novembra in sicer na nevestinem domu v Varaždinskih Toplicah. Bilo je »originalno zagorsko gostovanje s prleškim prizvokom« z več kot sto povabljenici, med katerimi nas je bilo četrtno iz Slovenije. Vmesni čas - do odselitve v Ptuj - pa sva nato s soprogo preživela v »moji čajarni« samskega doma v Kidričevem. Za prvomajske praznike 1. 1966 pa sva se z ženo Toniko torej preselila. »Fička« sem kar nekajkrat zapregel na relaciji Kidričevo - Ptuj. Če ne naštevam osebne navlake in že nekaj pohištva, je bilo menda še največ prtljage v mojih že znanih »dragocenostih«.

O individualni gradnji oziroma pomoči pri gradnji lastne hiše svojim delavcem so v Kidričevem, glede na sosednje kolektive, začeli razmišljati dokaj pozno. Končno pa je le leta 1968 zagledal dan pravilnik o individualni gradnji, ki je seveda zajemal tudi posojilno politiko TGA do takšne gradnje. S tem so se mnogi delavci v TGA odločili, da gredo v gradnjo lastnega doma. Tudi sam sem bil med tistimi, ki sem bil deležen takšnega posojila v prvi tranši. Ker sem namreč izviral iz vaške idile oziroma iz kmečkega ognjišča, se nikakor nisem, ali vsaj s težavo, prilagajal mestnemu, da ne rečem blokovskemu načinu življenja. Največja zavora pa mi je vsekakor bila v tem, da se nisem mogel popolnoma sprostiti pri svojih ročnih delih, ki so od časa do časa nujno potrebovali tudi kak vzemirjajoči udarec s kladivom ali kak podoben zvok, ki si ga v blokovskem domu nisem mogel privoščiti. Gradbeno posojilo, ki sem ga sicer bil deležen samo polovično, saj sem že imel gradnjo pod streho, pa mi je priskočilo na pomoč ravno v pravem času, da sem se lahko v načrtovanem roku, kot sem navedel v prošnji za posojilo, izselil iz tovarniškega stanovanja. Ta druga, zdaj že družinska selitev v lastno hišo ob Mariborski cesti v Ptuj, pa se je zgodila 7. novembra 1970.

* * *

Pravilnik »O individualni gradnji v TGA« je tudi na področju Kidričevega marsikaj pospešil oziroma je pripomogel, da se je urbanistična podoba » šumskih gradjanov« spremenila. Bližnja vas Njiverce, ki se začne vzhodno od »granitne avenije« Ptuj - Kidričevo - Majšperk, je takrat dobila zeleno luč za postavljanje hišic tistih Kidričanov, ki so si tudi zaželeli lastnega ognjišča. Danes tu stoji strnjeno in urbano urejeno »Novo Kidričevo«, naselje ličnih hišic, ki so si jih večinoma naredili nekdanji blokovski ljudje Kidričevega.

IX. V PROIZVODNJI IN OB NJEJ

01 ZA PROIZVODNJO ŠE KVALITETA IN EKOLOGIJA

Kmalu po razpletu, ko je zavist bratskih republik nameravala preprečiti nadaljnjo gradnjo tovarne aluminija v Strnišču, je socialistični gigant v izgradnji na Dravskem polju znova naletel na oviro. To pot je šlo za Stalinovo gospodarsko blokado, ki je še najhuje prizadela načrtovano gradnjo elektroliz po madžarski tehnologiji. Zaradi nje smo si nato morali poiskati nove tehnične in finančne partnerje na zahodu, ki pa jih glede na prejšnjo partnerstvo s Stalinom, tudi ni bilo moč takoj najti. Zaradi tega se je še povečala zamuda glede na zapisano v naši prvi petletki. Po dvanajstih letih (1942 - 1954) gradnje je končno prišla iz tovarne prva glinica in nato še nekaj mesecev pozneje prvi aluminij.

Po nekaj letih proizvodnih težav, rekel bi borbe za osvojitve tehnologije in količine proizvoda, pa smo začeli misliti tudi na kvaliteto, ki je, kot vemo, vedno bolj v ospredju. Da bi se z njo resneje spopadli, pa se je izkazalo, da potrebujemo za ta spopad

strokovne delavce. Prav ta spopad pa je tudi »krivec«, da sem se z bolj ali manj razširjenimi rokami leta 1957 znašel v TGA.

»V livarni te najbolj potrebujemo, tam se oblikuje naš končni proizvod«, so bile besede, ki sem jih zapisal tudi v prvi knjigi, saj sem si jih kot iskalec prve zaposlitve dobro zapomnil. Mislim, da se danes take besede iz ust delodajalcev slišijo bolj poredkoma! Sicer pa je razumljivo, da so ob zagonu tovarne in zapletene tehnologije bile težave in da so se zato v začetku v livarni vlivali enostavni oziroma nenamenski odlitki, ki so predstavljali le trgovsko obliko aluminija.

Slovenci so za to trgovsko obliko metala našli lepo domačo besedo, ki ji rečemo hlebček - (H). Ta odlitek je za aluminij take velikosti in oblike, da je težak okrog 20 kg in da je primeren za ročno, kakor tudi za strojno manipulacijo. V jugoslovanščini smo temu formatu rekli poluga, mednarodni izraz pa je ingot. Bolj komplicirani namenski odlitki aluminija kot so okroglice in keksi, ki so jih prav tedaj tudi začel predelovati v žico oziroma pločevino v sosednjem »gigantu« - Impol v Slovenski Bistrici, pa so livarjem v TGA delali že več preglavic. Predvsem aluminijeva žica je bila takrat pri nas, v dobi elektrifikacije, iskan proizvod, enako tudi v svetu.

Kakor vidimo, se je Impol, kar pomeni »Industrija metalnih polizdelkov«, v teh letih, ko se je gradnja TGA v Strnišču odvijala v sorazmerno počasnem tempu, temeljito pripravil za sprejem oziroma za predelavo bodoče domače surovine - aluminija iz Strnišča. Impol je že tedaj namreč bila stara tovarna iz leta 1825, torej z dolgo tradicijo, predvsem pri predelavi bakra, ki tudi enako spada po metalurški opredelitvi med barvne kovine kot aluminij. Vsekakor pa je pri presedlanju iz bakra na predelavo oziroma dodelavo aluminija tudi tam ni bilo enostavno, a vendar so jim prišle prav izkušnje z bakrom.

Kot metalurški tehnik sem se torej leta 1957 v livarni spoprijel s kvalitetnejšo pripravo taline in boljšo strukturno zgradbo odlitkov. V ta namen so se preko zadevne literature iskale nove, a dokaj skope pridobitve v svetu, ki so prihajale v TGA predvsem z revijami, kot sta ALUMINIUM in LIGHTMETAL. Ob začetku smo za čiščenje taline aluminija uporabljali primitivna sredstva - predvsem domače »čistilo«, kot smo mu rekli in smo si ga tudi resnično sami delali iz priročnih soli, kot je bil kriolit, soda in kuhinjska sol. V določeni odstotni sestavi smo našete komponente v livarni zmešali z lopatami, kot se je nekoč ročno mešal beton. Za trgovsko obliko aluminija - H, ki se še pri kupcu enkrat tali, je takšno čiščenje povsem zadostovalo, za odlitke namenske predelave (okroglice, keksi), pa so se taline morale začeti kvalitetnejše čistiti oziroma pripraviti za litje. Povezave z razvitejšim svetom glede čistilnih sredstev za pripravo talin aluminija, so nam približale razne nove in učinkovitejše soli, ki so poboljšale elektrovodljivost, če je šlo za končni proizvod elektro žice ali popravile kristalno strukturo odlitka, če je šlo za končni proizvod pločevine, traka ali katerega drugega profila, kjer se je zahtevala tudi boljša mehanska lastnost aluminija.

Mogoče se ob vseh teh besedah o čistosti taline danes čudno sliši, da je kdaj pa kdaj potrebno tudi talino aluminija onesnažiti. To onesnaženje z drugimi kovinami oziroma le s kristalnimi kalčki je imelo (ima) namen pridobiti več zametkov bodočih kristalov v preseku odlitka in s tem tudi zaželeno finejšo strukturo samega končnega izdelka. Tudi z regulacijo intenzivnosti hlajenja taline v kristalizatorju - kokili je moč doseči nekaj od pričakovanih lastnosti odlitka, poleg seveda primerne temperature in hitrosti litja.

Tudi ostali parametri vlivanja in obdelave talin za doseganje višje kakovosti so z leti, kakor so se pač pojavljali v svetu, postopoma z neko zakasnitvijo prihajali k v Kidričevo. Mimo nas niso šli niti najnovejši načini litja aluminija, kot je princip litja z

livnim kolesom in princip litja med valje. Ti moderni načini litja so v Kidričevo prišli z postavitvijo nove oziroma livarne II v začetku 80. let.

Sčasoma se je v TGA začel meriti tudi škart in ločevati, kaj je tehnološki izmet (zahtevek same tehnologije) in koliko je škarta zaradi slabe priprave taline ali slabega litja. S statističnimi metodami so se postavili parametri oziroma normativi dobrega in slabega dela. Na osnovi teh podatkov se je nato naše delo primerjalo še mednarodno, da smo se videli, kje pravzaprav smo. Torej kvaliteta je začela klicati samo sebe, kvantiteta - količina pa je s časom prešla v drugi - manj pomenben rang. Tudi smotrnost porabe energije, surovin in predvsem delovne sile na enoto proizvoda je postajala vse bolj zanimiva, čeravno se je v socializmu zanemarjala. Vrhunec vsega truda in tudi priznanja, kar se tiče zagotavljanja kakovosti v Talumu, pa je kot že rečeno, pridobitev mednarodnega priznanja za kakovost - certifikat ISO 9001, ki je 24. septembra l.1999 že tudi doživel prvo preizkušnjo oziroma podaljšanje. Certifikat torej pomeni potrditev dobrega dela in predvsem zaupanja v kakovost aluminija, kot sem na kratko opisal v predhodnih vrsticah.

Sicer pa je tudi res, da je bila te vrste tehnologija še takrat ob začetku proizvodnje v Sloveniji malo ali nič znana, saj nismo imeli tradicije z aluminijem, kot smo jo recimo imeli v fužinarstvu. Torej smo se v Kidričevem učili vsi, od polkmetov, čistih proletarcev, mojstrov, tehnikov in inženirjev. Tudi univerzitetni profesorji so prihajali k nam zamenjovat svojo teorijo za naše praktično znanje.

Nekaj več pa so o litju in taljenju aluminija imeli prakse in teorije že omenjeni sosedje v Impolu, s katerimi smo posebno v livarni vzdrževali dobre odnose, pa čeravno so ti na nivoju DO - delovnih organizacij kdaj pa kdaj zaškrpali. Od njihovih livarjev smo v začetnem obdobju marsikaj izvedeli, saj so leta 1961 celo za

dobro leto gostovali v naši livarni, ko smo jim posodili del proizvodnih kapacitet za izdelavo gnetnih zlitin. Tudi iz Ražin pri Šibeniku, kjer so v mali in primitivni elektrolizi začeli pridobivati aluminij že leta 1938, so prihajali k nam ljudje in so celo bili inštruktorji ob zagonu naše prve elektrolize - A. Tudi v poznejših letih, ko so v TLM Šibenik obrate posodobili, smo si večkrat izmenjali mnenja in izkušnje pri delu. Po zgraditvi tovarn aluminija KAT v Titogradu in tovarne Aluminij Mostar pa smo se srečevali tudi z njimi.

Ob vedno večji zahtevi po kvaliteti smo se morali pri pripravi talin srečevati z vse bolj agresivnimi solmi, ki so seveda negativno vplivale na delovno okolje. Zato smo morali v TGA temu vprašanju posvečati vse več skrbi. Samo delovne obleke in osebna zaščitna sredstva pri delu niso več zadostovala, čeravno se z njimi ni več skoparilo. Bolj mačehovsko pa se je tovarna obnašala, ko je šlo za večje in dražje posege pri izboljšavi delovnega okolja kot takega, kot je recimo v livarni bilo neposredno odsesavanje škodljivih dimnih plinov iz peči in prezračevanje kabin na mostovnih dvigalih. Je pa tudi res, da je na staro tehnološko opremo oziroma izvedbo, ki že v osnovi ni upoštevala zahtevnejše ekologije, pozneje težko prilagoditi učinkovito čistilno napravo. In prav to je veljalo za livno - talilne agregate in še starejša mostovna dvigala v livarni, ki so bila še reparacijskega - torej še predvojnega izvora.

02 ZLITINE SO NAM BILE IZZIV

Pri železu je čista kovina ferit, ki ga je težko pridobiti in se tudi bolj malo uporablja, (elektronika), vse drugo pa pri železu gre za zlitine, ki jih večinoma poznamo kot jeklo in sivo litino (gus).

Pri aluminiju je in ni podobno. Zelo čisti aluminij, takšnega z štirimi devetkami za decimalko, je tudi zelo težko pridobiti. Tudi ta se uporablja v elektroniki, odličen pa je tudi pri prekritju različnih kovinskih delov, ki ne smejo oksidirati (parabole žarometov), ker zagotavlja trajen lesk. Drugače pa se metalurški aluminij oziroma čisti aluminij kot tak uporablja za predelavo v pločevino, profile, kot embalaža, za elektrovodnike itd. Skoraj polovico metalurškega aluminija pa se že uporablja za izdelavo aluminijevih zlitin, ki se podobno, kot pri železu, delijo v gnetne in te lahko primerjamo z jeklom in pa v livarske zlitine, ki jih lahko primerjamo s sivo litino.

Ko sem že pri čistosti aluminija, moram povedati, da sem malo pred upokojitvijo leta 1992 v Talumu še sodeloval v poskusnem projektu, kjer smo na pilotski napravi pod okriljem metalurškega inštituta iz Ljubljane in s sredstvi sklada za razvoj prvič pri nas in med redkimi v svetu pridobili nekaj kilogramov že omenjenega izredno čistega aluminija (99,9999 %), ki baje na trgu presega celo ceno srebra.

Drugače pa je aluminij mlada kovina, ki je bila sedemintrideset let po iznajdbi elektroliznega postopka prvič predstavljena javnosti. To se je zgodilo na drugi svetovni razstavi »Expo 1889« v Parizu, kjer si je aluminij z železnim Eifelovim stolpom delil svetovno zanimivost. S tem je bil tudi napovedan boj nad primatom železa oziroma jekla, kot se je nato v naslednjem stoletju dejansko dogajalo. Razvoj metalurške predelave aluminija je nato podobno stekel, kot nekoč pri železu in sicer v smeri livarstva in v smeri metalurške mehanske predelave. Vzporedno pa so se tudi v obe smeri empirično ugotavljali sistemi mešanja in obnašanja primesi drugih kovin v osnovni komponenti - aluminiju. Na ta način je bilo odkrito več sistemov zlitin, bodisi z nadaljnjo predelavo ob vlivanju ali pa gnetenju. Z obojnimi (livarskimi in gnetnimi) zlitinami smo se tudi spoprijeli v naši livarni nekako po treh letih pridobivanja aluminija v Kidričevem, kot izziv bodočnosti.

Pri tem izzivu z zlitinami moram ponovno omeniti sosede iz Impola, ki so imeli na tem področju, da tako rečem, tradicijsko prednost. Čeravno sta se znala direktorja obeh firm, Franjo Grünfeld in Štefan Podričnik večkrat »tovariško« sporeči, sta na spomlad leta 1960 vendar našla skupen jezik. Naenkrat smo namreč v livarni izvedeli, da moramo aktivirati še eno nezasedeno mešalno - livno peč in pripadajoči livni stroj za goste iz Impola. Ekipo livarjev z že izkušenimi praktiki iz Slovenske Bistrice, takrat še tovariši Ratejem, Šlatejem, Lorencijem in Šego, se je v Kidričevem nastanila v samskem domu in delo v livarni se je začelo. Domačini smo jim vsako noč po livnem programu oziroma po črpalni listi napolnili njim dodeljeno 2-B peč z osem tonami tekočega aluminija iz tedanje elektrolize A, gostje, pa so nato dopoldan talino oziroma to šaržo obdelali, popoldanska izmena pa jo je odlila in peč ponovno pripravila za nočno napolnitev aluminija za naslednjo šaržo. Skupaj z ekipo so iz Impola prispele tudi nekatere surovine in nekaj orodja, ki ga mi nismo imeli, ali pa niso bili tovariši iz Impola z našim materialom zadovoljni. Prvič sem tedaj videl kot legirni dodatek kovinski magnezij in klorovo sol heksakloreten kot ta »boljšo« čistilno sredstvo. Najprej so se lotili litja okroglic P-1 ali kot so oni rekli drogov iz perala 1. Ko so nekaj šarž teh okroglic odlili, pa so tudi že prispele kokile - kristalizatorji za vlivanje keksov oziroma bram, v katere pa se je običajno vlival P-3 oziroma gnetna zlitina z cca. 3 % dodanega magnezija (Mg). Iz P-1 okroglic oziroma drogov, ki so imeli premer 220 mm in dolžino štiri metre so nato v Impolu nastajale cevi, iz P-3 keksov dimenzije 520 x 180 mm ter enake dolžine, ki so jih doma žagali na krajše kose, pa je pri sosedih končno nastala trda aluminijeva pločevina.

Z gostovanjem metalurgov iz Impola v naši livarni se je praktično zvrstila celotna paleta gnetnih zlitin, ki je zajemala peral, antikorodal, aluman, dural in najzahtevnejši perdural. S spremljanjem in neposredno pomočjo so se tudi naši livarnarji navadili zahtevnejšega dela, ki ga je narekovala tehnologija gnetnih zlitin. Tako smo v bodoče krili impolsko potrebo po gnetnih

zlitinah sami, pa tudi za TLM Šibenik in poznejšo Sevojno, kjer so poleg bakra tudi začeli s predelavo aluminija, smo v poznejših letih odlili nekaj tisoče ton podobnih zlitinskih odlitkov in tudi nekaj že za izvoz. Tudi danes še je tako! Na desetine tisoče ton, zlasti okroglic zlitine antikorodal, se odliva za izvoz, nekaj manj pa tudi za domačo predelavo v profile. Mogoče je program glede števila tipov zlitin pa tudi formatov danes v Talumu manj pester, kot je to bil v začetnih časih, nedvomno pa gre za večje količine.

Tako smo v Kidričevem s sosedsko pomočjo orali ledino na polju gnetnih zlitin. Na torišču druge skupine zlitin - livarskih zlitin, ki smo se jih v Kidričevem lotili kakšno leto pozneje, pa se moram pohvaliti, da smo orali ledino kar sami, kar seveda velja tudi za takratno Jugoslavijo. Z našim začetkom proizvodnje livarskih zlitin, ki so seveda bile sprva enostavnejše, kot sta $AlSi12$ in $AlSi10Mg$, se je v Sloveniji in seveda širše v bivši domovini pospešila in celo na novo vznikala marsikatera zvrst proizvodnje na osnovi aluminijevih odlitkov. Sem seveda štejem tudi našo avtomobilsko industrijo. Tako so zrasle nove livarne za litje najrazličnejših odlitkov iz aluminija za potrebe razvijajoče se kovinske in elektroindustrije oziroma široke potrošnje, ki jim je naša široka paleta livarskih zlitin dala razvojni impulz.

Za osvajanjem proizvodnje eksplozivnih motorjev tako v TAM kakor pri Zastavinih kooperantih in Tomosu, smo se v naši livarni dejavno vključili v ta proces. Najprej smo za Tomos razvili dva tipa zlitin za valje (cilindre) motorja in sicer $AlSi12NiCuMg$ z 1 % niklja in nato še z 2 % niklja, kar je bilo ugodneje za galvanski nanos niklja na obrabne površine valjev za takrat priljubljene mopede Colibri. Za TAM pa smo izdelali pet variant zlitine za motorne glave njegovega motorja. Te glave iz zlitine HY-511 so morale vzdržati čim več šokov - zagonov hladnega motorja. Najugodnejša varianta te zlitine se je nato celo inovacijsko zaščitila. Za Zastavo pa smo svoj čas izdelovali visoko legirano - hipersilicijsko zlitino za motorne bate eksplozivnih motorjev z več

kot 20 % silicija, kar je bilo zahtevno delo, saj je popolna topnost silicija v aluminiju le do 12,8 %.

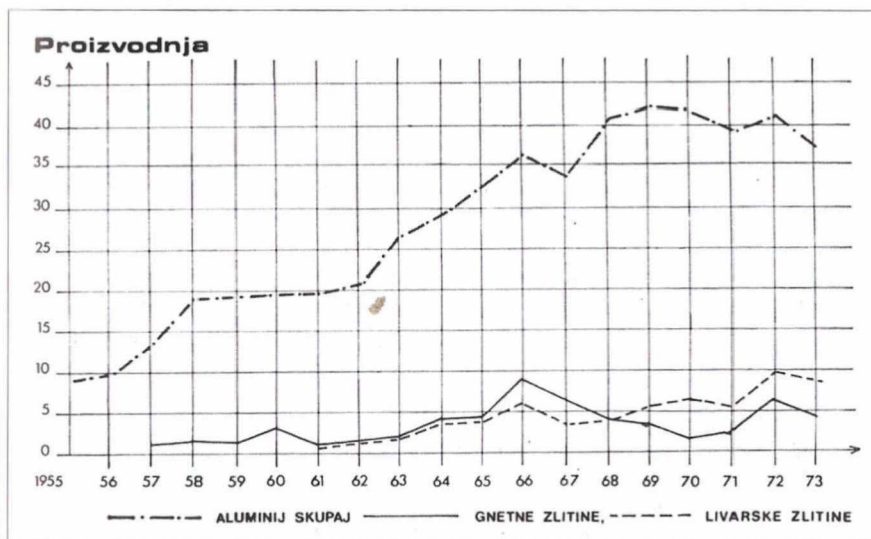
Takšnih izzivov proizvodnje novih vrst zlitin je bilo veliko, tako da je že bilo leta 1976 v »knjigi receptov in tehnologij« vpisano sto receptov. Tudi količinska proizvodnja zlitin (gnetnih in livarskih) je bila v utesnjeni in zastareli livarni v šestdesetih in čez vsa sedemdeseta v stalnem vzponu. Od začetnih 1.375 ton v letu 1957 je v začetku osemdesetih že ta znašala čez 25.000 ton letne proizvodnje in sicer cca 18.000 ton livarskih in cca 7.000 ton gnetnih zlitin. Tudi skromnih 500 ton izvoza za Volkswagen smo zabeležili že leta 1969. Na tem mestu bi znova naglasil, da so bile te številke dosežene v utesnjeni stari livarni in s sorazmerno skromno delovno silo, kjer so se še občasno ročno vlivali razni tokovodniki, Al podaljški klinov za obe elektrolize, Al zvezdice za desoksidacijo jekla ter se še delali razni drugi eksperimenti na novih proizvodih.

Z začetkom proizvodnje aluminijevih zlitin v KAT Titograd, pa tudi v TLM Šibenik, ko se je tudi tam v osemdesetih letih razmahnila želja po cenovno bolj efektnih proizvodih, so ti - novi proizvajalci, da tako rečem, znali tudi dampinško nastopiti na jugoslovanskem trgu. Kljub naši kvalitetnejši ponudbi so se zato nekateri naši odjemalci iz juga, kot recimo proizvajalci Al radiatorjev in različnih ohišij, kjer kvaliteta surovine toliko ni bila pomenbna, obrnili na omenjene - nove in cenejše proizvajalce zlitin. Tudi v gnetno paletno zlitin, ki se običajno vlivajo v okroglice in brame, so se ti novi proizvajalci postopoma spuščali. Še več pa je pripomogla k stagnaciji zadevne proizvodnje pri nas v osemdesetih letih vse večja nelikvidnost, ki se je prav na jugu države najbolj pojavljala in se v strahu, da plačila sploh nebo, odrazila pri nas.

Ponovni dvig količinske kakor tudi kakovostne proizvodnje gnetnih pa tudi livarskih zlitin pa se v Kidričevem beleži s samostojno državo Slovenijo, ko se je tudi Talum moral prilagoditi gospodarskim in kakovostnim tokovom Evrope oziroma zahodnega

sveta. Tako so proti koncu devetdesetih let v Kidričevem zabeležene ponovno rekordne proizvodne številke kakor gnetnih tako tudi livarskih zlitin. Gre za izvoz v drugo smer kot nekoč! Največ se danes izvaža že rekristaliziranih okroglic antikorodala, od livarskih zlitin pa siluminov iz primarne komponente - kvalitetnega domačega aluminija.

03 V LIVARNI SMO DVIGALI STORILNOST

Do leta 1970 sta se nam proizvodnja in plače le dvigovali.

Že omenjena rekordna proizvodnja, 25.000 ton letne proizvodnje zlitin, pa še 3.000 ton predzlitin za lastno uporabo, ki se k temu ni prištevala, je predstavljalo že dobro polovico proizvodnje v naši livarni sredi sedemdesetih let. Po projektu je bila namreč livarna v TGA zgrajena le za sprejem oziroma odlitje 35.000 ton primarnega aluminija, v sedemdesetih pa smo dosegali skupno blizu

že 50.000 ton letne proizvodnje. Izdelava zlitin in predzlitin je namreč še dodatno zahtevala taljenje vsaj 3.000 ton težko taljivih zlitinskih dodatkov, za nameček pa smo se še v teh plodovitih letih ubadali s predelavo sekundarnega (odpadnega) aluminija, da smo končno takrat v livarni oziroma v TGA dosegli lastno si zastavljeni cilj - teh magičnih 50.000 ton letne proizvodnje.

Deleže zlitinskih dodatkov so po redu velikosti odtehtali silicij, magnezij, mangan, baker, nikelj in še nekaj redkih ter dragih kovin kot so titan, bizmut, berilij itd. Tudi pomožnih surovin, ki so se vezale na proizvodnjo zlitin (specialne čistilne soli, ognjestalni napajalni sistemi za litje) se je letno porabilo nekaj sto ton več, kot če se ne bi ukvarjali z zlitinami. Omenjene surovine vedno tudi niso bile najboljše kvalitete in so nam mnogokrat še dodatno delale težave, kot n.pr. moker silicij, kar je bilo celo pred uporabo težko ugotoviti, ampak šele takrat, ko je že bila povzročena eksplozija in s tem požar ali še večja nesreča. Tudi močno oksidiran mangan nam je znal zamašiti induktor marsikateri indukcijske peči.

» Poglejte, tov. sodnik, kako je mogel Jože Ž. kot vodja izmene ugotoviti, da je bil silicij moker, če se pa to ne vidi«, sem poklical sodnika na razpravi k umivalniku.

» V rokah držim dva kosa popolnoma suhega silicija - otipajte! Sedaj pa bova tega zmočila. Ali vidite sedaj kakšno razliko«, sem na sodišču dokazoval kot vodja livarne oziroma priča, da Jože ni kriv za nastalo škodo. In res potem ni bil več!

Namreč, nekoč je (vsaj iz livarne) na sodišče »romalo vse«, kjer se je kot prvo ugotavljalo, če ni vmes sabotaža. Tudi sam sem zaradi takih nesreč moral kar nekajkrat na sodišče, kjer sem imel možnost svoje obtožene delavce, predelavce in vodje izmen zagovarjati, saj ti po večini z mano vred niso bili v ZK, da bi jih ta mimo sodišča izvlekla iz tegob! Kaj lahko pa bi se mi kot priči zgodilo, da bi se mi kdaj pričanje sprevglo v obtožbo!

Petnajst let (1965 - 1980) je proizvodnja zlitin v livarni TGA naraščala. Progresivnosti ni bilo videti le v številkah in v široki

paleti na novo osvojenih zlitin, temveč tudi, kar je bilo najbolj važno, v naraščanju velikanskega dohodka TGA. Iz Almanaha ob 15. letnici proizvodnje v TGA Kidričevo povzemam prikaz dohodkovnega gibanja, ki se ujema s takratno rastjo proizvodnje zlitin in predelave sekundarnega aluminija v livarni.

»Za indeks 100 je vzeto leto 1964, nato pa je l. 1965 že indeks znašal 139,9, leto kasneje že 181,9 in tako vse do leta 1969, do koder so vzeti podatki za jubilejno obletnico, ko je indeks dohodka TGA že znašal 280,9«.

S tem prikazom hočem povezati in povedati na kak način smo v livarni tedaj to dosegli, pa tudi to, da smo v tistih letih v TGA imeli najboljše plače, ki jim ni bilo primere daleč naokrog in da smo si povrh vsake tri mesece delili še dobiček. Na »krivca« te res velike rasti dohodka sem že sicer pokazal, pripominjam pa, da se zanj takrat v razvijajočem socialističnem samoupravljanju ni smelo vedeti, kaj še nagraditi. Nasprotno, ko so že sami delavci v livarni opazili, da morajo zaradi zlitin in dodatnega pretaljevanja starega aluminija znatno več delati in se izpostavljati dodatnim nevarnostim v že itak pretesni livarni, so se spontano tudi sami začeli spraševati, zakaj njihov povečan obseg dela ni plačan in zakaj vsaj ne dobijo pomoči v delovni sili?

Takratni direktor Franjo Grünfeld, ki je po oceni mnogih bil najuglednejši direktor, kar jih je v TGA bilo in nasploh, je namreč že takrat prihajal v stik z zahodnim svetom, kjer se je »drugače« delalo in gospodarilo kot v naši državi in mu zato beseda storilnost ni bila tuja. Zaradi tega se je menda tudi »zaklel«, da številka zaposlenih v TGA, (takrat je bila okrog 1.300) več ne sme porasti niti za enega samega človeka. Zaradi tega mejnika, ki si ga je postavil Grünfeld tudi v livarni nismo mogli dobiti kakšnega novega delavca. Ob nekem obhodu livarne, ko nas je vodstvene zalotil v pisarni obrata, nam je na naše tozadevno prikazovanje problema in stiske v premajhni livarni, na pol za šalo odgovoril: »Katedrale za srat vam ne bom gradil« in našega napeljevanja v to smer je bilo konec.

Večina zaposlenih v TGA namreč resnično ni vedela in se tudi ni spraševala, od kod vse te dodatne plače? Storitnost v livarni pa smo »moralí skrivati« v skladu s socialistično formulo o enakih želodcih, kar je samo še ena potrditev, da je bilo samoupravljanje le v besedi, delitev po delu pa čisto nekaj drugega. Delavci v livarni pa so zaradi nesorazmerja pri delitvi dela in plačila v TGA postajali vedno bolj nestrpni in nas mučili s takšnimi vprašanji:

» Zakaj tudi delavci v kotlarni, glinici, na upravi, elektrolizah ...zaslužijo ravno toliko na račun naših muk z zlitinami in pretapljanjem starega aluminija, kot mi, ki to dejansko delamo? Kakšni šefi pa ste, da nam za povečano delo z zlitinami in odpadnim aluminijem, ki nam tudi toliko onesnažuje zrak v livarni, ne »zrihtate« boljših plač, i.t.d.!«

Komaj smo v livarni delavce mirili in jih na razne načine odvrčali od »zli mislih« ter jim dajali »lastni vzgled«, ure v dobro, gledali skozi prste pri disciplini in podobno, da ni prišlo do »neposlušnosti«, ki se takrat v samoupravnem socializmu ni smela zgoditi. Kod je že bilo slišati iz mojih ust, je torej samoupravljanje bilo in ga ni bilo! V dobi »enakih želodcev« si namreč niti misliti ni bilo mogoče, da bi se kakšen obrat v tako veliki tovarni, pa čeravno bi bilo upravičeno, iztrgal iz skupnega prihodka delovne organizacije (DO) oziroma, da bi kdo kaj zaslužil mimo skupnega tarifnega pravilnika za plače. Še živ primer oziroma dokaz temu je izgon direktorja TOZD Proizvodnje tov. Marjana G. iz TGA, ki je dvaset let pozneje skušal tudi v tej zvezi nekaj ukreniti.

Po smrti direktorja Grünfelda, leta 1971 (ki je umrl hitro za tem, ko je tudi on moral v ZK), pa se je tudi v TGA začel »odvijati klobčič«. Potihoma se je tudi v našo tovarno prikradla uradna politika - »da v socializmu morajo biti vsi zaposleni«. Skupna številka se je kmalu dvignila preko števila 2.000. Tudi naša utesnjena livarna je bila takrat deležna novih delavcev, pa tudi nekaj novih proizvodnih kapacitet, tako da smo končno takrat nekaj

sadov samoupravljanja občutili tudi mi. K temu so verjetno tudi pripomogli novi člani ZK, ki so tudi prišli v tem času v livarno.

* * *

Z realsocialistično miselnostjo, da mora imeti vsaka republika tudi svojo tovarno aluminija, so se kakšnih 15 let po zagonu naše tovarne po Jugoslaviji začele graditi še nove fabrike aluminija ali pa samo glinice, čeravno se je že vedelo, da nimamo toliko in tako kvalitetnega boksita, kot smo se hvalili. V mislih imam seveda Titograd, Šibenik, Mostar, Zvornik in seveda Obrovac, kjer danes mnoge tovarne več ne delajo aluminija oziroma glinice, ali pa tudi ničesar več.

04 HORIZONTALNO LITJE TOKOVODNIKOV

Pod »tokovodniki iz aluminija« si zamišljamo lite električne vode velikega preseka za prenos ali povezavo velikih porabnikov elektrike, ki je največkrat istosmerna in velike moči (amperaže). V proizvodnji aluminija se ta proizvod največkrat rabi za elektropovezavo elektroliznih celic pri pridobivanju aluminija. Tokovodniki so običajno pravokotnih presekov in različnih dolžin, kot pač narekuje konstrukcijska zasnova. Zato je bilo takrat potrebno daljše (čez 4 m) liti na horizontalni način, kjer dolžina ni tolikšna ovira, kot je to pri vertikalnem litju aluminija, kjer je odvisna od globine livnega stroja. Aluminijevi tokovodniki so tudi cenejši od bakrenih in se zato uporabljajo tudi v proizvodnji niklja, cinka, bakra in tudi v večjih galvanizacijskih obratih in še kje.

Horizontalno litje aluminija, ki se je razvilo prav po zaslugi litja tokovodnikov, pa se je nato ponekod razvijalo še naprej v

kontinuirno litje raznih oblik aluminija, saj se je v horizontalno litje oziroma že v linijo vključilo še samodejno žaganje in na koncu linije še samodejno pakiranje odlitkov. Žal smo v Kidričevem to priložnost prelahko izpustili iz rok, da bi tudi »neko novost« v svetu sami razvili. Naše pionirske izkušnje pri tem opraviilu, ki so bile ene od prvih v svetu, če že ne prve, pa so nato, ko so nas v šestdesetih letih hodili gledat in občudovat od blizu in od daleč, mimo nas dodelali v svetu drugi.

V Kidričevem smo leta 1954 zgradili elektrolizo - A, ki je še imela sorazmerno komplicirano in tudi drago tokovodno izvedbo iz valjanih aluminijevih trakov, kar je tudi povzročalo večjo izgubo elektrike. Ko pa se je v začetku šestdesetih let stopalo h gradnji druge elektrolize v Kidričevem - elektrolize B, pa se je med posodabljanje štela tudi napeljava litih tokovodnikov, ki bi jih »morda celo« tudi sami izdelali. V svetu, še namreč ni bilo »uradnega« proizvajalca takšnih tokovodnikov, kakor tudi ne opreme oziroma orodja za ta posel. Ta zamisel se je v TGA še poglobila tedaj, ko sta preko zvez oziroma, danes bi rekli lobija, prišla do te patentne skice livnega stroja takratna »investicijska človeka« - direktor TGA in »investicijski oddelek enega« - ing. Jaka G., ki sta že takrat tudi lahko pokukala preko meje.

Najprej je naloga v zvezi s strojem doletela vodjo vzdrževanja Rudija B. S strahom in s skepsjo smo hodili ogledovat to improvizacijo, ki je nato nastajala v strojnih delavnicah TGA, ravno iz livarne, katere se je bodoča naloga, litje na tej improvizaciji, najbolj dotikala. Zavedali smo se, da bo potrebno vložiti mnogo truda, živcev in predvsem vztrajnosti, preden se bo iz tega kaj izcinilo. V delavnici pa so imeli najtrši oreh ob izdelavi kokile (kristalizatorja), ki je morala vsebovati še poleg sistema za hlajenje, še sistem kontinuirnega mazanja z ricinusovim oljem. Amaterjem na področju elektronike pa je bil prepuščen pogon stroja s precizno regulacijo hitrosti litja. Ti so v ta namen uporabili rezervne dele (elektronke in kolektorski motor) in izkušnost iz

nove ter dokaj že avtomatizirane tovarne anodne mase, ki je bila v pogonu že tri leta. Ko je bil stroj v grobem gotov, se je preselil v livarno med peči 1A in 3C, ki sta bili še v rezervi. Tudi železniški tir, ki je na tem mestu že bil položen v tlak, nam je prišel prav pri fiksiranju tako samega stroja kakor valjev za potovanje odlitka iz livnega stroja.

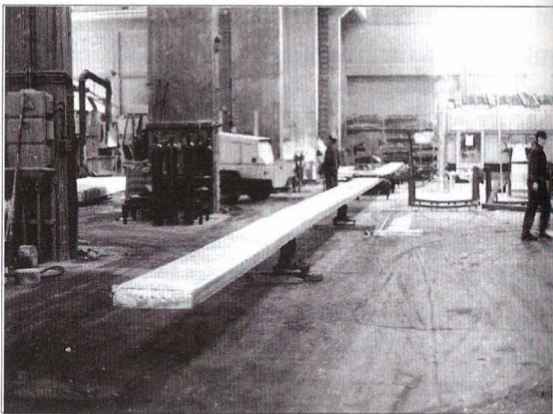
Med tem časom pa je tudi Gradis že pridno betoniral novo elektrolizo -B. Pogledi nas - livarjev iz livarne na gradbišče v soseščini, pa so postajali mrki, saj smo se ob tem vedno znova spomnili, da čas hiti in da bo vprašanje tokovodnikov, katerih tehnologija litja še ni povsem dodelana, kmalu postala v TGA zelo vroča tema.

Ne tristočkrat, tisočkrat smo morali liv na stroju ponovno nastavljanje in medtem vedno kaj spremeniti, preden smo odlili kakšen uporaben kos tokovodnika. Enkrat je zatajila elektronika, drugič kak mehanizem na stroju, tretjič je aluminij »zamrznil« v kristalizatorju ali se je iz njega izlila talina, nato se je premalo ali preveč dvignila peč, petič pa... se je zgodilo od sto možnosti kaj drugega – preden se je končno »zgodil« tokovodnik. Tudi sam direktor TGA in drugi, ki so lahko dojeli za kakšno zadevo gre so bili ob pogledu na naš trud dokaj zadržani, a ko nam je enkrat »ratalo« odliti nekaj deset metrov dolg in že uporaben kos tokovodnika, pa so na nas v livarni začeli izvajati nepopisni pritisk. Spoznali so namreč, da tokovodnike resnično lahko sami odlijemo in da se čakajočih oziroma rezerviranih milijon ameriških dolarjev zanje lahko zdaj uporabi za kaj drugega in prav tako nujnega v zvezi z bodočo modernizacijo proizvodnje aluminija v TGA.

Odtlej je vsako jutro direktor, pa ne samo on, še preden je stopil v svojo pisarno, s črnim mercedesom pridrvel v livarno pogledat, koliko smo ta dan uspeli odliti uporabnega tokovodnika. In če smo imeli odliti tokovodnik čez celo dolžino livarne, smo ga »šefi« v hali z veseljem pričakali, da nas je potrepljal po ramenih,

če pa je našel prazne valje, pa smo se odgovorni skrili po raznih kotih livarne in se tako vsaj začasno rešili direktorjevih »strašnih besed«. Nekajkrat pa se nam je celo zgodilo, ko še nismo imeli v tej improvizirani liniji za litje tokovodnikov primerne žage, ali pa da se je ta pokvarila, saj je tudi bila začasna - »home made« naprava, da se je tokovodnik odlil čez vso dolžino livarne in celo še v nadaljevanju čez vso dolžino prodajnega skladišča, skupaj čez šestdeset metrov. Problem žaganja tako dolgega odlitka smo nato reševali z elektrovarilnimi aparati tako, da se je odlitek na več mestih prežgal z elektrodami, kar pa pri aluminiju ni enostavno. Zato se je to primitivno delo znalo zavleči tudi v dva dragocena dneva, preden smo lahko spet nadaljevali z vlivanjem novih tokovodnikov.

Tudi notranji kakor zunanji transport čez 20 metrov že gotovih odlitkov nam je delal preglavice, saj so se pri tem tokovodniki znali zviti. Zato so tudi bile pri tem delu improvizacije in razne pogruntavščine, kot sistem več med sabo povezanih prikolic in več viličarjev, ki jih je bilo v TGA še takrat težko »zbobnati« skupaj.

"Čim daljši tokovodnik...!"

Za nastajajočo elektrolizo - B smo tako leta 1962 in 1963 v livarni odlili in obžagali še vsaj tisoč kosov drugih - manjših in krajših elementov, ki so se vključili v konstrukcijo tokovodnikov nove elektrolize, tako da je skupna količina le teh preseгла dva tisoč ton.

Po uspešno odlitih tokovodnikih za novo elektrolizo - B in že tudi vidnih rezultatih v tej novi elektrolizi, je na »zelnikih« TGA zrasla še zamisel, da se tako liti tokovodniki vgradijo oziroma zamenjajo tudi v stari elektrolizi -A. Pa tudi stalno večanje eksplotacijske površine celic v tej elektrolizi, in s tem tudi višanje proizvodnje, je opravičevalo to zamisel. Tudi ta rekonstrukcija je zahtevala odlitje dva tisoč ton tokovodnikov. Še preden pa smo iz livarne pospravili to »ropotijo« za litje tokovodnikov, pa smo »za vsak slučaj« še odlili kak ducat tokovodnikov za rezervo, ki so nato po letih še kako prišli prav za razne premostitve elektrovdodov ob redukcijah elektroliznih celic.

Stroj pa je bil med obratovanjem v livarni tudi popisan kot novo osnovno sredstvo, tako da smo ga nato morali shraniti tudi iz tega razloga. Prostor za njegovo »spanje« je moj šef inženir Jamnik našel v stavbi stikalnice, tam, kjer so nekoč stali živosrebrni usmerniki električne energije. V sedemdesetih letih, ko sem bil vodja livarne sam, pa me je ta isti inventurni oddelek, ki je stroj nekoč popisal, začel opozarjati, da naj to ropotijo že enkrat vendar odpišemo. Iz čiste nostalgije se nisem odzval pozivu, da bi to unikatno in že zgodovinsko napravo razrezali v staro železo. Razlog, da je veteran še ostal pri življenju, je bil tudi v tem, da sem si z njim od časa do časa »potešil dušo«, ko sem »nadebudnim prišlekom za iskanje kariere«, ki so prihajali iz visokih šol, ob njem naredil predavanje na temo, »kako smo delali nekoč«.

Kakor, da bi v livarni vedeli tudi to, da se bo popolnoma enaka slika ponovila čez dvajset let! Veteran je namreč po več kot dvajsetih letih bil spet zlata vreden, saj je z njim spet prihranjen dober milijon USA dolarjev. Z manjšim popravilom in novo elektroniko brez elektronk je namreč »stari gepl« odlil tokovodnike tudi za elektrolizo - C, ki se je v Kidričevem zgradila v okviru MPPAL leta 1988. (Pa kakor slišim, je tudi spet danes zlata vreden, kajti, ko namreč to pišem, se v Talumu spet lijejo tokovodniki za podaljšanje te elektrolize - C).

Na koncu, pa še anekdota!

Pozimi leta 1962, ko nas je v livarni, pa ne samo v livarni, najbolj stiskal dvom - »bomo ali ne bomo uspel s tokovodniki«, sem moral marsikatero noč prebedeti ob »geplnu«, saj smo si dežurstvo ob njem sotrpini Rajko L. in Tone J. delili. Sam sem si v ta namen za »jurja« kupil staro kolo, ki ni imelo luči. Neko zimsko noč, ko sem se vračal od tokovodnika v samski dom, pa me je pri kidričevskem podvozu zalotila »leteča«, kot smo takrat rekli motoriziranim miličnikom na cesti. Bila sta dva s popularnim spačkom in sta od mene zahtevala plačilo kazni. Ker sem bil praznih žepov in tudi brez dokumentov, sta se miličnika strinjala, da začasno zastavim kolo, dokler ne prinesem dokumentov in denarja. Kolo sem prislonil ob trnje na tem mestu cestnega useka ob podvozu ter stekel domov. Namesto, da bi držal obljubo, sem rajši žrtvoval kolo ter nenaspan in nazebel zlezal pod toplo odejo. Zjutraj na poti v službo pa sem kolo na zastavljenem mestu našel nepoškodovano in se z njim spet zapeljal v livarno k »mojemu« tokovodniku.

05 MEDIJSKI PRENOSI

Mladinska radijska oddaja »Spoznavajmo svet in domovino«, se je z njenim nastankom ob koncu petdesetih let v živo prenašala na Radio Ljubljana, saj je televizija bila šele v razvoju. Oddaja je bila pri poslušalcih lepo sprejeta in je bila kombinacija kviza ter glasbe, ki so jo lahko Ljubljančani spremljali v živo, ostali Slovenci pa preko etra. Že v drugi takšni oddaji iz te serije smo leta 1959 sodelovali tudi mladinci iz TGA in sicer v kvizu oziroma v dvoboju znanja s tovariši iz Impola o našem skupnem proizvodu - aluminiju. Voditelj oddaje, še takrat tudi mladinec, pa je bil Tomaž Terček (umrl je pred kratkim, l. 2001).

Predsednik LMS v TGA Tina M. me je poklical po telefonu, ko je iz Radia Ljubljana v TGA prišel tov. Terček. V mladinski sobi je bilo že zbranih nekaj mladincev in mladink iz TGA. Po prerekanjih in izmikanjih, kdo bo šel v Ljubljano, je predsednik Tina ugotovil, da morajo to biti metalurgi in ker več mladih metalurgov nismo imeli v TGA, je bila sestava nas treh tako rekoč že določena. Na dogovoru v Ljubljani smo se tako znašli Janez S., Rajko L. in jaz. Spoznali smo se z nasprotniki iz Impola in od Tomaža izvedeli, kdo bo sestavil vprašanja. Moram reči, da smo tu iz Kidričevega že imeli plus, saj je bil to Janezov in moj predstojnik iz TSS v Ljubljani, znani »cagl«, kot smo mu rekli. Tako smo mi v Kidričevem lažje predvidevali, kakšno past bo »cagl« nastavljal. Na dan nastopa je trema proti večeru naraščala. Ni nam bilo lahko, kakor nam, tako tudi nasprotnikom iz Slovenske Bistrice. Tudi mladincu Tomažu - voditelju kviza ni bilo vseeno in Rajko L. ga je znal špikniti:

»Ti se piflaš več, kot smo se mi vsi skupaj«.

Kakšni dve uri pred nastopom smo zadevo okrog treme nekoliko omilili s tem, da smo stopili v bližnjo gostilno Stari Tišler. Ko se je začelo, so na oder najprej stopili Impolčani. Teh nekaj odrskih korakov sem naredil v pravem pomenu besede kot fижakarski konj - trema v končni fazi. Nato nas je Tomaž predstavil in neprodušno zaprl vrata kabine, saj smo prvi odgovarjali mi. Na vprašanje, od kod izhaja ime aluminijeve rude boksit, smo porabili ves razpoložljivi čas za razmišljanje, nato pa je Janez potihoma zinil, »Le Boxe - francosko mesto«. Na isto vprašanje pa v drugi kabini ni bilo odgovora in vsega je bilo konec. Nagrado 10.000 din smo stlačili v žepe, mladinci iz Impola, pa so se morali zadovoljiti le s tolažilnimi nagradami - spominsko graviranimi nalivnimi peresi.

Toliko o začetku sodelovanja z elektronskimi mediji, ki pa so se nato vse bolj aktualizirali na mladi televiziji. Tudi omenjena mladinska oddaja se je kmalu preselila na televizijo in celo začela gostovati po večjih krajih naše ožje domovine. Kidričevo je bilo

zanimivo predvsem iz razloga, da je imelo dovolj veliko dvorano ter da je lahko tudi TGA kaj »primaknila« k takšni prireditvi. Seveda je predstava s TV prenosom v sredini šestdesetih let bila za Kidričane in Ptujčane ter sploh okoličane velik dogodek, za mlado slovensko televizijo pa velika preizkušnja. Že kak dan pred zasneženo soboto sta iz Ljubljane prispela dva tovorna avtomobila in sicer prvi s sceno oziroma s kulisami in še z dodatnim odrom ter novi - TV reportažni avtomobil. Posadka prvega avtomobila je pripravljala prizorišče, drugega pa je na dvorišču za dvorano - menzo postavila parabolično anteno na izposojenem gradbenem dvigalu kakih dvajset metrov visoko. »Krožnik« so nato obrnili proti Pohorju in tako vzpostavili tako imenovani link s tam postavljenjo sprejemno - oddajno TV anteno. Pripravljavci scene pa so podaljšali oder in nanj položili nekaj kvadratnih metrov veliko šipo, da se bodo bolj rezko slišali udarci podplatov in pet, ko bo nastopil neki atraktivni plesalec stepa - gost TV iz Amerike. To je bila le ena, tehnična stran mojega videnja, druga stran pa se je seveda dotikala znamenitih osebnosti, ki so se pojavile v Kidričevem. Najbolj sem si zapomnil pevko Jelko Cvetožer in pa mlado Natašo Dolenc ter seveda »šefa« Martija.

Pri predstavi sem se zrinil prav v ospredje, da sem opazoval delo kameramanov, ki so bili trije. Tomos oziroma Cimos kot menda glavni sponzor te serije oddaj pa je priskrbel za nov avtomobil Ami, ki so ga postavili v sneg na zunanjo stran okna, kjer je imela doseg leva kamera. Tak avtomobil je menda bil finalna nagrada kviza »Spoznaj svet in domovino« in je takrat seveda bil le še samo sen Slovencev. Za to predstavo so si ga izposodili pri upravitelju šole v Lovrencu, zato so morali prvo registrsko tablico odviti.

Zdaj pa še o drugem prenosu TV slike in tona iz Kidričevega oziroma iz TGA. Ta prenos je bil prav tako serijske narave in se je dotikal sindikalnega skrbništva nad pravicami delavcev v času vse bolj »atraktivnega« samoupravljanja sredi sedemdesetih let. Kot je

že povedal sam naslov oddaje »Nalijmo si čistega vina«, je bila predstava namenjena predvsem temu, da bi lahko delavci neposredno in brez dlake na jeziku povedali, kaj jih v samoupravnem socializmu najbolj žuli.

Konstrukcija teh kontaktnih in neposrednih oddaj iz delovnih kolektivov, kot smo rekli, je bila praktično iz treh delov. Najprej se je že med osrednjim TV dnevnikom kamera v živo vključila v delovni kolektiv (konkretno pri nas v livarno), v nadaljevanju dnevnika pa je še sledila TV priloga o dotičnih problemih. Čez dve uri pa so se kamere znova vključile v kolektiv, kjer je nato predsednik sindikata Slovenije odgovarjal na prispela vprašanja TV gledalcev.

Na dan večernega prenosa »Nalijmo si čistega vina« iz TGA so že zjutraj v livarno prispeli televizijci iz Ljubljane. Izpraznili smo jim tri prostore, ki so bili med seboj povezani z vrati in hodnikom. Ljudje iz TV so se najprej lotili vezave internih telefonov na zunanjo mrežo, čigar dve klicni številki sta bili nato zvečer na razpolago gledalcem, tretji telefon in soba pa je služila kot »separe« le za tovariša Mirana Potrča, ki je bil kot mladenič že takrat na visokem političnem položaju, mislim, da predsednik sindikata Slovenije. Na drugi strani njegovega telefona pa je bil, kot smo to pozneje izvedeli, sogovornik tov. Popit, ki je bil tedaj partijski sekretar ZKS. Z Ljubljane sta prispeli tudi dve strojepiske z lastnimi pisalnimi stroji, da bi ja vse bilo v lastni režiji in brez »dolгих ušes in velikih oči«, kar pa jim, kot boste slišali, ni popolnoma uspelo.

V odmerjeni uri za klice je proti pričakovanju prispelo nad štirideset vprašanj iz vse Slovenije. Glede na mrke obraze vseh, ki so imeli dostop do vprašanj, smo si že mi kot gostitelji v ozadju mislili svoje! Tov. Potrč je nato vsa vprašanja pobral in se zaprl v svojo sobo s telefonom ter se nato skoraj celo uro pogovarjal s Popitom v Ljubljani. Oba sta nato iz množice prispelih vprašanj

dve izločila, na katera je potem pri ponovnem vklopu TV kamer v našo livarno odgovoril tov. Potrč.

Prava polemika o tej oddaji iz Kidričevega pa se je razvila šele naslednje dni in mesece. Polnili so se časopisni stolpci kakor tudi sestavki v revijah. Tisti del oddaje namreč, ki je bil vnaprej posnet, bi naj bil preveč ohlapno cenzuriran, saj so si v njem nergači iz Kidričevega »nalili preveč čistega vina«. »Smola« pa je bila tudi v tem, da je bil TV snemalec te priloge domačin g.V. Šerc, ki si je izbral samo takšne govorce iz TGA, ki so si upali reči »bobu bob«. Tudi g. D. Marin, takratni urednik notranje politike na TV, mi je po dvajsetih letih, ko sem ga imel priložnost vprašati o »kidriškem čistem vinu«, povedal koliko živcev ga je takrat stala ta oddaja iz Kidričevega.

»Bil je to prvi poskus prihoda liberalizma v naše medije, ko še za to ni bil čas«, je z menoj sklenil g. Marin pogovor o tem prenosu iz Kidričevega.

* * *

Tako so se iz Kidričevega iztekle prve neposredne medijske promocije na naši RTV. Torej začetek medijske demokracije sega že daleč nazaj, resnično takšna, ki vsaj več ne sankcionira govorcev in piscev brez dlake na jeziku, pa je prišla šele petindvajset let pozneje.

06 V ENI NOČI PET LIVARJEV V BOLNICO

Ko svoje spomine osredotočim tudi na delovne nesreče, ki smo jih v mojem obdobju imeli v livarni, pa tudi drugod v tovarni, vsekakor ne morem mimo neke noči ob koncu sedemdesetih let zdaj že prejšnjega stoletja, ko je zaradi eksplozije pri vlivanju

aluminija bilo kar pet ponesrečencev zapeljanih v bolnico. Najtežje mi je bilo potem čakanje na informacijo o stanju ponesrečenih, ki je bila obljubljena drugi dan po enajsti uri. Na drugi strani pa je obenem teklo zaslišanje, ki so ga vodili inšpektorji z notranjih zadev iz Maribora. Vznemirjanje se mi je še povečalo z prihodom republiškega inšpektorja za delo ter nenazadnje tudi zaradi tega, ker je livarna morala delati naprej, kot da se ni nič zgodilo. Največja skrb pa je bila seveda posvečena ponesrečencem, za katere se nekaj dni ni vedelo, kaj bo z njihovimi očmi. Ko je Bog obvaroval tudi te, pa me je še vedno mučila mora, ali sem ali nisem krivec nesreče! Bil sem namreč naročnik tega dela, kjer se je zgodila nesreča in, ki so ga pripravili novopečeni tehnologi v livarni. Ali smo imeli na voljo potrebno orodje, znanje, osebna zaščitna sredstva, so mi rojile misli tudi med spanjem?

Za splošnega opazovalca nesreče, ki ima pred seboj samo skrb za človeka in se ga ne tiče materialna škoda ali briga kako delati naprej po strojelomu ali požaru, za človeka, ki ob nesreči lahko vse drugo izključi iz psihe, je gotovo lažje, kot pa tistemu, ki mora ob nesreči še naprej zagotavljati normalno proizvodnjo. Še v »stresu« sem moral najti in postaviti na njihova mesta druge ljudi, posledice strojeloma in požara pa čim prej sanirati.

Vse to sem doživljal kot vodja obrata, kjer se je to zgodilo in ki se take stvari lahko večkrat zgodijo. Za vse to, mislim na tehnologijo, naprave in znanje, so morali biti »papirji«, da je vse preverjeno in odobreno, papirji, ki so ob takšnih slučajih oziroma preiskavah bili moji najbolj iskani predmeti v pisarni. Gorje ti, če si bil v takšnem slučaju vodja in vseh teh papirjev s podpisi delavcev, da so seznanjeni »o pravilnem delu«, ali kakšnega certifikata o napravi, v tisti ihti nisi našel ali celo nisi imel. Tudi na sodiščih, kjer so se ponavadi čez čas take nesreče znašle, so prav tako verjeli samo v »papirnatost pošlihtanost«, pa še mogoče kakšni priči s politično močjo. Šlo je torej za skupek različnih nevšečnosti, za katere so iskali odgovornost in krivca.

Ko pa se ozrem na celotno delovno organizacijo, ki je danes Talum in še posebej na obdobje, ko sem bil tudi sam odgovorna oseba, pa ne morem mimo, da ne bi omenil tudi nekaj najtežjih nesreč. Kot prvo se moram spet ozreti na livarno oziroma na nesrečo, ki se je v njej zgodila še praktično v času njenega zaganjanja. Najbrž je bilo poleg neznanja in nepravilne uporabe s tekočim aluminijem krivo tudi to, da še livarji niso dovolj uporabljali osebnih zaščitnih sredstev. Predvidevam tudi, da ni niti bilo na voljo še vseh potrebnih sredstev. Šlo je namreč za izbruh tekočega aluminija zaradi naravnega pojava znojenja kokila, ki je posluževalcu livnega stroja poškodoval vid na obeh očesih. Ko sem leta 1957 prišel v livarno, se je o tem dogodku, ki je bil še svež, mnogo govorilo. Od takrat, ko pa so se pri tem delu dosledno uporabljala obrazna zaščitna sredstva, čeravno so še bili podobni izbruhu tekočega aluminija, ni več nihče utrpel poškodbe vida. Težko nesrečo s posledico trajne invalidnosti pa smo imeli tudi v livarni II. leta 1985, ki se je prav tako zgodila ponoči. Na stroju, ki je sestavni del kontinuirne linije za litje žice, se je livar, ki je posluževal tako imenovano livno kolo, oprijel le tega med pogonom. Zaradi tega je utrpel izgubo treh prstov na levi roki.

Od tragičnih primerih, ki jih sicer na srečo v livarni ni bilo, pa ne morem mimo primerov iz elektroliz, iz glinice, anodne mase in tedanjega TOZD promet. V elektrolizah so si v začetku šestdesetih letih izmislili unikatno vozilo za doziranje anodne mase na elektrolizne celice. Naprava - avtomobil je bila kombinacija tamovega podvozja in doma izdelane nadgradnje. Slaba preglednost in pa še slaba svetloba ter ropot je bil kriv, da je to vozilo v elektrolizi -A povozilo delavca iz vzdrževanja, ki je tam nekaj varil. Proti koncu šestdesetih pa je v elektrolizi -B izgubil življenje posluževalec elektroliznih celic. Čeravno je na posamezni elektrolizni celici pogonska napetost le okrog 4,5 V istosmerne napetosti, ki se sicer ob tako imenovanem anodnem efektu lahko za nekajkrat poviša, je vendar stroka ugotavljala, da je za tragični slučaj bilo bolj krivo slabo srce kot pa elektrika. Konec

osemdesetih let pa se je prav tako v elektrolizi -B smrtno ponesrečil pri prekrivanju strehe krovec, ki pa ni bil iz TGA.

V glinici, ko še je ta delala, pa smo zabeležili takrat največjo nesrečo, ko je vroča lužina polila štiri delavce, od katerih za dva ni bilo rešitve, čeravno je bilo iz TGA dovolj darovalcev kože. Lug oziroma v našem primeru aluminatni lug je še posebno agresiven na organsko tkivo, če je vroč. Tudi ob tem tragičnem primeru, ki se je tudi zgodil bolj ob začetku obratovanja glinice, je za seboj povlekel obširno akcijo preventive, tako da so po tem na kočljivih mestih tovarne glinice postavili kadi z borovo raztopino oziroma kislino, da bi se ob eventualnem politju delavca z lugom, mesto poškodovane kože čim hitreje nevtraliziralo. V avgustu 1988 pa je na počitniški praksi v glinici izgubil življenje praktikant iz srednje šole v Ptuju. Pri transportu glinice je prišlo do zamašitve kanala in ko je praktikant to hotel odpreti, ga je v kanal povlekel transportni polž. V prodajnem skladišču glinice pa je do nesreče prišlo ob šali oziroma pri čiščenju delovnih oblek. Ko je nekaj delavcev končalo opravilo polnjenja papirnatih vreč z glinico, so se šli ispihovat z komprimiranim zrakom, kot je že bila ustaljena navada. Pri tem opraviu pa je sodelavec v šali potisnil gumijasto cev z izhajajočim zrakom v zadnjico kolega, kar pa je očitno bilo preveč za šalo, saj mu je nekaj zraka črevesje tako poškodovalo, da je nato ta sodelavec čez nekaj dni umrl v bolnici.

Tudi v TOZD Promet se je ob koncu osemdesetih let zgodila težka nesreča. Zgodila se je pravzaprav na že omenjeni »granitni aveniji« - ločnici med tedanjo TOZD Glinico in TOZD Proizvodnja aluminija, ko je voznik viličarja gotovih izdelkov - keksov te transportiral iz livarne na skladiščenje ob rob te ceste. Do nesreče je prišlo zaradi nepreglednosti voznika viličarja, ki preko bremena pravočasno ni videl pešca, ki je iznenada prečkal cesto. Zaradi vztrajnosti bremena pri zaviranju so odlitki zdrsnili iz vilic in pod seboj pokopali nesrečnika.

Tudi v začetku devetdesetih let, že po modernizaciji tovarne aluminija (MPPAL), se je zgodila nesreča s smrtnim izidom in sicer pri oblikovanju anodnih blokov v tovarni anod. Ob zataknitvi oblikovalca anod je posluževalec hotel zadevo spraviti v red, pa ga je blok presenetil.

* * *

Iz opisanih nesrečnih primerov (mogoče sem katerega pozabil ali ne natančno opisal), ki so se zgodili in se praktično dogajajo v vseh obratih vsake tovarne - še posebno metalurške ali če gre za rudarjenje, kaže na to, da je delo v takšnih obratih nekajkrat bolj izpostavljeno nesrečnim okoliščinam, kot pa so to dela v drugih gospodarskih dejavnostih ali celo v negospodarstvu. V metalurgiji že preti nevarnost kot taka zaradi potencialne nevarnosti velikih količin raztaljenih kovin in še zlasti, če so hladilni sistemi livnih naprav takšni, da zahtevajo pretok vode, kot je to slučaj pri aluminiju. Zaradi teh okoliščin se je v livarni zgodilo največ nesreč na vertikalnih livnih strojih in na stroju za vlivanje hlebčkov. Tudi vlažne surovine in tekoči aluminij ne gresta skupaj!

* * *

Vsaka takšna eksplozija je v livarni je znala počistiti belosivi prah iz žerjavnih prog, polic ter oken, kar je začasno dalo livarni podobo mlina. Torej vsaka neprevidnost, ihta, nepoznavanje naravnih zakonov in seveda malomarnost, se nam je takoj maščevala. V času neposredne odgovornosti, ki se je dotikala večine moje delovne dobe v TGA, sem slabo spal. Zato se tudi telefona, ki so mi napeljali na dom že pred tridesetimi leti, niti malo nisem veselil. Prevečkrat me je ponoči prebudil, pa tudi sicer, če je zazvonil, sem bil prepričan, da je spet kaj počilo v livarni.

So pa bili, pa kakor slišim, še so, tudi taki »tiči«, ki so si znali sami narediti nesrečo, samo »da je bila bolniška«. Govorilo se je, da si je neki tak »tiček«, ki je v livarni žagal aluminij, z

viličarjem sam počasi spustil tovor na podstavljeni prst, da je nato po ambulatni intervenciji lahko odšel k ženi svojega sodelavca, medtem ko je ta ostal na žagi sam. Recimo, drugi »tiči« pa so po vasi zidali in se tam poškodovali, v službi pa so nato drugi dan čez kako uro inscenirali nesrečo in tako formalno odšli v bolniški stalež ter še nato po možnosti »potegnili« zavarovalno premijo od DZZ v Mariboru. Po navadi so ti »ptički« dopust že izkoristili prve mesece v letu, nato pa so čez vso leto iskali možnosti za bolniški stalež. Ko smo v nekem obdobju v TGA obratovodje le dosegli, da se je postavil kontrolor koriščenja bolniškega staleža, sem nekajkrat z njim uspel, da je takšen »tič« bil zaloten na kakšnem zidarskem odru v vasi in tako prišel že naslednji dan nazaj na delo. Kakšne »posebne koristi« pa iz tega po navadi ni bilo, saj so nato »samoupravni prijatelji«, ki so bili člani disciplinske komisije, svojega prijatelja znali rešiti iz kaše.

Dogajale so se tudi (in so še) nesreče na poti »v službo in ne toliko iz službe«. Bili so to padci s kolesom zaradi »strte osi« ali zaradi »pesjega napada«? Ponavadi pa nikoli ni bil kriv takšni poškodbi »vinski žulj«. Priznati pa tudi moram, da sem imel tudi tako iskrene delavce, ki so za črne podpludbe pod očesi ali za zlomljeno čeljust odkrito priznali, da so bili tepeni od lastne žene, ali pa od sosedu zaradi njegove žene.

Zdaj pa še nekaj o sebi! V času, ki sem ga prebil v TGA, sem bil le enkrat v bolniškem staležu in to zaradi zlatenice - kar šest mesecev skupaj. Dvakrat pa sem tudi bil mandatno kaznovan glede varnostnih predpisov pri delu. Republiški inšpektor za delo me je kaznoval, ker je na poti od kapije do livarne zalotil mojega voznika akumulatorskega vozička brez opravljenega izpita, drugič pa sem moral plačati tri takratne jurje občinskemu inšpektorju za požarno varnost, ker se je nahajal v skladišču tekočega naftnega plina, za katerega sem bil v TGA tudi odgovorna oseba, gorljivi material - nesnaga.

07 TUDI GRANATE SMO TALILI

Kot metalurg dobro vem, koliko kapljic znoja je potrebno, da se pridobi kilogram kovine. Zato ne morem dojeti nespoštljivega odnosa potrošniške družbe do »njegovega veličanstva«, kar sleherna kovina vsekakor je. Poglejmo v smeti, kjerkoli le te ležijo ali so spravljene, koliko se v njih nahaja kovinske embalaže in drugih kovinskih predmetov. Ozrimo se še v gozdove in odmaknjeno naravo, koliko leži tam odvrgenih avtomobilov, štedilnikov in pralnih strojev, ki so bile še do nedavnega, dokler so še bile v funkciji, spoštovane dobrine. Skratka - potrošniška družba je vse bolj prevzeta in še najmanj ne premišlja o težaškem delu, ki ga trpijo neposredni proizvajalci kovin, da bi prav tej potrošniški družbi zadovoljili lagodno življenje. Seveda pa ob tem mojem oštevanju potrošniške družbe tudi ne smem pozabiti na zaščito narave, ki vzporedno izgublja prvobitnost in s tem jamstvo za zdravo življenje.

Iz vsega naštetega v zvezi s pretakanjem znoja pri pridobivanju kovin iz »zemlje«, ki jih potrošniška družba brez vsakršnega pomisleka ponovno vrača v »zemljo«, da se nato spet človek znoji in duši v nezdravem okolju, je sklepati, da gre za absurd človeškega uma. Prav zato sem ponosen, da sem bil med pionirji, ki smo v Kidričevem že pred štiridesetimi leti spoznali to resnico, da je reciklaža dejansko ohranjanje narave in da je že mnoge reveže v bolj bogatem svetu kot je naš, naredila za vsestransko bogate ljudi. V Evropi poznam vsaj tri takšne, ki so s predelavo starega aluminija obogateli. Resnično se še tega pri nas premalo zavedamo!

Leta 1963, ko še ni obratovala elektroliza - B in smo v livarni imeli še proste zmogljivosti, ki sicer niso bile primerne za takšno delo, pa smo se vendar lotili tega vzporednega posla, ki se

mu v naslednjih letih nismo več »smeli« odpovedati. Začetek reciklaže aluminija v Kidričevem dejansko sovpada z začetkom proizvodnje livarskih zlitin, ki so tudi omogočale dodajanje raznolikega starega aluminija v ponovni cikel. To dodajanje poceni surovine pa je seveda zniževalo lastno ceno zlitin, med tem ko pa je prodajna cena ostala na nivoju določene oziroma danes - povpraševanja.

Pravzaprav pa je polovica vsega dela pri predelavi starega aluminija bila in še je v pripravi metalurškega vložka, kar pa je prebiranje, sortiranje, kemijsko analiziranje in morda še briketiranje. V tem aluminiju, ki se v kakršnikoli obliki znajde na odpadku, pa je bilo moč najti marsikaj, od eksplozivnih sredstev v obliki zaprtih posod pa vse do pravih granat. Še kako nam je »očistilo« peč in »pomelo« prah v livarni, ko je kaj od naštetega z vložkom zašlo v peč. Neugodnosti pri pretapljanju so bile tudi v tem, da je vložek iz starega aluminija tudi bil velikokrat naoljen, pobarvan ali kako drugače onesnažen, ki je nato sprostil veliko dima in seveda z njim še kakšne dioksidne pline, za katere škodljivost še takrat nismo vedeli. Ko se je na depozitu starega aluminija med elektrolizo - B in anodno maso (poznejšem »Kodrič placu«), nabralo že več sto tonski kup najslabšega materiala, ki je v sebi imel tudi zalite zobčnike, ležaje, osi in podobno, smo te zavržene motorje in menjalnike z aluminijastimi ohišji založili v peč na tako imenovano odtalilno temperaturo. Na ta način smo odtalili aluminij od naštetih jeklenih elementov in jih na ta način izločili iz aluminijeve taline, katero smo nato lahko odlili v sekundarne hlebčke. Na ta način smo talino obvarovali železa, ki se bi recimo v indukcijski peči, ki doseže višjo temperaturo, stalilo z aluminijem vred in tako bistveno poslabšalo vso talino aluminija. Ko sem že pri sekundarnih hlebčkih lastne proizvodnje, pa moram povedati, da smo jih nato lahko kemijsko analizirali in tako potem preko označene številke šarže kontrolirano dodajali k zlitinam po sistemu »malih porcij«. Količina je (pač bila) odvisna od normativa posamezne zlitine in količine nečistoč v teh sekundarnih hlebčkih.

Ko sem že pri sekundarnih hlebčkih, moram povedati še to zgodbo: V že itak premalo livarno je še tisti čas prispelo nekaj sto ton sekundarnih hlebčkov iz Bolgarije. Baje je prišlo do dogovora o tem poslu na sestanku SEV v Sofiji (Vzhodno evropska skupnost za gospodarstvo), kjer je takrat kot jugoslovanski delegat bil prisoten naš direktor Milan K. Nekatere šarže iz te pošiljke sekundarnih hlebčkov so bile namreč tako slabe kemijske sestave, da sem smel k posamezni šarži zlitin dodati največ le tri hlebčke (15 kg), torej resnično »malo porcijo«. Spominjam se, da je bilo v nekaterih šaržah tega aluminija samo železa 13 %, cinka 8 % in še vrsto drugih kovin. Kar nekaj let sem moral vztrajati in vestno preračunavati, da smo to podtaknjeno količino iz SEV končno spravili v denar.

* * *

»O resnično malih porcijah in podtaknjenem aluminiju«, bi lahko bil naslov naslednje dogodivčine, ki smo jo v livarni doživljali ob času ene od redukcij el. toka sredi sedemdesetih let. Ob takratnem pomanjkanju lastne surovine smo bili na hitrico primorani to luknjo zakrpati z uvoženim aluminijem, ki pa je bil neznane kvalitete. Na koncu koncev vseh muk smo potem ugotovili, da nam jo je to pot zagodel malo znani kemijski element galij (Ga), ki v aluminiju znatno znižuje temperaturno točko strjevanja. Tako so se nam začeli rušiti programirani parametri litja oziroma tehnologija vlivanja nasploh, kakor v domači livarni, tako tudi pri naših predelovalcih aluminija. Sledile so številne reklamacije, mi pa si tudi sami nismo znali pomagati. Tudi to zadevni inštituti v Ljubljani, katere so ob tem zaposlili naši odjemalci aluminija, se niso mogli opredeliti o vzroku tega pojava - drastično znižanje efektoidne točke oziroma, da smo krivec mi v Kidričevem. Čez kakšen mesec, dva po dobavi tega »okuženega« aluminija, ko smo ga v glavnem že predelali in z njim povzročili ogromno škarta tudi v domači livarni, pa je vendarle v TGA prispel tudi tako iskani kemijski certifikat (kemijska analiza) za ta aluminij, ki je prispel iz

Kanade. V livarni TGA smo nato posumili na prisotni galij, ki ga je omenjena analiza le omenjala kot sled. Tudi raziskovalci v Ljubljani so nato to našo tezo o skrivnostnem galiju potrdili.

* * *

Mogoče se še bo kdo spomnil, kako smo v livarni talili ruskega Tupoljeva TU- 154, ki se je z angleškimi turisti zrušil na Krku. Iz literature je moč izvedeti, da je bil težak 43 ton in da so danes letala zgrajena iz cca 70 % aluminija. Torej je bil tudi Tupoljev precejšnji zalogaj za našo tesno livarno. Z njim smo napolnili ves prizidek, kjer je bila žagarnica aluminija. Čeravno je letalo na vagonih prispelo že razkosano, je še vedno v sebi skrivalo kaj zanimivega za »murkslarje in mrhovinarje« v TGA. V krilih so se še našle uporabne črpalke za gorivo in še razni drugi zanimivi elektro in strojni sklopi, ki so nato romali čez kapijo TGA in ne v našo peč. Tudi samo pretapljanje letala je zahtevalo spretnost, saj so posamezni kosi štrleli od dna indukcijske peči, pa do višine desetih metrov, oziroma do višine mačka na žerjavu, ki je moral tak kos držati, dokler se ni odtalil. Tudi eksplozije zaprtih posod, visok plamen in pa neznosen dim (verjetno s primerno dozo dioksinov) nas je pri tem spremljal, dokler ni bil zadnji kos »Tupoljeva« staljen.

Da ne bom izvzet iz »mrhovinarjev« v TGA, moram priznati, da sem tudi našel zase marsikaj v tem »šrotu«. V starem aluminiju sem namreč tako rekoč vsakokrat, ko sem imel čas po njem brskati kaj našel, kar mi je dajalo inspiracije za »murks«. Najdene stvari sem si nato zavil v časopisni papir in pod plaščem spravljaj skozi kapijo. Vsaj dva mopedova motorja sta tako spet zaropotala v moji garaži in sem ju nato uporabil pri izdelavi vrtno kosilnice, ki se še takrat pri nas ni mogla kupiti.

* * *

Zdaj pa še ena zanimivost v zvezi s sekundarnim aluminijem. V Sloveniji se je skoraj dvajset let kolebalo, medtem ko so kot gobe po dežju začele v Jugoslaviji rasti nove tovarne aluminija, ali naj gre razvoj TGA v smer novogradnje oziroma modernizacije primarne proizvodnje ali pa v predelavo sekundarnega aluminija. Kot sedaj vemo, je vendar sredi osemdesetih let zmagala opcija novogradnje oziroma modernizacije. Pri takratnem zbiranju informacij o sekundarnem aluminiju v Jugoslaviji oziroma pri izdelavi ekspertize za smer predelave je sodeloval tudi moj nekdanji šef Ing. Tone J., ki je v tej zvezi takrat obiskal tudi srbsko ustanovo za zbiranje sekundarnih surovin. V Beogradu ga je sprejel generalni direktor odpada, ki ni bil takrat nihče drug kot mlad začetnik Slobodan Milošević.

» Slovence uvijek pošujem«, je ob šilčku »žestoke« obljubljal gostoljubni Slobo, da bo v Kidričevo poslal kvalitetno pošiljko aluminija.

Ko pa je pošiljka, nekaj vagonov, prišla iz Beograda, pa si slabšega sekundarnega aluminija ni bilo mogoče zamisliti, kot ga nam je poslal bodoči »vožda« Srbije in Jugoslavije.

08 ŠLI SMO SE SPLOŠNEGA LJUDSKEGA ODPORA

Mnogi vse prav do konca socialistične Jugoslavije niso ločevali organizacij in kratic NZ od CZ. Kakorkoli mešaš tedanjo jugoslovanščino in slovenščino, bi to naj pomenilo eno in isto. No, jaz sem to takrat moral ločevati, saj sem bil istočasno v moji krajevni skupnosti v Ptujju poveljnik CZ, tukaj v TOZD pa poveljnik NZ. Obe funkciji sem namreč dobil zato, ker so me sorazmerno mladega »razrešili« vojaške suknje. Zadevo sem si sicer tolmačil, da

na dveh koncih istočasno ne morem biti, pa sem na obeh mestih naletel na gluha ušesa.

Pravega razloga, da sem bil kot rezervni kapetan JLA konec sedemdesetih razrešen vojaške suknje, še danes ne vem, mislim pa na dvojce: ker nisem sprejel članstva v ZK, ali pa je bilo krivo »slabo« poročilo službe SDS, naše državne varnosti glede preveč prijaznega obnašanja z Ukrajinci in Rusi med avtomobilskim potovanjem po SZ v času Brežnjeva. Naj je bilo, kakor je bilo, do ponovne vojaške suknje in do višjega čina pa sem končno le prišel leta 1991, ko so navedeni grehi dobili pozitivno konotacijo in s tem mojo rehabilitacijo.

Več belih las mi je vsekakor delala civilna zaščita v Ptuj, saj so se akcije NNKP (nič nas ne sme presenetiti) kar vrstile. V TGA pa sem v narodni zaščiti imel le nekaj streljanj s pištolo, pa še ta so bila med službenim časom. In da končno pojasnim razliko med CZ in NZ, kot sem jo sam razumel:

CZ - Civilna zaščita je bila namenjena in še je za pomoč prebivalstvu v sili, kot so naravne nesreče in nesreče v slučaju vojne, druga organizacija - NZ - Narodna zaščita pa je bila tako rekoč pomožna policija za zaščito socializma in zato je danes tudi več nimamo.

Čisto nekaj drugega, ali pa tudi ne, pa sta zagovarjala dva vpoklica NZ v letu 1980, ko je zbolel Tito. Takrat se je NZ vključila v strahu, da ne bi »notranji« sovražnik, ki bi ga naj še v socializmu kar »mrgolelo«, kaj ušpičil. V TGA je s tem imel največ skrbi takratni poveljnik NZ tov. Ivan M., ki je sestavil tudi dodatne obhodne straže, ob že obstoječi varnostni oziroma vratarski službi naše tovarne. Na nivoju TGA sem tedaj torej tedensko dvakrat postal nočni vodja izmene tako pojačane straže oziroma patrole okrog tovarniških objektov. Ob dežurnih nočeh sem najprej moral vpoklicanim pripadnikom NZ oziroma dodatnim stražarjem dodeliti sektorje varovanja in razdeliti orožje. Ko so straže odšle na obhod

pa sem moral bedeti pri telefonu in radiu, vsaj enkrat pa me je vsakič še obiskala patrola milice, pa tudi poveljnik NZ v TGA je znal kdaj priti pogledat. Naslednji dan pa sem bil službe prost. Prva runda tozadevne akcije NZ je trajala dober mesec, po kratkem premoru, nekaj dni pred predsednikovo smrtjo, ki je bila uradno razglašena 4.5.1980, pa se je NZ spet aktivirala. Noč pred Titovim pogrebom sem slučajno dežural, nato pa doma po nekaj urah počitka v miru spremljal na TV veličasten pogreb v Beogradu.

Najbolj pestra noč v tej službi pa mi je bila tista, ko je bila proti jutru vpoklicana tudi tovarniška protiletalska enota, v kateri smo imeli tudi štiri protiletalske topove. To noč so se nekateri člani NZ, ki so za ta dan že odslužili pri meni, znašli proti jutru še drugič na kapiji TGA. Vpoklicani so bili preko kurirske službe TO (teritorialna obramba), ki je bila seveda takrat še pod komando JNA. Kakor se je pozneje ugotavljalo, je menda ta ihta bila zaradi amputacije Titove noge.

Zdaj pa še anekdota v zvezi s to akcijo, ki se je tedaj izvajala po vsej Jugoslaviji. Nerodnost zame je bila v tem, da vseh vpoklicanih iz celotnega TGA niti nisem dobro poznal. Zato sem bil vesel, če so se ob prihodu vpoklicani kar sami dogovorili oziroma zvrstili v dvojice. Po odhodu patrol pa je neko noč prišel k meni poveljnik NZ za celotni TGA tov. Ivan M. in se zanimal za poimenski razpored dvojic. Ko mu naštevam pare, me takoj prekine pri paru, ki je odšel na plinsko postajo in ta je bila izven ograje TGA.

»Kako neki si dal ta dva skupaj..., saj vendar več ...!

»Ne da bi zato vedel..., pa saj sta oba tudi politična funkcionarja in menda tudi v ZK..., pa celo sama sta se javila za to oddaljeno točko«, sem še dodal zaskrbljenemu poveljniku.

» Vzela bova avto in greva za njima«, me je prekinil poveljnik, kot da bi hotel preslišati moje besede o njunih funkcijah v DPO.

Iščeva, kličeva, svetima v sneg, če bi bile sledi, pa ni duha ne sluha o kakšni straži nad plinsko postajo, kjer bi morala biti.

» Pa kaj sem ti rekel, da ta dva ne bi smel poslati skupaj«, je spet začel Ivan, ko sva se z avtom vračala nazaj v tovarno.

Zjutraj pa sta se iskana tovariša vrnila vsa blatna in »utrujena« prav zadnja.

» Ta pištola je zanič, metek ne gre iz cevi«, je takoj začel eden izmed njiju, drugi vpoklicanec te dvojice pa je bil čisto tiho. Po odložitvi pištol in orožnih listov na mizo pa sta jo oba takoj popihala iz pisarne gasilcev, kjer je NZ gostila. Po ugotovitvi, da je res pištola polna, še ugotovim, da mi manjka za to pištolo tudi orožni list. Takoj stečem za tovarišem in ga na kapiji povprašam o manjkajočem orožnem listu. Vsaj trikrat je obrnil vse žepe in prazno denarnico, a orožnega lista nisva našla.

Kmalu zatem pa je spet prišel v TGA poveljnik NZ, ki je drugače delal kot šef plačilnega oddelka in sem mu o tem še dodatno poročal.

» Veš, da sem vedel, da bosta ta dva nekaj ušpičila! V katero gostilno sta se le zavlekla in tam verjetno ne vem kaj vse počela z orožjem? Kako naj sedaj razveljavim orožni list in kaj bodo rekli na Ptuju«, je zjutraj mrmraje nadaljeval poveljnik NZ za TGA.

» Kaj orožni list, samo da so vse glave cele«, sem skušal razvedriti obraz danes že pokojnega Ivana.

09 ZASLIŠANJE ALI POGOVOR

Kdor zvečer rad hitro leže v posteljo, da bi čim prej »pozabil« na svoje fizično telo, mu rečejo, da hodi s kurami spat. Kdor pa pozno v noč ure bdi in se ukvarja z »materializmom«, ali pa tudi le duhovno dela, pa pravijo, da je nočni ptič.

Tudi sam sem neke vrste nočni ptič, da ob čuječnosti in delu potihoma poslušam radio. Ne vlečejo me toliko viže, ampak bolj govorni sestavki. Zlasti so bile nekoč zanimive primerjave političnih komentatorjev oziroma »šinfanj« o isti temi oziroma svetovnem dogodku, ki sta ga posrderovala radio Glas Amerike in pa radio Moskva. Danes, ko ni več tako ostrih radijskih prerekanj, je za »nočne ptice« kar se tiče ugotavljanja o »resnični resnici«, noč postala že malce dolgočasna in nezanimiva. Pa saj niti ne vem, če še to »radijsko šinfanje« sploh obstaja? Torej bolj tedaj, kot verjetno danes, so se preko teh radiev v eter spuščale tudi razna nagradna vprašanja, kot so o spoznavanju njihovih dežel in boljšem načinu življenja pri njih. Na ta način me je neko noč pritegnil radio Moskva, saj sem vedel odgovore njihovega kviza o SZ. Še ne dolgo nazaj sem se namreč vrnil z avtomobilskega potovanja po teh krajih in sem se še sveže spominjal - recimo trolejbusov z brhkimi Ukrajinkami na šoferskih sedežih, ki sem jih prehiteval na sto kilometrskem gorskem prelazu preko polotoka Krima oziroma od Simferopola do Jalte.

Čeravno je bila pri nas v primerjavi s prejšnjimi svinčenimi časi že dokajšnja liberalizacija, ali pa smo si vsaj mislili tako, so se še vendar na tajno odpirala pisma, ki so bila namenjena v inozemstvo. Tudi iz tega razloga menda tudi nisem dobil obljubljenе nagrade iz Moskve za pravilni odgovor? Državna varnost Jugoslavije je namreč odprla in zadržala mojo poslano pismo na Radio Moskva, v katerega sem tudi priložil kratke popotne vtise iz karavane prijateljstva, kot se je uradno imenoval že opisani avtomobilski izlet sredi sedemdeseti let v SSSR.

Zgodilo se mi je prvič in upajmo, da zadnjič. V mislih imam namreč državno zaslišanje oziroma opisovanje mojih popotnih vtisov iz SZ, za katere so pokazali interes organi državne varnosti, saj sem jim moral kmalu po vrnitvi podrobno opisati vsa doživetja in početja kar med službenim časom v TGA.

Telefonski klic v livarno, da se naj takoj javim na kapiji me po predstavitvi sogovornikov ni spravil iz tira. Enega od njiju sem namreč takoj spoznal kot sošolca in seveda prijatelja. V izpraznjeni gasilski pisarni sem se v sproščenem pogovoru o potovanju največ zadržal ob dogodivščinah, ki so se zvrstile v teh štirinajstih dnevih potovanja po SSSR. Največ časa sem se zadržal ob mojem »cimru«, s katerim sva si kot tudi popotnemu samcu, največkrat delila prenočišče v dvoposteljni sobi. Prav on je menda tudi bil med krivci, da je do tega zaslišanja oziroma pogovora med SDV in menoj prišlo, saj je »cimer«, kot sem pozneje dojel, bil tudi sodelavec te iste službe. Tudi on je moral namreč svojim šefom napisati poročilo in navesti, s kom se je družil in kam je šlo toliko državnega denarja. Prav zaradi tega, da mi je dejansko kot cimer povsod velikodušno plačeval, so mi ostajale moje skromne devize, da sem še lahko v SZ kaj kupil zase in za ženo. Zanimivo pa je bilo tudi to, ker sem sprva mislil, da je ta človek sodelavec kake tuje - zahodne obveščevalne službe, saj je imel toliko vsemogočega denarja in je tekoče govoril toliko jezikov. Ruskega pa »ni vedel«, tako da sem moral sam spregovoriti, če je bilo kje potrebno.

Ja - moj cimer je bil svoje vrste »tič«, kot se pač spodobi tajnim državnim agentom. Izpušna cev na njegovem Ford Consul se mu je znala odtrgati ravno v strnjeni vasi, kjer se po navodilih ruskih vodičev nismo smeli zaustavljati, tako da je bil »prisiljen« prositi za žico in klešče pri bližnjem kolhozniku, kjer pa še je v notranjosti hiše viselo vse polno pravoslavnih ikon. V svojo poročilo je lahko tudi zapisal, da še niso imeli niti osebnih izkaznic, da morajo za »potni list« zaprositi tudi, če nameravajo k sorodnikom v drugi okraj oziroma (oblast) in še precej podobnih cvetk realsocializma.

Ob tem, pa tudi po pogovoru z državno varnostjo, sem vendarle razmišljal o varianti, ali morda res nisem bil zaslišan zaradi tega sopotnika oziroma mojega »cimra«, ki jo je marsikatero tam ušpičil in potrošil veliko državnega denarja tudi zame, saj sem

bil z njim takorekoč v stalni napetosti. Tudi na osebno potrebo v Jalti in Zaporožju več nisem »mogel« sam, da ne bi v stranišču čakal kak Rus za mano! Najbolj pa mi je bilo »nerodno«, ko se je »cimer« v vili Livadnija na Krimu, usedel prav na tisti prestol ob okrogli mizi, na katerem je med Jaltsko konferenco sedel Stalin. Ob tej gesti mu je kustosinja muzeja prav naglas nekaj krepkih izluščila, on pa ji je dal samo na znanje, da razume le francoski jezik, ki ga ona ni razumela.

Sošolcu in prijatelju pa se ob tej priliki vsekakor moram zahvaliti, da se je to zaslišanje sprevrglo v sproščen pogovor in vedro razlago iz nekaj manj kot 8.000 km dolgega avtomobilskega popotovanja po SZ v času, ko še je to bilo skoraj nemogoče.

To je vendar tudi še en dokaz več, da se v sorazmerno kratkem življenju ukvarjamo le samo z začasnimi problemi, kar zgodovina tudi dejansko je!

X. PREDOČENJA

01 VIDENJA IN DOŽIVETJA

»Kdo je spet na garderobno omaro ..., v stranišču ..., v hodniku ... s črnim flomasterjem narisal kljukasti križ«; smo se spraševali, ko so prišli miličniki fotografirat ta sedem centimetrov velik osovraženi grafit.

» To je Dahao«; je nekdo s kredo fonetično napisal na tokovodniku v elektrolizi -B!

» Kdo je spet ukradel žarnico v stranišču in vodovodno pipo v umivalnici?«

» Kdo je stresel vročo žlindro na novi asfalt?«

» Kdo se je zaletel z elektrovozičkom v vrata?«

Taka in podobna vprašanja so se več ali manj vrstila skozi vso mojo delovno dobo v livarni oziroma v TGA. Po končanih večjih praznikih, kot je bilo Novo leto, Prvi maj, Velika noč, Dan republike, pa smo se morali ubadati tudi s temi vprašanji:

»Kdo je streljal z mešanico acetilena in kisika v plastičnih vrečah in s tem razbil 120 kvadratnih metrov okenskih površin na transformatorski postaji livarne in elektrolize B?«

Ob posebnih priložnostih, ko so kdaj pa kdaj tudi v livarni zavladale pustne ali novoletne norčije, pa smo se ubadali tudi s temi početji:

»Kdo je vrgel petardo na hodnik pred pisarne, kdo je prišvercal pornografijo iz Trsta, kdo je obesil poginulo miš na kljuko pisarne in kdo je ...?«

Tudi bunde iz ovčjega krzna, s katerimi smo bili oboroženi proti zimskemu mrazu in prepihom, so rade izginjale iz tovarne, saj si jo je bilo mogoče obleči pod plašč in z njo oditi skozi kapijo domov. Po nekaj takšnih izginotjih pa je milica pri mojem delavcu na domu, ki je prijavil krajo lastne bunde, našla prav to z žigom TGA.

Upal bi si tudi trditi, da so bila obdobja, ko sem se v službi več pečal z naštetimi hudodelniškimi in hudomušnimi početji, kot pa s težavami v proizvodnji. Mislim pa, da je danes s tovrstnim kriminalom v podjetjih lažje priti do konca, saj ni več samoupravnih disciplinskih komisij, ki so po navadi delale po znani resnici, da vrana vrani oči ne izkoplje. Tudi strah pred izgubo službe je v sedanjem kapitalizmu večji, kot je bil kdaj koli prej v bivšem samoupravnem socializmu.

* * *

Vozila na pogon z akumulatorji v notranjem transportu so v tistem času, ko se je še malokdo vozil z avtomobilom, delovala kot magnet. To so bile vožnje »skozi zaprta vrata« in »trda srečanja s pregradami«, ki so bila ponavadi dragi komandni pulti in nato še dražji zastoji v proizvodnji. Znalo pa se je zgoditi tudi to, čeravno je bilo krivca zaradi delavske solidarnosti vedno težko najti, da se je nesrečnik karambola zalotil sam, ko smo ga morali spraviti v bolnico.

* * *

Spoštljivost do sočloveka, do narave in tudi do vsake pridobitve človeških rok je pridobljena vrlina in odraz etike. Tudi če ugotavljamo pri nekom prijaznost, moramo biti previdni, če ne gre samo za videz, ki ga nekateri znajo prav mojstrsko izražati. Spoštljivost iz strahu, ki mu rečemo tudi rešpekt, pa je hlinjena oblika vedenja do šefa. Spominjam se mojih prvih let službe v TGA, ko so še veljala bolj trda načela komunizma, da ne rečem - še kapitalistični rešpekt. Takrat, ko še praktično ni bilo samoupravljanja in so še delavci spoštljivo pozdravljali svoje šefe in se še celo pretirano klanjali ter ob srečanjih privzdigovali svoja pokrivala. In če spomin na to temo pomaknem v razcvetelo samoupravljanje, pa ne morem mimo tudi takšnega komičnega prizora:

»Tovariš..., tovariš..., izmenovodja me ne trpi, tovariš, ... pisal mi je »plavega«, tovariš...«, se je med malico, ne da bi vsaj potrkal, znašel sredi pisarne moj predelavec iz livarne. Ker je bil član ZK, je računal, da je nekaj več kot so ti, ki to niso bili. To smo čutili tudi mi, ko smo se ob obloženi mizi mastili z ostanki kolin, ki jih je prinesla administratorka. K malici je bil povabljen tudi šef naše OE - stari gospod Rudi M., ki je bil pred in med vojno zaposlen na direkciji železnic na Dunaju in kot tak torej vajeen spoštljivejšega in olikanejšega pristopa do predstojnika, kot pa ga je sedaj uprizarjal samoupravni vsiljivec. Nekaj časa smo vsiljivca z bolj ali manj polnimi usti gledali in poslušali ter mu tudi dali vedeti, da je čas malice, pa ga to ni odvrnilo.

» Zdaj pa te imam dovolj«, je z mrkim obrazom vstal izza mize g. Rudi in se z rezkim glasom obrnil k vsiljivcu, ki še je vedno stal sredi pisarne s kapo na glavi.

»Prvič, nisi potrkal, drugič nisi snel iz glave pokrivala, tretjič veš, da je čas malice, četrtič tožiš sodelavce, petič...«, ni hotelo zmanjkati g. Rudiju naštevanih grehov, ki jih je nevedč bontona oziroma olike zakrivil vsiljivec in tožnik.

»Prisluhnili ti bomo, ko boš vse to vzel na znanje in se naučil reda, sedaj pa se vrni na delo in delaj«, je zaključil svojo

minuto šef, ki mu ni več mnogo manjkalo do penzije in ko je že tudi nam postalo nerodno.

Ali pa drug primer iz livarne:

V stilu pesmice »Kaj mi pa morejo..., kaj mi pa morejo...,« si je med ležanjem na natlačeni polivinilasti vreči s stekleno volno potihoma pel drugi samoupravljaec, ko sem ga vprašal, zakaj ne dela. Tudi prisotnost generalnega direktorja ob tem »horizontalnem« počitku ga ni dvignila iz mehkega ležišča ob livni peči. Prizor je bil živ dokaz, na kakšen nivo spoštovanja so v globokem samoupravljanju padli celo direktorji velike tovarne. Ni bilo več »rešpekta« oziroma »šmirglanja« do nikogar več!

* * *

Tudi alkoholizem in z njim vred tegobe so bile še zlasti v cvetu samoupravljanja stalnice problemov. Prav zaradi njega sem v livarni nekoč postal osovražen, ko sem ob neki protialkoholni akciji pregledoval prineseno prtljago nočne izmene in pri tem začasno (do konca izmene) zadržal nekaj steklenic žlahtne kapljice. Čez kakšen teden pa se mi je ta ista izmena oddolžila in me celo disciplinsko prijavila, češ da sem na mojo dežurno soboto, ko so tudi oni delali, na delo zamudil ter si nisem napisal nič manj ur. Do disciplinske obravnave ni prišlo, saj se je moj direktor TOZD zame zavzel oziroma verjel meni, ne pa revanšističnemu konstrukt, ker jim nisem dovolil pitja alkohola med delom.

Ko sem že pri alkoholizmu na delovnem mestu in nasploh, pa še ena zgodba. Od proizvodnih partnerjev sem ob priliki dobil steklenico wiskija, da bi z obljubljenim zlitino pohitel. Steklenico sem skril v omaro za fascikle, tako da sem tudi sam nanjo pozabil. Ob neki drugi priliki, ko sem hotel sam počastiti svoje goste, pa sem se spomnil nanjo. Kozarci pa bi ostali prazni, če si ne bi pijače sposodil iz sosednje pisarne. Po tuhtanju, zakaj se je skrita steklenica izpraznila, pa mi je postalo razumljivo šele takrat, ko je

morala naša snažilka, ki je po večerih čistila pisarne, v prerani grob zaradi obolelih jeter.

* * *

Med male kraje in dogodivčine štejem tudi to, da po več mesecih nisem vedel za mojo službeno kolo. Zaradi tega sem rajši hodil po tovarni peš, ali pa sem si v nujnosti tudi sam kje kakšnega »sposodil«. Kak mesec pred življenjskim dogodkom, ki mu rečemo iti v penzijo, pa mi je vendar dalo misliti tudi o kolesu, za katerega sem že mislil, da bom moral kakšnega privleči iz odpada. Zadnji trenutek pa me je rešil skladiščnik, ki je imel očitno dober nos.

Za logaritmično računalno - rechenšiber, ki je današnji generaciji skoraj nepoznana zadeva, a si v bližnji preteklosti v livarni ni sem mogel zamisliti dneva brez njega, pa sem vedel, da ga imam založenega čisto zadaj v predalu mize. Tudi nekoliko mlajši robotron, kot smo tudi v začetku znali reči prvim kalkulatorjem, je prav tako počakal na trenutek razdolžitve.

Sicer pa je v vseh, preživelih in še obstoječih sistemih, kar se tiče kraj, približno enako, namreč da se lovijo samo mali tatovi, ki si kdaj pa kdaj stlačijo v žep kakšen že zavrženi zarjaveli vijak, ki ga niti ni moč drugje dobiti. Pod velike tatove pa prištevam te, ki kradejo oziroma imajo možnost to delati s podpisi raznih nalogov, naročilnic in računov. Ti veliki tatovi pa morajo, če hočejo še naprej uspevati, za vsak slučaj imeti tudi denar. Ali je ta umazan ali že čist, ni pomembno, samo da se z njim v slučaju nujnosti nečednosti podkupijo! Denar je pač sveta vladar, pa če gre za socializem ali za kapitalizem!

* * *

Zdaj pa še o »dragem necepljenju« v TGA!

Danes je predzimsko cepljenje proti gripi že utečena zadeva, leta 1970 ali še kakšno leto prej, ko se je tudi pri nas pojavila ta »moda«, pa ni bilo tako. Sprva se je ta novost pred sem prakticirala po delovnih kolektivih, kjer je bilo tudi lažje oceniti če ima kakšen učinek. Mogoče se kdo od starejših še »posebej« spominja prvega cepljenja proti gripi, ki je bilo takrat v TGA obvezno. To preventivno zdravstveno uslugo so kolektivi plačali mimo zdravstvenega zavarovanja, kot se menda plačuje tudi danes, saj so upali, da se bodo izostanki iz dela, ki so tudi bili v njihovo breme, znatno zmanjšali. Po opravljenem cepljenju pri nas pa se je pokazalo, da se dobršen odstotek delavcev cepljenja ni udeležil. Ta samovolja oziroma nedisciplina zaposlenih pa je pobudnika te preventivne akcije - direktorja Grunfelda tako razjezila, da je na domiselni način sklenil »abstinente cepljenja« kaznovati. Ti namreč niso smeli dobiti dobička, ki smo si ga takrat delili ob bližnjem letnem zaključku poslovanja. Njegova utemeljitev za takšno kazen je bila v tem, da je bilo cepivo za vse zaposlene nabavljeno, plačano in da so kršitelji ignorirali sklep Delavskega sveta o tem obveznem cepljenju.

Še dolgo smo se o tem cepljenju v TGA pogovarjali in šalili na njegov račun. Vrstile so se pritožbe prizadetih in v njih so se sklicevali na vse mogoče. Vmes se je slišala tudi kakšna sočna kletvica o »gospodarju lastnega telesa«. Najbolj za »rep privlečene« pa so bile pritožbe o strašnem strahu pred iglo. Pomagale pa so menda samo tiste, ki so bile tudi podprte z zdravniškim spričevalom specialista, tako da je še oškodovanec oziroma abstinente cepljenja proti gripi naknadno dobil »trinajsto plačo«.

* * *

Da bi bila moja »videnja« v kolektivu, kjer sem si zaslužil penzijo še bolj pisana in da bi bil viden moralni prikaz mnogih zablod, ne smem mimo zdrahe s telefoni, ki smo jo nekateri doživel

kmalu po upokojitvi. Telefon mi je TGA napeljala na dom že v sedemdesetih letih zato, da ne bi bilo treba delavcem iz livarne hoditi pome, ko se je v obratu kaj posebnega zgodilo ali pa če je izmenovodja ponoči ali ob praznikih potreboval kak nasvet. Od tedaj me je tovarniški telefon vznemirjal podnevi in ponoči, saj klici iz livarne nikoli niso bili razveseljive narave. Noč, mraz, sneg ni bila ovira, da ne bi sedel v avto in že spotoma v Kidričevo razmišljal, kaj bi bilo najbolje storiti v danem trenutku. Za plačilo teh ur in bencina nisem nikoli postavljajl zahtev. Po dveh letih upokojitve l.1995 pa sem dobil iz Taluma zahtev ek pred tožbo (ne samo jaz) za povračilo stroškov napeljave telefona na domu pred dvajsetimi leti. Bilo je smešno in obenem pretresljivo. Videti je bilo tako, kot da bi se prijatelj, ki me je pred dvajsetimi leti povabil na pomoč pri gradnji hiše, sedaj ko so ga začeli moriti dolгови, spomnil name, češ da mu plačam malico, ki sem jo zaužil takrat pri njem na udarniškem. Smešna zadeva se je nato sama po sebi poglobila, saj se je menda spoznala moralna in tudi pravna praznina tega zahtevka. Napeljava telefona je namreč bila že zdavnaj amortizirana, sicer pa niti nisem bil naročnik te storitve.

* * *

Pa še ena cvetka iz obdobja TOZD in samoupravnih sporazumov ter pravilnikov:

»Nisi ti Prašiček«, je otipajoče vprašal šef ob pogledu na malce še znani obraz, ki ga je asociral na preživeto problematičnost elektrolizerja Prašička.

»Sem bil, zdaj pa sem Hvalec«, je odvrnil na novo sprejeti elektrolizer, a že s starimi razvadami prežet delavec. Šef se je tako še enkrat prepričal, da ga spomin ne vara oziroma, da je v elektrolizo spet dobil prav tistega »tiča«, ki mu je pred leti že uničil toliko živcev in se ga je po velikih mukah komajda rešil. Pod drugim imenom, namreč ženinim priimkom, je spet prilezel v TGA, čeravno je statut govoril, da tisti, ki so bili kdaj odpuščeni,

več ne morejo priti nazaj. Ali je šlo za lapsus kadrovske službe, ali pa so mu »samoupravní prijatelji« v kadrovski komisiji pomagali, je menda še danes odprto vprašanje.

02 VSI DIREKTORJI

»Sam svoj direktor«, se lepo sliši. Če pa sta dva, pa že eden mora biti »drugje«, saj tudi po fizikalni zakonitosti dva ne moreta biti na istem mestu. Torej je tudi organiziranost naravna zakonitost,

*Najvišji obisk v TGA - jesen 1958 med elektrolizo A in livarno
(od leve: Leskovšek, Tito, Grünfeld).*

ki jo zasledimo pri vseh živih bitjih. Potrditev temu je rojenje čebelje družine. Čim se v čebelji družini pojavi še ena matica, organizacija družine razpade oziroma jo privrženci starega »direktorja« z njim vred zapustijo. Enako je v delovni organizaciji

in sploh pri vsakem delu, ki ga človek opravlja. Na vrhu organizacijske piramide mora biti organizator, ki mu tudi lahko rečemo direktor. Potemtakem v prenesenem pomenu tudi ni možno biti brez razredne družbe, kot je napovedoval komunistični manifest.

Sedaj pa se obrnimo k naslovu in pogledjmo, kako so se direktorji »rojevali« in »izginevali« v Tovarni aluminija Strnišče in pozneje Kidričevo oziroma do današnjega Taluma. Kot je že bilo rečeno, je bil prvi človek Strnišča, ki so ga domačini poznali in tudi demokratično izvolili, nekdanji solastnik gradu in pripadajočega posestva, gospod Bonča. To je bilo vmesno povojno razdobje od maja do novembra 1945 oziroma do izida državnega referenduma, ko so še »nepotrjeni« oblastniki, vsaj pred svetovno javnostjo morali prisluhniti glasu ljudstva in biti tolerantni do demokracije, ki je tudi v Strnišču izvolila kot svojega delegata gospoda in ne tovariša. Že mesec dni po znanih rezultatih državnega referenduma pa se je tudi v Strnišču marsikaj spremenilo. Oblastniki so postali prišleki, nemška gradbena zapuščina pa je dobila naziv Tovarna aluminija Strnišče in demokratično izbranega upravnika je zamenjal nastavljeni tovariš.

Človeka s »plavo krvjo« je torej nova oblast »morala« kmalu izločiti in tudi izbrisati iz evidence upravnikov oziroma direktorjev v Strnišču in poznejšem Kidričevem. Tako v zapisih najdemo kot prvega v. d. direktorja inženirja Staneta Tonejca (24.9.1945 - 1.5.1947). Naslednji direktor je bil član ekipe, ki je že v Ljubljani zbiral dokumentacijo in dopolnjevala projekte za nadaljnjo gradnjo tovarne, tov. Rudolf Lučovnik, ki pa na tem mestu ni dočakal enega leta. Za dve leti in šest mesecev mu je sledil tov. Viktor Stopar. Samo šest mesecev in devetindvajset dni pa so politiki dodelili direktorovanje tov. Bogomiru Solaru. Naslednji direktor, zdaj že v TGA Kidričevo, pa je bil tov. Stane Bizjak, ki je sedel na tem stolčku pet let in devet mesecev - do 31. junija 1956, ko ga je zamenjal inženir Franjo Grünfeld, ki je bil s tovarno aluminija

povezan že od samega povojnega začetka. Grünfeld je tudi bil direktor z najdaljšim stažem pod firmo TGA in prvi, ki ga je na tem mestu doletela smrt. Direktoroval je štirinajst let in enajst mesecev in bil tudi moj prvi direktor. Ekonomist Milan Krajnik, ki ga je nasledil z dvema mandatoma po štiri leta, pa je že moral okusiti vse tegobe in sladkosti samoupravljanja. Z oktobrom 1980 ga je nasledil inženir Franjo Gnilšek, ki pa v globokem samoupravljanju ni vzdržal celotnega mandata, saj so se mu samoupravljavci že začeli vzpenjati preko »generalnega sedeža« v TGA. Septembra 1983 ga je zato »moral« zamenjati prisilni poslovodni organ politik in že obenem direktor Perutnine na Ptuju tov. Alojz Gojčič, ki je bil tudi član CK ZKS.

Bil je to tudi prvi tak škandal samoupravljanja in pravi

Najvišji obisk v Talumu, pomlad 1993, na ozelenitvi rdečega blata v Kidričevem.

posmeh socialističnemu Kidričevu. Po mnenju takratnega občinskega komiteja ZKS in menda tudi CK ZKS v Ljubljani je bila

krivda v tem, da je v 2.200 članskem kolektivu bilo premalo komunistov - samo 180, v TOZD Proizvodnja aluminija, kjer je »iskrica preskočila«, pa je od 500 zaposlenih bilo samo 26 članov ZK.

Ko so se zadeve pod prisilno upravo čez kako leto nekako umirile, pa je krmilo TGA prevzel domači človek - mlad ekonomist Danilo Toplek, ki je na tem stolčku preživel tudi osamosvojitve Slovenije in z njo vred transformacijo iz samoupravnega socializma v tržni kapitalizem. Na tem vodilnem mestu tovarne aluminija je še danes, kar v seštevku direktorovanja v prejšnji državi in samostojni Sloveniji predstavlja najdaljši staž - čez šestnajst let.

Dobro leto po prevratu 1. 1991 se je tudi menjalo ime firme in njen zaščitni znak. Na novo nastali Talum z obilico »vzporednih vodov - hčera« pa je nato v tržni ekonomiji, kakršno so si zamislili novi kapitalistični oblastniki, predvsem pa zaradi predrage elektrike, začel lesti v rdeče številke. Kot začasna rešitev tega problema, ki se je uredila 15.1.1998 s tem, da je Talum prešel v 80 odstotno last še vedno državnega elektrogospodarstva - Eles, torej v večinsko last dobavitelja »predrage« elektrike. Tako se je družba Talum z omejeno odgovornostjo (d.o.o.) preimenovala v delniško družbo (d.d.), njen bivši in obenem prvi direktor d.o.o. mag. oec. Danilo Toplek pa se je preimenoval v predsednika uprave Talum d.d.

Direktorski stolčki v TGA so bili torej že od samega začetka povezani s trenutnimi političnimi vetrovi in slepomišenji. Kako drugače pa si naj razlagam v tako kratkem obdobju vse te menjave direktorjev, kar še zlasti velja za obdobje informbiroja. Za odstavljenega direktorja tov. Staneta Bizjaka, ki je bil direktor pred mojim prihodom v TGA, pa sem slišal vsaj tri zgodbe, zakaj je bil odstavljen. Po eni bi naj bil v času »komunistične skromnosti« prerazkošen, ker je zgradil prevelik parkirni prostor pred upravno zgradbo (červano smo ga pozneje še nekajkrat razširjali). Po drugi zgodbi pa se je to zgodilo zaradi krivde, da ni pravočasno potrošil inozemskega kredita, ki je bil dodeljen TGA. Po tretji pa bi naj

delavcem obljubil in tudi »prehitro« izplačal trinajsto plačo. Po mojem ni toliko pomembno, katera od teh zgodb bi naj držala, bolj zanimivo pa je, da je vsaka povezana z zloglasnim tovarišem Tramšekom, ki je v jeseni l. 1952 prevzel mesto sekretarja OK KPS (Okrajnega komiteja komunistične partije Slovenije) Ptuj.

» Danes si, jutri več nisi«, je iz njegovih ust baje bil večkrat izrečen stavek, katerega realizacija se je pokazala tudi pri tov. Bizjaku. V stilu vladanja Ivana Groznega je v razcvetu komunizma tovariš Tramšek delal »red« tudi v Ljutomeru, Mariboru, Šentjurju, pa še v kakšnem okraju, kjer je pač takrat kaj »zaškripalo«.

Po »cestni aferi«, ki se je v Sloveniji zgodila leta 1969 (zaradi katere smo lahko le zgradili polovično sloveniko Hoče - Arja vas) in po zlomu vlade Kavčiča, si je ZKS zadala nalogo »prevetriti« tudi »duh« ostalih slovenskih gospodarstvenikov. Pod drobnogled je tako prišel tudi naš direktor Franjo Grünfeld, ki je imel edino napako, da še ni bil v ZK. Discipliniranje je bilo v tem smislu, da je moral postati član ZK. Kmalu po tem, ko je oblastnikom izpolnil voljo, pa je umrl.

V tej temi so kronološko omenjeni direktorji TGA in nato Taluma, torej tako imenovani generalni. Z uvedbo TOZD, pa se je ta naziv oziroma številčnost teh nazivov tudi v TGA znatno pomnožila. Vsak novi direktor je nato dobil osebno tajnico in še tajnico samoupravljanja, kurirja in še koga, da omenim samo vrhove. Skratka birokracija je rojevala novo birokracijo, gospodarstvo pa je vse bolj začelo stagnirati.

03 OBDOBJE NAJBOLJŠIH PLAČ

Prvi tarifni pravilnik za plače je bil v Tovarni aluminija Strnišče izdelan leta 1948, ko se je ta še gradila. Nekvalificirani

delavci so zaslužili 9 dinarjev na uro, kar je mesečno prišlo okrog 1.600 dinarjev. Štirinajst na uro ali mesečno okrog 2.500 dinarjev pa so dobili kvalificirani delavci. Vsi ostali pa so bili državni uslužbenci z mesečno plačo 3.200 din. Pri razmerju najnižje in najvišje plače 1:3 je potem tako direktor tovarne mesečno zaslužil 4.800 dinarjev. Leta 1949 pa so se prvič pojavili otroški dodatki, ki so znašali 600 dinarjev za vsakega otroka, kar dejansko proti minimalni plači ni bilo malo.

"Znani trije: Franček, Stane in Franjo so si tudi v prostem času imeli kaj povedati".

Ko sem po končani šoli l. 1957 tudi sam prišel v to sredino, je plačilno razmerje že bilo drugačno, saj je novi tarifni pravilnik že zajel dejavnost nove tovarne. Tudi vpliv samoupravljanja, ki se je v TGA uvedlo že 8.maja 1950, se je že odražal na pravilnik o plačah. Kot metalurški tehnik sem imel uslužbensko plačo 14.000 din, po vrnitvi iz JNA pa z isto odločbo že okrog 19.000 din. Razmerje med direktorjem in snažilko, pa so pripovedovali, je bilo takrat že 1: 4. Če pa še stopimo za desetletni korak naprej - v drugo polovico

šestdesetih let, pa je to razmerje že bilo 1:6 in se je zagovarjala teza, da je direktor le ena zasedba delovnega mesta, snažilka pa je več.

Sicer pa se v TGA takrat nismo smeli pritoževati glede plač, zlasti pa ne, ko so bile porodne težave prebredene in se je začela kazati v podjetju progresivna rast proizvodnje in z njo rast dohodka ter plač. Ob kvartalnih obračunih se je začel ugotavljati dobiček, ki smo si ga sproti delili in je sčasoma že prerasel v nekakšno zakonitost. V Kidričevem so se začeli pojavljati novi avtomobili, v okoliških vaseh pa so začele rasti hiše. Tudi sam sem avtomobil, ki sem si ga kupil leta 1960 s skepso, lažje odplačal, kot sem si ob nakupu zamišljal. Progresija dobrih plač in s tem blaginja se je nadaljevala skozi vsa šestdeseta leta, nato pa so se še v sedemdesetih letih pridružili vsemogoči potrošniški krediti. V naslednjem desetletju pa se je k tem ugodnostnim pridružila še rastoča inflacija, ki za najete kredite ni upoštevala revalorizacije.

K takratnim dobrim rezultatom v TGA, kot sem jih že omenjal, je znatno pripomogla tudi livarna z vedno bolj donosnim programom. Pohvalim pa se sedaj tudi lahko, da smo v livarni nekaj skrivnih zalog iz obdobja »debelih krav« še tudi uspeli skriti za slabše čase. To je bila tako imenovana nedokončana proizvodnja livarne - »elastika«, ki nam je omogočala skrivanje aluminija. Še kako nam je ta črni fond (cca 2.000 ton) aluminija prišel prav v času dogotovitve MPPAL v letu 1987, prav tedaj, ko je zmanjkalo denarja za prekritje streh in fasad z aluminijem na novih objektih.

Nekega proizvodnega sestanka vodij oddelkov in obratovodij ob koncu šestdesetih let sem se kot prvič pri direktorju Grünfeldu udeležil tudi sam, ko sem menda nadomeščal šefa. Ko smo pri tajnici že bili vsi poklicani zbrani, smo skupinsko posedli dolgo ovalno mizo v sosednji direktorjevi pisarni. Na svoj prostor je sedel tudi direktor in ko je nastopila tišina, je sledilo vprašanje, na katero ni bil nihče pripravljen:

»Kakšna je nova cena aluminija«, se je glasilo in izgledalo je, da se je očitno dobre volje vrnil iz Beograda. Ker nihče ni nič zinil, je Grünfeld nadaljeval sam.

»Kaj hočete, da vam organiziram seminar ali da vas pošljem na simpozij, da boste to izvedeli«. Tudi po tem direktorjevem dodatku si še nihče od prisotnih šefov ni upal nič pisniti. Vsi smo samo gledali v svoje beležke in si nekaj označevali. Zlasti so se ob tem počutili ošvrknjeni tisti šefi, ki so bili v ZK, kajti uporabljene besede o seminarju in simpoziju, so se namreč takrat množično uporabljale v samoupravljanju in jih je zato bilo moč razumeti kot parodijo nanje. Kar se pa tiče nove cene za aluminij, pa moram povedati, da je bil direktor v Beogradu uspešen. Moram pa tudi dodati, da mu je k doseženi višji ceni aluminija tudi že znatno pomagal KAT v izgradnji iz Titograda, ki si je tudi že »postiljal ležišče« za čase, ko bo že sam delal aluminij. Tudi v poznejših letih so novi proizvajalci aluminija na jugu države pomagali, da se je cena za aluminij pravočasno korigirala v »pravo smer«.

V tem obdobju prosperitete smo bili torej z aluminijem še edini v Jugoslaviji, pa tudi vodilni pri plačah. Še danes se med upokojenci TGA oziroma Taluma, ko nanese beseda o višini penzije, sliši termin »Grünfeldovo obdobje«. Kdor ga je namreč zanjel vsaj deset let, je gotovo s penzijo zadovoljen!

Direktorja Grünfelda so sicer iz Ljubljane glede previsokih plač brzdali, a ko jih je spomnil na prvi štrajk v samoupravni Jugoslaviji, ki se je zgodil prav zaradi plač v TGA že leta 1959, so rajši o tem nehali. Po višini plač so nam tedaj sledile Ruše, železarne in rudniki, torej težka industrija, kot smo rekli v socializmu. Res pa je tudi to, da se je še takrat ob začetkih samoupravljanja cenilo proizvodno delo, medtem ko se je to v poznejših letih, ko je v neki obliki samoupravljanje zajelo tudi tako imenovano negospodarstvo, do kraja razvrednotilo. Tudi kar se tiče plač, je torej pozneje prevzela primat nastajajoča birokracija. Podobno je še danes!

Po Grünfeldovi smrti leta 1971, torej še v času gospodarske konjunktore in priborjenega »plačnega primata«, pa so se v Kidričevem pojavili priskledniki, ki so iz vseh koncev kar drli v TGA. Do leta 1975 še je nekako vzdržala številka izpod 1.700 zaposlenih (Grünfeldov zadnji maksimum). Leta 1985, torej še pred zagonom novih kapacitet MPPAL, pa je ta številka že znašala 2.527 delavcev in da ne omenim v tej zvezi tudi padca produktivnosti. Mislim, da je ravno tu mejnik, ko se je v TGA nehala prosperiteta oziroma ko se je »voz« v Kidričevem začel pomikati v smer - nazaj.

Da bom temo o dobrih plačah in o plačilnih razmerjih zaključil, kot sem jo začel, pa ne smem spregledati današnjih ugibanj o plačnem razmerju, ki je po nekaterih informacijah celo 1:20 ali še več. Ti podatki so namreč v kapitalizmu tajnost. Pišem namreč o managerskih plačah, ki se delijo v zapečatenih ovojnicah tudi v Talumu. Pri tem pa dodajam, da je danes pri 100.000 tonah proizvodnje aluminija, številka zaposlenih z upoštevanjem spremljajočih podjetij Taluma podobna, kot je bila na začetku TGA, ko se je proizvodnja sukala okrog 25.000 ton.

04 VSI ŠTRAJKI V TGA

Stavkati sam proti sebi naj ne bi bilo mogoče, a vendar se je v samoupravnem socializmu tudi to dogajalo. Prav tako ni bil delavski sindikat delavski, temveč oblastni, kot je še danes ponekod v državnih podjetjih. Reakcija delavstva, pa tudi vodstva proti oblasti, ki jo v nadaljevanju opisujem, samo še potrjuje te teze. Zaradi tega »obrnjenega sveta« sem iz svojega »videnja« v TGA Kidričevo zabeležil tri primere štrajkov, ki se niso mogli docela skriti javnosti.

Do prve stavke v TGA, kakor menda nasploh v našem socializmu, je prišlo že l. 1959. Bila je to spontana stavka brez organizacije in brez predhodne vednosti kogarkoli. Tudi sam sem zanj izvedel, ko je že minila. Do nje je prišlo dan po objavi novega tarifnega pravilnika za plače, ki je prav tako, kot je še to danes »sršenje gnezdo« v vsaki organizaciji. Začelo se je ob malici pri vzdrževalcih, ki so tudi drugače bili bolj razgledani in bolj naostreni ljudje v TGA, pa narava dela pri njih ni bila tako tesno vezana na prisotnost pri stroju - napravi, kot je to bila tam, kjer je tekla procesna proizvodnja. Malice ta dan ni in ni hotelo biti konec! Splošna ocena teh delavcev je namreč bila, da so v osnutku novega pravilnika prenizko ocenjeni in so zahtevali takojšnjo tolmačenje te domneve. Prava smola pa je bila pri tem, da teh ljudi, ki bi naj novi pravilnik o plačah tolmačili, ta dan v TGA niso našli, kar je povzročilo še večjo razdraženost vzdrževalcev. Zaradi tega je skupina teh delavcev vzela stvar v svoje roke in od malice sama krenila po »granitni aveniji« proti upravni zgradbi, da se na vse skupaj potožijo samemu direktorju. Nekje na polovici poti pa so se srečali z direktorjem, ki jim je tudi že šel nasproti. Vroča debata o plačah se je nato še nekaj časa in ob vedno večji skupini nadaljevala kar tam na cesti. Čez kako uro pa so bili že vsi nazaj pri svojih delih. Vsa nesreča je bila dejansko v tem, da je bila ravno ta dan v Ptuj občinska plenarna konferenca ZK, tako da razdraženi štrajkaši v TGA res niso mogli najti za tolmačenje »pravih ljudi«.

Še več razburjanja in hudovanja pa je bilo naslednji dan. Še isti večer so namreč baje poročali nekateri vzhodni in zahodni radii (radio Graz že ob 11. uri) o delavskih nemirih v Jugoslaviji. Politična hajka, ki je temu sledila v TGA, je zajela predvsem člane ZK. Iskali so namreč dozdevne sodelavce tujih obveščevalnih služb, ki bi naj še to zadevo toplo odnesli čez mejo. UDBA (državna varnost), ki je že itak tajno v tovarni imela nastavljene svoje ljudi in celo pisarno, je po tem dogodku na skrivaj še montirala mikrofone pri vodilnih delavcih v TGA. Tudi člane ZK in nasploh aktiviste DPO (družbeno političnih organizacij) so še ostreje vzeli v precep

in nekateri so celo dobili partijske kazni. Kar pa se tiče štrajkašev, pa jih je bilo kakih ducat takoj suspediranih in od teh menda niso trije več smeli delati v TGA. Pri obravnavi in kaznovanju pa se je pojavila nerodna zadeva, saj je bilo namreč med nemirniki tudi nekaj spomeničarjev iz leta 1941 in borcev NOB.

Če se držim kronologije stavk v TGA, moram kot drugi štrajk obdelati tistega, ki je bil v sklopu dogodkov, ko se je v TGA leta 1983 postavila prisilna uprava. Vzrok te prekinitve dela, ki je zajela le dnevno izmeno oziroma skupino v elektrolizi - A, je bil v tem, da je direktor TOZD Proizvodnja inženir Marjan.G. zahteval, da študentje ob delu, ki jih je ta čas v njegovem TOZD bilo kar nekaj, pripadajoči študijski dopust izkoristijo še v tekočem študijskem letu, oziroma da ga ne izkoriščajo kampanjsko. Ta zahteva pa je pri prizadetih naletela na odpor in nezadovoljstvo, saj so ti poleg tega oporekali tudi novi direktorjev program dela njihovih skupin, ki so jim v večini bili tudi vodje. Dnevna izmena v elektrolizi - A se torej ni »mogla« sprijazniti z novim razporedom dela in je celo »prišlo« do odklonitve dela. Direktor TOZD Marjan G. pa je nato za neposlušne uvedel disciplinski postopek. »Štrajk« delavcev dnevne izmene, ki je nato sledil kot upor, je torej bil dejansko odgovor vodstvenih ljudi dnevne izmene zoper disciplinski predlog direktorja. Sodišče združenega dela je »verjelo« stavkajočim in vodilnega v TOZD okrivilo še drugih obtožb, kot o neopravičeni višji delitvi OD ter ga tudi odstranilo iz TGA.

Kmalu nato pa je po odredbi občinskega CK ZK bila v celotnem TGA uvedena (za eno leto) prisilna uprava oziroma, kot se je tej novi inštituciji našlo ime - družbeno varstvo. Komunisti v Ptujju in tudi širše so namreč ocenili, da je imelo vodstvo TOZD Proizvodnje negativni odnos do samoupravljanja.

Za še bolj klavrno podobo samoupravnega socializma in komunizma nasploh pa so nato priskrbeli še nekateri oklevetani in suspendirani vodilni delavci v tem TOZD s tem, da so vrnili

pohvale in priznanja ter embleme, ki so jih za vzorno delo in uspehe dobili od te iste oblastne strukture v preteklosti.

Tretji »štrajk« v TGA pa je bil po svoje spet nekaj posebnega. To je bila namreč stavka vodstva, marionetni sindikat

"Profesionalna organizacija tretjega štrajka v TGA".

(brez svojih delavcev) pa je le igral vlogo kulise. Povod in tudi vzrok sta bila to pot združena, saj se je namreč TGA tedaj začela prvič ukvarjati z rdečimi številkami.

Časopis Večer je dan kasneje, 22.11.1990, poročal pod naslovom » Opozorilna stavka v TGA proti vladi«. Navedel je tri vzroke in sicer:

- zaradi previsoke cene elektrike
- zaradi previsokih obresti na domače kredite
- zaradi prevrednotenja dinarja

Na zbornem mestu, ki je bilo pred sanitarnim poslopjem, sta vodstvo in sindikat pripravila program stavke. Tudi sam sem bil tam. Zbralo se nas je kakšnih dvesto delavcev iz skupnih služb in vodstev TOZD. Govornik je bil predsednik sindikata, pa še kdo iz skupnih služb. Bilo je tudi več transparentov, ki so jih izdelali v mizarski delavnici. Še najbolj je bil ta štrajk podoben kakšnemu samoupravnemu zboru delavcev na prostem, ki so bili takrat na višku mode. Prej kot je minila ura, je bilo vsega konec.

Ko že obravnavam stavke v TGA, pa moram povedati še eno resnico na to temo. V samoupravnem socializmu smo imeli dejansko ogromno število »štrajkov« oziroma prekinitev dela. V mislih imam vse planirane in neplanirane zbore delavcev, ki smo jih v letih samoupravljanja »morali speljati«. Tudi »premale« plače, »neokusne« malice in »nepravilni« razporedi dela so ničkolikokrat privedli do daljših ali krajših prekinitev dela - oziroma kot smo takrat rekli - zborom delavcev.

05 PROFESORJI SAMOUPRAVLJANJA

27. junija 1949 je Ljudska skupščina FLRJ brez kakšne debate sprejela zakon o upravljanju gospodarskih podjetij in združenj. Podjetja so bila s tem razglašena za družbeno lastnino, kar je bilo tudi alternativa sovjetskemu državnemu socializmu, ko se je v sporu z informbirojem, pri njih začel dvom o ideološki čistosti naših komunističnih voditeljev.

31. decembra 1949 pa je bilo v ta namen že uvedeno samoupravljanje v dalmatinski tovarni cementa v Solinu. Tudi Slovenci z ideologom samoupravljanja Kardeljem seveda nismo smeli zaostajati, saj se je že 7. januarja 1950 samoupravljanje

uvedlo v Savi Kranj. Socialistični gigant na Dravskem polju je v tej tekmi bil tudi hiter, saj se je že začelo 8. junija 1950.

Kmalu za tem pa se je sistem samouprave razširil iz gospodarske dejavnosti tudi na politično in upravno področje ter se

Samoupravni zbor delavcev v TGA.

tako izpopolnjeval v skladu z ustavnimi spremembami praktično do svojega konca v l. 1991.

Na vprašaje, kaj vse smo si na račun samoupravljanja privoščili, kar si niso mogli privoščiti niti na vzhodu niti na zahodu, je najlažje odgovoriti z besedo » marsikaj«. Če danes, 10 let po ukinitvi samoupravljanja, vprašamo preprostega delavca, ki je z samoupravljanjem rasel, kdaj je bilo boljše zanj, dobimo odgovor,

da je to bilo ravno v tem času. Tudi sam se moram pridružiti tem zagovornikom!

Samoupravni seminarji, simpoziji, ekskurzije, številne volitve in končno tudi zbori delavcev so prispevali za hvaljeno samoupravljanje. Če sem odkrit, moram tudi povedati, da sem tudi sam bil med udeleženci marsikaterega samoupravnega izleta ob zaključku mandata, čeravno nisem bil v nobenem samoupravnem organu. Na ta način sem kot livarnar sredi sedemdesetih in osemdesetih let z udeleženci CDS (centralni delavski svet) videl tudi Budimpešto in Dunaj, čeravno sem se pri tem izletu najbolj veselil ogleda madžarske aluminijske industrije v Ajki, pa se nam ta ogled zaradi etatičnega načina odločanja in gospodarjenja v Madžarski ni posrečil. Ob drugi taki priliki sem s CDS videl sorodno tovarno v avstrijskem Ranzhofnu pri Braunau. Po ogledu te tovarne nas je tamkajšnji sindikat pogostil v neki gostilni blizu rojstne hiše Hitlerja, za katero nam je povedal natak. Med maloštevilnimi radovedneži iz TGA sem si jo tudi sam ogledal bolj od daleč. V nadaljevanju tega izleta smo še videli koncentracijsko taborišče Dachau in pa zanimivosti bavarske prestolnice. Samoupravljalški ekskurziji sem se tudi pridružil takrat, ko smo šli z DS TOZD Aluminij v Beograd na Titov grob in nato še z gliserjem po Donavi do elektrarne Djerdap. Naslednji dan te ekskurzije pa smo se posvetili Valjaonici bakra i aluminija Sevojno. Pozabiti pa ne smem na podobno strokovno ekskurzijo z DPO organi v KAT Titograd, v TLM Šibenik in na koncu še v Aluminij Mostar.

* * *

»Narava živali v tropu je pač takšna, da vsaka hlata po čim večjem kosu mrhovine«. Mislim, da se ni ob uvedbi samoupravljanja dovolj proučila in upoštevala prav ta naravna zakonitost živih bitij, da je namreč življenje dejansko pohlepno. Za ponujeni prst se je kmalu zahtevala dlan in lastne substance, kar je še nekaj izviralo iz bivšega kapitalizma in iz ameriških povratnih in

nepovratnih kreditov, je po letih začelo že primanjkovati. Zaradi tega je začelo gospodarstvo Jugoslavije naglo pešati. Gospodarska rast je obstala in začele so se pojavljati prazne police, soda in liha števila ter boni za bencin, ponekod pa tudi že karte za olje in kruh. To se je dogajalo tudi zato, ker nismo imeli več kaj izvažati in zato tudi ne deviz. Še tako lojalni državljani - varčevalci deviz so se proti koncu le samo lahko obrisali pod nosom, bencina pa je kljub temu primanjkovalo.

* * *

Zdaj pa še dajem na vpogled paletu podatkov in kronologijo samoupravljanja v TGA, da bo moja trditev o megalomanskem in profesorskem samoupravljanju pri nas podkrepljena tudi s podatki:

- L. 1950 - 8. junij, dan ustanovitve samoupravljanja v TGA, ko se je izvolil 40 članski delavski svet (DS) in 5 članski upravni odbor (UO)
- L. 1954 - 20. novembra smo začeli s proizvodnjo in tudi sočasno povečali DS na 60 članov
- L. 1961 je bil izdelan nov statut tovarne, s katerim so se uvedle proizvodne enote (PE) in ekonomske enote (EE). PE so bile na nivoju obratov, na nivoju EE pa so bile tovarne glinice, aluminija in servisne enote ter uprava. Razumljivo je, da se je s to organizacijo število samoupravljalcev spet povečalo.
- L. 1963 se je ponovno izdelal statut glede na novo organiziranost v TGA. Izvoljen je bil 8 članski UO in direktor po položaju. Dodatno k CDS so uvedeni še sveti proizvajalcev po PE, ki so šteli od 20 do 40 članov glede na število zaposlenih
- L. 1969 je ponovno izpeljan državni poseg na ustavo, ki tudi povleče spremembe pri načinu imenovanja direktorjev in omejitve pri ponovnih izvolitvah ter imenovanjih
- L. 1971 se spet izdela nov statut organizacije glede na osvojeni delegatski sistem samoupravljanja. Zato se

ustanovijo odbori tako za poslovno politiko, samoupravne odnose in družbeni standard in odbor za splošni ljudski odpor

- L. 1974 1. junija je bil uveljavljen novi samoupravni sporazum o združitvi v OZD TGA (organizacija združenega dela). S tem so se v TGA ustanovili TOZD Glinica, TOZD Aluminij, TOZD Vzdrževanje, TOZD Promet in delovna skupnost skupnih služb (DSSS)
- L. 1982 začne obratovati nova livarna II. z obratom rondic in nato še čez dve leti obrat izparilcev. Zaradi tega se v TGA še ustanovi dodatni TOZD Predelava, v katerega se vključita tudi obe livarni.
- L. 1988 po končani modernizaciji primarnega aluminija (MPPAL) in zagona še tretje livarne pride do ukinitve TOZD Aluminij in spet pripojitve livarn v nov skupen TOZD Proizvodnja. Tako je najmlajši TOZD Predelava ostal brez livarn oziroma se je osredotočil samo na rondice in izparilce

To je tudi bil zadnji poseg v samoupravno organiziranost TGA v času 40 letnega samoupravljanja. S tranzicijo oziroma normalizacijo, ki se je začela s prevratom in osamosvojitvijo Slovenije l. 1991, pa se je organiziranost tovarne radikalno spremenila. V prostoru ukinjene proizvodnje glinice se je ustanovila firma Silkem, ki se je lotila proizvodnje zeolitov in vodnega stekla. Pod okriljem matičnega podjetja pa so se začeli pojavljati spet neke vrste »tozdi«, ki jim rečemo »bypass firme«, skozi katere se v liberalizmu, kakršnega imamo sedaj, lahko marsikaj »pretaka in zamegljuje«. Nekaj teh imen oziroma njihovih dejavnosti, ki so vznikla iz nekdanje TGA oziroma Taluma in ki so bila objavljena v decembrski številki l. 1999 glasila Aluminij iz Taluma, si jih tudi sam ne znam razložiti. (štev. v oklepajih so zaposleni)

- TALUM (949)
- ALIN (5)

• VITAL	(33)
• REVITAL	(116)
• LIVARNA	(108)
• TRADING	(0)
• STANALUM	(2)
• VARGAS - AL	(43)
• STORAL	(23)
• INTRA	(59)
• SILKEM	(104)
• INTRA- EXIP-EUROCAST	(59)

Oprostite! K suhoparnim številkam in datumom še moram dodati nekaj začimb, da bo megalomansko samoupravljanje v TGA predstavljeno popolneje. To pisanje ni parodija na Kardeljevo poslastico, ampak je resnica, da je moral vsak novozaposleni v TGA, pa še morda kje v Jugoslaviji, najprej skozi uvajalni seminar, kjer se je poleg varnosti pri delu, požarne varnosti in splošnega ljudskega odpora, naučil tudi samoupravljanja. Tudi ne mislite, da sem v tem pisanju zajel vse. Orisal sem le okvir, v katerem pa je bila velika številka raznih organov in komisij. V biltenu, ki je bil izdan ob 15. letnici TGA l. 1969 (pozneje take statistike nisem več zasledil), je med drugimi hvaljenji o samoupravljanju v TGA zapisano tudi to:

- v svete proizvajalcev je bilo v vsem obdobju (1945 - 1969) izvoljeno že 949 delavcev in še v razne komisije 810 delavcev
- trenutno sodeluje v organih samoupravljanja (l. 1969) 500 članov kolektiva in sicer 60 članov v DS, 9 članov v UO, 75 članov v komisijah DS, 194 članov v DS PE in DE ter 162 člana v njihovih komisijah
- v zadnjih petih letih je imel DS 70 sej in sicer 56 rednih, 6 nadaljevalnih in 7 izrednih ter eno slavnostno
- UO pa je imel 150 sej in sicer 82 rednih, 51 nadaljevalnih in 17 izrednih

Ta statistika torej velja le do leta 1969. Kakšna bi bila videti šele v 70. in 80. letih - letih, ko se je CDS pridružilo še toliko in toliko TOZD s svojimi DS in vsemi komisijami! Takrat so se nam v livarni s samoupravnim gradivom celo mašila stranišča, ki so ga cele dneve tiskali novokupljeni kopirni stroji. Verjetno smo prav iz tega razloga začeli v TGA dobivati tudi VC papir, a smo ga, kot je bilo videti, odnašali domov.

V samoupravljanju je torej bilo preveč »luštno«, da bi lahko dolgo trajalo!

06 REKLO SE JE DRUŽBENO VARSTVO

Ali je samoupravljanje resnično bilo, ali ga ni bilo, je po mojem še vedno dilema. Namreč tudi na višku delavskega samoupravljanja, ko smo imeli še in še TOZD, praktično ti za delavca najzanimivejšem delu, to je plači, niso odločali. V zvezi s to trditvijo se opiram prav na primer prisilne uprave, ki nas je v avgustu l. 1983 doletela v TGA. Pa si pogledjmo nekaj predloženj o tem unikatnem primeru našega samoupravljanja:

- Ptujski časopis *Tednik* je že 10. marca 1983 zapisal v naslovu: »Odločno opozorilo komunistov v TGA«, pod katerim navaja, da ti opozarjajo vodilne v TOZD Proizvodnja aluminija, da načenjajo enotnost kolektiva, da se separatistično obnašajo, ker so ob zaključnem računu predlagali 46,39 % razdelitve mesečnega OD v njihovem TOZD, čeprav bi se naj po obrazložitvi skupnih služb TGA za ta TOZD razdelilo le 40 %.
- Glasilo *Komunist* je v zvezi z uvedbo »družbenega varstva« v TGA, kot je za prisilno upravo tudi našel primerno »samoupravno« besedo, dne 2. septembra 1983 zapisal, da se

v TGA TOZD zapirajo za tozdovske plotove, da se kljub življenjski povezanosti v TGA posamezni direktorji TOZD gredo uveljavljat svoje interese in da ti celo uspejo za seboj potegniti ZK, sindikat in samoupravne organe, saj svoja navidezna prizadevanja prikazujejo kot skrb za delavce.

Dileme o pravičnem zaslužku se v samoupravljanju torej nismo smeli lotiti in uravnilovka je še naprej »morala zavirati« gospodarstvo. Tudi lastne izkušnje, ki sem jih že prikazal iz livarne v šestdesetih in sedemdesetih letih, ko si je na račun dodatnih del tega obrata, ves TGA delil enormne dobičke, potrjujejo to tezo. Komunist, pa ne samo on, pa je tudi pisal, da je tozdovska miselnost v TGA celo prehajala v anarhijo in da je prihajala v ospredje privatizacija in oblast posameznikov nad ZK in sindikatom in da je tudi zaradi tega moralo priti do družbenega varstva v TGA, ki je bilo med redkimi ali celo kot edini primer v Jugoslaviji.

Petelin je torej prezgodaj zakikirikal!

Posledice dialogov in obtožb odgovornih v TOZD Proizvodnja so bile premestitev nekaterih delavcev in posledično tudi prekinitev dela, ki sem jih iz drugega zornega kota že opisal. »Tako sem prepričan«, pravi v intervjuju med drugim za Kominista takratni sekretar ZK občine Ptuj, »da bo moralo zaradi neodgovornega ravnanja priti do jasnih ugotovitev za delovno in samoupravno odgovornost«.

Dan po intervjuju občinskega sekretarja ZK za partijski list Komunist pa je občinska konferenca ZK predlagala Občinski skupščini Ptuj ukrep družbenega varstva, ki je zajemalo:

- razpustitev osnovne organizacije ZK v TOZD Proizvodnja aluminija
- zamenjavo vodstva sindikalne organizacije v tem TOZD
- ponovno obravnavanje suspenzov za delavce, ki so odklonili delo

Predlog OK ZK je Občinska skupščina Ptuj sprejela in ga še celo razširila na celotno TGA, tako da je moral s položaja tudi generalni direktor OZD TGA. Sankcije oziroma priporočila po liniji OK ZKS pa so bile še naslednje:

- spremljanje, delovanje in ocenitev vsakega komunista do odnosa in sklepov OK ZK
- ob teh naporih mora vsak komunist pokazati svoje vrline in svojo podobo
- kdor sklepov ne bo mogel ali ne bo hotel sprejeti zaradi osebne opredelitve, ta ne bo mogel ostati v ZK ali celo delati v TGA
- slehernemu komunistu bomo skušali kratko in jasno opredeliti njegov odnos do dogodkov in urejanja razmer
- pri najbolj odgovornih pa ne bo težko podati utemeljene obrazložitve za izključitev ali druge vzgojno politične ukrepe

Zdaj pa še druga plat medalje, ki je morala biti takrat v interesu vladajoče kaste zamolčana in ki je dejansko izbila sodu dno:

- da se je očrnjeni direktor TOZD Proizvodnje aluminija »malce preveč« spoznal v ekonomiko in nasploh rad gledal upravnim organom v TGA pod prste
- da se je mimo občinskih in sicerjšnjih političnih veljakov takrat »upal« prijaviti na razpisano mesto generalnega direktorja TGA, kar v obtožbah sploh ni bilo nikjer omenjeno
- da je »dregnil« v prerazporeditev dnevne izmene elektrolize -A, kateri šefi so bili že stari funkcionarji v DPO in nadebudni bodoči funkcionarji in so kot študenti ob delu hoteli imeti čim več časa za študij
- da je po lastni evidenci kazalcev gospodarjenja bil prepričan, da je njegova TOZD za preteklo računsko leto bila oškodovana pri razporeditvi skupnega dohodka

V Komunistu je tudi zanimiv rezime o krivcih te »samoupravne nezgode«, češ da je v TGA premalo komunistov, kot sem že opozoril in kar pritrujem tudi sam, da se je socialistični gigant na Dravskem polju z leti že postaral in izrabil in da so postajale delovne razmere vedno težje in da ni bilo več denarja za posodobitev.

Fenomen - družbeno varstvo, ki je v TGA trajalo leto dni in ga je prevzel - ali bil zanj zadolžen človek iz »lastnega kluba« - član CK ZKS tov.Alojz G. in, ki ga je povzročil na »križ pribiti« direktor TOZD Proizvodnja, pa je vendar imel eno skupno zaslugo za Kidričevo in sicer, da se je namreč v samem vrhu komunističnih veljakov republike Slovenije le posvetilo, da se bo v tej tovarni vendar končno moralo nekaj premakniti in zgoditi. In zgodil se je MPPAL 1988, ki je dejanska prelomnica umiranja nekdanjega socialističnega giganta.

»Če bodo ukrepi družbenega varstva povsod rodili take sadove kot v Kidričevem, potem imamo poceni recept za prestrukturiranje slovenskega gospodarstva«, je v tej zvezi ob zagonu MPPAL v interni časopis Aluminij priobčil takratni vodja te uspešno končane investicije inženir Ivan K.

»Namesto pisanja stabilizacijskih ukrepov, resolucij in udeležbe na raznih posvetovanjih, usmerimo ukrepe v družbeno varstvo po vzoru v Kidričevem in bo v nekaj letih slovensko gospodarstvo prenovljeno«, je še Ivan. K. dodatno ošvrknil takratno oblastno politiko glede lotevanja zadev okrog takratne splošne gospodarske stagnacije.

Drugače pa je v TGA s prisilno upravo ostalo vse po starem. Samoupravljanje je teklo po svojih tirnicah naprej, čeravno začasno niso delovali nekateri samoupravni organi. Na mnogih zbiorih delavcev se je prikazal tudi sam »šef« družbenega varstva ali njegov pomočnik tov. Dimče. Po odhodu prisilne uprave, kar se je zgodilo čez leto dni, pa je bil iz lastnih vrst spet samoupravno izvoljen

direktor OZD TGA Kidričevo, mladi oec Danilo T., ki je z osamosvojitvijo Slovenije leta 1991 tudi speljal takoimenovano tranzicijo v TGA, ali kot nekateri rečejo transformacijo. Zlobneži pa znajo reči normalizacija, kar mislijo na povratak iz samoupravnega in socialističnega združenega dela v kapitalistično podjetje. S tem kapitalizmom je torej nastopil čas, ko delavec več ne ve, koliko zasluži njegov šef! »Transformiral« se je celo stari emblem TGA in njegov socialistični sufiks Boris Kidrič. Novo ime giganta je sedaj samo TALUM.

Dobili smo najmlajšega direktorja v TGA.

07 MPPAL - KAJ JE TO ?

Nove 180 KA elektrolizne celice v elektrolizi - C.

O nadaljevanju gradnje tovarne aluminija v Strnišču smo torej Slovenci v Beogradu prepričali »prepričane« šele januarja l. 1947, ko smo smotrnost strokovno utemeljili. Med tem političnem prerekanjem pa se je že prispela oprema iz Strnišča pridno odvažala na jug. Po dobrih sedmih letih dograjevanja tovarne oziroma po enajstih letih skupne gradnje je socialistični gigant na Dravskem polju in z njim vred vzorčno socialistično naselje končno zadihalo. Koliko toliko je bilo to dihanje normalnega ritma kakih dvajset let, nato pa se je upočasnilo. Gigant se je postaral, delovne razmere so postale človeku neprijazne in izvedelo se je, da v razvitem svetu že obstojijo za pridobivanje aluminija znatno boljše tehnologije.

Realsocialistična zamisel o združitvi Ptuja in Strnišča po vzoru Videm - Krško pa je »opešala« že precej let prej.

Najvišji partijski funkcionarji, ki so, kot se razume, bili obenem tudi oblastni funkcionarji, že nekaj let niso več jagali za 29. november v TGA kot nekoč, ko so se jim iz tovarniškega kurjaka spuščali fazani. Zdi se mi, da se je ta navada nehala kmalu po Grünfeldovi smrti, ali pa niso imeli več zanimanja za takšno jago v zadušljivem socialističnem gigantu. Ti eminentni jagri oziroma gosti so znali nekoč biti tovariši Kardelj, Krajgher, Dolanc... Tudi mediji, ki so bili seveda vsi režimski, so začeli ustrahujoče pisati zoper TGA. Tako je bilo brati težke naslove kot; Kidričevo - tovarna invalidov; V okolici Kidričevega je ogroženo 2.000 ha gozdov; Od 350, le 36 zdravih delavcev; itd.

Zanimivo je bilo tudi to, da smo imeli v TGA še ob koncu sedemdesetih let nekaj »prišparanih dinarjev«, a je ta depo začel sled visoke inflacije hitro izpuhtevati. Tudi zaradi tega je v vodstvu tovarne naraščala nestrpnost in ihta, da se vendar mora nekaj čim prej zgraditi v Kidričevem. Na vrat, na nos smo se tako lotili nove livarne, saj smo še to najbolj potrebovali. V mislih smo imeli moderno opremo z vse bolj uveljavljenimi kontinuirnimi livnimi linijami in že tudi predelavo odlitkov v polproizvode. Prav zato se je del nove livarne rezerviral za proizvodnjo rondic, iz katerih se potem pri proizvajalcih aluminijaste embalaže stiskajo posode za tube, konzerve, spreje i.t.d. Da je bila zares ihta, potrjuje tudi to, da je bila zgradba za to opremo že nared, če ravno se še točno ni vedelo, kaj bo vanjo postavljeno. Zaradi tega so bile potem pri dokončanju projekta tudi težave in večji stroški pri izvedbi temeljev in kletnih prostorov za načrtovane nove konti linije za lito žico, liti ozek trak in liti široki trak. 3. avgusta 1981 pa so nam inšpekcijske službe izdale soglasje za poskusno obratovanje nove livarne in obrata rondic, ki je trajalo 6 mesecev, potem pa je stekla normalna proizvodnja z vsemi obdavčitvami oziroma anuitetami vred.

Livarna II., kot smo nato imenovali ta obrat, je nato iz psihološkega vidika delovala kot nekakšna overtura nadaljnje posodobitve v TGA, saj je vendar bila naša primarna stvar modernizacija proizvodnje primarnega aluminija, kot smo jo pozneje simbolizirali s kratico MPPAL. Za to rešilno bilko smo se v TGA že dolgo potegovali in tudi z oblastjo »nategovali«. Leta so tekla, gospodarski položaj naše tovarne, tako tudi države se je slabšal in, da še ne omenjam vse slabših delovnih pogojev in nezadovoljstva. Nihče dejansko ni znal povedati, kaj se bo zgodilo s Kidričevem. Zaradi tega malodušja se niti ne smemo čuditi, da smo v jeseni 1983 v TGA dobili prisilno upravo in z njo impulz pri odgovornih v Ljubljani, da so resneje pristopili k pogovorom o modernizaciji. »Kidriško Družbeno varstvo« je torej dejansko bila sreča v nesreči za Kidričevo.

Najzaslužnejši za izpeljavo MPPAL (mislim tudi na ljubljanski del) je bil poznejši vodja projekta inženir Ivan K., ki je za uspešno dograditev (prvega dela) tudi dobil leta 1986 Prvomajsko nagrado v Beogradu. Ob zagonu oziroma zaključku te gradnje pa je ta isti mož med drugim še zapisal v časopis Aluminij naslednje:

» Če ugotavljam, da je bil ukrep družbenega varstva rešitev za TGA, moram povedati, da me je osebno zelo prizadel. Najmanj zato, ker so me čez noč odstavili, čeprav sem še z nekaterimi predlagal, da odstopimo. Postavili so me za vodjo investicijskega sektorja in s tem avtomatično na naloge vodenja MPPAL«.

» Če bo slovensko združeno delo (misleč na že dolgo sestavljeni konzorcij proizvajalcev in potrošnikov aluminija) projekt podprlo, potem si razni republiški planerji, svetovalci, doktorji znanstvenih ved, novinarji i.t.d. lahko zataknejo svoje ekspertize za klobuk«. (ekspertize proti novogradnji sodobne elektrolize v Kidričevem)

Tudi na lastna ušesa sem o nategovanju za MPPAL v Ljubljani poslušal nagrajenca, kako so tam po mizah letela očala in

udarjale pesti oblastnikov in da so sprva njegove besede tam veljale le toliko, kot odvrženi bob v steno.

Po vsem tem je projekt v decembru l. 1985 le zagledal zeleno luč, ko pa se je na spomlad stalil sneg, je v maju začel Gradis že čisto zares. Najslabša je bila preskrba z denarjem kakor dinarjev tako deviz za uvoženo opremo. Vedelo se je, da bomo do dinarskih kreditov prišli le preko najetja kredita pri mednarodni denarni instituciji. Ta institucija pa nam seveda denarja ni dala na lepe oči in še zlasti ne v zadolženi in slabo stoječi Jugoslaviji. Za prepričanje kreditodajalcev o »svetosti« v TGA je tisti čas pri nas za mesec dni »delalo nekaj velikih gospodov iz Amerike«. Ti gospodje so namreč pregledovali in nas opazovali, če smo vredni njihovega kredita. »Lahko si predstavljate«, je v nadaljeval vodja investicijskega oddelka, »kako nam je odleglo, ko so nam predstavniki IFC iz Washingtona sporočili, da nam je njihova institucija kredit odobrila. S statusom že omenjenega slovenskega konzorcija so se tako odprla tudi sredstva v naših bankah.

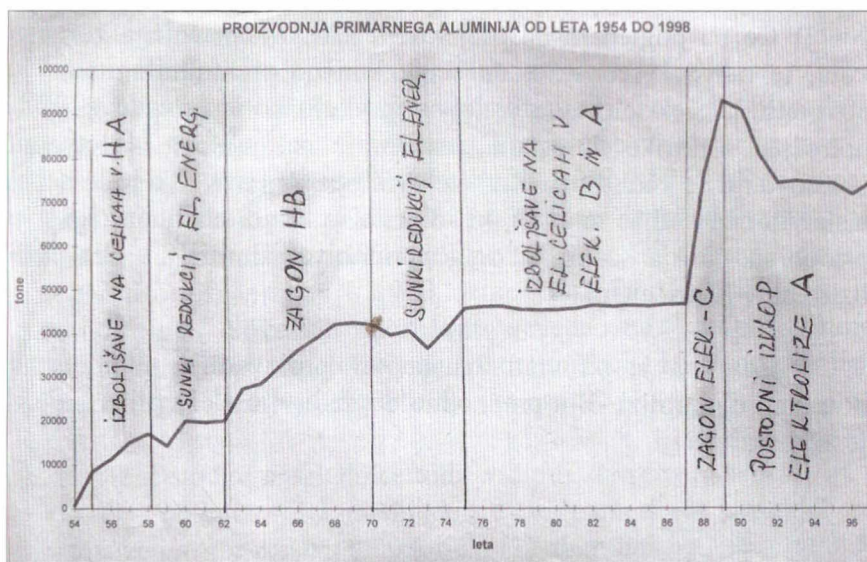
Tam, kjer so pohvale, morajo biti tudi graje! Z zeleno lučjo se je nato v Kidričevem začel iskati kadrovski potencial za investicijski sektor. Poleg pritegnjenih domačih prostih strokovnjakov je tedaj v TGA še prišlo mnogo novih ljudi, čeravno nas je že itak bilo preveč. V takratni veliki investicijski sektor se vtičem zato, ker se še spomnim časov, kako smo v šestdesetih letih gradili tovarno anodne mase, elektrolizo -B in preurejali Fuldiv stolpni postopek v kontinuirni Bayerjev postopek za pridobivanje glinice, pa se takrat niso najemali z veliko žlico dodatni strokovnjaki v TGA. Prav zato se mi je ob tej ihti za kadre, ki bi naj izvedli MPPAL z jezika kar izluščil stavek, ki ima svoj smisel in resnico:

» Nekoč investicijski oddelek enega, danes pa petdesetih!«
Misleč pri tem seveda na šestdeseta leta, ko je ubogi inženir Jaka G. predstavljal takratni investicijski oddelek kar sam na svojem kolesu. Kolikokrat je koga zadolžil tudi v bližnji livarni, da je moral čakati

X. Predočenja

pri telefonu na naročni klic iz Pariza, Švice ali Nemčije, on pa je mirno kolesaril po nastajajočem objektu elektrolize -B med delavci Gradisa, Hidromontaže, Metalne in Elektrosignala.

MPPAL, če ga pogledamo kot celoto, je poleg nove elektrolize -C (v polovični izvedbi) in dograditve anodne mase za proizvodnjo predpečenih anod ter zgraditve še livarne III, zajemal tudi posodobitev elektrolize -B, kjer so se Soderbergove anode (Belšakov izum) nadomestile s predpečenimi anodami in končno še obljubljena zaustavitev že dotrajane elektrolize -A. Za to slednjo potezo - zaustavitev najstarejše elektrolize, smo se že itak dalj časa

Gibanje proizvodnje od 1954. do 1998.

pogajali in cincali, saj nam je še do zadnjega pomagala, da smo se lahko nekaj časa hvalili s kapaciteto 100.000 ton primarne proizvodnje aluminija v Kidričevem. To cincanje pa je privedlo tudi do tega, da smo še kar naprej pri kooperantih za dobavo rezervnih delov, za to »smrti obsojeno« elektrolizo, naročali nove katodne

omare, ki smo jih nato po resnični oziroma prisiljeni zaustavitvi, kot še neuporabljene morali razrezali za staro železo.

Drugi primer zamolčane škode v širšem sklopu MPPAL pa je nastal v času termina 1986 - 1987, ko je elektroliza -B prehajala na predpečene anode. Takrat je bilo okrog 30 celic uničenih zato, ker se niso pravočasno zamenjali potrošeni anodni bloki z novimi. Pokvaril se je namreč tozadevni stroj in ker nismo pristali na ročno zamenjavo le teh s počjo žerjava, kot je to bil običaj v preteklosti. Tudi v tem primeru je nastala večja škoda, ki ni nikoli bila obelodanjena.

Če pa pogledam na projekt MPPAL z današnjega zornega kota, je največ vredno to, da se je končno premaknilo in da je novonastala elektroliza res sodobna in ekološko čista zadeva. Tudi potrošnja elektrike in ostalih surovin je nakljub že 14 letnemu obratovanju še vedno pri vrhu svetovnih parametrov. To je le nekaj laskavih ocen od še mnogih, ki so priča in krivci obenem, da se še pridobiva in da se bo še dolgo pridobival aluminij v Sloveniji oziroma v Kidričevem.

Zdaj pa je na vrsti zaustavitev proizvodnje aluminija v dotrajani elektrolizi -B s predhodno dograditvijo elektrolize - C, ki je že v realizaciji.

08 » INOVATIVNOST«

Latinski »inovatio« smo poslovenili v inovacijo, kar pa še vedno ni pravi izraz. Z ozirom na to, da smo se Slovenci skoraj osemdeset let seznanjali z nekakšno jugoslovanščino, se nas je bolj oprijela beseda izum. Če pa novator - beseda, ki bi nemara še nam

najbolj ustrezala, svojo novotarijo pravno zaščiti, pa to imenujemo patent.

Zgodovina oziroma literatura navaja kot najpomembnejšo iznajdbo kolesa 4.000 let p.n.š.. Taljenje bakra in zlata, ki ga lahko primerjamo z našim aluminijem, nikakor pa ne z njegovim pridobivanjem, so našli v elementarni obliki v Egiptu že leta 3.800 p.n.š.. Za škripčevje kot naslednjo pomembno iznajdbo za človeštvo pa je zapisana letnica 800 p.n.š. V prvem stoletju našega stoletja, leta 105, pa je bil na Kitajskem izumljen papir, 850 let pozneje pa tam tudi smodnik. Sorazmerno pozno, leta 1300, pa so bila odkrita očala. Začetni mejnik industrije je leto 1765, ko je Anglež James Watt izumil parni stroj. Osnovni zakon elektrolize, da se povrnemo k našemu aluminiju, pa je utemeljil Faraday l. 1851 in 35 let pozneje je po tej poti pridobljen prvi aluminij. Tesla je bil najbolj inovativen ob prelomu 19. stoletja, ko je patentiral vrsto izumov v elektrotehniki. Atomske bombe so prvi izdelali l. 1945 v ZDA, prvi umetni satelit pa Rusi l. 1957. V tem kratkem sprehodu iznajdb in dosežkov je omembe vreden tudi prvi človek na mesecu, ki so omogočili in organizirali l. 1969 Američani. Pri tej kronologiji in sprehodu po človeških dosežkih seveda ne smemo mimo računalnika in TV ter elektronskih komunikacij, ki so v zadnjem stoletju drugega tisočletja preplavile ves svet.

Iz te kratke preglednice tudi vidimo, da se znanost razvija z nekakšno potenco. Razmišljanje v tej smeri in opredelitev Kristusove letnice rojstva s faktorjem (1) nam nakazuje leto 500 že s faktorjem (3), kar pomeni, da je človeštvo takrat bilo trikrat bolj razvito. Za leto 1000, pa se piše, da je bil ta faktor že (120). Če sledimo temu razvoju še naprej, nam statistika pove, da je za dosego količine znanosti v prvih 500 letih, danes ob prelomu drugega tisočletja, potrebno le še devet let.

Zdaj pa zajamimo mlajši interval - dobo današnjih dni v našem okolju. V socializmu smo veliko govorili o znanosti in o

inovativni družbi, manj pa o inovativnih posameznikih, kar je inovativnost zaviralo. Samoupravna odprtost oziroma široka obravnava inovativnih posameznikov ter še v tej zvezi dodana človeška zavist, pa so jo celo omejevale. To se je videlo v tem, da so se rešitve »večjih stvari« oziroma inovativni predlogi, ki bi nemara avtorju prinesli večjo odškodnino oziroma večjo gospodarsko korist, po navadi niso upoštevali, zlasti pa ne v njegovi delovni organizaciji, ali vsaj ne v celoti. Splošna ugotovitev, zlasti že v razvitem samoupravljanju, je največkrat znala bit takšna, da je to itak avtorjeva službena dolžnost. Prav iz teh razlogov smo v socializmu tudi na področju inovativnosti zaostajali za razvitejšim kapitalizmom.

Po letu 1970 pa se je v TGA vendarle prisluhnilo na tem področju apelu oblasti in v okviru samoupravnih komisij se je ustanovila tudi v ta namen določena komisija. Samoupravni mlini pa so nato inovativne predloge počasi premlevali, grda človeška zavist pa se je med tem razplamtevala. Samoupravljalci so namreč »težko razumeli«, da si tisti, ki v kolektivu misli kaj več, kot mu narekuje samo opis dela, tudi sme zaslužiti kaj več. Še najboljše so jo zato odnesli tisti inovatorji, ki so lahko svojo poglobitveno speljali na skrivaj in mimo vloženega predloga in še zlasti, če jim je že v prvem poskusu ratalo. Čim pa je šlo za kaj večjega, za kar so bili potrebni načrti in nato še izdelava v širšem krogu izvajalcev, pa je bilo predlagatelju inovacije zelo težko, saj se je s tem povečal krog nevoščljivcev, ki so se navadno prelevili v »skeptociste«. S preizkušanjem vsake take nove naprave, pa so se ti skeptocisti, ki niso imeli lastnih idej in tozadevnega smisla, v stilu gostilniške debate znašli kaj hitro v bližini mesta preizkušanja te nove naprave in v stilu nizkotnih pripomb zadevo komentirali kot:

»To je za odpad..., potrebno je čezenj položiti križ..., kdo bo to plačal..., ali ljudje res nimajo kaj pametnejšega za delati..., itd«.

Zgornje trditve najlažje prikažem na svojih primerih in izkušnjah, saj sem tudi sam bil predlagatelj več inovacijskih predlogov v TGA. Brez večjih težav sem uspel pri predlogu s

»tajno metodo«, ko sem v sili in ihti iskanja rešitve izkoristil nastali položaju in z pogruntacijo nadomestil dragi uvoženi rezervni del. Tega sem namreč po svoji zamisli in mimo uradnega inovacijskega predloga dal izdelati, nato pa, ko se je zadeva pokazala uspešna, pa sem zanj sorazmerno hitro prišel l. 1985 do denarnega nadomestila. Ta tajni oziroma naknadno vloženi inovacijski predlog sem imenoval »Plastificiranije valjev na drugem ravnalnem stroju linije Expandal«.

Z drugim inovativnim predlogom oziroma prvim, ki sem ga datiral že februarja 1974 kot »Idejni projekt za zlaganje in vezanje zlitinskih hlevčkov«, pa sem moral »biti na čakanju« devet let - do leta 1982, preden je predložena tehnična izboljšava v polovični izvedbi zaživela v praksi. Šlo je namreč za sorazmerno »prevelik prihranek« in se je na vse načine in vsa ta leta iskala možnost, kako izdelati »še boljši stroj«, kot sem ga predložil sam. V ta namen so se opravljala službena potovanja z ogledi podobnih naprav drugje, nato pa se je na osnovi teh »plonkanj« izdelala variantna naprava, ki pa ni zaživela. Z rastjo proizvodnje zlitinskih hlevčkov pa je v livarni, ki je že itak bila ozko grlo, s problematičnim opraviлом - ročno zlaganje hlevčkov, to ozko grlo postajalo še bolj ozko. Dokaz temu je bil tudi v tem, da smo že morali vsakodnevno iskati pet zapornikov v mariborskih zaporih, da so v livarni rešili prostor za proizvodnjo hlevčkov za naslednji dan. Tudi iz tega razloga je končno morala »zavist« popustiti in se zateči k mojemu devet let čakajočemu inovativnemu predlogu. Škoda je le, da ta inovativni predlog ni bil izveden v celoti! Zanj sem nato še prejel občinsko nagrado v Ptuj in pa regijsko diplomo za inovacije v Mariboru. Kar pa se tiče prihranka in nadomestila zanj pa sem glede na njegovo količinsko proizvodnjo dobival plačilo pet let. Pri tem je tudi seveda svoje naredila inflacija.

Ob tej temi pa ne morem mimo regeneracije hladilne vode za livarno, ki se je zgodila v začetku sedemdesetih let. Pri tem ni šlo za klasični inovativni predlog posameznika, ampak bolj za

magistrsko nalogo. V ta namen je bil uporabljen 25 m visok betonski hladilni stolp za vodo, vsaj 500 m cevi premera 300 mm in štiri črpalke po 100 KW ter v kleti livarne še 50 kubični zbirni bazen. Ta megalomanska naprava pa je v dveh poskusih obratovala le nekaj minut, kar je bilo ravno dovolj, da so se nam v livarni vsi livni stroji zamašili in da je ob tem vsakokrat nastalo vsaj 100 ton škarta. Mislim, da še je v Talumu po trideseti letih v zemlji kaj od naštetega!

Pravo nasprotje te inovacije s hladilno vodo v livarni pa je znana Belšakova inovacija, ki bi naj v TGA prinesla veliko korist, nagrada zanj pa še avtorju danes, po 26. letih ni bila izplačana oziroma še vedno traja pravda. Gre za izvirni in dokaj zahtevni postopek povečanja Soderbergovih anod med pogonom elektrolizne celice, ki ga je avtor leta 1974 tudi v elektrolizi -B speljal brez vsakršne nesreče. To inovacijo pa je avtor tudi v tem času patentiral pri nas, v Madžarski, Čehoslovaški in v SZ. Podatkih avtorja, ki se nanašajo na strokovno ekspertizo univerze v Mariboru o koristnosti izvedbe za leto 1975 kažejo, da je ta inovacija pripomogla k 12,9 % večji proizvodnji aluminija, za 8,8 % manjši potrošnji el. energije ter za 5,4 % manjši potrošnji anodne mase. Po Belšakovem patentu je elektroliza -B obratovala še štirinajst let, dokler se ni po programu MPPAL predelala na predpečene anode. Od 1.9.1974 pa do 1.7.1988 pa je na osnovi gornjih pokazateljev koristnosti za leto 1975 privedlo do »prevelike« odškodninske zahteve avtorja, da bi jo kdo sploh upal zaključiti. Prav zaradi »prevelike številke«, saj seže zahteva v milijarde SIT in seveda že omenjene zavisti, se ta sporna zahteva vleče tako po polževo že dobrega četrto stoletja. Zaradi tega, kot je soditi, dvigajo od tega roke sodniki, advokati in seveda vso prejšnje in tudi sedanje vodstvo Taluma, ki ga je nerešeni problem doletel. Seveda pri tem ni niti zanemarljiva korupcija, ki tudi, kot vemo, ni imuna danes v našem sodstvu. Na tem šolskem primeru pravosodja torej tudi vidimo, kako smo še daleč od pravne države.

Gre pa tudi za očitek avtorja in nasploh, da ni »znala« tovarna prodati njegovih patentov drugam, za kar naj bi v tistih časih bil interes. Tako, da so se ti tujci morali do tega inovativnega znanja dokopati po »drugih poteh«! Vzporedno pa je očitek tudi v tem, da je tovarna v Kidričevem v vsem svojem obstoju le znanje kupovala!

V srednjem veku so čarovnice kurili. Podobna zgodba se je namreč nekoč zgodila tudi v TGA. V mislih imam inovativno zadevo, to je nalitje vode v iztrošeno katodno korito elektrolizne celice. Ko smo še imeli v Kidričevem le elektrolizo – A se je ob prvih remontih elektroliznih celic l. 1956 pokazalo, kako trda je ognjestalna obloga katodnega dela el. celice, ko se ta skozi nekajletno obratovanje prepoji s raznimi solmi in aluminijem. Ure in dneve so morala ropotati pnevmatska kladiva, preden se je ta izstrošena obloga odstranila iz katodne omare. Delo ni bilo samo naporno, temveč tudi zdravju škodljivo. Gledanja, razmišljanja tistih, ki so to delali, pa je privedlo do poglobitve, da neuporabna obloga katode hitreje razpade, če se ta zmoči. Na ta način namreč v oblogi steče podoben kemijski proces kot pri gašenju živega apna. Žal pa je ta »inovacija« imela takrat l. 1956 svojo kruto posledico, da so namreč iz TGA odpustili vodjo vzdrževanja, ki je takrat prakticiral to poglobitveno. Utemeljitev je bila, da voda in elektrika ne sodita skupaj, kar je dejansko tudi res.

S to problematiko, mislim na težavo pri razbijanju starih katodnih oblog pri remontu elektroliznih celic, smo se še nato desetletja ukvarjali in v ta namen tudi kupovali drage razbijalne stroje. Ti dragi stroji, ki so se tudi radi kvarili, pa čez leta, ko je že bilo v TGA v pogonu čez 350 el. celic, niso več zmogli tega dela. Stari delavci pri tem delu pa so se v sili razmer po dveh desetletjih spet spomnili na »prepovedano inovacijo«, ki pa je sedaj ni nihče več prepovedoval. Celó mislim, da je sedaj v drugo, čeprav nekoč sankcionirana, nato postala nenapisana tehnologija razbijanja starih katod!

Če smo pogledali naokrog, pa je bila statistika novatorstva v TGA še kar dobra, zlasti po posegu partije na to področje. Žal pa je bilo vselej pomembno tudi to, kdo je bil inovator!

09 » KARANTENA«

Kot je že rečeno, nas je bilo na letni konferenci društva inženirjev in tehnikov 1.1958 vsega skupaj osemnajst. V nekem kadrovskem pregledniku za 1. 1985 pa sem v našem glasilu Aluminij našel številko za ta spekter kadra 488. Res je, da vsi ti niso bili tehnični kader, pa vendar ocenjujem, da nas je moralo biti vsaj polovica od te številke.

V drugi, podobno samokritični ali »samohvalni« analizi kadrov tistega časa, ki je zajela jugoslovansko sliko, pa sem prebral, da se v družbenem sektorju dela le štiri ure in da je produktivnost v Jugoslaviji še do leta 1970 naraščala med 4,5 in 3. % na leto, nato pa je začela rapidno padati za cca 2,5 % na leto. Nič boljša slika pa ni bila v gospodarstvu! Jaz pa dodajam, da tudi ni bilo nič boljše pri nas v TGA.

Ob javnih spoznanjih glede padanja produktivnosti v državi sem si v osemdesetih letih tudi že sam upal kritizirati in obelodaniti ta dogajanja doma, pa tudi že v drugih publikacijah so bili na to temo objavljeni moji zapisi, da nas je namreč preveč zaposlenih za to, kar naredimo. Srečevanja s »pozitivno ničlo« v naslednjih letih v TGA torej ni bilo pri nas zgolj naključje okoliščin, temveč je v splošnem izviralo iz padanja produktivnosti oziroma zaradi brezglavega zaposlovanja novih ljudi. Iz takrat razpoložljivih podatkov oziroma bolje rečeno dostopnih podatkov o kadrovskem gibanju pri nas, sem ugotovil, da smo še leta 1974 (Grünfeldov

vpliv) imeli 1.870 delavcev in neverjetni letni indeks družbenega proizvoda 422. Čez deset let kasneje, leta 1985, pa nas je v TGA že bilo 2.527 zaposlenih in kot sem že zapisal, nulti družbeni proizvod.

Dejstvo je torej pokazalo nasprotni učinek oziroma razmerje »več zaposlenih in višji nivo izobrazbe - tem manjša produktivnost in tem bolj težaven gospodarski položaj«! Po osamosvojitvi Slovenije l. 1991, ko smo se morali spustiti na realna tla, je ta hiba našega gospodarstva še bolj izbila na površje. Zlasti se je prezaposenost opazila pri »gigantih«, kot je to bil Litostroj, TAM in seveda naša črna in barvasta metalurgija ter tudi pri manjših podjetjih.

Ko sem že pri Litostroju, se spomnim nedavne debate o njem na RTV Ljubljana, ko je o stagnaciji spregovoril neki starejši inženir, ki je bil med ustanovitelji Litostroja. Primerjal sem ga s pokojnim direktorjem Grünfeldom, saj je govoril prav o tem na isti način in, kot bi bral moje misli o nazadovanju v TGA! Ta starec, ki je na TV tolmačil vzpon in propad tega giganta, je namreč ugotavljal, kot ugotavljam tudi sam za TGA, da ni bil vsega kriv socializem kot tak, temveč njegove sekundarne posledice, ki jih je sprožilo samoupravljanje. To pa so bile poleg prezaposenosti še prevzetnost, lahkomišelnost, razkošnost, napačne presoje in napačna vzgoja kadrov. Tudi on je trdil, kot trdim sam, da so se generacije vodilnih prepogosto menjavale in se s tem samouničevale. Pa si pogledjmo, kakšno je bilo videti to samouničevanje v TGA!

Tenkočutno in brez kakšne politične obremenitve (razen, da si nisem upal vsega reči), sem doživljal in opazoval frekvenco menjav vrhov v TGA. Vsaki novi generaciji inženirjev, ekonomistov, pravnikov in celo psihologov itd., ki so vse pogostejše prihajale in tudi bile iz TGA štipendirane, je bila s prihodom prva in edina misel, kako čim prej stare šefe zamenjati oziroma izriniti ali zase odpreti nova šefovska mesta. Pri tem niso ti niti najmanj

pomislili, da so jih prav ti šefi šolali oziroma delali tako dobro, da so lahko imeli spodobne štipendije. »Karieristi«, ali kot se takim reče, so sprva gnali to kampanjo zoper »zastarele« šefe prekrito, kmalu pa že tudi odkrito in bili pri tem v prepričanju, da so z znanjem in sodobnimi prijemi prav oni rešitelji tega, kar zastareli šefi ne znajo rešiti.

Sicer pa za to precenljivost samega sebe in gledanost z viška na stare kadre, niti niso bili sami krivi, saj so jim to precenjevanje vcepili enako misleči profesorji, ki tudi niso vedeli, kaj je dejansko proizvodnja v praksi. Tudi sam sem se v takratni šoli ob delu prepričal v to, da visokošolski učitelji bodoče kadre predvsem vzgajajo v smislu »znanje zaradi znanja« in tudi tako, kako čim bolj postaviti v nič stare kadre v delovnih organizacijah. Tudi sošudentje so bili enakega mnenja in celo trdili, da so prav ti šolniki, ki nas najbolj gnjavijo, iz delovnih organizacij odšli med profesorje za to, da bi se rešili realnosti, ki je povsem nekaj drugega, kot pa je teorija in goli »larpurlatizem«.

Za ljudi, ki so dejansko tovarno v Kidričevem postavili na noge in speljali proizvodnjo, ki je postala rentabilna in dajala štipendije, je po obtožbah novih prišlekov - »karieristov«, obveljalo mnenje, da so ti nesposobni ter jih je potrebno zamenjati. Po principu »ko bomo mi, bo ..., bomo...,« se je začel ta proces. Na njihov mlin so vodo tudi usmerjale doneče partijske parole o vlogi visoko sposobnih mladih kadrih v nadaljnjem razvoju socialističnega samoupravljanja. Vse to je mladim nadobudnim strokovnjakom vlivalo vero in zaupanje vase, ki pa se je koncem koncev pokazala kot napačna.

Po nekaj letih, ko so se je prva generacija teh nadobudnih in perspektivnih kadrov že »pošlihtala«, pa je na vrata TGA že potrkala nova generacija prav tako zagnanih in nadobudnih mladeničev. Spet so bili oni tisti »rešitelji«... in... znova se je začela popolnoma enaka zgodba. V moji delovni dobi v TGA (36 let) se

spominjam vsaj treh takih generacijskih ciklusov, ki so tovarno dotolkli do rdečih števil in do točke, da se je moralo leta 1983 tako rekoč ukiniti samoupravljanje.

V njegovem času – koncem 60. let, je direktor Grünfeld še na kadrovskem torišču suvereno brzdal potencialne pretendente oziroma povspetneže. Če pa s katerim le ni mogel, pa mu je brez oklevanja odobril »vablivo politično izobraževanje«, saj je tak začasni študent poleg obdržane plače na račun TGA še dobival štipendijo. Na ta način se ga je vsaj za nekaj let rešil, lahko pa tudi, da ga sploh ni bilo nazaj. Tudi »kumrovški fakultet« je prišel prav!

Na račun njegove »metode brzdanja« izpred trideset let sem se pred kratkim v Ptuj, ko smo obujali stare resnice, spet moral nasmejati in sicer; kako mu je uspevalo otresati se pretendentov. Zgodilo se namreč je, da se je kakšen takšen »DPO študent« tistega časa po nekaj letnem dodatnem šolanju za politologa vrnil v svoj delokrog. Kod prvo je seveda z določenim namenom šel pokazat svežo diplomu direktorju. Brez da bi pri tem Grünfelda listina posebej pritegnila, je ob tem znal vehementno pristaviti: »Tovariš, ampak to je za popoldan!«

Direktorjeva »bridka sugestija« pa je nato vendar pri marsikom zalegla oziroma doseгла namen, da se je direktor otresel potencialnega pretendenta. Kmalu za tem pa smo po navadi slišali in brali, da se je ta isti novopečeni politolog iz TGA zaposlil kot direktor kakšne večje OZD ali ustanove v Ptuj ali Mariboru.

Mislim, da sem o tej temi še dolžan pojasniti, kaj se je nato, po ciklusih menjave generacij zgodilo s starimi in nato tudi že z mlajšimi izobčenci. Moj pojasnitev je v stilu filozofije - vselej so dve možnosti in sicer, da se je za »zdrave kadre« kot se je reklo, že našel kak stolček v novonastajajočih SOZD, OZD, TOZD, za tiste - »apolitične« pa se je tudi dobilo kakšno delo v »razvojnem« oddelku TGA, ki so ga tako vanj strpani znali imenovati tudi »karantena«. V karanteni oziroma izolirnici starih kadrov in

veteranov, so imeli nato ti dovolj časa, da so poleg strokovne literature lahko prebrali tudi vse časopise, nekateri pa so celo tu dočakali upokojitev. Pri izdelavi futurističnih projektov pa so bili deležni tudi precejšnje svobode, saj so v okviru svojih projektov tudi lahko kam potovali.

Po prevratu 1.1991 pa se je nekdanja »karantena« tudi prestrukturirala v tako imenovani tehnološki višek. Tedaj sem prišel na vrsto tudi sam. Moja zadnja naloga je bila, dokler nisem dosegel obeh pogojev za upokojitev (starosti in službenih let), delo na pripravi katalogov za dodelitev ISO certifikata 9001. Samo pet dni sem delal več, kot mi je bilo potrebno. Pozneje, ko je v TGA zmanjkalo denarja za izplačilo odpravnin za tehnološki višek, pa se začelo prakticirati, kakor v Talumu tako tudi na splošno v Sloveniji, s tako imenovanim »čakanjem« do resnične upokojitve.

XI. PRELOMNICA

01 ŽIVETI SE MORA DO KONCA

Ko se narodu zgodi dogodek, kot se je Slovencem zgodil po tisočletnem sanjanju 1. 1991, da smo končno dobili lastno državo, ne morem, da si ne bi ob tem tudi sam dal duška. Imam pa občutek, da se tega zgodovinskega dogodka in pa tudi zasuka, ko se nam je komunizem preobrnil v kapitalizem, še docela ne zavedamo oziroma še imamo mešane občutke. Tudi po desetih letih od tega še ta zmeda med Slovenci ni odpravljena oziroma se še mnogi, ki so bili navajeni, da jih nekdo slepo vodi, tega ne znajo otresti - ne znajo si ustvariti lastnega mišljenja. Kako drugače pa bi si naj razlagal, da so se po črnih prerokbah in skepsah o kapitalizmu, prav mnogi - »nostalgični« Slovenci prvi prilagodili kapitalizmu, ki je vendar zanje bil najbolj osovraženi družbeni red. Pri vsem tem pa jih niti ni prav nič sram! Ali smo res toliko duhovno nepopolni?

So namreč »stvari za dušo«, ki jih občasno potrebujemo! Tudi sam si večkrat izposodim nekaj duhovne energije od starih modrecev. Ko je največjemu znanstveniku Albertu Einsteinu zmanjkalo duhovne energije, je rad vzel v roke 3.800 let staro

avtorizirano sveto pismo hinduizma - Gito, ki že tisočletja opozarja filozofe, da je kratko materialistično življenje, ki ga živimo, prazno in minljivo in da v njem rešujemo le začasne probleme. Pravi problem, ki pa ga ne znamo rešiti, pa je vedenje, da moramo umreti. Cilj nam potemtakem je doseči nesmrtnost, saj si nihče »nagrabljenega« ne more vzeti s seboj, pa čeprav pri nekaterih to izgleda prav obratno!

Sicer pa materialistična civilizacija, kakršna obstaja, res skrbi le za telo, dušo pa spušča vnemar. Tisti, ki je materialno preskrbljen, hoče še več, da pa trpi za duhovno lakoto, pa niti tega sam ne ve! Ko še materializem ni prevladal nad svetovnimi množicami, se je sodilo človeka na podlagi njegovega duhovnega razumevanja oziroma po njegovem duhovnem življenju. Danes pa se človeka sodi po njegovem premoženju in še mogoče po višini uradno dosežene izobrazbe. Sodobno visokošolsko izobraževanje pa je potrebno materialnemu svetu tudi zato, da pripravi človeka za prevzem »pasje mentalitete« oziroma da v resnici dela za nič. Tudi če pri tem ta potem zasluži preveč in ne more vsega pojesti, ne dojame, da trati svojo energijo v nič. Torej trošimo odvečno energijo le za zadovoljevanje pomanjkljivih čutov! Pomanjkljivi so za mnoge zato, ker duhovnih nazorov vsi ne zmorejo dojeti.

Tudi za zgodovino ne more vzdržati samo materialistična kronologija. Zgodovina ne more biti minljiva, se ne pozablja, se ne pretvarja in se ne sme napačno tolmačiti in pomanjkljivo prikazovati, kot da se je (recimo) ta začela šele z NOB. Tudi v predhodnih poglavjih je ta moj poudarek opazen, čeprav se v glavnem držim le področja zadnjega stoletja današnjega Kidričevega. Prvo polovico stoletja obravnavam po zapisih in ustnih izročilih, ki jim moram verjeti, drugo polovico pa po lastnih videnjih in avtentičnih doživetjih.

Proizvodnja v TGA je ob tem zgodovinskem zasuku, pa ne mislim samo na deset dnevno osamosvojitveno vojno, ki se je

začela 26. juniju 1991, potekala tako, kot da se nič ne dogaja oziroma se ni nič zgodilo. Večina partijcev (komunistov pa itak skorajda v TGA več ni bilo), ki so še vendar bili Slovenci, so okoliščine sprejeli kot take, mnogi pa so celo pri tem priskočili na pomoč. Partijci iz nekdanjih bratskih republik, ki jih tudi v TGA ni bilo malo, pa so se nekoliko potuhnili v upanju, da gre samo za muho enodnevnico in da bo prosrbsko orientirana JNA vse težave kmalu uredila. Največji pristaši »Miloševićeve srboslavije«, ki so tudi bili več ali manj tihi organizatorji nikoli izvedenega »mitinga resnice« v Ljubljani, pa so bili v tem kočljivem času nadzorovani.

In končno še pogled vase - v TGA! Tudi na tem mestu moram zapisati, da se je v nekdanjem socialističnem gigantu na Dravskem polju med desetdnevno osamosvojitveno vojno aluminij proizvajal nemoteno oziroma tako, kot da se zunaj tovarne nič ne dogaja. Niti enkrat ni resneje zmanjkalo elektrike, vzdržale pa so tudi deponije ostalih vitalnih surovin. Sicer pa smo takrat bili navajeni, da že itak nekaj časa nismo razpolagali s svojimi devizami in da so nam na tesno hodile surovine in rezervni deli. Tudi že dalj časa trajajoča galopirajoča inflacija, ko se je tudi kruh že računal v milijonih dinarjev, je seveda prispevala svoje, da nam je koža postala že podplat. Upanje, ki ga je ob koncu osemdesetih zastavil novi - liberalnejši vladni predsednik Jugoslavije - Hrvat Marković, ki je dinarju odrezal štiri ničle, je bilo samo za naivneže. Največji absurd in napaka pa je bila v tem, da so pri teh monetarnih mahinacijah potegnili krajši konec prav lojalni in poslušni državljani, ki so še vedno varčevali oziroma pomagali gospodarstvu. Kot »jeznemu varčevalcu« mi je šele po sedmih letih država Slovenija vrnila privarčevane devize, ki mi jih je potrošila Socialistična Jugoslavija.

Kot že (na srečo) »odpisani« rezervni kapetan JLA me torej niso ob vojni poklicali, ni me pa bilo tudi na spisku slovenske TO (teritorialna obramba), zato sem te burne dneve vojskovanja spremljal iz dela. Sicer pa so bili iz TGA vpoklicani (ne več od

JLA) pripadniki TO in pomožni miličniki, tako da smo preostali morali bolj pljuniti v roke, saj so še ti delavci, ki so ostali na delu, tudi ponekod na vasi sodelovali pri postavljanju cestnih barikad in bili v podobnih službah vojnega stanja. Tudi iz TGA so se na okoliške ceste kot težka navlaka vozile dotrajane katodne omare el. celic. Tovarniška sirena je ob teh dogodkih kar nekajkrat zatulila. Njen glas je sedaj, ko je šlo za res, bilo čisto drugače slišati, kot ob sobotah, ko so jo preizkušali, ali še kakšnih deset let nazaj, ko nam je odtulila začetek in konec šihta. Njen glas je namreč opozarjal, da se nam bližajo, »naša osovražena« letala. Ob nekem takem tuljenju, ki me je doletelo ravno na poti iz dela ob tretji uri, sem celo zaradi samega reda le za nekaj trenutkov pokukal v lepo očiščen podzemni bunker, ki smo jih v TGA imeli kar nekaj še iz Hitlerjevega časa, pa tudi že dva nova iz leta 1985, ko sta se morala zgraditi kot obvezni dodatek k MPPAL. Doma v Ptuju kakor seveda v TGA pa sem poslušal radio kot malokdaj prej, v živo pa neki dan tudi topove JLA, ko so ti iz Maribora streljali na pohorski TV oddajnik in na vojašnico TO v Pekrah pri Mariboru.

Zgodovina je torej živa zadeva! Mnogi radi rečejo, da se ponavlja. Mislim, da je v tem tudi nekaj resnice. Tudi za komunizem ni izključeno, da nas ne bo čez kakšnih sto let spet preplaval v drugi preobleki, saj je pot do revščine oziroma socialne ogroženosti množic mnogo lažja kot pa do blagostanja. Komunizem je kot kazalec na tehtnici in ko se »balast« na eni strani tehtnice poveča, se tudi kazalec nagne v to smer. Ko se torej izčrpajo zaloge dela pridnih rok, takrat lakota prisili

"Šli smo se splošnega ljudskega odpora".

postopače in delomrzneže, da planejo po dobrinah, ki so jih ustvarile pridne roke. In ko bo spet zmanjkalo teh dobrin, spet pride čas streznitve, da lahko stari dobri kapitalizem spet napolni kašče za nov cikel.

02 ALI JE DANES KAJ DRUGAČE?

Slovenci smo v stoletju nasilja, kot radi imenujemo dvajseto stoletje, zamenjali kar nekaj gospodarjev. Najvidnejša sta bila avstroogrska monarhija in jugoslovanska federacija. Nobeden od njiju pa nam ni omogočil takega razvoja, kot smo si ga želeli, omogočala pa sta nam preživetje.

Na razpad Avstroogrske države Slovenci nismo kaj dosti mogli vplivati in smo se morali prepustiti mednarodnim dejavnikom. Pri razpadu Federativne Jugoslavije, pa smo imeli vsaj po sedaj znanih podatkih pomembno vlogo. Najtežje, kar se tiče narodnega obstoja, pa se nam je godilo med drugo svetovno vojno, ko je bila Slovenija razkosana med tri okupatorje - Nemce, Italjane in Madžare. Resničnejšo samostojnost pa smo dobili po več tisočletnem bivanju na tem koščku zemlje med Alpami, Jadranom in Panonijo, po resni in organizirani odločitvi, ko smo spoznali težnjo po ponovni prevladi. Najštevilnejši narod lastne države Jugoslavije nas je s težnjo vsestranske centralizacije in s tem tudi kulturne začel zavirati in povzročati siceršnje zaostajanje, kar je tudi že napeljevalo k razmišljanju o bodočem izginotju Slovencev kot naroda.

Do osamosvojitve je tako prišlo v burnih okoliščinah, ki ga je zaznamoval sočasen razpad komunizma v Evropi pa tudi drugod po svetu, kamor ga je uspela izvoziti SZ s pomočjo rdeče revolucije

v svojem sedemdesetletnem obstoju. Ponekod je »ta revolucija« oziroma režimski preobrat bil mehak - »žametni« in hiter, drugod, kot pri naših južnih sosedih, pa krvav in dolgotrajen. Naš primer tega dejanja je bil sicer tudi vojaški, ker smo se uprli pokoritvi JLA, ki si jo je prisvojil že omenjeni največji narod skupne države - Srbija, a vendar lahko rečemo, da tudi medijski, saj so TV slike gorečih hiš in tankovskih mrcvarenj iz Slovenije v hipu obkrožile svet, kar pa je za sabo povleklo vsesplošno obsodbo. Tudi EU in Nato sta to rožljanje z orožjem sredi Evrope ob izteku drugega tisočletja takoj obsodila. Slovenci smo se ob tem dejanju kot »golobi« odločno spopadli z »jastrebi«, saj se je JLA računala kot četrta najmočnejša armada tega časa. Osamosvojitve je tudi pomenila naš ponoven vstop v Evropo med »stare znance«, pa seveda spet določeno skepso, saj lahko izgubimo nacionalno identiteto. Da se nam to ne bo zgodilo, je potrebna visoka nacionalna zavest, za katero pa je prvi pogoj ohranitev lastnega jezika. Ta pogoj zahteva visoko stopnjo demokracije, pa tudi osebne ljubezni do svoje zemlje, do starih vrednot od verskih do kulturnih, na katero se naslanjajo zreli narodi, kamor Slovenci prav gotovo sodimo. Mislim, da moja malenkost pri gojitvi naše pisane besede pri tem tudi ni izvzeta!

Zdaj pa se spet preselimo v Kidričevo in njegovo tovarno, kjer bi glede na realsocialistično zasnovo objekta in kraja, utegnil biti »postkomunistični čas« zanimivejši. Pa ni, saj se je namreč tudi tukaj že nekaj let prej spoznalo, da samoupravní socializem za Slovence ni prava stvar. Transformacija - nekateri ji rečejo normalizacija, se je zgodila enako kot drugod, a vendar s pripombo. Kot se za nekoč vzorni slovenski kompleks realsocialistične podobe tudi spodobi, se seveda Kidričevo »ni moglo« takoj in naravnost povsem preleviti v kapitalistično podobo. To mojo tezo potrjuje tudi in predvsem z zadržanjem imena kraja po rdečem revolucionarju, ki je nemara edinstven v nekdanjih komunističnih deželah. Težje pa je najti opravičilo, vsaj kar se tiče etike oziroma »kulturne dolžnosti« te iste družbe do čuvanja kulturne dediščine kot take. Ko sem še bil

kidričan sam, je še kulturno obeležje iz starih avstroogrskih časov stalo na svojem mestu pred kidričevskim gradom in zaznamovalo zgodovino tega kraja, ki je bil nekoč po številu duš vsaj petkrat večji od današnjega Kidričevega, danes pa ta spomenik ni vreden svoje podobe. Mislim, da bi bilo prav tako obsojanja vredno, če bi se danes v Kidričevem podobno zgodilo s spomenikom tov. Kidriča. V uteho vsem kidričanom pa seveda gre priznanje, da so le proti koncu »svojega obdobja« z razumevanjem sprejeli misel, da se je leta 1987 v tem »nenavadnem« kraju spet zgradila cerkev. Sicer pa prišleki - samo iskalci vsakdanjega kruha, niso temu nikoli nasprotovali!

V občinskem središču, kar Kidričevo danes je, pa zaenkrat večine oblasti ne predstavljajo tvorci oziroma prišleki tega kraja, temveč občani iz okoliških vasi. Kidričevska tovarna, zaradi katere je tudi nastalo Kidričevo, pa se danes imenuje Talum - brez sufiksa Borisa Kidriča. Po domnevanjih in opažanjih od zunaj pa danes po petinštiridesetih letih še zdaleč ni več tiste harmonije med tovarno aluminija in samim njenim naseljem, pa čeravno v njem še živi večina prav tistih ljudi, ki so največ dali za to tovarno. Jaz bi k temu zlobno pripomnil, da ju trenutno vežejo le še skupni cevovodi. Upanje na manj hladno povezavo pa seveda obstaja!

03 ZDAJ PA SPET KAPITALIZEM

Kot neobremenjen sem si dovolil kritično in opozorilno pisati o slabem gospodarjenju že sredi osemdesetih let. Tudi v tovarniški Aluminij sem se oglašal in opozarjal na stagnacijo oziroma na padanje produktivnosti v TGA. Izbojevanim učinkom rdeče revolucije, ki sem jo doživel še kot otrok na vasi in ki so me nato spremljali v slabem in dobrem skozi šolo in tudi še lep čas ob

delu v težki industriji v Kidričevem, se imam zahvaliti za tenkočutnost in posluh dogajanj, ki so ubirale pot v nepravo smer. »Spre gledal« sem že mnogo let prej, preden je dejansko ta oblika komunizma bankrotirala. Tisti, ki pa niso to do jeli prej kot šele ob prevratu leta 1991, ko je na vrata spet potrkal stari znanec kapitalizem, pa bi se dejansko morali s tem sprijazniti vsaj takrat in mirno dopustiti, da »smeti pomete nova metla«.

Da se to ni čisto tako zgodilo, je menda tudi pripisati temu, da se je prevrat zgodil brez vsakršne prisile ali revanšizma in ne tako vsiljeno, kot je bil ta izveden pred petdesetimi leti z rdečo revolucijo. Celo večina preverjenih in partijsko izšolanih kadrov je

Novi emblem na odlitku hlebčka.

ostala na svojih stolčkih. Še več, za prevrat oziroma padec komunizma so si ti celo iznašli lepe besede, kot so tranzicija, transformacija, prestrukturiranje in še kakšno, samo da bi se slišalo lepše in da se komu ne bi izkrivila kakšen las, pa čeprav je kdo imel »dosti masla na glavi«! Namesto pričakovane izpustitve vajeti starih struktur so ti »ugledneži« prejšnjega režima še močnejše zagrabili zanje. Videti je bilo in še je, da si polstoletni intermezzo komunizma ti rdeči direktorji razlagajo tako, kot da se je komunizem zgodil po božji volji, ne pa zaradi komunistične ideologije oziroma njih samih. Po takšni razlagi je po tranziciji ostalo vsaj 80 % rdečih direktorjev (saj brez rdeče knjižice skoraj ni bilo prej pomembnejše funkcije), ki so izkoristili ta naš »žametnik« prehod v kapitalizem. Nekateri pa so se celo dobesedno

»trasformirali« v začasne lastnike nekoč družbenega imetja ali pa si vsaj mislijo tako. So pa tudi »rdeči« direktorji iz takšnega testa, ki so si že prej »nabavili dovolj keša«, da so celo nato to svoje podjetje odkupili po smešni ceni.

V gigantu TGA, se čisto tako sicer ni zgodilo, pa čeravno so bile govorice, da so podobne nakane bile ali so še. Ob prevratu pri nas ni toliko šlo za izgubo trga, kot v drugih večjih tovarnah v Sloveniji, ampak se je prestrukturiranje bolj nanašalo na tehnološko plat prevelikega sistema. Šlo je za to, da se iz procesa pridobivanja in predelave aluminija izločijo tiste sporedne dejavnosti in storitve, ki s tehnološkim procesom niso imele neposredne povezave in so se v času razvitega samoupravljanja, kakršno je v TGA vsekakor bilo, nekontrolirano nakopičile in s tem neproduktivno delovale in ustvarjale neproduktivno birokracijo.

Še dobro se spominjam, kako se je že leta 1990 ali še prej v TGA začelo govoriti o nekakšnih inkubatorjih oziroma valilnicah novih idej in novih organizacijah. Ker je v okolici Ptuja že bila znana beseda valilnica za piščance oziroma za take obrate Perutnine Ptuj, smo laiki v TGA ob tem najprej pomislili na te valilnice, ali se celo spraševali o skladnosti aluminija in inkubatorjev za piščance. Dilema o tem je bila rešena tako, da je bil kmalu za laike organizirano predavanje, pa tudi v internem glasilu Aluminij, je bilo napisano, kaj v prenesenem pomenu pomenijo inkubatorji v TGA. Tudi beseda »by- pass« (obvod, obvoz) se je začela uveljavljati v pravem pomenu besede - iskanje lukenj v predpisih nove oblasti.

Ena od tako nastalih hčera je tudi družba, ki se je izvalila v takšnem inkubatorju TGA oziroma v Talumu in še je menda najbolj smiselna, je družba STORAL, d.o.o., ki je nastala v letih 1992 – 1993 ter tudi še VITAL, ALIN, LEGO -A i.t.d. V osnovi je Storal bivša »zabojarna«, obrat, ki je v TGA posloval v okviru TOZD Vzdrževanje, kjer so v glavnem domači invalidi delali leseno embalažo in palete za naše prodajne proizvode. Čez kakšno

leto se je k tej lesni družbi pridružila še delavnica tekočega vzdrževanja, ki je v času tozdiranja nastala v TOZD Proizvodnja aluminija. Tako je danes v Storal, d.d. od prvotnih 14 lesarjev - invalidov še prišlo 18 invalidov - kovinarjev, kar pa predstavlja 85 % invalidskih delovnih mest. Z razumevanjem ustanoviteljice in lastnice družbe Talum, d.d., je tako uspelo tem ljudem preživeti in še več, za njihovo delo oziroma proizvode so baje celo zainteresirani zunaj ograje Taluma.

Koliko takšnih »hčera« ima ali je že v tem času desetih let imel Talum, d.o.o. - sedaj Talum, d. d., je težko nekdanjemu delavcu izračunati, saj tudi mnogi člani tega kolektiva tega ne vedo. Govorice pa so, da jih je (bilo) mnogo, vsekakor pa več, kot pa je ta navedeni ducat, ki sem ga spet kot najnovejšega zasledil v glasilu Aluminij z januarjem l. 2000, kjer so bile tudi zapisane pripadajoče številke zaposlenih z dnem 31.12.1999.

• ALIN	5
• VITAL	33
• REVITAL	116
• LIVARNA	108
• TRADING	0
• LEGO-A	2
• STANALUM	2
• VARGAS	43
• STORAL	23
• SILKEM	104
• INTRA	59
• TALUM, d.d. (matično podjetje)	949

Za nekatere od navedenih družb še vedno ne vem, s čim se vse ukvarjajo. Tudi tistega delavca, ki še danes dela v Talumu in ki bi za vse te hčere vedel povedati, kaj delajo, nisem uspel najti. Tudi tega še ne vem, zakaj smo leta 1992 zamenjali firmo TGA za Talum. Zlobneži so rekli, da zaradi tega, da je nekdo lahko lepo

zaslužil. Sicer pa je tudi res, da smo tovarno glinice zaradi nerentabilnosti že zaprli pred tem časom in nekatere njene obrate predelali za proizvodnjo zeolita in vodnega stekla oziroma je iz nje nastal Silkem. Je pa tudi res, da so se tudi drugi slovenski giganti podobno reformirali, pa so vendarle obdržali prvotno ime in svoj tradicijski emblema.

Tudi mimo managerstva ne bom šel, da se ne bi spotaknil vanj. V kidričevski tovarni se je sorazmerno zelo hitro udomačilo to ime, saj so se rdeči direktorji kapitalističnih navad takoj lotili z veliko žlico. Najprej se je to odrazilo v tajnosti managerskih plač, tako da več delavec ni vedel, kolikokrat večja je plača šefa od njegove.

»V kuvertah dobivajo plačo tisti, ki bi jih lahko bilo sram, da desetkrat, dvajsetkrat ali celo še večkrat zaslužijo več kot pa mi«, sta se mi nedavno potožila dva moja nekdanja delavca, ki še nabirata v Talumu službena leta.

04 »ROJEVANJE NOVIH ELIT«

Danes nihče ne more reči, da je formalno nadzorovan in da tudi ni javno obrekovan! To se tudi izkazuje ob vprašanju lastninjenja bivše družbene lastnine, ko je dobršno število »transformiranih« rdečih direktorjev obdržalo fotelje in si napačno razlaga »novi« zahodni model gospodarjenja. Po obnašanju sodeč namreč mislijo, da je »Zahod« prav tisto, kar »morajo« biti ali pa so že postali.

Razlika pa je vendar velika, da se pride do naziva kapitalist po sistemu tržne ekonomije, kot se to že nekaj sto let prakticira v zrelejšem kapitalizmu na zahodu, in pa priti do lastnine »na horuk«,

kot ga dopušča model našega anarholiberalizma, ki nam vlada že osem let. Ta model daje možnost hitrega bogatenja dočerašnjih pa tudi današnjih - »svojih ljudi«, ki jim tudi rečemo kontinuiteta. Ti so si z mehkim prehodom menjave oblasti podaljšali svoje priskledne položaje in se kot nekdanji partijci resnično transformirali v »njihovem času« najboljši osovraženi kapitaliste. Prav zaradi tega večina današnjih menagerjev izvira iz nekdanjih velikih podjetij ali bivših oblastnih struktur, ki jih je postavil komunistični sistem v okviru socialistične izgradnje. Zahodni kapitalist, po katerem se danes vzgledujemo, pa je skromen individualist, ki se načrtno odreka užitkom razkošja in vlaga kapital nazaj v svoje podjetje, hkrati pa je ustvarjalen in iznajdljiv. Večina naših novopečenih kapitalistov - bivših rdečih direktorjev, pa teh navad, ki se jih ne da priučiti, nima ali pa so skromnejša.

Uvajanje »postkomunističnega« anarholiberalizma s hitrim povečevanjem socialnih razlik pa za naš narod ni najbolj »produktivna zadeva«. Zavedati se je namreč treba, da naša varianta kapitalizma še ni in kmalu še ne bo na ravni ameriške, kjer je razlika med delavsko plačo in plačo menagerja 1: 40 čisto nekaj normalnega.

V resnici se je danes storilnost v industriji z ozirom na bivšo samoupravno organiziranost zvišala, bojim pa se, da le na račun odpuščanja oziroma predčasnega upokojevanja ljudi. Prepogosto se namreč že zadovoljimo, da je podjetje že dobro, če nima izgube. Toda če podjetje nima lastnega denarja za razvoj, se bo v kratkem znašlo med izgubaši. Izhod je torej samo v idejah za nova vlaganja. Prav zato je današnje vlaganje Taluma - v nadaljevanje in širjenje proizvodnje aluminija pohvalno.

Po vsestranski oceni sedanjosti in bližnje preteklosti pa bom za to temo o materializmu novodobnih kapitalistov še povezal nekaj starih misli hindujskih modrecev in filozofov, ki se v glavnem

dotikajo hlastanja po lastnini in sploh poštenosti in me asociirajo na posamične primere iz slovenskega divjega lastninjenja:

»Če lopov vidi neko dragocenost, ne razmišlja, čigava je stvar. Zanima ga samo, kako jo ukrasti.«

»Materializem materialista zaslepi tako, da ne razume več samega sebe!«

»Materialista žene v nepoštenost pomanjkanje duhovnosti, kar kaže na pomanjkanje civilizacije in pomanjkanje naravne inteligence, opziroma, da več ne zna ločevati materialnih tokov od duhovnih tokov!«

Glede na taka razmišljanja starih modrecev in lastna videnja preobrazbe komunizma v ponovni kapitalizem, ki so mu komunisti nadeli ime transformacija, pa so vzporedno in še nastajajo, da tako rečem, »nove kapitalistične elite«. Kot nenapisan model takšnega nečednega početja oziroma priprave nanj, pa je v očeh nepristranskega in neobremenjenega opazovalca to »prefinjenost« videti po redosledu približno tako:

- Izmozgati še vedno družbeno podjetje in prepričati zaposlene tako daleč, da je stečaj nujen, če še hočejo kaj dobiti od kupnine.
- Nato stečajno podjetje čim nižje oceniti.
- Metati polena pod noge slučajnemu resnemu kupcu ali rešitelju, ki si prizadeva podjetje vendarle rešiti ali zanj ponuditi več.
- Ob pravem trenutku, ko si edini kupec, pa po najnižji ceni na nek način to podjetje kupiti. Pri kupčiji, (če si nisi že prej priskrbel dovolj keša) po možnosti poiskati v tujini (da bo zadeva bolj zamegljena) prijatelja - »kapitalista«. (Prav pride tudi kakšna stara - »še fevdalna teta«, ki začasno prav za ta namen razveže svojo mošnjo.)

(Da bo praksa okrog divje privatizacije in metanje polen eventualnemu rešitelju še bolj osvetljena, priporočam knjigo g. Janeza Laha iz l. 1996 »M P P je uničil T A M«.)

Tudi v Talumu se je o takem poskusu privatizacije, ki so ji nadelo ime dokapitalizacija, pred leti mnogo govorilo in pisalo. Šlo je za »hčerinsko« podjetje Silkem (Silikatna kemija), ki je v samostojni režiji in lastnem znanju zraslo na postrojenju opuščene tovarne glinice. Snopič časopisnih člankov o tej nakani spornega lastninjenja sem predelal, da sem med vrsticami prebral bistvo spornosti, čeravno sem tedaj še sam delal v Talumu. Vodstvo in delavci Silkema pa so ob tej nakani - večinski prodaji tujcu, ki jo je spletala matična firma Talum, postali skeptični in sicer, da je njihova stara tovarna prenizko ocenjena, da pri tej prodaji ni upoštevana lastna inovativnost oziroma že utečena tehnologija in da proizvodnja že teče ter rapidno raste in se izdelek uspešno prodaja. Ugotavljali so celo, da trenutno njihov izdelek zeolit - surovina za neoporečene pralne praške oziroma proizvodnja le tega tako dobro stoji, da se z njo občasno rešuje blokirani žiro račun matičnega Taluma. Bili so tudi mnenja, da lahko potrebno dokapitalizacijo z vestnim in načrtnim delom v doglednem času opravijo sami, ali vsaj, da tujega vložka ne bo preko 49 %. Zbor delavcev, ki ga je dne 8.10.1992 zoper večinsko prodajo tujcu organiziral njihov sindikat, pa je izbil sodu dno. »Na njem je bilo baje mnogo »podobnosti in asociacij« na dogodke v TGA l. 1983, ko je v TGA za eno leto zavlado tako imenovano družbeno varstvo.« Nato so se o tej sumljivi prodaji zvrstili časopisni članki v menda vseh pomebnejših slovenskih dnevnikih in tednikih:

»Delo« je 24. 11. 1992 pod naslovom »Začetek ali konec«, zapisalo, da gre za večinsko prodajo avstrijskemu partnerju oziroma, da gre za dokapitalizacijo, kot se je po tovarni govorilo. »Ptujski tednik« pa je 26. 11. 1992 o tem pisal pod naslovom: »Bo kdo zaustavil sramotno razprodajo znanja in tehnologije«? V teh in drugih člankih avtorji ugotavljajo, da se je v ta namen osnovala firma Silkem Holding Wien, kjer bi naj tujec dodal 10 milijonov

DM, kar bi glede na sramotno nizko ocenitev že obstoječega predstavljalo 76 %. last tujega kapitala. Vodstvo Silkema tudi pripominja, da pri tem ni upoštevana lastnina inovatorjev, saj so dobili za to delo, idejo in tehnične rešitve le sramotno nizko nagrado. Delavci so tudi, kod pišejo nekateri avtorji prepričani, da gre za »divjo privatizacijo« oziroma kot temu tudi rečemo - »nastajanje novih elit«

Decembra 1992 pa se je na vsa ta pisanja in dogajanja v internem časopisu oglasil s svojo resnico direktor matičnega Taluma. »Zeoliti še vedno realnost ali izbira priložnosti?«, je bil naslov oglasitve. Citiram oziroma prepisujem pa samo zaključek tega obširnega članka:

» Zavedam se težavnosti svoje vloge, ko poizkušam s strokovnimi argumenti nastopiti proti populizmu skupine tako imenovanih strokovnih delavcev iz DE Proizvodnje glinice (ki vedno nastopajo anonimno!), kajti če kaj, potem jim je potrebno priznati, da so ta del svoje naloge opravili mojstrsko - izrabili so naivnost in neobveščenost svoje okolice, hkrati pa tudi pravšnjo mero politične euforije v predvolilnem času.

Toda ne živi se niti od obljub, niti od sentimentalnosti ! Resnica, ki jo v tem primeru predstavljajo podatki o uspešnosti ali neuspešnosti ene ali druge variante, je na žalost dosti bolj kruta, še posebej za tiste, ki v celotni stvari pravzaprav ne nosijo nobene krivde in so predmet brezobzirne manipulacije - to pa so delavci iz DE Proizvodnje glinice.

Nisem prepričan, da se škoda, ki je bila povzročena še sploh da popraviti in da nam bo uspelo doseči osnovni cilj celotnega projekta - dolgoročno uspešno proizvodnjo in dolgoročno sigurna delovna mesta.

Prav pa je, da se zavedate, kdo vam dosego tega cilja onemogoča, kajti slej kot prej bo treba s kartami na mizo! Na žalost bo za mnoge takrat že prepozno.

Pa še to:

Verjetno mnoge med vami sedanji dogodki spominjajo na dogajanja v letih 1983 - 1984. Prav imate, pa še nekateri akterji so isti!

Zagotovim vam lahko, da nadaljevanja takšnega scenarija ne bom dopustil in da bom ukrepal v skladu s pooblastili, predvsem pa z odgovornostjo do celotnega delovnega kolektiva, kajti le ta - ne pa skupinica neodgovornih hujskačev - zame nekaj pomeni!«

S spoštovanjem.

Direktor, mag. Danilo Toplek, dipl. oec.

Po nekajletnem premoru polemik od preprečitve te, za mnoge sumljive prodaje Avstrijcem, pa sem o prodaji Silkema spet bral v »Večeru« 20.5. 1996 in sicer pod naslovom;

»Bo večinski lastnik angleški?«

Da bo tisto o očitnem »predvolilnem času« v zaključku direktorjeve razlage o Silkemu oziroma o mrzlici za volitve l. 1994 bilo bolj popolno, oziroma tudi osvet-

ljeno iz druge strani, objavljam faksimile letaka, ki se je takrat

Volitve 94 Aluminij

Spoštovane sodelavke, spoštovani sodelavci, spoštovani občani Kidričevega!

TALUMA se je vedno aktivno vključeval v naš predstaviteljski, tako li danes zglejati naj v volitvah 1994, gdi. Manketova družina, pa v vsakem obsegu, kot im je to uspelo s por. A. v. v. da TALUMA to dani pravega oca Kidričevega kot BODI!

A si predstavljate, koliko ljudi iz budočih ok.

Upravičeno smo lahko ponosni na to, r.

Pripravi tega menija, da ne moremo z.

Pred nami so lokalne volitve. Kandid.

sprenembo, ki nas dokaže in ki jih. Le tr.

Niste iskustvo s politiko, pa naj bo to na dr. razpisu in predložitvi s strani naša, ki b. dela, ne pa ga ovirala in preprečevala.

Politiko delajo ljudje, zato je prav, da pisanja, ter nujnosti nadaljevanja s kandidati za funkcije v budoči volitvi. Ki dejstvo zavlačuje. Ni valja, o jga za mesto.

Podpiramo torej iste kandidate, ki so v budočega dela dokazali, da vedo, k. tovarno in lokalno politiko.

V občini Kidričeva so to kandidati zdr.

- g. STANKO MEŠKO
- g. STANE MEDIK
- g. DARKO FERLINC
- g. ANA VRABEC

Enako velja za kandidata za župana, r.

Podobno je situacija v naši občini. P. da je pri snovanju budočnosti potreb. trošenju.

Isto kot za vse listi velja tudi za dva BRANKA BRUHNA.

Toliko o dejstvu, kadar je vol. za in ga. vol.

S spoštovanjem

ZDR IŽENA LISTA
soci. nih demokratov

Letak, ki se je delil na kapiji TALUMA, da se naj delavci na volitvah l. 1994 "odločajo pravilno".

o okolju in katerem deluje in okolje iz katerega prihajajo v njem zaposleni. Si a brez ogromnih pripravkov s strani TALUMA? ...Amajala bi manjkalo čista, ba garske, športno ali kulturno mesto, ki le v ...izkazu uspešno svoj program je TALUMA.

% družbenega praznoda sedanje občine Puj, in in to ta delat v budoči občini

ih občin, predvsem pa iz mestne občine Puj, čia praznoda od tovarne!

smo pomagali ustvarjati in razvijati naše knje.

smemo štati, da štati tudi v budoči, temveč aktivni in posodi v dlagajnja.

am s glasovno mla zrajo v oči, ter. oblikujejo in menjene, mladane usodne. Ah je mla, pa bo vse v volitvi A. mla!

ni ali ga na lokalni razpis, so vse prej kot politike. Vse preveč je eksperimentiranj, rabi karat in vsakej kakšno politiko, ki bo praznoda k razpisu volitvinskega

odprmo tukine, ki se zavedajo dejtev omenjenih na začetku tega davitega sozila med tovarno in njenim okoljem. Zelo malo strank in svo in mestne občine Puj, je v svojih programih in nastopih pokazalo, da se teh ali ignoranci. Obaja je naravno in neuporabljaj!

s svojimi dozedanji dejtari, pa tudi s lastnim programom svojega pomeni odgovorna dele in ki so spoznali nujnost sodelovanja med

ne listi:

podoba BAŠTEVC JANKA, ki ga predlaga LD!

kjer sta se ZDRUŽENA LISTA in LISTA KRAJIVNIH SKUNOSTI spomnili, razmišljati najprej o listih, ki ustvarjajo in v vrednost in tele pomet o

I kandidati za župana : za gospo LUDJO HAZABENT in za gospoda

toliko vedno, mla, kar praznoda razmišlja.

Direktor TALUMA
mag. Danilo Toplek, dipl. oec.

tik pred volitvami delil delavcem v Talumu. Glede na večkratne očitke levice, ki dejansko stoji za tem letakom, da duhovniki v cerkvah propagirajo svoje kandidate, je vendar ta pisna propaganda na kapiji Taluma bila čisto nekaj drugega kot pa duhovniško priporočilo vernikom v cerkvi o primernih kandidatih za volitve.

Da ne bo o »novih elitah« (nekateri jim rečejo povspetneži) kaj dvomov oziroma da je vse iz trte zvito, priča tudi prijava zoper pravno osebo Taluma, ki jo je Javnemu tožilstvu v Ptujju posredovala Agencija za plačilni promet dne 3.5.1993. Šlo bi naj za oškodovanje družbene lastnine pri dodatnih življenjskih zavarovanjih menagerjev iz Taluma. »Večer« je 18.11.1995 o tej prijavi iz leta 1993 zapisal, da v Talumu prakticirajo dve vrsti »menagerskih nezgodnih zavarovanj« in sicer se plačujejo premije po 850 DM mesečno in dobo 10 let, ki se prenašajo v korist zavezanca in njegovega družinskega člana, in pa varianta, (za manj vredne menagerje) s premijo 500 DM. Poleg te, za mnoge moralne spornosti, pa bi naj še šlo za zakonsko spornost, saj so se te premije obračunavale kot odhodki, ki neposredno pogojujejo ustvarjanje dohodka v podjetju. Koliko pa se te razburjenosti med delavci v Talumu še spominjam sam, pa bi naj bilo vmes tudi vprašanje plačila dohodnine? Kako se je s to prijavo na sodišču izteklo niti ni važno, zanimiva je namreč le moralna plat »novih elit«.

* * *

Čeravno knjigo zaključujem s podrtjem simbola proletarskega Kidričevega - dimnika, pa vendar moram pripomniti, da se v Sloveniji podobni nečedni posli okrog privatizacije še vedno dogajajo in, da bi bilo moje pisanje brez te zdrahe in v tem okoloju, kot manjkajoča pika na - i.

05 TALUM V IZGUBI

Da se ozrem na prakso, ki smo jo imeli v zgodnjem socializmu in se tudi prakticira v zahodnem kapitalizmu, da je namreč elektrika za metalurške požeruhe cenejša kot denimo za gospodinjstva. Ta privilegij pa ni v tem, da imajo veliki odjemalci elektrike pač to ugodnost, kot si pri nas nepoznavalci napačno mislijo, ampak je v tem, da so to konstantni odjemalci elektrike oziroma jo trošijo tudi takrat, ko je ostali potrošniki ne rabijo. Za elektrarne, ki kaj pomenijo, pa ni pomenbno ali so te na vodni, atomski ali kak drugi vir energije, te niso grajene tako, da bi se zvečer in čez vikend zaustavile, zjutraj pa dale v pogon. Torej to ne gre, gre pa, da nočne in praznične viške proizvajalci elektrike ponudijo po nižji ceni in se oprimejo trgovske modrosti - »bolje nekaj prodati, kot pa nič«! Ne gre pa tudi obratno, da bi se ogromne in pregrete metalurške peči čez noč zaustavljale in ohlajale!

Pri proizvodnji aluminija je potrebno vzeti v obzir tudi to, da je dejansko elektrika ena od neobhodnih surovin in da drugačnega oziroma bolj ekonomičnega postopka pridobivanja aluminija še ne pozna do danes svet. Gornji poduk je seveda namenjen tistim, ki o tem še niso razmišljali, težje pa je razumeti, da poleg neukih tudi nekateri poročevalci in tisti, ki se imajo za politike, pišejo in govorijo, da je elektrika enako vredna za vse odjemalce. Vsem pa mora biti tudi znano, da so prav gospodinjstva izraziti neenakomerni potrošniki te energetske dobrine. Sicer pa tovarno aluminija napadajo še druge vrste sovražniki, češ da je zastrupljevalec in onesnaževalec okolja.

Od začetka obratovanja TGA pa do danes smo doživeli tri obdobja formiranja cen za aluminij in sicer:

- administrativno - distributivno obdobje (1954 - 1963) - plansko gospodarstvo
- obdobje proste prodaje na domačem trgu in prepovedi izvoza (1963 - 1965), ki je tudi obdobje precenjenega dinarja, tako da smo doma za aluminij iztržili le trideset odstotkov vrednosti USA dolarjev - le 450 dinarjev, med tem ko je na zahodu dolar veljal 1.700 dinarjev
- obdobje liberalizacije poslovanja doma in na zunanjem trgu (po l. 1965), ki še velja danes. To obdobje je tudi nekoč tovarni v Kidričevem prineslo najvišji dohodek oziroma doslej, saj je postavljeni indeks 100 ob koncu leta 1969 že bil 281.

Kot so se v šestdesetih letih dogajali cirkusi okrog administrativno določenih cen za proizvode, se je podobno dogajalo v prvih letih samostojne Slovenije okrog formiranja cene za elektriko, ko so se metali v isti koš vsi potrošniki, od gospodinjstev do težke industrije. Ironija pa je tudi v tem, da smo se v socializmu potegovali za lastno hidroelektrarno (HC Zlatoličje) in nismo uspeli. Tudi HC Mariborski otok je bil zgrajen za potrebe te tovarne. Sicer pa je do razhajanj med TGA in takratnim elektrogospodarstvom Slovenije že prišlo ob koncu šestdesetih let, ko direktor TGA Grünfeld ni dovolil, da bi si EGS postavil novo razdelilno transformatorsko postajo (RTP) v notranjosti ograje TGA, tako da se je morala ta pomakniti v bližnjo vas Cirkovce.

V prelomnem trenutku oziroma ob odločanju o nadaljnji usodi Kidričevega leta 1985, ki smo ga takrat imenovali MPPAL (modernizacija proizvodnje primarnega aluminija), je bilo tudi z oblastjo še menda največ kreganja in negotovosti glede preskrbe z el. energijo. Ob zagonu te, po mišljenju mnogih odrešilne pridobitve za TGA leta 1988, je predsednik projektne sveta za MPPAL ekonomist Ivan G. v svojem prispevku za interni časopis o teh »izziv« iz Ljubljane zapisal tudi to:

»Ob splošnem se bom omejil samo na enega, ki pa dovolj odseva naše pogoje gospodarjenja in svoje prispeva k slabim gospodarskim rezultatom in siceršnjim problemom družbe. Poimenoval ga bom izziv morale? O energiji, predvsem pa o električni, menim, da je eno najbolj nerešenih področij gospodarjenja pri nas. Žrtev tega smo seveda tudi mi s svojo 10 % potrošnjo. Neprekinjeno se srečujemo z grožnjami, da je v Sloveniji ne bo in da bo draga. Naš odgovor je sklenitev dolgoročne pogodbe za dobavo električne energije iz SR Srbije. Nenadoma so nekateri, ki so doslej udrihali po nas zaradi »energetske požrešnosti« in ekoloških problemov, začeli na vso moč vpiti, kaj za vraga počnemo, ko nimajo kam s premogom in energijo«.

»Ali se ne dogaja nekaj podobnega v Elesu še danes v l. 2001, ko naše elektrike nočejo več Hrvati in ko rudarji ne vedo, kam s premogom?«

Pa še pogledjmo dve mlajši pisanji oziroma naslova naših medijev na to temo:

- »Večer« je 30.11.1991 zapisal: »Eles hoče Talum disciplinirati«.
- »Delo« pa je v letu 1996 objavilo: »Talum plačuje elektriko po najnižji ceni - po ceni, ki velja za aluminij drugod po Evropi

Vse premalo pa je bilo v medijih zapisanega o tem, kot sem že poudaril, koliko se je v svoji »zgodovini« TGA trudila v prid racionalnejše potrošnje elektrike. Tu imam predvsem v mislih zamenjavo živosrebrnih usmernikov za racionalnejše silicijeve l. 1969, zamenjavo tokovodnikov v elektrolizi - A l. 1964, razširitev anod med pogonom v elektrolizi - B l. 1975, uvedbo predpečenih anod v elektrolizo - B l. 1989 in še kopico drugih izboljšav, ki so imele vpliv na racionalnejšo porabo elektrike in tudi drugih surovin pri procesu pridobivanja primarnega aluminija v Kidričevem. Za potrditev tega hvaljenja je moč najti podatke, da smo ob zagonu l.

1955 porabili za tono aluminija 21.263 KWh elektrike, leta 1968 pa še samo 18. 768 KWh in danes po MPPAL pa le še 13.277 KWh, kar je tudi eden od podatkov, ki so danes zavidljivi tudi v svetu. Vzporedno s temi uspehi in tudi večji količinski proizvodnji aluminija pa ti rezultati povedo, da danes dvakrat višja poraba elektrike producira 3,5 kratno količino aluminija, kot je to bilo ob zagonu TGA. Iz zadnjega tudi sledi, da je Talum po modernizaciji l. 1988 s porabo elektrike na tono primarnega aluminija 14.380 KWh proti evropski primerjavi 15.561 KWh v samem vrhu racionalnosti.

Resne gospodarske težave pa so se kljub temu začele že l. 1991, ko ni bilo več mogoče elektrike kupovati v Srbiji in ko tudi - sedanji Eles, ni hotel uslišati argumentov enakomerne uporabe in s tem nižje tarife, kot je to praksa pri aluminiju drugod v Evropi. Sto milijonov SIT neporavnane dolga za elektriko v tem letu je naslednje leto pogojevalo že 671 milijonov in l. 1996 že dve milijardi SIT. V tem obdobju je Talum poravnaval vse druge obveznosti do države, dobaviteljev in delavcev, Elesu pa višino stroškov do 60 % faktur za elektriko.

V času tovarne TGA, pa tudi Taluma, se ni niti enkrat zgodilo, da bi za več kot kakšen dan izostala plača. Res pa je, da smo v času prilagajanja na nove razmere v državi Sloveniji oziroma ob prehodu v kapitalizem zaposleni dobivali za cca 20 % plače v obliki delnic (ko bo privatizacija Taluma tako daleč). Tako sem tudi sam postal eden od delničarjev teh preostalih 20 % Taluma, kar je še ostalo od »pogače«, ki si jo je prisvojil Eles, kot bomo brali v naslednji temi.

Osnovni vzrok za nastale negativne rezultate je torej iskati v neskladju stroškov za elektriko in prav zato je najti sedanjega večinskega lastnika Taluma v še vedno državnem Elesu. Med dolgoročnimi obveznostmi (Večer, januar 1998) pa je še bil dolg 4,9 milijarde SIT do domačih bank in še neplačane anuitete za

MPPAL mednarodni denarni ustanovi IFC, ki so znašale 3,7 milijarde SIT. Z že omenjenim dolgom Elesu, pa je ta ob prevzemu Taluma l. 1998 navedel skupno številko 23 milijard SIT dolga, Talum pa 11,2 ?

Ob uresničitvi pogojev Taluma glede na cenejšo elektriko za proizvodnjo aluminija, za takšno kot velja na zahodu, bi po vseh kazalcih ekonomije, torej Talum shajal. Sicer pa v samostojni oziroma kapitalistični Sloveniji ni nič drugače, kot je bilo v realsocializmu in poznejšem samoupravnem socializmu, da se je namreč govorilo in se še govori, kako smo oziroma moramo elektriko za velike potrošnike plačevati vsi skupaj.

06 NIČ VEČ SVOJI NA SVOJEM

Kot »Urbi et orbi« je v januarskem Talumovem glasilu Alumij l. 1998 izzvenelo dvoje sporočil svojim delavcem, delničarjem, upokojencem in ostalemu občinstvu. Še menda najbolj pa je ta novica presenetila Kidričane iz realsocializma in nekoliko mlajše, ki so še nekaj let nazaj uživali samoupravni socializem v TGA in tudi sicer. Novica dneva je namreč bila, da »njihova« tovarna ni več »naša« tovarna. Sporočilo javnosti o tem dogodku je vsekakor za Slovence bilo zanimivo, še bolj pa je zanimiv »pravniški koncentrat«, ki v malo napisanem dosti pove. Obratno je namreč bilo v prejšnjem režimu! Zanimiv pa je ta dogodek tudi zato, ker se ni ob lastninjenju Taluma, v njem niti za centimeter premaknil nobeden od »stolčkov«! Pa si oglejmo obe sporočili:

- (Prepis prvega sporočila) - »Kako smo lastnili Talum!«

Dne 15.01.1998 je vlada Republike Slovenije obravnavala ocene ekonomskega položaja proizvodnje aluminija v Sloveniji in program sanacije podjetja Talum Kidričevo.

Gradivo, ki je bilo pripravljeno za obravnavo na vladi, je jasno pokazalo, kaj je osnovni vzrok za iz leta v leto težji ekonomski položaj našega podjetja: cena el. energije in nerealna cena kapitala! Kljub temu, da smo v celotnem obdobju 1990 - 1997 plačevali najvišjo ceno el. energije med vsemi elektrolizami v Evropi, smo uspeli poravnati le dobrih 60 % faktur prejetih iz strani Elesa.

Vlada je sprejela sklepe, s katerimi določa način poravnave starih obveznosti za el. energijo, pa tudi obveznosti, ki so nastale iz Talumove zadolženosti do bank (predvsem iz naslova inflacijskih obresti v letih 1988 - 1990).

Takšna konsolidacija pomeni osnovo in osnovni pogoj za začetek naslednje faze lastninjenja, s katerim bo mogoče zagotoviti dolgoročni obstoj in razvoj proizvodnje in predelave aluminija na lokaciji Kidričevega!

To je proces, ki poteka praktično v vseh gospodarskih panogah (torej tudi v aluminijski industriji) in se mu ni mogoče izogniti, ne da bi pri tem tvegali hiter propad.

V vmesnem obdobju bo Talum prešel v 80 % lastništvo Elesa, preostalih 20 % pa bo ostalo v lasti SRD in delavcev Taluma (kot zamenjava za premalo izplačane plače v letih 1990 - 1992). To, da je nekdo, ki nas je leta in leta izsiljeval z nerealnimi cenami za el. energijo, s tem povzročal našo zadolženost in izgube v poslovanju, sedaj postane na osnovi tega 80 % lastnik, kar je seveda videti na prvi pogled dokaj absurdno in težko razumljivo. Upoštevanje nadaljevanja tega procesa in prodaje strateškemu partnerju - katerega osnovna usmeritev pa je dolgoročnost proizvodnje, s tem pa dolgoročnost poslovne zveze z dobaviteljem el. energije Elesom, pa je to pot razumljivejša in s strani uprave Taluma akceptirana poteza.

Celotni proces lastninjenja Taluma bi naj bil kljub predvideni lastniški strukturi pod kontrolo vlade RS (oz. ministrstva

za gospodarske dejavnosti), kar daje manj možnosti za svojevoljno interpretiranje vladnih sklepov in usmeritev, pa tudi poljubno izbiro poti za njihovo (ne) uresničitev, kar bi bilo glede na dosedanje stanje odnosov med partnerji mogoče pričakovati.

To je pa tudi eden od bistvenih zaključkov delovnega obiska ministra za gospodarske dejavnosti g. Metoda Dragonje v Talumu, dne 20.01.1998.

Predsednik uprave TALUM, d. d.
mag. Danilo Toplek, dipl. oec.

- (Prepis drugega sporočila) - »Uprava delniške družbe«

Delniško družbo vodi uprava v dobro družbe, samostojno in na lastno odgovornost. Uprava ima enega ali več članov. Sestavo in število članov določa statut. Če ima uprava več članov, se eden izmed njih imenuje za predsednika. Če statut ne določa drugače, sprejemajo odločitve soglasno. Vsak član ima en glas. Statut ne more določiti drugače. Če s statutom ni določeno drugače, je v primeru enakega števila glasov, odločilen glas predsednika.

Uprava tudi zastopa in predstavlja družbo. Če ima uprava več članov, zastopajo družbo skupno, če statut ne določa drugače. Zakon predstavlja kolektivno zastopstvo. Pomeni, da le vsi skupaj predstavljajo in sprejemajo voljo za delniško družbo.

V primeru skupnega zastopstva učinkuje izjava volje podana kateremukoli članu uprave, proti družbi kot celoti, če so pooblašчени vsi skupaj. To pomeni, če sprejme izjavo en član, se šteje, če so pooblašчени, da so jo sprejeli vsi oz., da jo je sprejela delniška družba. Skupno zastopstvo ni obvezno, velja le, če statut družbe ne določa drugače ali pa če drugače ne določi nazorni svet, če ga statut za to pooblašča. Statut oz. nadzorni svet lahko za zastopanje pooblasti le posamezne člane.

Predsednika in člane uprave imenuje nadzorni svet z možnostjo neomejenega ponovnega imenovanja.

Preoblikovanje TALUM- je končano. Iz družbe z omejeno odgovornostjo (d.o.o.) se je preoblikoval v delniško družbo (d.d.).

Pred nedavnim je TALUM - ov nadzorni svet imenoval upravo družbe.

Predsednik uprave je mag. Danilo Toplek, dipl. oec.

Člani uprave pa so Bojan Žigman, dipl. ing., Brigita Acimovič, dipl. psih. in Zlatko Špoljar, dipl. oec..

Čestitajmo jim in zaželimo veliko uspeha!

Jože Slavic

Kot človek in delavec, ki sem vso delovno dobo delal v tej tovarni, sem ob prebiranju teh dveh sporočil končno izvedel, da so takorekoč mali dolgovi za elektriko v samo sedmih letih nanесли toliko dolga, da si je Eles s pomočjo vlade, ali obratno, prisvojil(a) ta kolos - nekoč socialistični gigant na Dravskem polju. Težko si je to zaplembo zamisliti tistemu, ki se vsaj malo spozna na obseg te tovarne oziroma kako je mogoče, da je tako nizko ocenjena ta železobetonska gmota, na tisoče ton vgrajenih raznih armatur in naprav, na desetine km železnic, pa še nov objekt MPPAL in ne na zadnje še vedno razkošna upravna zgradba. Priznam, da te predstave, da je vse to vredno le za pokritje 40 % dolga na elektriki v teh nekaj letih, nisem imel.

S spretnim manevriranjem ekonomistov se je v samostojni Sloveniji nekaj let po osamosvojitvi dalo poslovati preko »By - pass«
tvorb, nato pa je ta način opešal. Še kako nam je prišla prav takšna tvorba v slučaju, ko je matica imela blokiran račun in se je bližal plačilni dan. Torej za poznavalca razmer (začasni prevzem Eles) niti ne bi smel biti taka tragika in presenečenje, še zlasti ne zato, ker državni Eles potrebuje požeruha elektrike.

Če pomeni državni rubež res lastninjenje Taluma oziroma čakalnico, da do pravega nakupa pride, ni toliko za delavca zanimivo, kot pa je postalo pomembno, da smo se v preostalem 20 % deležu, znašli kot lastniki oziroma upniki tudi nekdanji delavci,

ki smo v času 1990 - 1992 bili v TGA prikrajšani pri zaslužku. Tudi zanje je bilo v glasilu Aluminij že v septembru l. 1998 napisano obvestilo in sicer, da se je osnovala še ena družba v okviru Taluma - družba pooblaščenka TALUM - B, d.d., ki je že tudi imela 10.12.1998 svojo delničarsko skupščino. Na njej so baje delničarji Taluma (kdor je pač bil obveščen) odločili, da se osnovni kapital družbe, ki je bil pridobljen v postopku interne razdelitve, poveča in se opravijo vplačila še za ostale delavce, ki v fazi ustanovitve Taluma še niso bili vključeni v centralni register Slovenije pri klirinško depozitni družbi (KDD), če ravno izvira ta del lastnine iz predmeta premalo izplačanih plač nekdanjim delavcem.

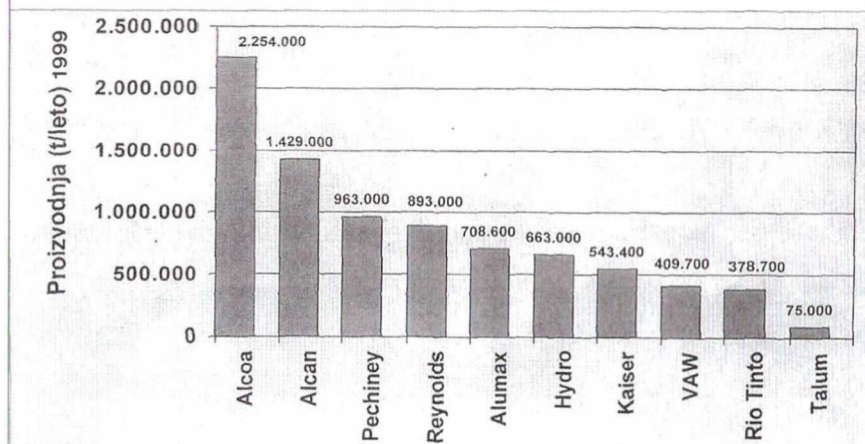
Kaj mislite, bralci, delavci in upniki oziroma delničarji, ali so te mahinacije in izglasovani sklepi in ta vehemenca okrog delničarjev Taluma še komu, razen tistim, ki bi naj bili avtorji, razumljivi? Ali to ne diši po preživelem samoupravnemu socializmu, ko se je tudi moral nenehno »mešati zrak«.

Ravno ko pišem te vrstice, me doleti novo presenečenje, ki dejansko niti ni, spada pa prav v vsebino te zgodbe. V Ptujju so namreč 20.decembra 2000 slavnostno podpisali pogodbo za nadaljnjo kreditiranje MPPAL v Kidričevem, kar bi lahko tudi rekli »druga faza«. Podpisniki pogodbe za najetje kredita, ki je težak 76 milijonov USA dolarjev, so to podpisovali v ptujskem gradu: kot jemalec Talum in kot dajalci naši največji banki, NLKB in NKBM ter še nekatere tuje banke. Ta konzorcij bančnih ustanov se je torej zavezal za dolarski kredit, medtem ko je Talum sam ponudil 43 milijonov USA dolarjev. (To podpisovanje v »postkomunizmu« je torej živa podoba preživetega režima, ko se strankiodobijo novi krediti, čeprav še do kraja stari niso poplačani!)

Po končani drugi fazi MPPAL, ki bi jo naj izpeljali čez leto in pol, bi naj v Talumu pridelali 155.000 ton aluminija na leto (danes - s predelavo vred tujega 100.000). Ta denar je predvsem potreben za podaljšanje sodobne elektrolize - C (za nadaljnjih 80

celic) in za potrebno povečanje tovarne anod. Tudi gradnja nove (četrte) livarne, ki bi naj predelovala tudi sekundarni aluminij in proizvajala livarske zlitine, je predvidena v tej vsoti.

Letna proizvodnja Al največjih svetovnih proizvajalcev

Ob tem svečanem dejanju podpisovanja kredita v viteški dvorani gradu v Ptujju je predsednik družbe Talum, d.d. omenil tudi namero, kar me je presenetilo, da se na proizvodnjo aluminija v zastareli in ekološko sporni elektrolizi -B računa še do leta 2010, medtem ko se je v prejšnjih časih, kadar se je govorilo o bodočnosti in smotrnosti te elektrolize iz leta 1963, omenjalo leto 2004.

S tem podvigom upam in mislim, da bo se še proizvodnja dolgo nadaljevala in lepše proslavljala bližnja pedesetletnica (l.2004) proizvodnje aluminija v Kidričevem, saj to bdojbe predstavlja že tudi tradicijo.

XII. PTUJSKO OBDOBJE KIDRIČANA

01 ŽENITEV, SELITEV, GRADITEV

Vsi prišleki, ki smo bili brez življenjskih sopotnikov, smo se torej v Kidričevem znašli v osrednji stanovanjski zgradbi, samskem domu. Tukaj smo doživljali »kvartir« kot le začasno preživitveno postajo in se tudi tako vedli, kakor da nam je ta dom le bazno taborišče, od koder se dnevno odpravljamo v tovarno in memo, kdaj pa kdaj tudi v Ptuj. V tem začasnem bivališču sem osem let prežal kot pajek v mreži in doživljal delovne in življenjske tokove, ki so še bili takrat v Kidričevem nadvse realsocialistični.

Za zakonski jarem, ki ga navadno mlademu kandidatu vsi, ki imajo že to zadevne izkušnje, odsvetujejo ali govorijo, da je še čas, pa me je vendar v času mladostnega idealizma pri osemindvajsetih premamila napol prisiljeni situacija. Gradnja 35 - stanovanjskega bloka na Potrčevi cesti v Ptuj se je namreč bližala h koncu in v TGA se je zanj že delal spisek mladih družin. Izkoristiti priliko in biti zraven na spisku, ko je do družinskega stanovanja in to v Ptuj bilo težko priti, pa je pomenilo biti resen družinski kandidat. Tako mi ni drugega preostalo, kot da ta izziv sprejem in opravim to

»neumnost«. Sicer pa sem o tem že začel razmišljati tudi sam, ko se mi je oženil prijatelj iz samskega doma, Stanko iz Medribnika pri Cirkulanah oziroma Sv. Barbare, kot se je pri njih reklo. Z njim sva imela zadnja leta »mnogo dela« pri iskanju življenjskih sopotnic, saj je tudi on želel priti na seznam stanovanj v Ptuj. Žal, da je danes že v preranem grobu!

Z nekaj mesečno zakasnitvijo za Stankom sem tako tudi sam stopil v zakonski jarem. Gostija, na kateri je bilo tudi nekaj bližnjih sodelavcev in prijateljev iz TGA, je bila na dan tovarniškega praznika 20. november 1965 v Varaždinskih Toplicah. Do maja odnosno do preselitve v Ptuj sva si s soprogo delila mojo »čajarno« v tretjem nadstropju samskega doma, kar nama seveda v medenem

Stanovanjski bloki tovarne v Ptuj, na Potrčevi cesti.

obdobju ni bilo težko. Po prejemu ključa za Ptuj pa sem za preselitev najine krame osemkrat zapregel mojega fička.

Stanovanje v Ptuj je bilo za naju s Toniko preveliko, saj sta kar dve sobi ostali prazni oziroma sem si v manjši umislil delavnico.

Spomnim se, da sem v času, ko je 20. avgusta bila žena v porodnišnici in rodila sina, v tej delavnici že izdelal dvoje nočnih svetilk, ki sta še mi danes drag spomin na ta srečni dogodek. Po tem prvem izdelku v Ptuj so v tretjem nadstropju nastali še drugi - tudi avtoprikolica in betonski mešalec. Z obema pa sem imel nato na koncu težave, kajti ko je že nastala zvarjena celota, si te železne gmote nisem upal (da sostanovalci ne bi videli, kaj počnem v družbenem stanovanju) odnesti iz stanovanja po običajni poti. Obilo snega v tej zimi me je rešilo te skrbi, saj sem bolj nerodne in težje sklope mojih izdelkov ponoči vrgel skozi okno v sneg. Seveda sem moral biti v tej delavnici zelo previden, zlasti še pri varjenju. V ta namen sem si predhodno izdelal »fordunklungo« - okensko zatemnitev, podobno, kot se je to delalo med vojno. Tudi pri brušenju in vrtanju lukenj sem moral biti pazljiv, tako da sem zadeve podlagal in zavijal v penasto gumo, da se ni ropot preveč širil po bloku. Večja klepanja oziroma uporabo kladiva ter končno montažo, pa sem opravil v garaži, ki sem jo kot pripadajočo dobil ob vselitvi.

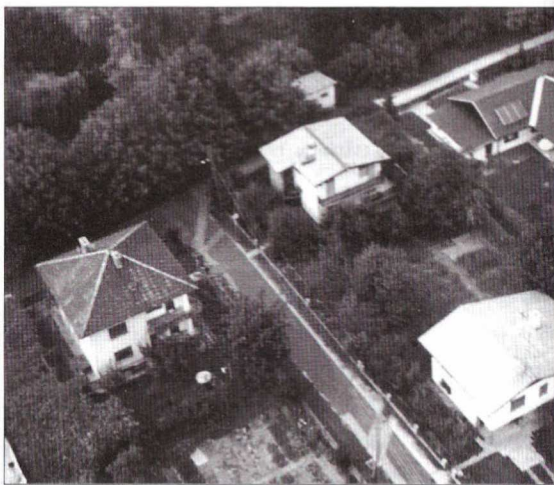
Na lastni dom pa sem začel misliti že kmalu po tem, ko se mi je izpolnila prva želja - nakup fička l. 1960. Tedaj sem kot 23. letni mladenič že opazil marsikje po Sloveniji, kako si ljudje zidajo domove. Seveda so to bile zame le pobožne želje. Toda, kot sem že omenil, so se časi takrat v TGA hitro spreminjali na bolje, tako da sem fička hitro prebrodil. To je tudi bil vzrok, da sem se vse bolj začel ozirati po novogradnjah privatnih hišk. Moj sanjski ideal sem zagledal v kraju Britov pri Kranju in nato tudi v Projektivnem biroju Kranj kupil tak načrt hiše, ki sem ga imel nato nekaj let na polici kot leposlovno knjigo. Tudi za ustrezno parcelo, kamor bi ta hiša ličila, sem sprva samo bolj mislil, na kar pa že tudi iskal. Najprej sem se zanimal za parcelo blizu spodnje postaje Pohorske spenjače, pa nato še v Rogozi pri Mariboru. Ko pa sva se razšla s tedanjo ljubeznijo iz tega mariborskega konca, pa sem se odločil za bližino Ptuja oziroma Kidričevega. Z družinskim načinom življenja v Ptuj, pa se mi je misel na lastni dom osredotočila na

prostor ob Mariborski cesti, tik ob Studenčnici na Bregu, koder sem se vsak dan mimo vozil v Kidričevo in kjer je pozneje nastala Abramičeva ulica.

Po zakoličenju hiše aprila 1967 sem najprej dolgo iskal vodovodni priključek, ki sem ga za prvomajske praznike končno našel. Takrat še namreč ni bilo bagrov za privatno rabo, pa tudi ne lokacijske dokumentacije o vodovodni mreži v Ptuj. Z gradbeno barako pa je bilo lažje, saj mi jo je izdelal atek, jaz pa sem jo samo z mojo novo avtomobilsko prikolico spravil iz Jastrebccev v Ptuj. Tudi z električnim provizorijem je bilo lažje, saj sem imel odgovornega mojstra za električne zadeve v soseščini parcele. Preglavico z telefonskim vodom, ki je vodil prav preko zakoličene hiše, pa sem s telefonisti rešil z 10 litrsko pletenko. Tudi za 60 kubikov gramoza iz HC Zlatoličje v izgradnji, mi je pletenka priskočila na pomoč.

Prvo leto sem uspel izkopati le kletno jamo ter zabetonirati temelje in obodne kletne zidove, na katere sva nato z očetom do zime sezidala kamniti zid (cokl) iz pohorskega tonalita. Visoki skaljak, kot sva rekla zidu ob vhodu, ki seže prav do strehe, pa sva si pustila za naslednje leto. V prvem letu tako nisem uspel narediti kletne plošče, saj sem celo poletje porabil za ročno kopanje kletne jame. To delo je namreč potekalo pod budnim očesom ptujskih arheologov. Tudi bolna žena in pa nato skrbi za nego sina sta pripomogla k zastoj. Naslednje leto pa sem z gradnjo pospešil, saj sem za 29. november - takrat Dan republike - imel že hišo pod streho. Sredi leta 1969, prav ob največjih naporih pri gradnji in poleg tega, da je bila tudi žena v bolnici, sin pa izmenoma pri obeh babicah, pa sem tudi sam moral v bolnico. Diagnoza je bila hepatitis epidemica. V izolirnici ptujске bolnice sem preživel več kot dva meseca, zatem pa še okrog Božiča tri tedne v Rogaški Slatini. Po okrevanju oziroma po šestmesečnem bolniškem staležu, ki je bil edini v vsej moji delovni dobi, sem nato celo leto 1970 bil pri hiši zelo aktiven, saj sem se že to jesen - 7. novembra - vanjo vselil. Mislim, da mi je to bilo zadnje seljenje v živi podobi!

Z že močno izdelano avtoprikolico (iz tretjega nadstropja) in prav tako s »Škodo MB« sem spet »premestil« vso »kložje«, ki ga je bilo to pot že za dvanajst voženj. Zadnja vožnja iz Potrčeve ulice v Abramičevo, je bila vožnja rož - lončnic. Kljub že hudemu mrazu, ki je to noč stisnil, rože niso zmrznile, kot je opozarjala žena in njena mačeha, ki nam je pomagala pri selitvi.

"Moje ptičje videnje doma" v Abramičevi ulici iz lastnega plovila.

02 »HOBI PROGRAM«

»Ves 'mešter' je bil Tuneč, kakor smo znali klicati mojega očeta. Kot fotograf - amater na vasi je že v kraljevini SHS imel policijsko premetačino, češ da dela denar. Po vojni pa si je iz delov opuščenih tankov v našem kraju in druge sestreljene vojaške tehnike naredil elektriko na veter«, sem med drugim zapisal odstavek o tej zadevi v mojem prvencu - Pot do kruha.

Torej bo držalo, da jabolko ne pade daleč od drevesa. Tudi med mojimi prvimi spomini so bili »šineki«, kot sem kot triletnik rekel vsemu, kar je spominjalo na tehnični predmet. Sicer pa si kot prvi uspeh svojih rok štejem električni zvonec, čeravno še doma

nismo imeli elektrike. Iz dijaškega doma v Ormožu pa se spominjam, kako mi je uspel radijski detektor, v nadaljevanju nižje gimnazije v Ljutomeru, pa sem se ponašal z letalskimi modeli, ki so bili celo ob moji povečani sliki razstavljeni na okrajni gospodarski razstavi l. 1953. Manj pa sem imel možnosti za »hobi program« v internatu TSS v Ljubljani, v kolikor ne štejem plodnih počitnic in obvezne počitniške prakse, kjer sem na »šrotih« železarn, marsikaj »rešil«, da ni zašlo v talilno peč. Ob nekih počitnicah pa sem se lotil tudi pravicte pištole na en naboj. Ko pa sem z njo preluknjaj vrata na skednju in tudi sosedova, pa me je to stalo priljubljenega izdelka in tudi nekaj očetovih zaušnic.

Kod sem že nekaj o tem zapisal, sem ob začetku borbe za lastni kruh l. 1957 v samski dom prinesel dva kovčka. Lesenega z etiketo »Panzerfaust gewier« z letnico 1943 sem napolnil s skromnim ročnim orodjem in z »rešenimi« radijski deli iz omenjenih šrotov železarn in tudi iz javnih odpadov. Adaptacija in spoznavanje novega bivalnega kraja in predvsem »vprega« v delo v TGA, so mi v začetku kidriškega obdobja vzeli mnogo časa, tako da mi je hobi program povsem obvisel v zraku. Tudi »fičko« in z njim povezani prijatelji in prijateljice so mi prav tako jemali prosti čas. Navkljub temu naključju pa se moram vendar pohvaliti, da sem v obdobju ledik stana oziroma v samskem domu, kot sem že omenil, uspel z radijskim dvocevnikom, elektrovarilnim aparatom, polnilcem akumulatorjev ter z nekaj tipi TV anten, ki so prihajale takrat v modo.

Vsega ne morem metati v en koš! Športa, avtomobilizma, rekreacije in mojega »hobi programa«, vsekakor pa mi za dušo dobro dene, če si kaj naredim sam.

» Ko bom velik, bom. postal..., si bom kupil...«, so otroške želje, ki se v življenju le nekaterim izpolnijo. Ali je to naključje, sreča, vztrajnost ali prleška trma, da so se mi v nadaljevanju skoraj vse takšne otroške želje uresničile. Tudi ta, da bom nekoč čisto sam letel po zraku.

Letala sem opazoval in jih že v zraku štel l. 1944, ko so še čez Kog letala bombardirat Budimpešto in Dunaj. Deset let po tem pa sem letalske modele in na starost še »ta pravega« naredil tudi sam. Če v mislih na hitro preletim to obdobje, lahko rečem, da je v njem nastalo kak ducat različnih letalskih modelov, med katerimi so prednjačili radijsko vodeni, saj sem bil pri nas med pionirji te tehnike. Že zaradi nostalgije, pa tudi zaradi tega, da nikoli nisem delal za prodajo kot tako, mnoge od teh reči, pa tudi UL letalo, še danes hranim.

Poleg že omenjenega radijskega sprejemnika v Kidričevem sem se v srednjih letih, ko so se pojavile tozadevne UKV naprave, tudi poskusil v operativnem radioamaterstvu. Ob nakupu sprejemnooddajne postaje in opravljenem izpitu E kategorije sem v osemdesetih letih dobil zaprošeni še prosti radioamaterski znak YU - 3 URT, v katerega so bile vpletene začetnice mojega priimka in imena.

Mojo zbirko ročnih del kiti tudi stružnica za kovine. Brez nje ne bi bilo zagotovo mnogih nadaljnjih izdelkov iz »hobi programa«. Še nekaj ne smem pozabiti! Ko se je leta 1971 že okrog nove hiše obrasla trava, jo je bilo potrebno kositi. Opazoval sem okrog in gledal sosede, kako so

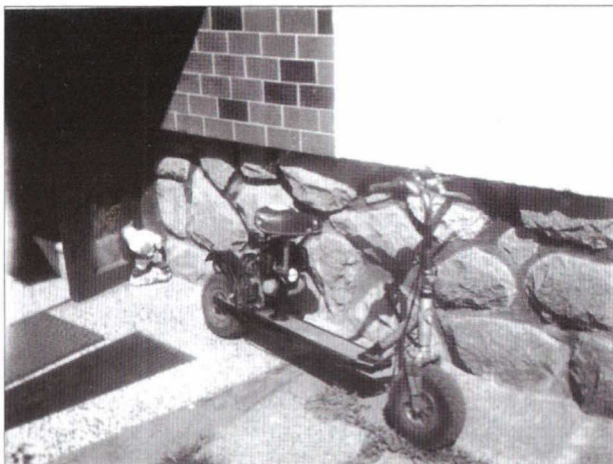
Ko mi je ratala stružnica se mi je "hobi program" razširil.

brusili kose in se potili ob tem opravilu. Naslednjo zimo pa je v moji garaži nastajal »jugoslovanski prototip« vrtne kosilnice, kakršno sem prvič videl v Avstriji, kjer so še takrat tudi bile redkost. Ni mi pa znano, če je že bila kakšna takrat v Ptuj. Zato so

me v naselju, kjer stoji moja hiša opazovali ob tej novosti s posmehom. Naslednjo sezono, ali morda še kakšno leto pozneje, pa so prav ti, ki so se mi ob preizkusih naprave smejali in govorili, da je najboljšje pljuniti v roke ter okrog sebe zavihteti koso, kar po vrsti hodili v Avstrijo ponje. Kosilnica je bila izdelana na osnovi motorja zavrženih mopedov, ki smo jih v livarni talili kot »alu - šrot«. V časopis zaviti in pod plaščem čez kapijo TGA so se nato ti, še uporabni motorni deli znašli v moji garaži in nastala je kosilnica, ki me je zvesto služila 23 let, ko sem si ob upokojitvi kupil originalno. Še danes jo imam kot rezervo in seveda tudi zaradi nostalgije.

In kaj počnem danes v 65. letu? Tudi za morebitne slabe čase v penziji sem že mislil takrat, ko sem še hodil v službo. Ena

od takšnih priprav za vsak slučaj je bila tudi uresničitev ideje, da bom v pokoju delal zobotrebce. Za ta namen sem si izdelal nekaj orodja (brusilnik in sekalnik) ter nato poskusno izdelal nekaj 1000 zobotrebcev iz domače leske (menda jih

Motorček - skiro, je nastajal vzporedno s to knjigo.

bo dovolj do konca življenja). V »penzijski praksi« pa se je pokazalo, da je bil ta strah pred dolgim časom odveč, pa tudi ne kaže, da bi država kmalu bankrotirala. Poleg tega, da pišem, še opravljam dela pri hiši in vinogradu, kar seveda spada h krepitvi telesa in duše. Če pa sem natančen, pa moram tudi povedati, da sem si prav med pisanjem te knjige še »spakljal« motorni skiro, za

katerega sem dobil idejo na Expo 2000 v Hanovru. Dovolj je bilo, da sem le za trenutek to zadevo videl od daleč, pa mi je že šinilo, da se ga lotim. 25 ccm motor in dva dcl bencina, koliko tudi sprejme tank, je dovolj, da prevozim dva kroga okrog Term in Golfa v Ptuj. V sklopljeni obliki, pa ga lahko vtaknem v polivinil vrečo in vržem v vsak avtomobil.

Pišem torej, da je vir vsakega ustvarjalnega dela ideja. Če ideje ni, ti ne pomagajo še tako visoke šole in še takšno veselje do ustvarjalnosti. Seveda je za takšni »hobi program« pomenbna tudi rokodelska spretnost in tehična iznajdljivost, poznavanje materialov ter seveda osnovnih fizikalnih in kemijskih zakonov. Potrebno orodje pa je že danes skorajda postranska stvar. Kot krona vsega pa je inovatorska žilica, ki me je zvesto spremljala že od prvega spomina naprej.

* * *

Zdaj pa še pogled na naš razvoj in gospodarstvo, ki prav gotovo temelji na idejah, dosežkih tehnike oziroma na njenih izhodiščih v proizvodnji človeških dobrin in še najmanj na posredniških poslih, kot je pri nas zmotno mnenje. Odpirati je vendar potrebno nove delavnice in ne samo trgovine in gostilne oziroma proizvodna delovna mesta, kjer se denar dela in ne samo zapravlja! Tehnika je vendar vir napredka, ki se že vsaj tri desetletja pri nas zapostavlja. To se najbolj kaže v tem, da so tehniške šole (od srednjih do visokih) slabo zasedene. Za stagnacijo te panoge je prav gotovo krivo tudi to, da se jo med mladino premalo propagira in da se je opustil program ljudske tehnike, ki je nekoč spodbujal interes mladih za to stroko, ki je še vendar vedno merilo človeškega napredka.

03 » PERMANENTNI« ŠOLAR

Če natančneje pogledam v svoje šole, moram začeti s Hitlerjem, medtem ko sem pa s Titom zaključil četrti razred osnovne šole na Kogu. To so bili svinčeni časi za podeželje, ko se je kmetom jemala zemlja in vsiljevala kolektivizacija po sovjetskem vzoru. Taka kmečka politika je nato državo privedla na rob lakote. Rešilna bilka, ki nas je takrat rešila vsaj iz večjega zla, je bila UNRA (pomoč v hrani od OZN), ki smo jo bili izdatneje deležni takoj, ko se je zahodni svet prepričal, da smo se resnično skregali s Stalinom.

Stara resnica, da ti tistega, kar imaš v glavi, ne more nihče vzeti, je torej pripomogla, da sem moral v dijaški dom v Ormož in Ljutomer oziroma v nižjo gimnazijo, saj se je takrat le pospeševala industrija oziroma njen proletariat. Da ima ta domneva zvezo z resnico, potrjuje tudi statistika, ki jo berem tudi ob koncu leta 2000 v lokalnih Novicah - časopisu mojega rojstnega kraja, kjer piše, da ima Kog le 992 prebivalcev, pred vojno pa jih je imel čez 3.000.

Kot kulaški sin nisem imel štipendije. Starši so zato osem let plačevali vzdrževalnine v internatih na račun moje »herbije«. Tudi iz tega razloga so komaj čakali trenutka, da se že enkrat dokopljem do lastnega kosa kruha. Tudi mlajši brat in sestra, ki sta ostala doma, sta že potrebovala več. Zato sem se kot metalurški tehnik takoj po šoli znašel v najbližji takšni tovarni, pa tudi ta poklic je bil takrat iskan. Kadriranje pa se je skozi čas spreminjalo tudi v TGA. Prihajajoči mladi inženirji so vse bolj zviška gledali na svoje starejše konkurente z nižjo izobrazbo, ki so v času njihovega šolanja skrbeli za njihove štipendije. V nove pravilnike in statute delovne organizacije, ki so se itak prepogosto menjavali, so se množično začela vnašati visokodoneča vodstvena delovna mesta z visoko izobrazbo, kar je bil tudi bil začetek brezglave rasti birokracije in

poznejši krah našega gospodarstva. Novi statuti skoraj da niso več govorili o napredovanju po stažu in uspešnosti, temveč samo o izobrazbi. Tako, kot se je to dogajalo v gospodarstvu, se je podobno dogajalo tudi v negospodarstvu. Klobčič pa se je nato začel odvijati na ta način, da se je začel uvajati tako imenovani študij ob delu. In da bi se rešil pretnje po mojem delovnem mestu, ki je med tem že zahtevalo višjo izobrazbo, sem se leta 1976 vpisal na Visoko šolo za organizacijo dela. Študij prve stopnje sem končal dve leti prej, kot mi je to narekovala pogodba pošiljateljice - TGA. Ob koncu osemdesetih, pa sem spet bil pred tem, da mi zmanjka nekaj let šole za stalno zasedbo še »višjega stolčka«. To pot pa mi več ni bilo, oziroma sem imel še drugo veselje in druge življenjske načrte, da bi samo buljil v knjige za goli »larpurlartizem«. Biti študent pri 45. letih je nekako tako, kot da si šele pri tej starosti začneš iskati nevesto!

Nekajkrat pozneje se mi je zgodilo, da me je kdo vprašal, če sem s to šolo kaj pridobil? »Bolj pameten nisem, sem pa bolj navihan in pa seveda zadovoljen, da imam mir«, je sledil moj odgovor na tako naivno vprašanje. Šola ni vse! Tudi Einstein, Tesla, Bill Gates in še mnogi geniji in izumitelji, niso imeli oziroma nimajo najvišjih šol, kot se je mislilo in se še misli pri nas, da je šola prav vse. Več so vredne ideje, kot pa zgolj samo šole za pridobivanje »pasje mentalitete«, ki sem jo že definiral! Za samo izvedbo ideje, pa se potem že najdejo specialisti, ki so to znanje pridobili na formalni šoli, ali pa tudi mimo nje. Prav v tem je kapitalizem nadvladal komunizem, da je dopustil vsakomur, ki zmore, prav vse. Tudi to, da je lahko postal podjetnik, tovarnar, veleposestnik in celo univerzitetni učitelj. Da pa to zmore, pa seveda mora biti sposoben in imeti žilico, šola pa mu je v mnogih primerih le koristen pripomoček!

Če bi si hotel izračunati, katere šole, tečaje in izpite sem do upokojitve formalno opravil, bi zagotovo kaj pozabil. Rekel sem formalno, kajti dejansko šolanje vsakega živega bitja traja do smrti.

»Nikoli ne bomo toliko pametni, da bi vedeli vse«, je pregovor, ki zagotovo drži. Sicer pa smo že v tretjem tisočletju, ki bo gotovo vsaj toliko, verjetno pa še bolj strmo napredovalo, kot je to zadnje stoletje, ki sem ga v drugem tisočletju dve tretjini tudi sam živel in dobršni del tudi opisal. Razvojni tempo pa je celo takšen, da kaže na možnost samouničenja!

04 ZA GORIČICE 10 LET

Ko sem hodil v šolo, so nekoč mojo herbijo - gorice na Kogu prodali, da je bilo nekaj časa za internat. Mislim, da izkupiček zanje še zdaleč ni odtehtal osem letnega bivanja v dijaških domovih. Tudi iz tega razloga in seveda ljubezni do trte, sadovnjaka in naravnega okolja sem se po vzoru Slomškove napitnice »En hribček bom kupil, bom trto sadil...«, odločil za sajenje vinske trte. Sicer je Kog znan po vinu, vendar moje goričice niso tam v Slovenskih goricah, so bliže Ptuja, v haloškem koncu, kjer je Podlehnik oziroma v Zaklu. Tod so hribi bolj zobčasti, kot so na levi strani Dravske doline, v Slovenskih Goricah, kjer so bolj zaobljeni. To razliko v nagubanosti si razlagam z različno viskoznostjo zemeljske notranjosti, ki je pri ohlajanju pred milijoni let privrela na plan.

Videti je, da mi je l. 1982 zmanjkalo dela! Namesto, da bi bil »permanentni študent«, sem si v Halozah kupil tako velik hribček (do 50 arov), da sem še zadržal status delavca. Ni mi žal teh 10 let prostega časa, ki sem ga po šihatih in vikendih pustil v kultiviranju tega hribčka in gradnji zidanice. Tudi počitnice na morju so bile v tem času izključene. Mnogokrat sta mi sledila tudi žena in sin. Spominjam se dneva, ko sem v kamnito klet bodoče počitniške hišice, vzdal le tri pohorske kamne, pa me je že dohitela noč pod hribčkom. Tudi obisk divjih svinj, lajanje srnjakov,

skovikanje sov in čukov, me ni preveč vznemirjalo sredi gozda, ko sem se nič kolikokrat izmučen spravljal v mraku domov na Ptuj.

Seveda se danes, ko me kdo obišče, rad pohvalim, da sem si to zadevo uredil po lastnem scenariju in z lastnimi rokami. Tudi električno, vodovod, fasado ter na koncu še pograd, je delo mojih rok. Pomoč sem imel le pri ostrešju, ki mi ga je pomagal narediti oče in pa kleparsko pomoč pri pokritju strehe ter montaže strešnih žlebov. Od te samohvale pa moram seveda odšteti velikansko delo buldožerja, ki mi je preuredil jugozahodno lego hribčka v terase za trto in sadovnjak ter seveda tudi dostopno cesto, brez katere si danes ni mogoče zamisliti vikenda.

Čeravno sem sin kmeta, sadjarja in vinogradnika, pa sem vendar imel začetne težave z vinsko trto. Kar nekaj začetnih let sem se lovil, preden sem s pomočjo knjig in nasvetov prišel v sožitni ritem z vinogradom. Tristo trsov mi je osmo leto dalo rekordnih 700 l rujnega, sicer se pa letni pridelek suče okrog 500 litrov. Paleta sortnega izbora je po 100 trsov laškega rizlinga in sauvignona, po 50 pa renskega rizlinga in šipona.

Za rekreiranje telesa in zlasti duha sem torej preskrbljen, dokler bom zmogel. Začenši z rezjo in gnojenjem, čim se v novem letu sonce pomakne nekoliko višje in nato pride kmalu v nadaljevanju že vezanje šparonov ali kot smo doma rekli kujov (konjev), locnov in še

Moj hribček v Zaklu, iz sosednjega hribčka.

kako kje rečejo. Z ozelenitvijo pa pride na vrsto pletje mladice, s poletjem pa periodično škropljenje in košnja trave. Po trgatvi

oziroma na jesen pa je največja briga z moštom in prav tako tudi skozi zimo oziroma do novega pridelka - z vinom. Tudi vikendaška žganjekuha oziroma kot smo doma rekli žgajara, zna biti po svojem rekreacija. Pod »destilacijsko kolono« navadno zakurim ob začetku zime, da potem v toplejši kleti lepše zavre mošt - seveda, če so med letom obrodile slive ali breskve in če je že »kačja slina na najgi«.

Tudi drv in premoga za našega »šparovčka« v kuhinji v Ptujju še nisem kupil, odkar imam ta hribček. Namreč severovzhodna stran grička je poraščena z gozdom. Pri računu za nafto in elektriko pa se seveda poznajo domača drva.

* * *

Zdaj pa še nekaj o vikendaših in o njihovi vlogi pri nas nekoč in danes. V zgodnjem socializmu oziroma realsocializmu se je govorilo le o viničarjih in v tej zvezi z izkoriščanjem človeka po človeku. Ko pa se je pokazalo, da nekdo pač mora na tem mestu pomagati naravi oziroma, ko se je bolj razmahnilo ljubiteljsko vinogradništvo, pa že začne lakomna oblast misliti, kako izvabiti denarce od vikendašev. Prav zaradi tega vsakomur, ki pride k meni v Zakl na obisk, takoj pokažem šolski primer, kakšno bi bilo videti to področje takrat, če ne bi bilo tukaj vikendašev. Pri tem ne mislim samo na svoj primer, ampak na podobo Haloz, Slovenskih Goric in še na druge primere v Sloveniji, kjer se je pokrajina začela zaraščati. Namreč, na teh področjih ni več ljudi, ali pa so še samo ostali obnemogli starci, ki bi pomagali naravi. Zato je razumljivo, da v teh predelih že izginjajo nekdanje vaške poti in kolovozi, da še ni povsod elektrike, vodovoda in itd. Edini rešitelj nadaljnje stagnacije in dokončnega zarasta te vaške idile pri nas so danes le vikendaši. Da bi jih le bilo več - več tistih, ki se še hočejo ukvarjati z zemljo oziroma se boriti proti zaraščanju tako lepe pokrajine! Če bo oblast v vikendaštvu videvala rešilno slamico za svojo potrato, kot to misli, bo videti podoba teh krajev še bolj klavarno, kot je bila že do

sedaj . Tod se ne bo pojavil noben novi asfalt in nobeden vodovod in ne elektrika več.

05 MOJ ZADNJI IZPIT

V življenju smo podvrženi številnim skušnjavam in ocenam. Pri tem najprej pomislimo na uzakonjene izpite, čeravno dnevno doživljamo od marsikoga vsemogoče ocene v obliki pohval, graj in klevet. Res pa je tudi to, da moramo svoje znanje in veščine pred drugimi predvsem dokazovati s formalno pravnimi spričevali.

V sodobnosti pa se prakticirajo tudi izpiti mimo formalno uzakonjenih šol in šol poklicne narave. Med te zlasti štejem izpite amaterske narave, katerih spričevala prav tako zakonito izkazujejo, da je obravnavana osebnost večša svoje spretnosti, saj so nekatere od teh lahko tudi življenjsko nevarne kot za udeleženca samega tako tudi za okolico. Kar nekaj je takšnih preizkušenj oziroma uzakonjenih izpitov, ki so sicer za dušo in telo koristne, za varnost sebe kot udeleženca in za okolico pa nevarne. Pri teh prav gotovo niso izvzeti šoferski izpiti in izpiti, ki so vezani za rekreacijske dejavnosti. Nekateri izpiti iz te ljubiteljske veje pa so celo pogojeni za dejavnost kot tako, kot recimo izpiti iz kletarstva, da je potem vinogradniku dovoljeno svoje vino stekleničiti oziroma postavljati na trg kot lastni proizvod.

Tudi po službeni dolžnosti v TGA sem delal izpite, ali kot se je nekaterim reklo »periodično preverjanje znanja«. Od teh se spominjam vsaj dveh in sicer tistega, ki smo ga vsake dve leti opravljali iz varstva pri delu in drugega, ki sem ga vsakih pet let opravljal v Ljubljani kot odgovorna oseba energetske oziroma plinske postaje v TGA. Tudi pri vojakih, ki sem jih služil v AŠRO

(artiljerijski šoli rezervnih oficirjev) sem prestal vrsto strahov in treme zaradi izpitov. Menda še največ zaradi tega, ker sem se bal, če ne bi naredil te šole in bi me doletelo še enkrat daljše služenje JLA, saj sem imel takrat le srednjo šolo. Kar zavidal sem kolegom, ki so imeli visoko šolo, ker se jim ni bilo »potrebno učiti« artilerije in podobnih vojaških predmetov, medtem ko smo to srednješolci morali znati. Vsekakor pa se mi je v življenju najbolj upiralo srednješolsko izpraševanje oziroma gnjavljenje, ne pa toliko izpiti na višji šoli, ki sem jih opravljal v zrelejših letih..

Kot ljubitelj tehnike in še zlasti letalstva, sem si že od mladih nog zaželel samostojno leteti. To željo mi je končno omogočila splošna liberalizacija, ki je tudi pri nas v poznejšem socializmu došla, da ni vsakdo, ki si želi poleteti v zrak in si ogledati zemljo iz ptičje perspektive, že izdajalec komunizma oziroma imperialistični vohun. Še več pa je k tej želji pripomogel nagel razvoj enostavnejših letalnih naprav, ki temeljijo na novih lahkih ter dovolj močnih materialih, kot so dakron, titan, kevlar in tudi na novih aluminijevih izdelkih ter lepilih. Vse te novosti so pripomogle k uresničevanju samograditeljev UL (ultra lahkih) letalnih naprav, ki so tako postala dostopnejša ljubiteljem letenja. Prav zaradi tega sem se po dolgih letih gradnje modelov tudi sam odločil za takšen poskus. Ko pa je bila naprava po dveh letih izdelana, pa si vseeno nisem upal »potegniti« višinske palice nase in se odlepiti od »matere zemlje«. Pri hitrosti 60 km na uro je namreč vse preveč vibriralo in drgetalo in v zadnjem trenutku sem se spomnil na prakso iz Jugoslovanske ljudske armade pa tudi menda drugih armad, ko je ta izbirala kandidate za letalce in padalce. Če je namreč kandidat navedel, da ga ni prav nič strah pred letenjem, je bilo kaj malo verjetno, da je bil nato izbran za pilota ali padalca!

Zdaj pa k naslovu, ki ga štejem kot krono vseh mojih izpitov. To je izpit za pilota motornega zrnaja. To ni bila samo osebna skušnja, ki prav gotovo povleče za sabo strah in tesnobo

kot spremljajočo tremo vsakega izpita, temveč tudi še določeno mero adrenalina iz akrofobije - straha pred višino, ki je pri vsakem živem bitju normalni pojav. Leta pa so tekla in se bližala tistim, ki niso več idealna za pilotiranje po zraku. Prav zato sem se v zadnjem trenutku odločil za nakup že testirane oziroma homologirane letalne naprave - motornega zmaja. To je bila najkrajša pot, da se mi uresniči življenjska želja, da poletim samostojno in svobodno kot ptica. Z lastnim plovilom sem nato v 53. letu kot takrat najstarejši Slovenec opravil izpit za pilota motornega zmaja. Mislim, da je to bil moj zadnji izpit, ki sem ga opravil 28.4.1992 v Murski Soboti!

Še pred mojim koncem zaradi izčrpanosti telesne in psihične moči sem torej dobil možnost, da se naučim letenja tudi mimo formalne letalske šole. Do prevrata 1.1991 je bila pri nas namreč le možnost postati pilot preko organiziranega šolanja v aeroklubih, ki pa so bili polvojaškega značaja, torej le za bodoče perspektivne pilote v JLA. Torej samo biti član aerokluba, kar sem kot modelar že dolga leta tudi bil, ni zadoščalo, da se lahko tudi šolaš za pilota! Če se ne motim, je celo pri aeroklubu v Ptujju svoj čas obstajala tudi samostojna partijska celica ZK!

06 »KONČNA POSTAJA«

Sprva sem nameraval to knjigo skleniti na razmejitveni črti - z odhodom v penzijo oziroma iz Taluma, pa sem jo potem prestavil na porušitev »šterntalskega« dimnika. Ta dimniški velikan je namreč za mene predstavljal vsaj tri simbole in sicer: simbol industrije na tem kmetijskem koncu Dravsko - Ptujškega polja, kot izraz nostalgije, saj me je tesno spremljal vso delovno dobo oziroma skozi drugo tretjino življenja in tretjič, ker je bil dolga leta presežnik med industrijskimi dimniki na svetu. To so torej razlogi

za nekoliko prestavljeni kronološki mejnik te knjige, saj sem se na vsak način hotel udeležiti »pogreba« ob njegovi 42 - letnici obratovanja.

Rekel sem tudi že, da nimamo Slovenci posrečene besede za odslužene delavce - veterane. Upokojenec vendar pomeni biti mrtva duša, kar pa še odsluženi delavci gotovo nismo. Prav zaradi tega se rajši predstavljam za penzionista, pa če je tudi to spakedrana izposojenka. Še bolj nenavadno pa se za živega človeka sliši beseda pokojnina, kar je tudi razumeti kot finančna popotnica nekdanjega delavca na resnično zadnji poti. Torej, ko slišim, da sem upokojenec, se mi zdi, da sem že popolnoma odpisan oziroma nekako že na oni strani življenja. Lepše upokojencem rečejo Hrvati, ki uporabljajo besedo mirovnik in mirovina za pokojnino, kar nima tako mrtvaškega prizvoka, kot biti pokojnik. Sicer pa mislim, da izvira ta ponesrečena skovanka iz tega, ker Slovenci do začetka 19. stol. še nismo imeli opravka z tovrstno - zgolj administrativno dejavnostjo, saj so se do leta 1918 s tem ukvarjali na Dunaju. Tudi zato sem mnenja, da bi Slovenci za ta sloj državljanov morali najti ustrežnejšo besedo, saj vidite, »da še nisem kot penzionist pokojni«!

Ravno, ko to pišem, si moram nekako od časa do časa spočiti možgane. Navadno, če je poletje, naredim kratek sprehod na vrt in tu kaj postorim ali pa kaj naredim v garaži oziroma, če je zima, v moji hobi delavnici. Trenutno sem pri delu motornega »skiroja«, ki je že prestal krst. Po zraku pa letim samo še posredno preko radijskih krmilnih naprav! Z iznajdbo »hendija« - žepnega telefona, pa mi je tudi utihnila UKV radio postaja. Tako se mi v penzionu ljubiteljska dejavnost vse bolj nagiba na stran pisanja.

Kar tako pa tudi ne morem preskočiti mimo več ali manj prisiljenega »penzioniranja« v Talumu. Povedati namreč moram, da je bila glede tega v tranzicijskem času moja firma korektna. Omogočila je prav vse variante hitre upojkositve, od raznih

načinov dokupa let in ugotavljanja tako imenovanega tehnološkega viška, ki se je nabral skozi obdobje socialističnega samoupravljanja, pa do dostojnih odpravnin. Še pravi čas, dokler je še bilo v tovarniški blagajni kaj denarja, smo že v TGA in zlasti v Talumu spoznali, da nas je vsaj dvakrat preveč. Sedaj se ta številka, če odštejemo manjše število zaposlenih v hčerinskih podjetjih, suče okrog 1.000. V najbolj plodnih letih socialističnega samoupravljanja, ko je bil k OZD TGA pripojeni tudi tako imenovani dislocirani TOZD LBK Trbovlje (Trboveljska livarna), pa je bila ta številka nemara dva in pol krat višja.

Če pa nadaljujem z doživetji in občutki tik pred, ob in po upokojitvi, pa moram povedati, da sem se nekaj let po zapustitvi Taluma, oziroma po upokojitvi počutil kod nagnan, čeprav to ni bilo res. Namreč že več kot leto dni pred formalnim iztekom delovnega staža sem bil v livarni pa v celotnem aluminiju menda najstarejši, kakor po letih, tako po delovnem stažu, pa tudi po nizki matični številki. Zadnje čase tudi ni bilo več dneva, da me ni kdo na novo vprašal, do kdaj še delam. Zdelo se mi je, da je moja posivela glava delovala kot strelovod, zlasti še ob malici v centralni jedilnici. Ko pa je prišel pričakovani trenutek, pa so mnogi postali zavistni. Bil sem namreč v tisti skupini odsluženih, ki so imeli takrat izbiro, ali jim Talum dokupi manjkajoča leta do polne delovne dobe ali pa se odločijo za odpravnino in si nato po želji sami dokupijo manjkajoča leta. Moj primer je bil usklajen s takrat veljavnim pokojninskim zakonom do te mere, da mi ni bilo potrebno ničesar dokupiti. Zaradi tega je nato »nekater« mčila moja neokrnjena odpravnina! Bila pa je tudi neke vrsta zmešnjava med neobveščenimi v Talumu, češ da sem (smo) takrat prostovoljno odšli! Da ni bila ta zmešnjava iz trte zvita, sklepam po tem, da v tej skupini upokojenih nismo nekaj mesecev dobivali tovarniškega glasila, pa tudi nismo bili deležni tradicionalnega slovesa od sindikalnega članstva. Potrebno je pač bilo, da je dvom pomagala rešiti naslednja generacija upokojencev, ki se je še upokojila po isti šabloni!

Vsekakor pa se počutim kot penzionist TGA in kakšno leto Taluma še vedno pripadnika tega kolektiva. To vez še mi dodatno, k že omenjenemu dobivanju tovarniškega časopisu in siceršnjih stikov, potrjuje tudi nekaj delnic Taluma, ki jih posedujem! To potrjujem tudi s tem, da sem se lotil tega pisanja!

XIII. TO JE BILA DRUGA TRETJINA

01 NEOBREMENJENA OCENA

Iščemo srečo kot način bojevanja proti trpljenju. Eden od dveh načinov se nanaša na pomoč znanosti, drugi pa na filozofijo. Ko človek gleda stroj, kako dela namesto njega, je zadovoljen in takoj ne pomisli, da za tem strojem tudi stoji človek. Nekdo drugi pa je srečen in uživa v tem, če ima lepo ženo, ljubico, znaten bančni račun, dobre sinove, hčere Zato prav nihče ne more povsem reči - v vsem sem srečen, svoboden in sam sem vsemu gospodar. Ne razumemo pa tudi tega, da praktično delamo za nič oziroma, da delamo preko dejanskih potreb! Vprašali bi se tudi lahko, čemu garamo preko potreb in čemu trošimo energijo in čas!

Človek, ki je prepričljiv govornik, pa ni pomembno, kaj govori, ponavadi uspe kot učenjak. Tudi za politike velja podobno, da namreč znajo govoriti, le malokdo pa si tudi upa povedati, kaj dejansko misli. Globlje misleči in resnični potenciali ustvarjalnosti pa redkeje govorijo in več komunicirajo v predstavah, v občutkih ter sanjah. Prav sanje so lahko najboljši inkubator prave rešitve! V to slednje verjamem tudi na osnovi lastnih izkušenj.

Kako smo si torej različni!

Tudi Marx in Engels - tvorca zamisli komunističnega manifesta in sploh programa komunistov, ki sta ga objavila na drugem kongresu 1. 1847, sta namreč nevede obšla prav različnost človeških duš oziroma napravila temeljno napako, da sta pozabila na dejstvo, da po značaju niso vsi ljudje enaki. Eni radi delajo, drugi so leni, tretji so nepošteni in zato ne more biti »enakih želodcev«, kot sta mislila, da lahko so! Nesreča pa je tudi bila in še bo v tem, da je tistih - pridnih, delovnih, skromnih in poštenih bilo in jih bo vedno premalo. Prav zaradi pomanjkanja teh ni komunizem stekel po zamišljeni poti in komunisti so se začeli posluževati jemanja oziroma so lepo zamisel o enakih želodcih spravili na prisilni nivo, ki pa je, kot danes vemo, zahteval v svetu 100 milijonov mrličev.

Dobršen del mojega življenja sovpada v to vladavino komunističnega utopizma, ki je tudi mislil, da bo vse rešil in uredil s prevzemom oblasti. Prav zato, ker z njim nisem bil toliko obremenjen, lahko napišem svoj pogled na njegov čas, ki se še v tem ciklusu nemara niti ni iztekel. Kdo ve? Lahko se zgodi, kot sem že marsikje zapisal in opozoril, da se bo cikel o »enakih želodcev« čez kakih 100 let ali še prej spet ponovil. Postopačev, delomrznežev, da ne rečem lumpenproletariata ali pa tudi naivcev, ki z zavisnostjo gledajo na one - skrbne, delovne in skromne, na te, ki si v življenju tudi znajo kaj od ust odtrgati oziroma ustvariti, namreč ne bo zmanjkalo in velika je verjetnost, da lahko kritična masa teh spet izpelje kakšno rdečo revolucijo.

Iz petdesetletnega poskusa »o enakih želodcev« je napisano mnogo knjig. Tov. Kardelj je za pisanje te okrnjene zgodovine leta 1958 prejel Prešernovo nagrado za književnost, danes pa je večina njegovih del na smetišču zgodovine. To se zgodi, če se zgodovinska dejstva obravnavajo le tako, da so v prid vladajoče kaste in tako, kot da se je zgodovina šele pravkar začela, oziroma kot se je pisala

XIII. To je bila druga tretjina

pod komunistično oblastjo. Ob tej misli - o neobremenjeni oceni pa ne morem mimo dveh, ki še kako spadata v »postkomunistični« čas in sta njiju izrekla ugledna književnika tega obdobja.

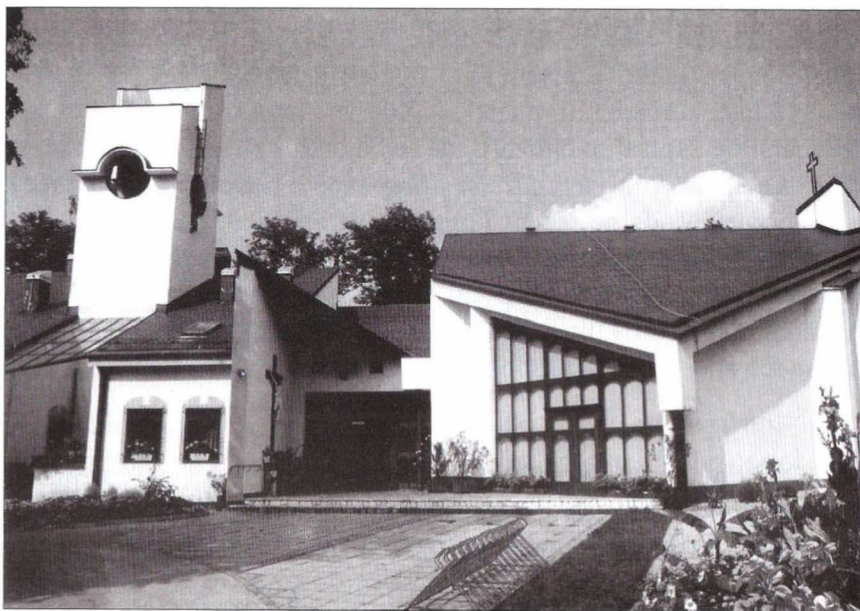
Gospod Pero Gotovac, ki je bil po zlomu komunizma predsednik hrvaških liberalcev, v času komunizma pa zapornik, je rekel:

» V moji stranki ne more biti nobeden, ki je bil kdaj pol ure komunist«. (Za naše liberalce menda velja prav nasprotno!).

Tudi Solženicinova ocena ima mesto v tem odstavku:

» Kdor ni dovolj pogumen, da bi obranil svojo dušo, naj se ne hvali s svojimi naprednimi pogledi, naj se ne baha, da je umetnik, zaslužni človek ali general«.

Tudi zaradi tega je smiselno in pošteno, da se ta segment naše zgodovine dopolni oziroma osvetli iz vseh strani. Trudim se in mislim, da prav to počnem!

Nova cerkev je leta 1987 popestrila realsocialistično arhitekturo Kidričevega.

02 » NEPOZABE«

»Kaj se lepše sliši«?

Dogovarjanje, pogovarjanje, predlaganje, sporazumevanje, vsakemu po njegovih potrebah, ..., kar smo poslušali v socializmu in njegovem samoupravljanju, ali pa besedi za enako stvar v kapitalizmu, ki temeljita na izreku - naročiti in izvršiti. Mislim, da o tem ni dileme! Kaj pa se je v praksi pokazalo uspešnejše, pa ravno tako ne dopušča dileme!

* * *

Sredi sedemdesetih let sem bil na nekakšnem kombiniranem sestanku DPO, kjer se je obravnavala kadrovska problematika v našem TOZD. Menda je bil to čas največje ihtе ustanavljanja novih TOZD, tako da je že začelo primanjkovati »organiziranih« ljudi za najvišja delovna mesta. V tej smeri je na sestanku tekla tudi polemika okrog dveh novih besed in sicer, kaj je družbeno politična neoporečnost in kdo so zdrave sile? Skratka, bil je to »težek« sestanek! Predvsem se je nategovalo, ali pomeni družbeno politična neoporečenost obvezno biti član ZK, ali pa naj za izbor oziroma postavitev nekega vodje predvsem odtehta prizadevnost in strokovnost. Ker se »tehtnica« ni in ni hotela nagniti na eno stran, se je sotrp in inženir Stojan. K., ki se ga je prav tako zadeva tikala, znašel po svoje. Odšel je do svoje pisalne mize in se kmalu vrnil z izrezanim člankom iz Večera, ki ga je nato tudi prebral na sestanku. Prav tiste dni je namreč to najnovejšo politično klavzulo - družbenopolitično neoporečnost obdelal tudi Večer v komentarju. Vsebina članka je namreč bila v prid nasprotnikov klauzole, ki se je zavzemala za ideološko neoporečenost oziroma, ki so rekli, da je lahko »dober šef le tisti šef, ki poseduje rdečo knjižico«.

Organiziranost, ki smo jo prakticirali v socializmu, je bila torej prepredena z mnogimi političnimi pojmi, klavzulami in zlasti kraticami. Poskusil jih bom razvrstiti v sklope in sicer. (Po drugi strani pa jih je preveč tudi danes!):

- v tako imenovane DPO kratice (kratice družbeno političnih organizacij)
- v kratice OZD (kratice organiziranosti organizacij združenega dela)
- v samoupravne kratice in kratice interesnih skupnostih (SIS)

Za osvežitev spomina se jih skušam še nekaj spomniti. Če začnem kronološko oziroma s podmladkom so to bili: cicibani, pionirji in mladinci, ki so že imeli svojo kratico. V Sloveniji je to bila ZMS, ki je izhajala iz SKOJ (Savez komunistične omladine Jugoslavije). Senjorom pa so v širši obliki pripadale vsaj dve množične organizacije - SZDL in sindikat, medtem ko bi naj bila KP avangardna politična organizacija. Iz sklopa združenega dela pa se spominjam kratic, ki smo jih tudi gulili v TGA. Če začnem z EE in nato DE, moram z iznajdbo združenega dela (ZD) še preiti na vrsto prefiksov kot so OZD, TOZD in SOZD. Samo samoupravljanje kot realnost tega časa pa je imelo še lastno razvejanost kratic, kot DS (delavski sveti) in UO (upravni odbori) in še morda na desetine k njim pripadajočih komisij in podkomisij. Če katero od teh kratic ocenim po zvenu ali po satirični prisposodbi, je bila to kratica SIS (samoupravna interesna skupnost), ki pa se ni dotikala same organiziranosti združenega dela. Poleg JNA oziroma JLA, kar se je mešalo, pa so bile v sklopu splošnega ljudskega odpora (SLO) še kot podsistemske organizacije TO, NZ in CZ.

Ko pa so v socialističnem samoupravljanju prišle v modo integracije, smo seveda tudi v Kidričevem bili takoj zraven. Tako smo si l. 1978 umislili še tako imenovano sestavljeno organizacijo združenega dela (SOZD) - UNIAL. Sedež skupnega podjetja med

XIII. To je bila druga tretjina

Impolom iz Slovenske Bistrice in TGA iz Kidričevega smo si izbrali na nevtralnem terenu v Mariboru, kar je že samo po sebi kazalo, kakšni so bili »družinski odnosi«. Menda je bila edina korist SOZD UNIAL v tem, da je pomagal pri »mehčanju« vlade v Ljubljani in je ta končno leta 1985 popustila oziroma, da je nato v TGA nastal MPPAL.

* * *

Ko je bila TGA še ena od najboljše stoječih DO v Sloveniji in Jugoslaviji, so se ob njenem prazniku 20. novembra delili dobički ali vsaj boljše malice, za okrogle obletnice, kot je bilo za 10, 20 let dela v TGA, pa smo dobivali spominske ure. Pozlačena Helvetia, ki mi jo je za 10 let dela v TGA izročil g. Rudi M., ki je bil eden od zaslužnih graditeljev TGA in nato vodja aluminijevega dela tovarne, mi še danes »tikta« . Uro si pripnem le začasno, če se mi vse ostale pokvarijo. Pozneje so se ure ukinile in nadomestile so jih jubilejne listine. Za posebno zasluge pa se je uvedel zlati in srebrni znak TGA. Srebrni znak TGA sem za tridesetletnico dela dne 20. 11. 1984 dobil tudi sam. V poznejšem Talumu pa so se jubilejni znaki za posebne zasluge sprevrgli v metulje, kar simbolizira aluminij, kot okolju prijazno kovino.

* * *

K mojim pozitivnim nepozabam pa moram dodati, kot sem že omenil, tudi dve inovacijski priznanji. So pa tudi bili nepozabni trenutki v negativnem smislu, ki sem nekatere tudi že omenil. Metalurško delo pač spremljajo že omenjene nesreče in pasti! Če je šlo zgolj za materialno škodo, me je prizadelo iz smeri, kako delati naprej in kako čim prej sanirati škodo, hujše pa je seveda bilo, če je bil kdo pri nezgodi poškodovan. Radovedneži in iskalci krivca so prišli na vrsto šele po tem! Vselej se je moralo okrog teh vprašanj odgovoriti na dva načina in sicer najti »resnično resnico« za lastno

uporabo ter podati »drugo resnico« za radovedneže vseh vrst. Včasih, pa je bilo potrebno o isti »resnici« tudi podati dve uradni različici, ko je prva zadovoljila zavarovalno institucijo in naš iztržek na račun zavarovanja pri zavarovalnem zavodu, druga pa organe pregona. S tem ne mislim povedati, da se takšno varanje »samega sebe« menda ne dogaja tudi danes v kapitalizmu, ko še je korupcije več!

Na temo o takšnih in drugačnih nesrečah in havarijah (poškodbah) v industrijskih obratih, ki se predvsem tičejo težke industrije, pa so kaj rade krožile ciljane ocene nepoklicanih, kot na primer: bil je nered, vnel se je madež hidravličnega olja, pod pečjo se je vnela postelja, bila je malomarnost itd. Nekaj od tega je seveda tudi držalo in je menda v takšni in podobnih industrijah še danes tako.

Odgovorna oseba seveda pozna vse probleme svojega obrata in tudi slehernega svojega delavca, pa ti vendar duša ne dovoli, da bi ob nesreči »utaplajočega« še bolj potunkal. Za takrat pa tudi ne smemo pozabiti, da je bilo to samoupravljanje in da so nekateri od »utaplajočih« bili v ZK in hodili na njihove sestanke oziroma, da je bil torej »bumerang vedno na preži«! Drži pa tudi, da so moji delavci bili vendar moji delavci in so tudi ostali moji pri zagovoru doma v TGA, kakor navsezadnje tudi na sodišču.

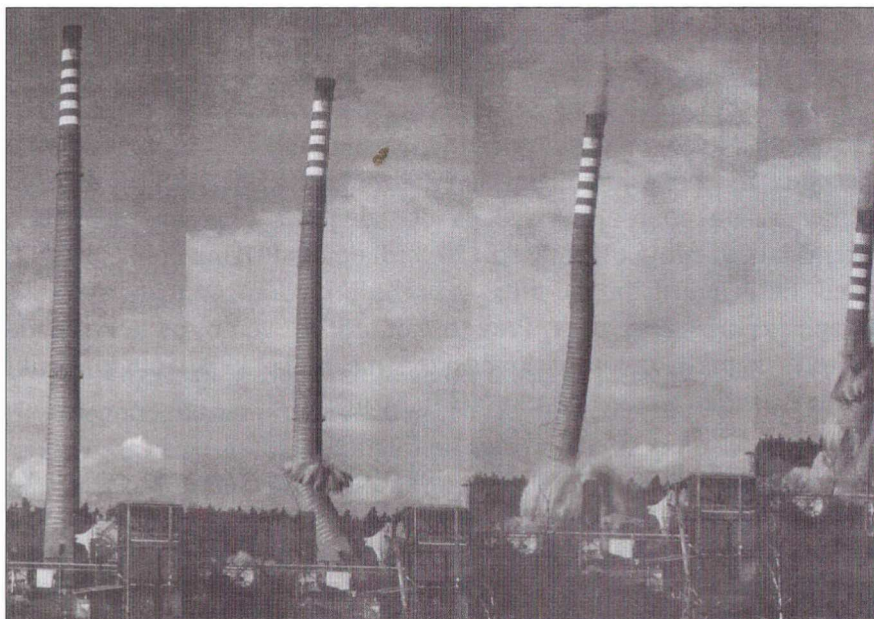
* * *

Kot zadnje pod naslovom »nepozabnosti« pa omenjam pripetljaj, ko me je tudi samega ovadil javni tožilec iz Ptuja. Šlo je za »novoletno eksplozijo« v livarni, ki se je zgodila zaradi malomarnosti viličarista, ko je vložil v talino peči nepregret kos aluminija (cca 500kg) in zaradi tega tudi vlažen, kar je povzročilo eksplozijo in povzročilo tudi materialno škodo. V livarni je namreč zletelo v zrak poleg peči tudi okrog 120 kvadratnih metrov okenskega stekla - kopelita. Ovadbo zoper mene, ki sem bil v.d.

XIII. To je bila druga tretjina

vodja proizvodnje in direktorja TOZD Predelava, je podal šele 26. 10. 1988, nanašala pa se je na dogodek za novoletne dni 1. 1986. Slučaj, ki se je znašel na sodišču, je zanimiv tudi iz drugega zornega kota, da se je namreč aktiviral prav ta čas, ko je partija sklenila, da se morajo krivci za slabo stanje v gospodarstvu iskati v vodstvenih strukturah in ne samo pri delavcih. Tudi rdeča knjižica, ki jo je posedoval sotrpin, ni bila več rešilna bilka. Začela se je torej politična hajka na »neodvisno sodstvo«, češ da preganja le delavce, šefi, ki so »dejansko vsega krivi«, pa so nedotakljivi. To je v mnogih primerih tudi držalo! Po načelu »rečeno - storjeno« sem se med to politično hajko zoper »neodvisno sodstvo« znašel tudi sam. Šele po tretji obravnavi sva z direktorjem TOZD dne 20. 6. 1990 nekrivdo dokazala oziroma bila po štirih letih oproščena obtožbe.

Iz te edine izkušnje do sedaj - biti obdolženec, lahko samo potrdim staro resnico, da se je mnogo težje »oprati kot pa umazati«!

Videti, kako je padal simbol Kidričevega je tudi "nepozaba".

03 ENKLAVA ZA SPOMIN IN V OPOMIN

V zadnjih dveh milijonih let je bilo na zemlji več ledenih dob, ki so krojile podobo naše oble. Računa se, da je zadnje ledeno obdobje, ki je segalo do našega območja, doseglo vrh pred 20.000 leti. Kontinentalni led in z njim povzročena erozija (brušenje, drobljenje) kamenja in akumulacija tega grušča v vdolbinah, je pripomoglo k današnji podobi obravnavane pokrajine. Drava, torej že najmanj 20.000 let oblikuje naše področje. Temu so tudi priča še vedno vidne dravske terase in pa različne frakcije okroglo brušenega grušča pohorskih in sploh kamenin, ki jim tudi rečemo gramoz, pesek, mivka itd. Ta prodnata akumulacija - usedlina se je nato skozi čas ob nadaljnji eroziji oblikovala na zraku, soncu, vetru, vodi in letnih časih, kar še posebej velja za vrhnjo plast. Nastanek zgornje plasti - humusa pa je spodbudil k rasti vsemogočo podrast, ki je prerasla v obsežna gozdnata področja.

V 19. stoletju pa se je začela tako imenovana industrijska revolucija, ki je znatno pospešila čiščenje podrasti in vzpodbudila naseljevanje pokrajine. Tudi številne ceste in železnica je dosegla obravnavano področje, ki so ga do tedaj več ali manj nemoteno preraščali gozdovi. V začetku 20. stoletja je urbanizacija in z njo vred tudi industrija pa tudi vse bolj moderno kmetijstvo še pospešilo krčenje gozdov. Prav to, kot tudi že vemo, pa je krivo, da je tod vzniklo izvirno slovensko ime kraja, ki so mu predniki glede na videz gozdne poseke, rekli Strnišče.

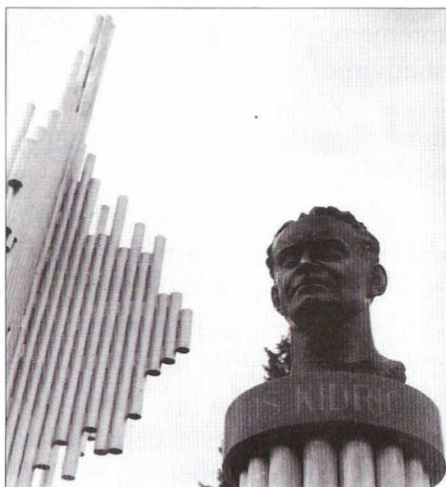
Ne glede na to, če drži o nastanku tega kraja ta slovenska verzija ali pa nemška o zvezdni dolini Sterntal, ali še kakšna spačena izpeljanka ali podobna prispodoba, pa je vendar dejstvo, da je sedaj v uradni uporabi še najmanj na vse to vezano, oziroma se je sprejelo povsem drugo ime tega kraja. Mislim tudi, da je današnje Kidričevo celo edinstveno naselje v državi, ki je doživelo v svojem

kratkem obdobju dobrega stoletja kar šest menjav oziroma sprememb svojega krajevnega imena. Še enkrat jih kronološko obnovimo!

- Začnem s prvim Strniščem, ki so mu ga nadeli spontano glede na videz posekanega gozda domači izsekovalci gozda tam okrog l.1870.
- Pod drugim zemljepisnim imenom tega kraja, ki je kmalu za prvim nastalo po prisposodbi tukajšnjega grofa, se je to imenovalo Sternthal (zvezdna dolina). Leta 1914 ga je že tako zapisanega tudi najti na avstroogrski vojaški karti.
- Tretje preimenovanje oziroma vračanje na slovenski izvor imena pa je doživel kraj po razpadu Avstroogrške monarhije l. 1918 oziroma z nastankom kraljevine SHS. Čučkova podjetja, ki jih je ustanovil v odkupljenem lazaretu in pa taborišče Rusov, ki so bežali pred Leninom, so bila torej v Strnišču.
- Četrta zamenjava krajevnega imena pa je spet vračanje na preživeli Sternthal, ki so ga Nemci vzeli iz naftalina, ko so na tej lokaciji l. 1943 začeli graditi tovarno aluminija.
- Peta menjava oziroma ponovno vračanje na izvirno Strnišče pa se je zgodila v Titovi Jugoslaviji l. 1945, ki pa je bila tudi kratkega veka.
- Šesta in zadnja menjava pa je bila z dekretom IS LRS 12.4.1953, ko se je Strnišče preimenovalo v povsem novo zemljepisno ime, v Kidričevo.

Dotaknil se bom še enega od imen, ki pa se ni »prijelo« in je še mogoče najbolj avtentično. To je ime Sterbenthal - Dolina umiranja, ki so ga baje uporabljali ranjenci v lazaretu ob najhujših izgubah, ko je dnevno celo umrlo preko 100 ranjencev in bolnikov. Za prisposodbo bi lahko rekli, da je ta slednja verzija imena celo »originalna«, saj so še pozneje prav tukaj dvakrat množično umirali ljudje.

Še danes ljudje ne poznajo vseh razlogov za preimenovanje oziroma načina razdelitve tega kraja v Kidričevo in ostanek v Strnišče. Kako si naj drugače razložim iskanje pravih informacij pri mimovozečih ali mimohodečih Slovencev iz drugih krajev. Zmedo namreč zbuja cesta Pragersko-Ptuj, kjer stojita v razdalji dobrih dvesto metrov dva smerokaza za bližnje Kidričevo oziroma Strnišče.

*Pedestal Kidričevega spomenika
smo odlili v livarni.*

»Da, prav ste videli in tudi vprašali,« sem nedavno odgovoril prav na zastavljeno vprašanje o teh dveh smerokazih bivšemu kranjskemu županu, ki je verjetno že mislil, da gre za kakšni »kompromis«.

»Če mislite na smerokaz za Strnišče, gre namreč za ostanek izvirnega Strnišča - Sternthala, ki se je izognilo dekretni spremeniitvi tega kraja v Kidričevo iz l. 1953. Tedaj je nekaj hiš, ki se dotikajo obrobja nekdanjega socialističnega giganta in vzorčnega naselja našega realsocializma, verjetno ostalo načrtno kot Strnišče, da se je tudi obdržalo prvotno ime. Smerokaz ob glavni cesti pa je potreben tudi zato, da se še danes ve, da ob Kidričevem obstaja tudi Strnišče in zato, da se še vedno lahko upravičuje Kidričevo kot povsem nekaj drugega, kot je izvirno Strnišče«, sem v nadaljevanju razložil radovednemu kranjskemu potniku, ki se po tej cesti torej ni vozil z zaprtimi očmi.

Nekaj časa po prevratu l. 1991 se je govorilo o še enem preimenovanju oziroma po težnji za izvirnim imenom tega kraja, kot se je to zgodilo v sosesčini s Titovim Velenjem in menda prav z

XIII. To je bila druga tretjina

vsemi mesti naše prejšnje skupne države ter celo z vsemi mesti v zibelki komunizma – v SZ. Sicer pa, kot slišim, se še vedno niso vsi občani Kidričevega sprijaznili z »dekretnim« imenom svojega kraja, kakor so še podobne težnje drugod po Sloveniji, kjer so komunisti z vso silovitostjo preimenovali izvirna imena krajev, ali vsaj mnogim avtomatsko črtali svetniško predpono, ki je morda že stoletja krasila ta kraj.

Ali je dana prispodoba o enklavi » za spomin ali v opomin« ustrezna, pa naj vsakdo po prebrani knjigi presodi sam!

Strnišče v Kidričevem, še prav tako obstaja.

04 VSE NI ZAPISANO

Okrog izvirnega Strnišča, ki ga še je nekaj za vzorec ostalo ob stari Franc Jožefovi železniški postaji in tudi o vseh nadaljnjih dogajanjih v zvezi s tem krajem, bo tudi po tej knjigi ostalo še mnogo nenapisanega. Tudi o tovarni aluminija v tem kraju ne bo vsega, kar se je v resnici dogajalo in se še dogaja. Med vzroki, da se

prav vsega ne da napisati, je prav gotovo tudi to, da je nostalgija starih Kidričanov, ki so iz vseh vetrov sem »prinešeni« in nato po lepo preživetih letih v realsocialističnem Kidričevem, še zelo močna in se tudi odraža v tem, da se revolucionarno Kidričevo kot ime kraja, še drži in obstaja. Od 1.1.1995 je Kidričevo tudi sedež občine, ki je nastala po predhodnem referendumu, kar tudi pove o že omenjeni nostalgiji, ko so se nekdanji proletarci »moral privaditi« in živeti s sosednjim kmečkim življem - »razrednim sovražnikom« v skupni občini.

Mnenja sem, da bi bilo manj spotikanja na ime kraja Kidričevo, če bi se po »logiki vložnega vanj«, ta kraj imenoval po tovarišu Luki - Leskovšku, ne pa po rdečem revolucionarju Kidriču samo zato, da se je pač po smrti »zaslužnega« moral nekje v danem trenutku postaviti spomenik.

Ko se otrok rodi, ne zna piti in kaditi. Teh razvad se nauči šele takrat, ko zaide v slabo družbo. Slaba družba je torej vzrok, da človek postane pijanec, kadilec, mamilaš, človeški odpadnik. Če se na to ugotovitev globlje zamislimo, nam bo lažje spoznati, kaj in kdaj koga v življenju zanese v nepravo smer. Hinduistični mislec Srīla Prabhupada, ki je razvil že omenjeno teorijo »pasje mentalitete«, v svojih delih navaja, da je prav šola lahko tista, ki uspe človeka civilizirati do te meje, da bo znal disciplinirano prisluhniti in brezglavo izvrševati zamisli drugih. Zgodovina tudi potrjuje, da je prav zaradi »pasje mentalitete« prišlo do nadvlad in grozodejstev nad človeštvom. S to hinduistično modrostjo se tudi popolnoma skladata oba zadnja svetovna »prepiha«, ki sta jih v obravnavanem stoletju za sabo povlekla naciofašizem in komunizem.

»Spregovorite, kaznujte, maščujte«, je bilo geslo sodišč narodne časti, ki so se ustanovila pri nas na pomlad l. 1945. Ta »neodvisna sodišča« so torej po teoriji pasje mentalitete tudi slepo sledila svoji oblasti. Živ dokaz temu je bilo tudi komunistično

koncentracijsko taborišče v Strnišču, ki je bilo v prostorih nemškega delovnega taborišča za izgradnjo tovarne aluminija. Sicer pa natančne evidence o delovanju in preminulih v tem taborišču, kakor niti točnega datuma obstajanja ni moč v zapisani obliki najti, kar je smatrati, da je prav zaradi grozodejstev in številnosti žrtev, ta evidenca »morala« izginiti. Tudi povojni zgodovinski zapisi o tem taborišču govorijo različno - tudi o času trajanja. Eni pišejo - kratek čas, drugi - nekaj mesecev, tretji - kakšno leto, še živeči in preživeli taboriščniki pa znajo povedati, da so še praktično bili tukaj zaprti do spomladi leta 1950. Nekaj več »vedrine« bi o tem povojnem koncentracijskem taborišču prav gotovo razkrila preiskava terena okrog taborišča in tista raziskava glede DDT praška za pomor stenic v taborišču, ki so ga baje po inšpekcijskem ogledu poslali angleški ogledniki in ki bi naj nato končal za posip preplitvo zakopanih mrličev v okoliških gozdovih in gramoznih jamah. »Večer« je 28.1.1998 že zapisal, da se bo zakopani DDT začel iskati, pa so se nato »nostalgični nasprotniki« tega iskanja oprijeli »rešilne slamice«, da namreč podtalnica tod naokoli ni neoporečna.

Tudi o tragičnem incidentu, ki se je zgodil v okolici Strnišča po vojni, ki ga starejši poznajo pod vzdevkom »Kaludra 1948«, ko so se uprli domači fantje ob vpoklicu OZNE, da fizično zaščitijo gradbišče tovarne in menda tudi širše območje koncentracijskega taborišča, ni moč izvedeti kaj zanesljivega. Dobil sem vtis, da se še ljudje vedno nečesa bojijo. Po bežnih spominih na ta še vedno tabu dogodek, sem izvedel le toliko, da bi naj ti fantje, ki so vedeli, kaj se tukaj dogaja, odpovedali poslušnost OZNE. Torej je šlo za politično stvar in ne toliko za krajo družbene lastnine, kot se je tolmačilo okoliškim vaščanom. Incident bi naj terjal tudi žrtve na obeh straneh, saj so si »neposlušneži« celo naredili bunker. V tej zvezi je tudi moral nekaj let »odsedeti« takratni župnik v Hajdini gospod Skuhala Vekoslav, saj ni hotel oziroma ni mogel zaradi cerkvenega prava udbovcem razodeti, kaj pri spovedi o tem govorijo tamkajšnji verniki.

Zanimivih dogodkov okrog Strnišča - Šterntala in Kidričevega je torej še na pretek. Prav zato je dobro, da se v dopolnitev zgodovine, domoznanstva in kulture Slovencev že končno zapišejo in tako ohranijo. Prav tako bi se morala v Kidričevem, kot kraju menda najbolj pestre zgodovine preteklega stoletja v Sloveniji, fizično ohraniti tudi vsa obeležja, ki še spričujejo to pestrost zgodovine. Mislim tudi na avustroogrski čas, za Nemčijo pa itak pričuje sama tovarna. Nekaj se je v tej zvezi že zgodilo, ko se je 30.11.1992 povojnim taboriščnikom ob novi cerkvi postavilo spominsko obeležje o povojnih pobojih! Vendar pa so tudi dane možnosti še v samem taborišču II., kjer bi lahko postavili še bolj avtentičen spomenik. Apeliram na Slovensko spomeniško varstvo in na Slovensko društvo za odkrivanje in obeleževanje zamolčanih grobov medvojnega in povojnega obdobja, da se čimprej loti zaščite tega nad vse zanimivega spomenika. Drugače pa bo morala že sama ohranitev realsocialističnega imena Kidričevo za ta kraj biti dovolj veliki spomenik na komunistični val, ki je v dvajsetem stoletju s grenkobo in nasiljem pljusnil med Slovence.

Primer Kidričevega je zanimiv tudi zato, ker gre za socialistično navezavo na utilitaristični režim nemškega oziroma nacističnega vojnega gospodarstva, ki je postal jedro razvoja tipičnega socialističnega »company town«, a so ga nove politične odločitve po dobrih desetih letih znova determinirale in preprečile načrtovani razvoj. Dne 7.4. 1957 je namreč Uradni vestnik Ptuja zapisal: »Naselju Kidričevo se dovoli zaključiti s potrebnimi komunalnimi objekti v okviru sedanjega naselja«. To pa je pomenilo prenos gradnje v Ptuj oziroma zaključek vzorčne socialistične gradnje v ožjem pa tudi v širšem krogu. Sicer pa je to preživetje oziroma preusmeritev k normalizaciji potrjeno tudi l.1973, ko se je tukaj osnovala župnija oziroma ko je naš komunizem oplazila še za stopnjo bolj liberalna struja, ki je končno dopustila, da se je v tem kraju spet postavila cerkev.

Ob zaključku mojega pisanja ali pa že prej, pa se je nemara pri kom spet odprlo že staro filozovsko vprašanje, ki se še pred desetimi leti ni smelo odpreti, namreč, ali je samo ena, ali pa je več resnic? Moj odgovor je zelo enostaven, da je zagotovo to pisanje moja resnica!

Z pisanimi besedami seveda v tem kraju nisem postavil prišlekom spomenika, saj trdim, da je to že kraj sam, je pa pisno ubeseden moj spomin nanj. Reči tudi moram, da nisem v tej sredini nikoli bil izzvan kot prišlek v zaničevalnem tonu te besede, saj smo dejansko tukaj vsi nekdanji »tegeajevci« enaki med enakimi - prišleki, ki smo semkaj prišli zaradi dela oziroma borbe za vsakdanji kruh. Je pa beseda prišlek izzvenela ali pa še izzveni v bolj neprijetnem tonu, če jo je bilo ali še slišati iz ust področnega domačina iz Dravskega polja s katerim sem se vsakodnevno srečeval v tovarni.

Čas pa teče vse hitreje in prišlekov okoličani, pa ni pomenbno za kateri kraj gre, tudi danes pretirano nimajo radi. S tem se Slovenci nasplošno ukvarjamo tudi danes. Toda iz veliko raznolikega semena tudi v neprijaznem okolju zrastejo bilke, ki poženejo globoke korenine! In prav to velja za Kidričevo! Sicer pa je življenje kratko! Sorazmerno hitro je minilo teh 45 let enoumja in teh deset let mnogoumja, pa tudi teh mojih 36 let dela v Kidričevem. Želim, da naj ta kraj končno najde svoj ustvarjalni mir, ne pa spokoj! Pahljačo časa zapiram ob zadnjem pogledu na simbol giganta v Kidričevem - na dimnik, katerega sem si vase pogreznjenje ob njegovi 42. letnici služenja namenu z nostalgijo ogledal. Kot »njegovemu« upokoјjencu mi je ta možnost zadnjega snidenja bila dopuščena izven ograje.

Do tod seže moja »štorija« o tem kraju!

VIRI

Pisni :

Anton Melik
Albert Speer
Darja Lukman Žunec
(podlistek)
Marko Simic
Matej Slekovec
Nova revija

Srîla Prabhupâda
Stéphane Courtois,
Nicolas Werth,
Jean - Lous Panne,
Andrej Paczkowski,
Karol Bartosek,
Jean - Lous Margolin
Vlado Šerc

Zdenko Zavadlav

časopisi, revije, zborniki

Rast naših mest v novi dobi, Štajerska
Spomini
Povojno taborišče Strnišče - Večer

Po sledeh soške fronte
Kronika Sv. Lovrenca iz l. 1885
Slovenska kronika XX. stol. (1941 -
.1995)

Življenje izvira iz življenja
Črna knjiga komunizma

.Taborišče Sterntal - filmski dokumen-
..tarec

..Iz dnevnih zapisov mariborskega
..oznovca

Večer, Delo, Ptujski tednik, Komunist,
Ptujski zbornik 1975,1985, interni
časopis Aluminij, AB bilten 1998 -
mednarodna revija za teorijo in
arhitekturo, Časopis za zgodovino in
naravoslovje Maribor - letnik 55 1/
1984, Almanahi TGA ob 15. in ob 20.
letnici obratovanja in Predstavitev
UNIAL

Fotografije in faksimile:

Stojan Kerbler

Srečko Šneberger

Zgodovinski arhiv Ptuj

avtor

» Kidričevo in njegova tovarna«

»Lazaret Sterntal (1915 - 1918)«

faksimile dokumentov, ki se tičejo

povojnega koncentracijskega taborišča
v Strnišču

lastni arhiv

KAZALO

UVOD	5
Beseda o vsebini!	7
<i>I. OD PRVEGA KOSA KRUHA</i>	<i>9</i>
01 KDAJ DEJANSKO ZAŽIVIMO?.....	9
02 ČE JE PRVA TRETJINA OTROŠTVO, JE DRUGA DELO	11
03 IZ PODEŽELANA PROLETAREC	15
04 SOCIALIZMA SEM SE VESELIL.....	18
05 VSI MOJI »ŠIHTI« V KIDRIČEVEM.....	24
<i>II. KRAJ IZVIRA IZ KONCA 18. STOL.</i>	<i>28</i>
01 STRNIŠČE, STÄRSTALL, STERN TAL IN STEIBETAL.....	28
02 KRAJU DA PEČAT PRVA SVETOVNA VOJNA	32
03 STERN TAL VEČJI OD PTUJA.....	34
04 FELDMARŠAL BOROJEVIĆ V STERN TALU	40
<i>III. TO JE STRNIŠČE.....</i>	<i>43</i>
01 »SOLDATI ODHAJAJO IN PRIHAJAJO«.....	43
02 ZDAJ PA PRIBEŽNIKI	46
03 MEDVOJNA DEJAVNOST.....	49
04 STRNIŠČE PONO VNO STERN TAL	51
05 LEGENDE IN SUPERLATIVI.....	56
<i>IV. ZDAJ PA REALSOCIALIZEM</i>	<i>60</i>
01 NOVA JUGOSLAVIJA IN NOVI REŽIM.....	60
02 KAJ PA SE JE ZDAJ TUKAJ DOGAJALO ?	63
03 JETNIKI V TRETJE	73

04	GRADBIŠČE JE NEKAJ ČASA SAMEVALO.....	76
05	SOCIALISTIČNI GIGANT JE ZADIHAL.....	80
06	NASELJE KIDRIČEVO - PO SOVJETSKEM VZORU	85
V. »MOJE OBDOBJE« KIDRIČEVEGA		90
01	KIDRIČEVO JE ŠE ZA MNOGE ŠTERNTAL.....	90
02	ZAČELI SMO PRIDELOVATI ALUMINIJ	93
03	TGA JE BIL POJEM MOJE SREDNJE TRETJINE.....	97
04	OD PRVEGA DO ZADNJEGA DNE	101
05	PRILAGODLJIVOST, SKROMNOST, DELAVNOST....	108
VI. SREČANJE Z REALNOSTJO		112
01	RABIMO TE V LIVARNI.....	112
02	SLEDILA JE KVALITETA	119
03	KVANTITATIVNA ANALIZA	123
04	TUDI O ČRPALNI LISTI SE MI JE SANJALO.....	127
05	»KAVICE« ŠE NISMO POZNALI.....	130
VII. SOCIALIZEM V KIDRIČEVEM		134
01	BOLJŠEVIŠKA ZASNOVA PROLETARSKEGA NASELJA.....	134
02	ČASU PRIMERNA PODOBA KIDRIČEVEGA	139
03	KUPIL SEM SI »FIČKA«.....	143
04	MOTEČA TV ANTENA	147
05	ŠIRILI SMO AVSTROOGRSKI BAZEN	149
VIII. ZASEBNOST SAMSKEGA DOMA		153
01	REKLI SO MU »DOM LJUBAVI«	153
02	VSAK DAN KAJ NOVEGA	158
03	MIŠ IN ČRV STA MI BILI DOMAČI ŽIVALI	163
04	KAKO SEM KUHAL FIŽOL	165

05	RADIO IN VARILNI APARAT STA NASTALA V »ČAJARNI«	168
06	NA KRSTITKE SEM VOZIL V TAJNOSTI	172
07	KRIV JE BIL MOKER ROKAV	174
08	ADIJO LEDIK STAN IN SAMSKI DOM.....	176
IX. V PROIZVODNJI IN OB NJEJ		180
01	ZA PROIZVODNJO ŠE KVALITETA IN EKOLOGIJA	180
02	ZLITINE SO NAM BILE IZZIV.....	184
03	V LIVARNI SMO DVIGALI STORILNOST	189
04	HORIZONTALNO LITJE TOKOVODNIKOV	193
05	MEDIJSKI PRENOSI.....	198
06	V ENI NOČI PET LIVARJEV V BOLNICO	202
07	TUDI GRANATE SMO TALILI.....	208
08	ŠLI SMO SE SPLOŠNEGA LJUDSKEGA ODPORA	212
09	ZASLIŠANJE ALI POGOVOR.....	215
X. PREDOČENJA		219
01	VIDENJA IN DOŽIVETJA	219
02	VSI DIREKTORJI	226
03	OBDOBJE NAJBOLJŠIH PLAČ	230
04	VSI ŠTRAJKI V TGA	234
05	PROFESORJI SAMOUPRAVLJANJA	238
06	REKLO SE JE DRUŽBENO VARSTVO	244
07	MPPAL - KAJ JE TO ?.....	249
08	»INOVATIVNOST«	254
09	»KARANTENA«	260
XI. PRELOMNICA		265
01	ŽIVETI SE MORA DO KONCA.....	265
02	ALI JE DANES KAJ DRUGAČE?	269
03	ZDAJ PA SPET KAPITALIZEM	271

04	»ROJEVANJE NOVIH ELIT«.....	275
05	TALUM V IZGUBI.....	282
06	NIČ VEČ SVOJI NA SVOJEM.....	286
<i>XII. PTUJSKO OBDOBJE KIDRIČANA</i>		<i>292</i>
01	ŽENITEV, SELITEV, GRADITEV.....	292
02	»HOBI PROGRAM«.....	296
03	»PERMANENTNI« ŠOLAR.....	301
04	ZA GORIČICE 10 LET.....	303
05	MOJ ZADNJI IZPIT	306
06	»KONČNA POSTAJA«.....	308
<i>XIII. TO JE BILA DRUGA TRETJINA.....</i>		<i>312</i>
01	NEOBREMENJENA OCENA	312
02	»NEPOZABE«	315
03	ENKLAVA ZA SPOMIN IN V OPOMIN.....	320
04	VSE NI ZAPISANO	323
<i>VIRI</i>		<i>328</i>

Tisk in prelom:
TISKARNA IN ZALOŽBA SENČAR, PTUJ

